
TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. LVII, št. 1, str. 185–432
Ljubljana, januar–marec 2020
UDK 4, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ
Fakulteta za družbene vede,
Univerza v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK
Anton GRIZOLD

SEKRETARKA REVIJE
Tina ČERNČIČ TOMAŽEVIČ

UREDNIKI
Anton GRIZOLD,
Tina KOGOVŠEK,
Marko LAH,
Igor LUKŠIČ,
Breda LUTHAR,
Peter STANKOVIČ,
Zdenka ŠADL,
Tomaž KRPIČ (recenzije)

UREDNIŠKI SVET
Milica ANTIČ GABER,
Marjan BREZOVŠEK,
Ljubica JELUŠIČ,
Maca JOGAN,
Andrej KIRN,
Miran KOMAC,

Janez KREK,
Vlado MIHELJAK,
Zdravko MLINAR (predsednik),
Klement PODNAR,
Rudi RIZMAN,
Marjan SVETLIČIČ,
Zlatko ŠABIČ,
Metka TEKAVČIČ,
Niko TOŠ,
Mirjana ULE

MEDNARODNI UREDNIŠKI SOSVET
Luigi GRAZIANO
(University of Torino, Italija),
Philippe MANIGART
(Bruselj, Belgija),
Helmut WILLKE
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter DAHLGREN
(University of Lund, Švedska)

OBLIKOVALEC
Ismar MUJEZINOVIČ

PRELOM
Leon BETON

TISK
Tiskarna CICERO, Begunje, d.o.o.
Naklada 250 izvodov

REVIJA TEORIJA IN PRAKSA V BIBLIOGRAFSKIH IN BESEDILNIH ZBIRKAH PODATKOV SCOPUS, Emerging Sources Citation Index (ESCI), DLib, EBSCO, PROQUEST, COBISS.SI/COBIB, COBISS.SI/ODKLJ, International Political Science Abstracts (IPSA), CSA Worldwide Political Science Abstracts (CSA WPSA), CSA Sociological Abstracts (CSA SA, Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur / International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR-Online), IBZ-Online, Internationale Bibliographie der geistes- und sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur / International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences / Bibliographie internationale de la littérature périodique dans les domaines des sciences humaines et sociales (IBZ-Online), CSA Social Services Abstracts (CSA SSA).

Naslov: Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, tel.: 01/5805-147, e-pošta: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si
Revija je dostopna na <http://www.fdv.uni-lj.si/revije/znanstvene-revije/teorija-in-praksa>.

Celoletna naročnina za leto 2019: za študente in dijake 40,00 eur, za druge individualne naročnike 50,00 eur, za podjetja in ustanove 100,00 eur.

Cena posamičnega zvezka v prosti prodaji je 20 eur.

Revija izhaja ob podpori ARRS – Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

Interdisciplinary journal of social science

Vol. LVII, No. 1, pp. 185–432
Ljubljana, January – March 2020
UDK 4, ISSN 0040-3598

FOUNDER AND PUBLISHER
Faculty of Social Sciences,
University of Ljubljana

EDITOR IN CHIEF
Anton GRIZOLD

ISSUE MANAGER
Tina ČERNČIČ TOMAŽEVIČ

ASSOCIATE EDITORS
Anton GRIZOLD,
Tina KOGOVŠEK,
Marko LAH,
Igor LUKŠIČ,
Breda LUTHAR,
Peter STANKOVIČ,
Zdenka ŠADL,
Tomaž KRPIČ (Book reviews)

EDITORIAL ADVISORY BOARD
Milica ANTIĆ GABER,
Marjan BREZOVŠEK,
Ljubica JELUŠIČ,
Maca JOGAN
Andrej KIRN,
Miran KOMAC,

Janez KREK,
Vlado MIHELJAK,
Zdravko MLINAR (Chairman),
Klement PODNAR,
Rudi RIZMAN,
Marjan SVETLIČIČ,
Zlatko ŠABIČ,
Metka TEKAVČIČ,
Niko TOŠ,
Mirjana ULE

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD
Luigi GRAZIANO
(University of Torino, Italy),
Philippe MANIGART
(Bruxelles, Belgium),
Helmut WILLKE
(University of Bielefeld, Germany),
Peter DAHLGREN
(University of Lund, Sweden)

GRAPHIC DESIGN
Ismar MUJEZINOVIČ

PAGE LAYOUT
Leon BETON

PRINT
Print run: 250
Printing House CICERO, Begunje, d.o.o.
Impression: 250

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE
SCOPUS, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Dlib, EBSCO, PROQUEST, COBISS.SI/COBIB, COBISS.SI/ODKJ, International Political Science Abstracts (IPSA), CSA Worldwide Political Science Abstracts (CSA WPSA), CSA Sociological Abstracts (CSA SA, Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur / International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR-Online), IBZOnline, Internationale Bibliographie der geistes- und sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur / International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences / Bibliographie internationale de la littérature périodique dans les domaines des sciences humaines et sociales (IBZ-Online), CSA Social Services Abstracts (CSA SSA).

Address: Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenia; Tel.: 00 386 1/5805-147,
E-mail: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si.

Teorija in praksa is available at <http://www.fdv.uni-lj.si/revije/znanstvene-revije/teorija-in-praksa>.

The annual subscription fee for 2019 is EUR 40.00 for students, EUR 50.00 for other individual subscribers, and EUR 100.00 for companies and institutions. The price of an individual issue is EUR 20.00.

The journal is subsidised by the Slovenian Research Agency.

ČLANKI

SLO

- Marjan MALEŠIČ: POROČANJE MEDIJA SPUTNIK NEWS IN ODZIV
NANJ V KONTEKSTU STRATEŠKEGA KOMUNICIRANJA MED RUSKO
FEDERACIJO IN EVROPSKO UNIJO 189–209
- Neven POLAJNAR, Igor LUKŠIČ: AVTORITARIZEM
V KONTEKSTU NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE:
VZPON AVTORITARNEGA POPULIZMA 210–231
- Drago ZAJC: RACIONALNOST OBLIKOVANJA MANJŠINSKIH VLAD ... 232–249
- Jure SPRUK: POLITOLOŠKA INTERPRETACIJA MAGNE CARTE:
K RAZUMEVANJU POLITIČNE RAZSEŽNOSTI DOKUMENTA 250–266
- Marjan SMRKE: DRUŽBENE DILEME V ILIADI 267–285
- Barbara KOPAČ, Boštjan UDOVIČ: JEZIKOVNOSTILNE RAZLIKE IN
SORODNOSTI V GOVORU RUSKEGA IN SLOVENSKEGA POLITIKA 286–307
- Peter SEKLOČA: OHRANJANJE ZAUPANJA V MREŽNI JAVNI SFERI:
PROBLEM JAVNIH FORUMOV IN PERSONALIZACIJA NOVIC 308–325
- Zlata FELC, Brina FELC, Mojca OSET, Urška ANTOLIN,
Marijana KOLENKO: POZNAVANJE DEMENCE MED MLADOSTNIKI
V STARAJOČI SE DRUŽBI: PILOTNA ŠTUDIJA 326–346

ANG

- Marjan SVETLIČIČ: *OD RDEČE DO RUMENE NEVARNOSTI:*
RESNIČNOST IN STRAHOVI KITAJSKEGA VZPONA
V ZGODOVINSKEM OKVIRU 347–367
- Aleksandar ŠOBOT, Andrej LUKŠIČ: ZAVAROVANJE
TRAJNOSTNEGA RAZVOJA NATURE 2000: IZZIVI IN REŠITVE 368–388
- Peter KUMER: SAMOUPRAVLJANJE IN SOCIALNA VKLJUČENOST V
POSTSOCIALISTIČNEM MESTU: NASPROTJA MED NAČRTOVANIMI
IN SAMONIKLIMI KULTURNIMI SOSESKAMI 389–406

PRIKAZI, RECENZIJ

- McKenzie Wark: Molekularno rdeče: teorija za dobo antropocena
(Lea Kuhar) 407–410
- Yuval Noah Harari: Sapiens: Kratka zgodovina človeštva
(Nejc Pulko) 411–413

AVTORSKI POVZETKI

414–420

CONTENTS

ARTICLES

SLO

- Marjan MALEŠIČ: THE REPORTING BY THE SPUTNIK NEWS AGENCY AND THE RESPONSE TO IT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC COMMUNICATION BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND THE EUROPEAN UNION 189–209
- Neven POLAJNAR, Igor LUKŠIČ: AUTHORITARIANISM IN THE CONTEXT OF NEOLIBERAL GLOBALISATION: THE RISE OF AUTHORITARIAN POPULISM 210–231
- Drago ZAJC: THE RATIONALITY OF FORMING MINORITY GOVERNMENTS 232–249
- Jure SPRUK: POLITICAL INTERPRETATION OF THE MAGNA CARTA: TOWARDS UNDERSTANDING OF THE DOCUMENT'S POLITICAL DIMENSION 250–266
- Marjan SMRKE: SOCIAL DILEMMAS IN THE ILIAD 267–285
- Barbara KOPAČ, Boštjan UDOVIČ: LINGUISTIC DIFFERENCES AND SIMILARITIES IN THE POLITICAL SPEECHES OF SLOVENIAN AND RUSSIAN POLITICIANS 286–307
- Peter SEKLOČA: PRESERVATION OF TRUST IN THE NETWORKED PUBLIC SPHERE: THE PROBLEM OF PUBLIC FORUMS AND THE NEWS PERSONALISATION 308–325
- Zlata FELC, Brina FELC, Mojca OSET, Urška ANTOLIN, Marijana KOLENKO: AWARENESS OF DEMENTIA AMONG ADOLESCENTS IN AN AGEING SOCIETY: A PILOT STUDY 326–346

ENG

- Marjan SVETLIČIČ: FROM RED SCARE TO YELLOW PERIL: REALITY AND FEARS OF THE RISE OF CHINA IN A HISTORICAL CONTEXT 347–367
- Aleksandar ŠOBOT, Andrej LUKŠIČ: ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATURA 2000: CHALLENGES AND SOLUTIONS 368–388
- Peter KUMER: SELF-GOVERNANCE AND SOCIAL INCLUSION IN A POST-SOCIALIST CITY: CONTRADICTIONS BETWEEN CITY-DESIGNATED AND NATURALLY-OCCURRING ARTS DISTRICTS 389–406

BOOK REVIEWS

- McKenzie Wark: Molekularno rdeče: teorija za dobo antropocena (Lea Kuhar) 407–410
- Yuval Noah Harari: Sapiens: Kratka zgodovina človeštva (Nejc Pulko) 411–413

AUTHORS' SYNOPSES

414–420

Marjan MALEŠIČ*

POROČANJE MEDIJA SPUTNIK NEWS IN ODZIV NANJ V KONTEKSTU STRATEŠKEGA KOMUNICIRANJA MED RUSKO FEDERACIJO IN EVROPSKO UNIJO**

Povzetek. Razvoj strateškega komuniciranja v Ruski federaciji je v funkciji projiciranja njene mehke moči, tudi v odnosu do Evropske unije. Ta je v odzivu nanj razvila svojo lastno strukturo strateškega komuniciranja, s katero si želi v ciljnih javnostih uveljaviti svoje ideje, vrednote in politike. Analiza vsebine poročanja medija Sputnik News razkrije, da medij v kontekstu strateškega komuniciranja izvaja propagando, pri čemer prevladujejo rutinske laži, teorija zarote in obtoževanje »drugega«. Analiza odziva na Sputnikovo poročanje s strani strukture strateškega komuniciranja Evropske unije pokaže, da ta navaja dejstva, številke in dokaze, ki so verodostojni in prepričljivi. Sprti strani iste izseke dejanskosti interpretirata diametralno nasprotno, kar kaže na velik idejni, vrednotni in politični razkol v njunem odnosu.

Ključni pojmi: strateško komuniciranje, propaganda, Ruska federacija, Evropska unija, Sputnik News, The Disinformation Digest

Uvod

Prizadevanja različnih entitet, da bi brez uporabe oboroženega nasilja ali ob njegovi minimalni uporabi uresničile svoje interese in izpolnile strateške cilje, segajo daleč v preteklost,¹ sistematični in celoviti strateški koncepti pa so se na tem področju razvili po prvi svetovni vojni. Do danes so bili najbolj vidni med njimi strategija posrednega nastopanja, spopad nizke intenzivnosti, nevojne vojaške operacije, informacijsko bojevanje, nesimetrično vojskovanje, strategija razumne moči ter hibridno vojskovanje. Pomembne prvine naštetih konceptov se povezujejo tudi s komuniciranjem, pa naj gre za psihološko bojevanje in propagando ali za psihološke operacije, informacijske operacije, javno diplomacijo in odnose z javnostmi. V zadnjem

* Dr. Marjan Malešič, redni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ O tem, kako dobiti bitko brez boja, če spopada že ne moremo preprečiti, je v 5. stoletju pr. n. št. pisal kitajski strateg in vojaški mislec Sun Cu (2007).

obdobju se v kontekstu *hibridnega vojskovanja* uveljavlja koncept *strateškega komuniciranja* (prim. Malešič, 2019).²

Na temo strateškega komuniciranja med Rusko federacijo (v nad. Rusijo) in Evropsko unijo (v nad. EU) je bilo v zadnjem času opravljenih večje število analiz. Johnston (2015; 2016) je analiziral rusko informacijsko bojevanje na »domači fronti« in rusko propagando v povezavi z ukrajinsko vojno. Izpostavil je vprašanje državnih odlikovanj za novinarje, ki so objavljali ponarejene zgodbe in so bili obravnavani kot »vojaki na ideološki fronti«, cenzuro, razumevanje informacij kot orožja ter zgodovinsko naracijo, v kateri se prepletata resničnost in mit. Kelly in Paul (2020) sta na primeru ukrajinske krize proučevala različne strategije vplivanja in pri tem opozorila, da je Rusija ob aneksiji Krima uporabila »hibridno mešanico«, ki je prorussko občinstvo prepričala, da je šlo za pravično dejanje. Reid (2018) je prek svoje analize opozorila, da je izjemno pomembna tudi obramba pred negativnim strateškim komuniciranjem. Tudi ona je raziskovala »negativne informacijske kampanje«, ki jih je Rusija izvajala ob priključitvi Krima ter med obojestranskimi spopadi v Donecku in Lugansku. Pashentsev (2020) je strateško komuniciranje med EU in Rusijo proučeval v kontekstu nevarnosti pojava 3. svetovne vojne oziroma potrebe po ohranjanju svetovnega miru. Poziva k normalizaciji odnosov med EU in Rusijo, ki je v obojestranskem interesu. Opozarja na notranje probleme EU in držav članic, ki vplivajo na uspešnost njihovega strateškega komuniciranja in na dejstvo, da EU na področju strateškega komuniciranja Rusijo in ISIL obravnava na enak način. Pomembni sta tudi dve uradni analizi ruskega strateškega komuniciranja. Natova parlamentarna skupščina ugotavlja, da ruski državni mediji od oblasti prejema tedenska navodila, kako poročati. Ne premorejo dvoma, ne poznajo etičnih meja, ponarejajo dokaze in objavljajo laži³ (NATO Parliamentary Assembly, 2018). Generalni direktorat EU za zunanjo politiko pa poroča, da rusko strateško komuniciranje Zahod prikazuje kot agresivno in ekspanzionistično entiteto, ki pa je slabotna in na robu propada, prav tako opozarja tudi na laži⁴ (Directorate General for External Policies, 2016).

Naša analiza raziskovanje na tem področju nadgrajuje, s tem ko *empirično*

² Zdi se, da se v sodobni družbi, ki je pogosto označena kot postresnična družba (*post-truth society*), v kateri čustva, prepričanja in populistična občutja prevladujejo nad dejstvi, podatki in točnimi informacijami (iz slovarja *English Oxford Living Dictionaries*), pomen strateškega komuniciranja oziroma sorodnih konceptov krepi. Pomembna značilnost postresnične družbe so lažne novice oziroma dezinformacije. Poleg tega živimo tudi v družbi vse večjega nezaupanja (*post-trust society*; Löffstedt, 2005: 4), v kateri je zaradi upada zaupanja javnosti v institucije uspešno posredovanje sporočil izjemno zahtevno opravilo.

³ Med njimi so, da Švedski grozi skorajšnja državljanska vojna, da je v tej državi število posilstev naraslo za 1000 odstotkov in da je ameriško letalo odrglo jedrsko bombo na Litvo.

⁴ Na primer, Američani so sestrelili pogršano malezijsko letalo MH370, Zahod je pobijal priče srbskih vojnih zločincev, ki so jim sodili v Haagu, ameriška vlada je sama načrtovala teroristični napad 11. 9. 2001 ipd.

proučuje rusko strateško komuniciranje prek medija Sputnik News (v nad. Sputnik), ki je namenjen tuji javnosti, ter odziv strukture strateškega komuniciranja EU na Sputnikovo poročanje. Najprej na kratko predstavljamo koncept strateškega komuniciranja in analiziramo strukturo strateškega komuniciranja v Rusiji in EU. V nadaljevanju ponujamo zgoščen teoretičen model za proučevanje propagande in izsledke zgoraj omenjene empirične analize, o katerih tudi razpravljamo. V zaključku povzemamo ključne ugotovitve teoretične in empirične analize strateškega komuniciranja in propagande kot njegove pomembne oblike.

Analizo usmerjajo naslednja raziskovalna vprašanja: 1) kaj je strateško komuniciranje in katere so njegove temeljne oblike, ki se uporabljajo na varnostnem področju, 2) kakšna je narava ruskega strateškega komuniciranja in katere propagandne prvine prevladujejo v Sputnikovem naslavljanju tuje javnosti in 3) kakšna je narava strateškega komuniciranja EU in kakšen je odziv njegove strukture na Sputnikovo poročanje.

Na raziskovalna vprašanja poskušamo odgovoriti s pomočjo analize literature o konceptu strateškega komuniciranja, analize vsebine uradnih dokumentov EU o tej temi in analize vsebine poročanja medija Sputnik, ki velja za glasilo uradnega Kremlja in je del strukture ruskega strateškega komuniciranja.⁵ Analiziramo 47 člankov, ki jih je ta medij na svoji spletni strani objavil med 1. januarjem 2018 in 31. decembrom 2019, kar poudari aktualnost analize. Deskriptorja za izbor iz baze izvirnih člankov sta bila Rusija in Evropska unija. Vsebinski kriterij za določitev vzorca pa so bile štiri poročevalske teme, in sicer sankcije Zahoda proti Ruski federaciji, afera Skripal, sestrelitev malezijskega letala v ukrajinskem zračnem prostoru in uporaba kemičnega orožja v sirski vojni. Po izboru člankov analiziramo njihovo vsebino in jo primerjamo s ključnimi prvinami modela za proučevanje propagande, ki so orisane v nadaljevanju. Prav tako analiziramo 47 odgovorov, ki jih je na te Sputnikove članke pripravila in na svoji spletni strani The Disinformation Digest objavila struktura strateškega komuniciranja EU in s tem želela opozoriti na pristranskost, selektivnost, manipulacije in dezinformacije v njegovem poročanju.

Opredelitev strateškega komuniciranja

Besedna zveza strateško komuniciranje se je pojavila v povezavi z nacionalno strategijo in na področju obrambe ter se je hitro razširila na druga družbena področja. Za njegov razvoj obstajata dva temeljna razloga:

⁵ Sputnik, ki ga financira država, je bil ustanovljen leta 2013 kot del obsežnega prestrukturiranja ruskih vladnih medijev. Skladno s predsedniškim dekretom je namen Sputnika »poročati tujini o državni politiki Rusije in javnem življenju v Rusiji« (The Disinformation Digest, 2019).

neučinkovitost komuniciranja od zgoraj navzdol, še zlasti v luči sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki državljanom omogoča vključevanje v proces komuniciranja od spodaj navzgor, ter pomanjkanje usklajenosti med komunikacijskimi aktivnostmi določene entitete, bodisi horizontalno bodisi vertikalno (Westenkirchner, 2019).

Strateško komuniciranje je poskus *uresničitve ključnih interesov in izpolnitve temeljnih ciljev* organizacije prek procesa komuniciranja z različnimi javnostmi. Oziroma, kot ugotavljajo Hallahan et al. (2007: 3), »strateško komuniciranje je namenska uporaba različnih oblik komuniciranja, s pomočjo katerih organizacija izpolnjuje svoje poslanstvo«. Namen strateškega komuniciranja je razumeti, »kako bo določen nabor pogledov, vedenj in zaznav javnosti« podpiral cilje organizacije (Paul, 2011: 5). Strateško komuniciranje zahteva temeljito in dolgoročno raziskovanje, načrtovanje, izbiro ustreznih medijskih kanalov, nadzor nad komunikacijskim tokom organizacije in posredovanje doslednega sporočila različnim javnostim. Bistvo koncepta je *holistično razumevanje* različnih oblik komuniciranja, ki jih izvaja organizacija. Po mnenju nekaterih avtorjev je strateško komuniciranje način, na katerega posamezniki in organizacije uporabljajo proces komuniciranja in medije za uveljavljanje svoje vloge v družbi, ki je pod močnim medijskim vplivom (Miami University, 2019).

Zerfass et al. (2018: 487) po pregledu desetletnega raziskovanja na tem področju postavijo opredelitev strateškega komuniciranja, ki vključuje vse komuniciranje, ki je bistveno za preživetje in uspešno delovanje določene entitete. In še, gre za namensko uporabo komuniciranja določene entitete, da se vključi v konverzacijo, ki ima z vidika njenih ciljev strateški pomen. Komuniciranje lahko predstavlja pomembno vlogo pri oblikovanju, pregledu, predstavitvi, izvajanju, uresničevanju in operacionalizaciji strategij. Skratka, entitete želijo prek komuniciranja, v negotovih razmerah in ob omejenih virih, doseči specifične cilje in uresničiti svoje interese.

Cornish et al. (2011: 4) strateško komuniciranje opredeljujejo kot »sistematičen niz nepretrganih in povezanih dejavnosti, ki se izvajajo na strateški, operativni in taktični ravni ter omogočajo razumevanje ciljnega občinstva in prepoznavanje učinkovitih načinov *spodbujanja in ohranjanja določenih oblik vedenja*«. Za vpletene organizacije strateško komuniciranje pomeni javno diplomacijo, izvajanje »spinov«, odnose z mediji, reklamiranje, novčenje in usposabljanje ter visoko stopnjo zavedanja o določeni situaciji. V operativnem smislu je strateško komuniciranje lahko obrambno (odziv in odgovor) ali napadalno (preiskovanje in pritisk).

Pashentsev (2013: 210) na splošno strateško komuniciranje opredeli kot dejavnost, prek katere »država projicira določene strateške vrednote, interese in cilje v zavest domače in tuje javnosti. Ta proces poteka prek ustrezne sinhronizacije večplastnih dejavnosti v vseh domenah družbenega življenja

s podporo strokovnega komuniciranja».⁶ Na zunanjepolitičnem področju je po Pashentsevem (2020) mnenju strateško komuniciranje sinhronizacija prijaznih dejanj, besed in podob ter širokega spektra komuniciranja v domeni informacijskega bojevanja.

Paul (2011: 1) meni, da je koncept strateškega komuniciranja nejasen, vendar obstaja soglasje, da »je zaznava in razumevanje podob, politik in ukrepov pomembna, da je uspeh številnih politik odvisen od podpore, ki jo prejmejo od različnih javnosti (tako domačih kot tujih), in da na *zaznavo* vpliva tako to, kar delamo, kot to, kar govorimo«. Koncept je izredno pomemben v sferi varnostne politike, še zlasti v boju proti nasilnemu ekstremizmu. Ta boj bi se moral ukvarjati s »prepričanji, motivi in zaznavami, ki temeljijo na ekstremizmu, še posebej s tistimi, ki vodijo k podpori nasilju« (prav tam). Tudi nedavne vojaške operacije so okrepile naraščajočo moč komuniciranja tako v javni kot v politični sferi.

Uporaba strateškega komuniciranja s strani Rusije in EU

Strateško komuniciranje na varnostnem področju izvajajo mednarodne varnostne organizacije (na primer EU in Nato⁷), države (na primer Rusija, ZDA,⁸ Kitajska, Velika Britanija, Kanada ...), družbena gibanja (na primer narodnoosvobodilna in verska) ter različne ekstremistične skupine, med njimi tudi teroristične (na primer Al Kaida in ISIL⁹). Naša analiza se bo osredotočila predvsem na vprašanje, kako Rusija izvaja različne oblike strateškega komuniciranja, s katerimi hoče promovirati državo in njeno politiko ter delovati proti EU. Zanimalo nas bo tudi, kako se slednja odziva na ta vir ogrožanja njenih idej, vrednot, politik, strateških ciljev in interesov.

Rusija je razvila strateško komuniciranje, ki je kompleksno tako z vidika

⁶ V preteklosti je isti avtor razpravljal o informacijskem bojevanju in ugotavljal, da Doktrina informacijske varnosti, ki jo je Rusija sprejela leta 2000, temelji na individualni, skupinski in množični »varnostni zavesti« (Pashentsev, 2010: 145).

⁷ Zaveznitvo svoje strateško komuniciranje opredeli kot »usklajeno in ustrezno uporabo komunikacijskih aktivnosti in zmogljivosti – javne diplomacije, odnosov vojske z javnostmi, informacijskih operacij in psiholoških operacij – v podporo politik, operacij in aktivnosti zavezništva ter z namenom promoviranja Natovih ciljev« (International Staff, 2009).

⁸ Ameriška vlada svoje strateško komuniciranje opredeli kot »usmerjeno prizadevanje za poznavanje ključnih javnosti in njihovo vključevanje v oblikovanje, krepitev ali ohranjanje razmer, ki so ugodne za podporo interesom, politikam in ciljem vlade ZDA, z uporabo programov, načrtov, tem, sporočil in produktov, ki so usklajeni z ukrepi vseh instrumentov nacionalne moči« (Joint Publication, 2001). Sestavljajo ga informacijske operacije, psihološke operacije, odnosi z javnostmi in javna diplomacija (Guerrero-Castro, 2013: 28), kar je popolnoma primerljivo z Natovo opredelitvijo.

⁹ ISIL v glavnem uporablja propagando kot obliko strateškega komuniciranja (Wilbur, 2017: 209). Izvaja jo prek revij in videov ter z učinkovito uporabo družbenih medijev (Directorate General for External Policies, 2016: 20).

idej, ki jih uveljavlja, kot z vidika institucij, ki ga izvajajo.¹⁰ Na tem področju je zelo aktivna in razmeroma učinkovita v državah članicah Nata, še posebej v ZDA, v EU, v republikah nekdanje ZSSR ter v državah kandidatkah za članstvo v Natu in EU. Vsebina ruskega strateškega komuniciranja ni nujno vedno dosledna, vendar »je njegovo izvajanje sofisticirano, ciljno usmerjeno in prilagojeno različnim javnostim« (Directorate General for External Policies, 2016: 6). Sposobno je izkoristiti pomanjkljivosti in napake nasprotnikov. Glavni namen strateškega komuniciranja je razvijanje in uveljavljanje ruske mehke moči. Če situacija ni naklonjena poudarjanju ruskih uspehov, postane temeljna naloga strateškega komuniciranja usmerjanje toka negativnih novic o zunanjem svetu. Promocija države in njenih politik poteka prek medijev (najpomembnejša sta Russia Today in Sputnik)¹¹, nevladnih organizacij, gospodarskih lobijev, političnih strank in drugih entitet (Directorate General for External Policies, 2016: 9).

V duhu odgovora na informacijske napade je EU pred kratkim razvila svoj sistem strateškega komuniciranja. Za potrebe poglobljene obravnave *informacijskih groženj v kontekstu strateškega komuniciranja* je bila oblikovana medsektorska politika EU, ki se osredotoča na preplet vrednot in ciljne javnosti (Örden, 2019: 421). Glavni razlog, da so države članice podprle usklajena prizadevanja na tem področju, so bile aktivnosti Rusije in ISIL-a, ki sta bila vpletena v »agresivno pošiljanje sporočil in zavajajoče medijske kampanje« (Directorate General for External Policies, 2016: 4). Za spopadanje z njimi je bil ustanovljen Sektor za strateško komuniciranje, ki tesno sodeluje z Evropsko službo za zunanje delovanje in institucijami EU. Sektor jim zagotavlja smernice in podporo pri komuniciranju, z namenom podpiranja ključnih politik in temeljnih vrednot EU. Med drugim je bila za obravnavo širjenja ruskih dezinformacij oblikovana tudi projektna skupina EU East StratCom. Njene naloge so promocija partnerske politike EU na Vzhodu, krepitev medijskega okolja, zlasti svobode in neodvisnosti medijev, ter odgovor na aktivnosti zunanjih entitet, povezanih s širjenjem dezinformacij. Projektna skupina se ne ukvarja s protipropagando, temveč zgolj prepozna in razkriva dezinformacije. Prav tako projektna skupina ni usmerjena proti »propagandistom« – osredotoča se na sporočilo in ne na prenašalca sporočila (Strategic Communications, 2019). Vloga in naloge projektne skupine so podrobno opredeljene v Akcijskem načrtu EU za strateško komuniciranje (EU's Action Plan on Strategic Communication, 2015).

¹⁰ Pashentsev (2013: 210) opozarja, da Rusija v uradnih dokumentih ne uporablja besedne zveze »strateško komuniciranje«, ampak »državna informacijska politika«.

¹¹ Posebno poročilo Parlamentarne skupščine Nata ugotavlja, da medija nista le pristranska, ampak sta postala orožje kremelske zunanje politike. Glavna urednica RT Margarita Simonyan trdi, da je Russia Today potrebna, tako kot je potrebno obrambno ministrstvo, in da je medij sposoben izvajati informacijsko bojevanje proti celotnemu zahodnemu svetu (NATO Parliamentary Assembly, 2018).

Akcijski načrt je rezultat sklepov, ki jih je sprejel Evropski svet. Nastopanje institucij EU v okviru strateškega komuniciranja naj bi bilo proaktivno, usmerjeno v inkrementalno izgrajevanje komunikacijskih mrež, poudarjalo naj bi konkretne projekte, ki jih EU izvaja, in nenazadnje, izražati bi moralo podporo medijski svobodi in svobodi izražanja nasploh (EU's Action Plan on Strategic Communication, 2015). Evropski parlament pa je sprejel resolucijo o strateškemu komuniciranju EU in spoprijemanju s propagando tretjih strani proti EU. Resolucija ugotavlja, da je EU pod naraščajočim in sistematičnim pritiskom na področju »informiranja, dezinformiranja, lažnega informiranja in propagande«, ki ga izvajajo države in nedržavne entitete (European Parliament, 2016). Evropska služba za zunanje delovanje je proučila delovanje ruskega strateškega komuniciranja proti EU. Ta je v ruskih medijih, ki jih nadzirajo oblasti, prikazana kot sovražen geopolitični projekt (Directorate General for External Policies, 2016: 9–10).

Analiza poročanja Sputnika in odziv strukture strateškega komuniciranja EU nanj

Iz uvodoma omenjenih empiričnih študij, posredno pa tudi iz teoretično-konceptualnih nastavkov razberemo, da je pomembna oblika strateškega komuniciranja na varnostnem področju *propaganda*. V empiričnem delu članka predstavljamo rezultate analize vsebine poročanja Sputnika, ki je del ruske strukture strateškega komuniciranja. Preliminarni splošni pregled Sputnikovega poročanja je pokazal, da ga lahko obravnavamo v kontekstu *propagande* kot oblike strateškega komuniciranja. Propagando opredeljujemo kot »načrtovano, namerno in sistematično komunikacijsko prizadevanje, ki je usmerjeno v oblikovanje zaznav, manipuliranje dejstev ter organiziranje vedenja javnosti skladno z interesi in namerami propagandista oz. propagandne organizacije« (Malešič, 2013: 861). *Teoretični model* za empirično proučevanje propagande, ki smo ga razvili ob analizi medijskega poročanja v vojnah na območju nekdanje SFRJ v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, vsebuje nekatere prvine (Malešič, 2013), ki jih lahko aktualiziramo ob analizi Sputnikove propagandne dejavnosti. Te prvine so:

1. *Rutinske laži*, pri katerih gre za vztrajno ponavljanje določenih neresnic ali izkrivljenih dejstev, dokler v javnosti, ki je cilj delovanja propagandista, ne začnejo delovati kot »resnica«. Končni učinek je, da laž v javnosti sčasoma postane splošno sprejeti »res«.
2. *Kolektivna in selektivna izguba spomina* pomeni sposobnost določene entitete, da »izgubi spomin« o določenih zgodovinskih ali aktualnih dogodkih, ki ne ustrezajo prevladujočemu razpoloženju. Pri tem uporablja selektivni pristop, ki določene dogodke potegne iz konteksta in jih povečuje, drugim pa zmanjšuje pomen ali jih celo iz diskurza izključuje.

3. *Protipropaganda*, ki je odziv množičnih medijev ene od sprtih strani na poročanje druge strani oziroma odziv na poročanje drugih, domačih ali tujih medijev. Odziv temelji na lastnih propagandnih sporočilih. Poročanje drugih medijev se obravnava kot širjenje laži, izmišljotin, velikokrat v kontekstu teorije zarote proti določenemu narodu ali državi. Drugi mediji so obtoženi pristranskosti in manipulacije pri poročanju ter delovanja na škodo ene od vpletenih strani.
4. *Opredelitev »drugega«* je verjetno najbolj značilna propagandna matrica, saj pomeni delitev na »mi« in »oni«. Medtem ko je naša stran prikazana v prijazni luči in se zavzema za plemenite cilje, je druga stran označena za popolnoma nesprejemljivo, kot nekaj, kar ogroža obstoj naše (nacionalne) skupnosti.
5. *Teorija zarote* dogodke in procese pojasnjuje kot rezultate prikritega delovanja skupin, organizacij, držav in drugih entitet. V ozadju je ideja, da so pomembni varnostni, politični, socialni in ekonomski dogodki proizvodi tajnih zarot, ki jih splošna javnost ne pozna. Ta teorija uporablja delitev na sile svetlobe in teme oziroma, v manihejski maniri, na dobre in zle sile.
6. *Kritičnost do vira informacij* preverja verodostojnost virov in način njihove uporabe. Tudi zelo verodostojen vir je namreč lahko uporabljen selektivno in s tem manipulativno. Ko je vir na določenem področju sprejet kot verodostojen, se lahko nanj opremo tudi v drugih podobnih primerih, saj je vzpostavljeno temeljno zaupanje. Ob proučevanju propagande je pomembno preveriti, na katere vire se množični medij opira in na kakšen način jih uporablja. Pri tem izhajamo iz prepričanja, da je želja propagandista zmanjšati število virov na minimum, saj se s tem ožijo možnosti za različne interpretacije dogodkov in procesov.

Kvalitativna analiza Sputnikovih člankov se osredotoča na štiri aktualne teme, in sicer *na sankcije Zahoda proti Ruski federaciji, afero Skripal, sestrelitev malezijskega letala v ukrajinskem zračnem prostoru in na uporabo kemičnega orožja v sirski vojni*. Prav tako predstavljamo rezultate analize odgovorov, ki jih je na Sputnikove članke pripravila zgoraj opisana struktura strateškega komuniciranja EU in jih objavila na spletni strani The Disinformation Digest. Za primerjavo rezultate navajamo takoj za analizo Sputnikove obravnave vsake od zgoraj naštetih tem.

Ena od ključnih Sputnikovih poročevalskih tem so bile torej *sankcije ZDA in EU proti Rusiji* zaradi aneksije Krima in podpore ruskim separatistom v Ukrajini. Sputnik je 30. 1. 2018 ob obisku belgijskega premiera Charlesa Michela v Moskvi poročal, da EU ne bo podaljšala sankcij proti Rusiji. Ruski premier Dmitrij Medvedev je izrazil pričakovanje, da visoki obisk pomeni vidnejšo vlogo Belgije pri popolni obnovi odnosov med Rusijo in EU. Hkrati

Sputnik navaja predstavnika EU za stike z javnostmi, da je odločitev o podaljšanju, dopolnjevanju ali odpravi sankcij v rokah Sveta, ki odloča s soglasjem vseh držav članic. Marca 2015 je EU vezala veljavnost sankcij na uresničitev sporazumov iz Minska. Sputnik pri tem navaja, da so sankcije bile uvedene zaradi reunifikacije (ponovne združitve) Krima z Rusijo in da Rusija ni ena od sprtih strani v ukrajinskem konfliktu, zato ne more uresničiti ukrepov, ki jih vsebujejo sporazumi iz Minska. V članku 27. 2. 2018 Sputnik ponovi to stališče, sankcije obravnava kot »protiruske« in navaja, da uradna Moskva zavrača namige o vmešavanju v ukrajinske notranje zadeve. Sankcije so po Sputniku kontraproduktivne in spodkopavajo globalno stabilnost.

27. 3. 2019 je Sputnik v kontekstu sankcij opozoril na domnevno »dvojne standarde« ZDA, saj je predsednik Donald Trump s proklamacijo priznal Golansko višavje kot izraelsko ozemlje, medtem ko Krima noče priznati kot dela ruskega ozemlja, čeprav ne gre za aneksijo, ampak za »reunifikacijo«, ki je bila izpeljana na podlagi rezultatov referenduma, »izvedenega skladno z mednarodnim pravom«. 6. 6. 2019 Sputnik poroča, da se ZDA okoriščajo s sankcijami proti Rusiji, saj z njimi pritiskajo na konkurenco. Tako naj bi ZDA z različnimi pritiski pridobile nadzor nad rusko industrijo aluminija, s tem pa posredno tudi nad proizvodnjo niklja, bakra, platine in paladija. S sankcijami proti Venezueli, Iranu in ruskim podjetjem na področju nafte in plina so ZDA sankcionirale »tretjino svetovnih zalog nafte in plina«. Proizvodnja nafte v ZDA ostaja ključen dejavnik, ki določa spremembe na svetovnih energetskih trgih.

4. 7. 2019 Sputnik objavlja izjavo ruskega predsednika Vladimirja Putina ob obisku v Italiji, v kateri poudarja, da Rusija ne more obnoviti odnosov med Ukrajino in Donbasom, da »ne more popraviti, kar je pokvarjeno« v Ukrajini: »Mi se v to ne moremo vmešavati, to ni odvisno od nas.« Sputnik nadaljuje, da so se »politični in gospodarski odnosi med EU in Rusijo poslabšali na začetku leta 2014, po državnem udaru v Kijevu, ki sta ga podpirali EU in ZDA, kar je doživelo vrhunec z državljansko vojno v vzhodni Ukrajini in referendumom na Krimu, na katerem so se prebivalci odločili za odcepitev od Ukrajine in ponovno združitev z Rusijo«. 2. 12. 2019 Sputnik ponovi tezo o državnem udaru in zelo pomembni vlogi neonacistov v njem. Ukrajinska kriza je prinesla sankcije in protisankcije v odnos med Rusijo in zahodnimi državami, kar je vpletenim državam povzročilo ekonomsko škodo v višini več deset milijard ameriških dolarjev.

30. 7. 2019 je Sputnik povzel kritiko, ki jo je rusko veleposlaništvo v Londonu naslovilo na članice EU, ki prebivalcem Krima zavračajo izdajanje vizumov, ker so bili njihovi ruski potni listi izdani po letu 2014. To naj bi bila kršitev pravice državljanov do prostega gibanja in v nasprotju z mednarodnimi standardi na področju človekovih pravic. Ker se omejitve nanaša na vse prebivalce Krima, naj bi bil to očiten znak diskriminacije

na politični osnovi oziroma kazni za to, ker so se na referendumu leta 2014 odločili za uveljavitev pravice do samoodločbe. Sputnik ponavlja, da zahodne države in Ukrajina krimsko zadevo imenujejo »nezakonita aneksija«, šlo pa je za »reunifikacijo«. Sledile so sankcije na podlagi številnih »pretvez«, ena od njih je, da Rusija pošilja svoje vojake na konfliktno območje vzhodne Ukrajine.

Struktura strateškega komuniciranja EU: *Sankcije in omejitveni ukrepi proti Rusiji so bili sprejeti kot odgovor na nezakonito aneksijo Krima in namerno destabilizacijo Ukrajine. Nobeno mednarodno telo ni priznalo t. i. referenduma, ki je bil na Krimu razpisan 27. februarja in izveden 16. marca 2014. T. i. referendum je organiziralo samozvano krimsko vodstvo, ki ga je brez demokratične legitimnosti ustoličilo oboroženo rusko vojaško osebje po zavzetju javnih zgradb. Rusija je s tem kršila mednarodno pravo in tudi »temeljna načela evropskega varnostnega okvirja«. Urad tožilca Mednarodnega kazenskega sodišča (International Criminal Court) je izjavil, »da razmere na ozemlju Krima in Sevastopola ustrezajo oznaki mednarodnega oboroženega spopada med Ukrajino in Rusko federacijo. Ta mednarodni oboroženi spopad se je začel najkasneje 26. februarja 2014, ko je Ruska federacija namestila pripadnike svojih oboroženih sil, da bi pridobila nadzor nad deli ukrajinskega ozemlja brez soglasja ukrajinske vlade«. 27. marca 2014 je Generalna skupščina Združenih narodov sprejela resolucijo, v kateri poudarja, da referendum na Krimu ni bil veljaven in ne more biti temelj za kakršnokoli spremembo statusa polotoka. EU prav tako izvaja politiko nepriznavanja nezakonite aneksije Krima in Sevastopola.*

V Ukrajini ni bilo državnega udara. Demonstracije niso bile izzvane od zunaj, ampak so bile posledica frustracije Ukrajincev zaradi nenadnega preobrata v politiki tedanjega predsednika Janukoviča, ki se je odločil, da po sedmih letih pogajanj ne bo podpisal pridružitvenega sporazuma med EU in Ukrajino. S tem je pod pritiskom Rusije ustavil proces približevanja Ukrajine EU. Protestniki so zahtevali tudi ustavno reformo, večjo vlogo parlamenta, oblikovanje vlade narodne enotnosti, konec korupcije, predčasne predsedniške volitve in konec nasilja. Vloga skrajnih desničarjev v protestih je bila obrobna. Prebivalci Krima in Sevastopola lahko za potovanje v EU uporabljajo ukrajinske dokumente.

Druga tema, s katero se je v proučevanem obdobju obširno ukvarjal Sputnik, je zastrupitev z živčnim strupom novičok nekdanjega ruskega vohuna Sergeja Skripala in njegove hčerke Julije v Salisburyju. 8. 3. 2018 je Sputnik poročal, da britanske oblasti incident obravnavajo preveč dramatično, saj je premierka Theresa May sklicala vrh nacionalnovarnostnih struktur, ki je za dejanje obtožila Rusijo. Ta naj bi podpirala napadalca in jima omogočila dostop do specialističnega laboratorija. Sputnik meni, da za to ni dokazov in primer obravnava v kontekstu »protiruske histerije«. Podoben je

bil primer Aleksandra Litvinenka, ki je umrl v londonski bolnišnici leta 2006. Tudi takrat so britanske oblasti trdile, da gre za močne posredne dokaze o vpletenosti Rusije, medtem ko je ta svojo vlogo zanižala. Sputnik sugerira, da je bil Litvinenko zastrupljen po naključju, ker se je ukvarjal s kriminalno dejavnostjo in mednarodnim tihotapljenjem polonija. Obema primeroma je skupno to, poroča Sputnik, da gre za izrazito »protirusko propagando«, »protirusko sovražnost« in »protirusko agendo«.

5. 3. 2019 se Sputnik vrne k tej temi in ugiba, ali Skripalova dejansko uživa svobodo gibanja in komuniciranja, kot trdijo britanske oblasti, ali pa sta pridržana, saj ni znano, da bi komunicirala z zunanjim svetom, kot ugotavlja »podrobno poročilo« ruskih uradnikov. Julija je imela v enem letu zgolj štiri zanemarljive stike (v enem od njih je zgolj prebrala, kar so ji drugi napisali v angleškem jeziku in prevedli v ruskega), njen oče pa nobenega. Sputnik ponovi, da gre v tem primeru za pomanjkanje dokazov o ruski vpletenosti, poročilo Organizacije za prepoved kemičnega orožja (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons – OPWC) pa ni podkrepjeno z dokazi ter je »formalno in prazno«. 12. 4. 2019 Sputnik sporoča, da si Združeno kraljestvo in njegovi zavezniki želijo ohraniti »kemične laboratorije, da bi lahko z njihovo pomočjo uprizorili nadaljnje provokacije«. OPWC je na listo prepovedanih substanc uvrstila tudi novičok, ni pa dodala vseh drugih toksičnih substanc nove generacije, kot je predlagala Rusija. Sputnik ponovi zgodbo o »velikem mednarodnem škandalu« ob zastrupitvi Skripalovih, obtožbah na račun Rusije in o njenem nenehnem ponavljanju, da ni vpletena.

2. 5. 2019 Sputnik ob uvedbi zakona, ki člane lordske zbornice zavezuje, da prijavijo finančne prejemke iz tujine, intervjuva političnega analitika Marcusa Godwyna. Ta pravi, da ima zakon dva namena, in sicer izriniti iz javnega življenja nekaj preostalih neodvisnih glasov, ko gre za vprašanja, povezana z Rusijo in Kitajsko, ter v javnosti nadaljevati aktivno in glasno protirusko in protikitajsko propagando. V lordski zbornici je še nekaj treznih pogledov na odnose z Rusijo, medtem ko je v spodnjem domu – ne glede na strankarsko pripadnost – vse polno »protiruskih propagandistov in marionet«, kar se je pokazalo tudi ob aferi Skripal. Ta je sprožila močno propagando in javnost v Združenem kraljestvu, pa tudi javnost in vlade drugih držav opozorila na možnost skorajšnjega kemičnega napada s strani »zle Rusije« in njenega »predsednika, opitega z oblastjo«. Jezik vse bolj spominja na hladno vojno, pravi Godwyn: »rdeči denar«, »več vohunov kot kdaj koli prej« in podobni triki zahodne propagande. Zahodni voditelji izražajo antipatijo do Rusije, čemur pa nujno ne sledijo navadni ljudje, ki jih je zato treba nenehno medijsko obdelovati. In ta zgodba se po mnenju Godwyna vleče že od velikega preloma leta 1054 in papistične invazije na ortodoksno Anglijo leta 1066. Tudi v zadevi Skripal ni nobenih dokazov za krivdo Rusije, vse skupaj ima zgolj propagandni namen.

Struktura strateškega komuniciranja EU: *Novičok, ki je bil uporabljen ob zastrupitvi Sergeja Skripala in njegove hčerke Julije, so izdelovali v ZSSR v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Malo znanstvenikov zunaj Rusije ima izkušnje s tem strupom in nobena država izven Rusije ga ni razvila. Kot napadalca sta bila prepoznana dva nekdanja uslužbenca ruskih varnostnih sil, ki sta, domnevno kot turista, dvakrat v nekaj dneh obiskala Salisbury. Britanska vlada ni Skripalovih nezakonito pridržala. Julija ni prebiral prevedenega besedila, ampak je bila izjava napisana v ruskem jeziku, so ugotovili britanski lingvisti. Amandmaji pravil lordske zbornice niso vezani na katerikoli posamični dogodek, ampak želijo omejiti neprijetno financiranje in politični vpliv tujih vlad v Združenem kraljestvu.*

Aleksandra Litvinenka je z radioaktivnim polonijem 210 leta 2006 zastupil nekdani ruski agent Andrej Lugovoj, ugotavlja preiskava pod vodstvom sodnika britanskega vrhovnega sodišča sira Roberta Owena, z »veliko verjetnostjo«, da je umor naročila ruska obveščevalna služba.

Naslednja tema, o kateri je poročal Sputnik, je sestrelitev malezijskega letala MH17 nad Ukrajino 17. julija 2014, v kateri je umrlo 298 potnikov in članov posadke. Sputnik je poročal o ugotovitvah Združene preiskovalne skupine (Joint Investigation Team-JIT), ki jo je vodila Nizozemska, in o ruskih dokazih. 24. 5. 2018 je medij poročal, da je Rusija ponudila dokaze o tem, da je letalo sestrelila ukrajinska stran. Rusko ministrstvo za obrambo je zagotovilo, da nobena raketa vrste BUK ni prešla rusko-ukrajinske meje in da je bil za sestrelitev letala uporabljen ukrajinski sistem BUK. Ruski radarji niso zaznali nobenega izstrelka, ki bi prihajal z vzhodne strani. Nasprotno, simulacije dokazujejo, da je bila raketa izstreljena z ozemlja, ki so ga nadzirale ukrajinske sile. To je bil odziv ruske strani na poročilo JIT, v katerem je ugotavljal, da je omenjeni izstrellek BUK pripadal ruskim oboroženim silam, konkretno 53. brigadi protizračne obrambe nameščene v Kursku, da je bil sistem BUK pripeljan v Ukrajino iz Rusije in po sestrelitvi letala vrnjen na rusko ozemlje.

24. 5. 2018 je rusko zunanje ministrstvo obžalovalo, da je JIT objavil preliminarne ugotovitve preiskave, ki potrjujejo ruske skrbi, da je preiskava pristranska. JIT ni upošteval ruskih dokazov, vključno z radarskimi posnetki, ki jih ni mogoče manipulirati. Naslednji dan je Sputnik o tej temi objavil več člankov. V enem od njih podaja mnenje strokovnjaka za vzhodno Evropo Jafa Arnolda, ki meni, da so trditve JIT del Natove propagandne kampanje proti Rusiji in zarota, ne pa objektivne ugotovitve neodvisne preiskave. Namen tega informacijskega bojevanja je prestrašiti navadne ljudi, da bi jih prek prikazovanja Rusije kot »kriminalne in malopridne države« odvrnili od udeležbe na svetovnem nogometnem prvenstvu v Rusiji leta 2018. Zahod je zavračal ustanovitev resnično neodvisne preiskovalne komisije in je

oblikoval »v bistvu Natovo komisijo,¹² katere naloga je bila potrditi vnaprej oblikovano trditev, da so za tragedijo odgovorne ruske ali s strani Rusije podprte sile«. Arnold hkrati EU poziva, naj se odmakne od kaotične ameriške zunanje politike in naj v imenu ameriške geopolitike ne vztraja v sovražnem odnosu do Rusije, saj bo v nasprotnem primeru prikrajšana za svojo lastno prihodnost.

Naslednji članki tega dne prinašajo ugotovitev ruskega ministrstva za obrambo, da sistem BUK, ki ga je v video analizi prikazal JIT, ni bil operativen že od leta 2011 dalje. Vsi tovrstni sistemi so bili zbrani, razstavljeni in uničeni. Prikazani sistem BUK naj bi bil proizveden v ZSSR leta 1986. JIT je prikazal del njegovega motorja, ni pa predstavil, kdaj in kje je bil najden in kdo mu ga je predal. Edini razlog namernega molka o izvoru dokaza je verjetno ta, »da je pripadal ukrajinskim oboroženim silam«. Ker Rusija, za razliko od Ukrajine, ni bila vključena v delo preiskovalne komisije, ministrstvo za obrambo ne more vedeti, do kolikšne mere lahko zaupa ugotovitvam komisije. Ruski zunanji minister Sergej Lavrov je dodal izjavo, v kateri pravi, da se je pogovarjal z nizozemskim kolegom, ki meni, da ni dvoma, da je sistem BUK prišel z ruskega ozemlja. Po mnenju Lavrova mu minister ni predstavil nobenega dokaza, ampak je šlo za neutemeljene domneve. Sputnik navaja tudi francosko javno osebnost Nikolo Mirkovića, ki pravi, da Ukrajina ne bi smela imeti predstavnika v preiskovalni komisiji, ki je tudi sicer pristranska, ker so v njej predstavniki dveh Natovih članic, Nizozemske in Belgije. Nadaljuje, da ni dokazov o ruski vpletenosti, da je potrebna nova komisija, ki se ne bo ukvarjala s tem, kje je bil sistem BUK proizveden, ampak kdo ga je uporabil.

Naslednji sogovornik Sputnika je bil Adam Garrie, direktor Eurasia Future, ki meni, da gre pri poročilu JIT za »jasno provokacijo« Rusije, medtem ko bi morala komisija krivdo pripisati Ukrajini, in to ne glede na to, kdo je sestrelil letalo, saj bi Ukrajina morala zapreti zračni prostor nad vojnim območjem in preusmeriti letala. Sputnik nadaljuje s kritiko JIT, ki naj niti ne bi pokazal posnetkov, na katere se sklicuje, niti ni objavil imen približno stotih ljudi, za katere meni, da so bili vpleteni v sestrelitev letala. Na koncu dneva Sputnik objavlja še izjavo ruskega predsednika Putina, da ne zaupa zaključkom preiskovalne komisije in da bo tako vse dotlej, dokler ruski strani ne bo dovoljeno polno sodelovanje v preiskavi.

26. 5. 2018 Sputnik objavi izjavo predstavnice ruskega zunanjega ministrstva Marije Zaharove, ki opozori, da ZDA niso zagotovile satelitskih posnetkov o sestrelitvi, čeprav so to napovedale takoj po njej. Nekateri dokazi preiskovalne komisije so bili lažni, ruski dokazi niso bili upoštevani ipd. Ruski veleposlanik v Avstraliji dodaja, da so bile obtožbe Rusije v tem primeru

¹² V komisiji so bili predstavniki Avstralije, Belgije, Malezije, Nizozemske in Ukrajine.

vnaprej načrtovane. »Gre za nezanesljivo preiskavo in primitivne fabrikacije.« Sputnik navaja tudi izjavo nizozemske politične aktivistke Anneke de Laaf, ki je spremljala preiskavo od samega začetka in meni, da bi dokaze preiskovalne komisije težko sprejeli kot »relevantne«, saj gre v celoti za »animacijo«. Težko je verjeti, da bi Rusi skrivaj prepeljali sistem BUK v Ukrajino (ne da bi ameriški sateliti to opazili) in ga prepustili skupini amaterskih bojnikov, čeprav za to ni bilo nobene vojaške potrebe. Ni dokazov, so samo vtisi, meni de Laaf.

18. 9. 2018 je Sputnik objavil mnenje Nicolasa Dhuicqa, predstavnika francoskega gibanja Debout La France, ki verjame v poročilo ruskega obrambnega ministrstva o sestrelitvi letala in pravi, da »molk Zahoda potrjuje njegovo resničnost in verodostojnost«. Zahod molči, ker mu ugotovitve, čeprav so resnične, niso povšeči. Pri tem namiguje, da oblast tedaj ni v celoti nadzirala ukrajinske vojske, da separatisti v Donbasu nimajo strokovnega znanja za uporabo sistema BUK in da ni bilo v interesu Rusije, da bi sestrelila civilno letalo. 28. 3. 2019 Sputnik navaja »vir«, ki pravi, da Rusija podpira Nizozemsko v iskanju resnice in v želji, da najde krivca, vendar je glavna odgovorna stran še vedno država, ki ni zaprla zračnega prostora nad svojim ozemljem.

202

Struktura strateškega komuniciranja EU: *Rusija je večkrat ponudila »dokaze« v zvezi s sestrelitvijo malezijskega letala MH17, vendar pa so bili ti fabricirani, nekompatibilni in nasprotujoči si. Preiskovalna komisija je ugotovila serijo izstrelka, način in mesto izstrelitve, ki so ga nadzirali prorусki bojniki, dejstvo, da je bil sistem BUK pripeljan z ruskega ozemlja in vrnjen v Rusijo po izstrelitvi. Izvor sistema BUK je 53. brigada protizračne obrambe, nameščena v Kursku. Ugotovitve so rezultat primerjalnega proučevanja značilnosti sistema BUK, ki so tako specifične kot prstni odtis, tako da ni dvoma o tem, kateri ruski vojaški enoti je pripadal. EU in Nato sta pozvala Rusijo, naj sprejme odgovornost za sestrelitev letala, o čemer sta še posebej prepričani Nizozemska in Avstralija – s podporo ZDA. Slednje so preiskovalni komisiji dale na razpolago strogo zaupne satelitske posnetke o kraju in času sestrelitve letala. Del teh posnetkov so objavile tudi ameriške obveščevalne službe neposredno po napadu in so bili podvrženi neodvisnim analizam. Zračni prostor nad Ukrajino je bil zaprt do višine 32.000 čevljev (okoli 9.750 metrov), saj ni bilo znakov, da bi lahko prorусki separatisti posedovali sofisticiran sistem za sestrelitev letala, ki je letelo na višini 33.000 čevljev (okoli 10.050 metrov). Odgovornost je na izvajalcu napada in na strani, ki je zagotovila uporabljeno orožje.*

Sputnik se je v svojih edicijah ukvarjal tudi z uporabo kemičnega orožja v sirski vojni. 11. 6. 2018 je povzel poročilo televizijske hiše Russia Today (RT), v katerem rusko obrambno ministrstvo pravi, da ima verodostojne obveščevalne podatke o tem, da ameriške specialne sile pomagajo sirskim

upornikom pri orkestraciji »provokacije kemičnega napada s klorom«, ki naj izzove letalske napade zahodnih sil na sirske vladne sile. Gre za imitacijo še enega kemičnega napada režima na miroljubne državljane. Uporniki so klor na prizorišče prinesli v plastičnih posodah. Operacija je bila podobna kot tista aprila leta 2018 v Dumi, ko se je po mnenju RT izkazalo, da je šlo za lažni primer napada. O tem je poročal nemški ZDF, to pa so potrdili tudi zdravniki in en otrok v bolnišnici v Dumi. Uporniki so paciente polili z hladno vodo in jim rekli, da gre za kemični napad. Priče so potrdile, da nobeden od pacientov v bolnišnici ni imel simptomov zastrupitve zaradi uporabe kemičnega orožja.

22. 6. 2019 Sputnik povzema stališče ruskega zunanjega in obrambnega ministrstva, da se preiskava o uporabi kemičnega orožja v Siriji podaljšuje, kar je v interesu ZDA in njenih zaveznic. Kemično orožje so proizvedli uporniki in teroristi, oprema, ki so jo uporabili, pa je bila izdelana v Zahodni Evropi in Severni Ameriki. OPCW, ki primer kemičnega napada v Dumi preiskuje, pripravlja še eno obtožujoče poročilo, ki temelji na lažnih dokazih. Zahodne države so namreč OPCW spolitizirale, s čimer znova zavajajo mednarodno skupnost, OPWC pa dajejo »psevdropavno funkcijo«, ki naj ji omogoči identificiranje storilcev in določanje kazni. Dan kasneje je Sputnik predstavil ruske in sirske obtožbe Belih čelad,¹³ ki da so medijsko krilo teroristične skupine Fronta al Nusra in so večkrat pomagale uprizoriti kemični napad in zanj obtožiti sirske vlado, da bi izzvale takojšnje vojaško posredovanje Zahoda v Siriji. Podobno vlogo kot Bele čelade so imele tudi nevladne organizacije, ki delujejo na območjih pod nadzorom upornikov.

8. 9. 2018 je Sputnik objavil izjavo predstavnika ruskega obrambnega ministrstva generalmajorja Igorja Konašenkova, da so se teroristični skupini Tahrir al Šam in Turkistansko islamsko gibanje ter sirske Bele čelade sestali v Idlibu in usklajevali svoje sodelovanje v naslednji uprizoritvi kemičnega napada. Izdelali so scenarij, po katerem bi za inscenirane kemične napade v več sirske mestih obtožili sirske oblast s predsednikom Baširjem al Asadom na čelu. 12. 12. 2019 Sputnik te obtožbe ponovi, pri čemer sta tokrat v glavni vlogi teroristična skupina Tahrir al Šam in Bele čelade. 15. 2. 2019 je Sputnik pograbil tvit producenta BBC Riama Delatija, da lahko nedvoumno dokaže, da je bilo snemanje v bolnišnici v Dumi uprizorjeno in da ni v njej nihče umrl. Rusko obrambno ministrstvo je izrabilo priložnost in izjavilo, da že več let opozarja na »fabrikacije zahodnih držav« v zvezi s kemičnimi napadi, za katere naj bi bile odgovorne sirske oblasti. To naj bi bila pretveza za letalske napade na vladne sile in »zaščito miroljubnih Sircev« pred režimom. Sputnik se boji, da bo glede na število vpletenih zahodnih politikov in varnostnih uslužbencev Delati podvržen sodnemu pregonu in različnim provokacijam.

¹³ Gre za enote civilne zaščite, ki delujejo na območju pod nadzorom sirske upornikov.

29. 3. je Sputnik navajal »Ruski center za spravo strani v sirske konflikte«, ki je obtožil belgijsko in francosko tajno službo, da v Siriji pripravljata provokacijo s kemičnim orožjem, pri čemer naj bi za napad obtožili rusko vojsko in sirske vladne sile. V zaroto so bile vpletene tudi Bele čelade, ki se nenehno trudijo diskreditirati Asadov režim in vladne sile. 12. 5. 2019 je Sputnik objavil stališče ruskega zunanjega ministrstva, da se Rusija zavzema za preiskavo vseh domnevnih kemičnih napadov v Siriji, pri čemer OPCW ne sme slediti političnim načelom, ki so jih oblikovale zahodne države, ampak mora izvesti resnično neodvisno preiskavo.

Struktura strateškega komuniciranja EU: *Komisija ZN je septembra 2017 objavila spoznanja o 33 ločenih primerih uporabe kemičnega orožja v Siriji. Izmed 25 primerov med marcem 2013 in marcem 2017 so jih 20 dokazano izvedle vladne sile, prvenstveno proti civilistom. Po septembru 2017 je bilo še več podobnih incidentov. OPCW je ugotovil odgovornost sirske vlade za napade, Rusija pa je v Varnostnem svetu ZN dala veto na sprejem resolucije, ki bi zahtevala novo preiskavo in ugotovila odgovornost za napade. 7. aprila 2018 je bil v Dumi izveden napad s kemičnim orožjem, dokazi pa so nakazovali krivdo sirskega režima. Navzočnost klora je bila dokazana na več lokacijah v mestu, prav tako ostanki izstrelkov. Svetovna zdravstvena organizacija je poročala, da je okoli 500 pacientov izkazovalo simptome izpostavljenosti strupenim kemikalijam. Več kot 70 ljudi, ki so se zaklanjali v kletih, je umrlo, med njimi jih je bilo 43 izpostavljenih strupenim kemikalijam.*

Številne države so pozvale h končanju nesprejemljivega ruskega kleve-tanja OPCW in izvajanja propagande proti njemu. Dezinformacijsko propa-gando Rusija izvaja tudi proti Belim čeladam in jih povezuje s teroristič-nimi organizacijami. Pri svojem početju Rusija uporablja lažne dokaze.

Sputnik priznava, da se je v Dumi zgodil vsaj en napad s kemičnim orožjem. BBC se je ogradil od twita Riama Dalatija. Televizijska hiša RT pri-znava, da ne ve, kakšne dokaze ima Dalati.

Belgijske in francoske oblasti so v ločenih izjavah zanikale rusko nami-govanje o vpletenosti držav v provokacije povezane s kemičnim orožjem.

Razprava v luči modela za proučevanje propagande

Primerjava Sputnikovega poročanja o štirih obravnavanih temah s prvi-nami teoretičnega modela za proučevanje propagande ponudi dokaz o navzočnosti propagandnih sporočil. Prvine propagande sicer iz analitičnih razlogov ločujemo, vendar so v dejanskosti povezane, prepletene in tvorijo celoto, zato zahtevajo holistično obravnavo.

Med *rutinske laži*, ki jih širi Sputnik, sodijo ponavljajoče se navedbe, da Rusija ni ena od sprtih strani v ukrajinskem konfliktu, da ni pošiljala svojih

vojakov v Ukrajino, da je vojna v Ukrajini izključno državljanska, da gre pri aneksiji Krima za »reunifikacijo«, ki je skladna z mednarodnim pravom, da je bil pri sestrelitvi malezijskega letala uporabljen ukrajinski sistem BUK, da je komisija za njeno preiskavo v bistvu Natova komisija, da v Siriji ni bilo žrtev kemičnega napada vladnih sil, da ruska obveščevalna služba ni vpletena v aferi Skripal in Litvinenko ipd. *Kolektivna in selektivna izguba spomina* zadeva vlogo Rusije v ukrajinskem konfliktu, pravila mednarodnega prava, neizpodbitna dejstva glede vloge Rusije v sirski vojni ... Zelo tipično za Sputnikovo poročanje je tudi to, da medij, ki v bistvu izvaja propagando, saj je bil s tem namenom ustanovljen, drugo stran obtožuje propagandne dejavnosti. V duhu *protipropagande* Sputnik obtožuje »Zahod«, da ima njegovo delovanje propagandni namen, da so njegove institucije polne protiruskih propagandistov, ki širijo laži, lažne dokaze in primitivne fabrikacije. Sputnik za svoje trditve ne ponudi (verodostojnih) dokazov. Prepričanost o *zaroti* Sputnik podkrepi z vlogo Zahoda ob domnevnem državnem udaru v Ukrajini, s poročili o zahodni protiruski histeriji, sovražnosti in agendi, o rusofobični zaroti, ki želi Rusijo predstaviti kot kriminalno in malopridno državo, kot imperij zla. »*Drugi*« je tisti, ki ogroža interese Rusije, ki provocira, ki obtožuje na lažnih dokazih, ki podpira terorizem, ki inscenira kemične napade v Siriji ... *Viri informacij*, na katere se sklicuje Sputnik, so najvišji uradni predstavniki ruske države in vlade, zunanjega ministrstva, obrambnega ministrstva in ruske vojske, ki prek pogostih novinarskih konferenc vzpostavljajo stike z javnostmi, pa tudi zahodni politični aktivisti in analitiki, ki v različnih spornih zadevah zavzemajo prorusko stališče.

Opazna je Sputnikova težnja, da se interesi EU prikažejo kot drugačni od ZDA oziroma želja, da bi v zavezništvo vnesel razdor. Prav tako je iz Sputnikovega poročanja razvidno, da si želi razkol znotraj EU, oboje pa je v interesu Rusije, saj bi ta EU lažje obvladovala brez ameriške (vojaške) navzočnosti v Evropi, enako pa velja tudi za odnos do posameznih članic EU, če ta ne bi bila enotna, ali bi celo razpadla.

Struktura strateškega komuniciranja EU opozarja na nezakonitost ruske aneksije Krima, na interpretacijo Mednarodnega kazenskega sodišča, da se je Rusija s svojo vojaško navzočnostjo v Ukrajini s to državo zapletla v mednarodni oboroženi spopad, na vlogo Rusije v sirski vojni in pri brezpojojni podpori sirskemu režimu, kljub temu da so mednarodne institucije dokazale njegovo uporabo kemičnega orožja proti civilistom, na vpletenost Rusije v aferi Skripal in Litvinenko, v sestrelitev malezijskega letala v ukrajinskem zračnem prostoru ipd. Hkrati je struktura strateškega komuniciranja EU argumentirano zavrnila ruska namigovanja o vpletenosti Zahoda v domnevni državni udar v Ukrajini, provokacije z »insceniranimi kemičnimi napadi« v Siriji, o zarotniškem delovanju proti Rusiji ipd. Struktura strateškega komuniciranja EU praviloma ne izvaja protipropagande, vendar pa

uporablja vrednotne sodbe o Sputnikovi »ponavljajoči se prokremeljski dez-informacijski naraciji«, »ponavljajoči se naraciji zanikanja ruske vpletenosti« v različne sporne zadeve, o »zavajanju javnosti«, »protislovnosti« poročanja, »diskreditiranju in obtoževanju« Zahoda ter o poročanju »brez dokazov«.

Sklep

Odgovore na uvodoma zastavljena raziskovalna vprašanja lahko strnemo v nekaj ključnih ugotovitev. Strateško komuniciranje je poskus ureščitve ključnih interesov in temeljnih ciljev držav, mednarodnih organizacij, družbenih gibanj, terorističnih skupin in drugih entitet, prek usklajenega komuniciranja z različnimi javnostmi. Gre za projekcijo strateških vrednot, ciljev in interesov določene entitete, z namenom vplivanja na prepričanje, zaznavo in vedenje ciljne javnosti. V tem procesu gre za holistično, tako vertikalno kot horizontalno povezovanje in usklajevanje različnih oblik komuniciranja, ki jih izvaja entiteta. Na varnostnem področju so te oblike lahko informacijsko bojevanje, predvsem psihološko bojevanje in propaganda kot njegov ključni del, psihološke operacije, javna diplomacija in stiki z javnostmi.

Ruska federacija je razvila kompleksen in celovit sistem strateškega komuniciranja, tako glede uveljavljanja idej kot vključevanja institucij, ki ga izvajajo. Ciljne javnosti so raznolike, v ospredju pa je zahodna javnost, javnost nekdanjih republik ZSSR in javnost kandidatke za članstvo v EU in Natu. Strateško komuniciranje je v funkciji razvijanja ruske mehke moči, pri čemer uspešno izrablja pomanjkljivosti in napake svojih nasprotnikov, med njimi tudi EU, ter izvaja vpliv na evropsko javnost.¹⁴ Iz konteksta lahko razberemo, da je rusko strateško komuniciranje načrtovano, vodeno med drugim tudi prek posebej za to dejavnost ustanovljenih medijev, usklajeno, dosledno in nadzorovano.

EU je torej ena od tarč tovrstnega ruskega delovanja, zato je razvila strukturo strateškega komuniciranja, s katero želi v ciljnih javnostih uveljaviti svoje ideje, vrednote, interese in politike. Kljub temu da je bila struktura oblikovana tudi kot odziv na rusko informacijsko bojevanje in propagando, praviloma ne deluje protipropagandno, kot jo je k temu pozval Evropski

¹⁴ Wallenius in Nilsson (2019: 413) ugotavljata, da je na splošno vpliv psihološkega delovanja prece-njen, dovzetnost za propagando pa je večja, če je prebivalstvo podvrženo določeni vrsti in stopnji emocio-nalne frustracije. Javnomenjski podatki v članicah EU kažejo (Directorate General for External Policies, 2016: 13), da je ocena o uspešni ruski projekciji mehke moči v EU pretirana. Večina prebivalstva EU za krizo v Ukrajini krivi Rusijo ali proruske separatiste, medtem ko ruska stran krivi ukrajinsko oblast ali Zahod. Res pa je, da okoli 15–20 odstotkov javnosti držav članic EU sprejema ruski argument, kar navaja k zaključku, da Rusija bitke za naklonjenost do svojih stališč »ne dobiva, hkrati pa je tudi ne izgublja« (prav tam).

parlament, ampak zgolj prepozna in razkriva dezinformacije. EU deluje bolj dolgoročno in želi v državah, ki so tarča ruskega strateškega komuniciranja okrepiti medijsko krajino, tako v članicah kot v državah vzhodnega partnerstva in na zahodnem Balkanu, kjer je treba omogočiti bolj svobodno in neodvisno medijsko poročanje. Pomembno je poudariti, da so bili v oblikovanje koncepta in strukture strateškega komuniciranja EU vključeni vsi njeni najpomembnejši organi odločanja, torej Evropski svet, Evropski parlament in posredno, prek Evropske službe za zunanje delovanje, tudi Komisija.

Empirična analiza poročanja medija Sputnik razkrije, da ta večinoma ponavlja naracijo, ki zahodno politiko do različnih mednarodnih dogodkov in procesov prikazuje kot vrsto provokacij Rusije, ki pa pri vsem tem ne nosi nikakršne krivde in odgovornosti. V Sputnikovem izvajanju propagande prevladujejo rutinske laži, teorija zarote in obtoževanje »drugega«. Njegovo delovanje proti EU in Zahodu nasploh je zelo napadalno.

Struktura strateškega komuniciranja EU kot odgovor na Sputnikovo poročanje deluje obrambno in navaja dejstva, ki so v glavnem verodostojna, podprta z dokazi in kažejo na to, da je aktualna politika Zahoda do Rusije upravičena in mednarodnopravno utemeljena. Kar nas lahko fascinira in skrbi hkrati, je dejstvo, da Rusija prek Sputnika in EU prek The Disinformation Digest določene izseke dejanskosti interpretirata diametralno nasprotno, kot da bi živeli vsaka v svojem svetu, medtem ko točk skupnega razumevanja in povezovanja skorajda ni zaslediti, kar nakazuje idejni, vrednotni in politični razkol, z dolgoročnimi (tudi ekonomskimi) posledicami.

LITERATURA

- Cornish, Paul, Julian Lindley-French and Claire Yorke (2011): *Strategic Communications and National Strategy*, Chatham House Report, 1 September 2011.
- Guerrero-Castro, Cristian E. (2013): *Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach*. *Connections: The Quarterly Journal* 12 (2): 27–51.
- Hallahan, Kirk, Derina Holtzhausen, Betteke van Ruler, Dejan Vercic, and Krishnamurthy Sriramesh (2007): *Defining strategic communication*. *International Journal of Strategic Communication* 1 (1): 3–35.
- Johnston, Cameron (2015): *Russia's info-war: the home front*. European Institute for Security Studies. March 2015.
- Johnston, Cameron (2016): *Russia: history as myth?* European Institute for Security Studies. November 2016.
- Kelly, Alan and Cristopher Paul (2020): *Decoding Crimea. Pinpointing the Influence Strategies of Modern Information Warfare*. Riga: NATO Strategic Center of Excellence.
- Löfstedt, Ragnar E. (2005): *Risk Management in Post-Trust Societies*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan.

- Malešič, Marjan (2019): Strateško komuniciranje na varnostnem področju (Uvod). *Sodobni vojaški izzivi* 21 (2): 15–21.
- Malešič, Marjan (2013): Vloga medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije. *Acta Histriae* 21 (4): 855–878.
- Örden, Hedvig (2019): Deferring substance: EU policy and the information threat. *Intelligence and National Security*. Published online 12 Feb 2019: 421–437.
- Pashentsev, Evgeny (ed.) (2020): *Strategic Communication in EU-Russia Relations, Tensions, Challenges and Opportunities*. London: Palgrave Macmillan.
- Pashentsev, Evgeny (2010): *Information Warfare as a Part of Communication Management in Contemporary Russia*. V: Mohammadbagher Forough: *At War for Peace*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 145–153.
- Pashentsev, Evgeny (2013): *The Strategic Communication of Russia, China and the USA in Latin America: War or Peace?* V: Kuusisto, Rauno and Erkki Kurkinen (eds.). *Proceedings of the 12th European Conference on Information Warfare and Security*. University of Jyväskylä, Finland 11–12 July 2013.
- Paul, Christopher (2011): *Strategic Communication: Origins, Concepts and Current Debates*. Santa Barbara: Praeger.
- Reid, Judith (2018): Defense against Negative Strategic Communication. *Connections: The Quarterly Journal* 17 (3): 52–60.
- Sun, Cu (2007): *Umetnost vojne* (3. dopolnjena izdaja). Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- Wallenius, Claes and Sofia Nilsson (2019): A lack of Effect Studies and of Effects: The Use of Strategic Communication in the Military Domain. *International Journal of Strategic Communication* 13 (5): 404–417.
- Wilbur, Douglas (2017): Propaganda's Place in Strategic Communication: The Case of ISIL's Dabiq Magazine. *International Journal of Strategic Communication*, 11 (3): 209–223.
- Zerfass, Ansgar, Dejan Verčič, Howard Nothhaft and Kelly Page Werder (2018): Defining the Field and its Contribution to Research and Practice. *International Journal of Strategic Communication*. Published online: 13 August 2018: 487–505.

VIRI

- Directorate General for External Policies. Policy Department (2016). *EU strategic communications with a view to countering propaganda*. European Union.
- English Oxford *Living Dictionaries*. Dostopno prek <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>, 22. 3. 2019.
- European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)).
- EU's Action Plan on Strategic Communication (2015). Ref. Ares 2608242 – 22/06/2015.
- International Staff (2009). *NATO Strategic Communication Policy*. SG(2009)0794.
- Joint Publication 1–02: »Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms«, Washington D.C., 12 April 2001 /as amended through 17 March 2009/.

- Miami University: Strategic Communication. Dostopno prek <https://miamioh.edu/academics/majors-minors/majors/strategic-communication.html>, 22. 3. 2019.
- NATO Parliamentary Assembly. Countering Russia's Hybrid Threats: An Update. Special Report (Lord Jopling, Special Rapporteur). 1 October 2018.
- Sputnik News (47 člankov objavljenih na temo Rusija-EU v obdobju od 1. 1. 2018 do 31. 12. 2019).
- Strategic Communications. Dostopno prek https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2116/%20Questions%20and%20Answers%20about%20the%20East%20StratCom%20Task%20Force, 25. 3. 2019.
- The Disinformation Digest (47 odzivov na članke objavljene v Sputnik News v obdobju od 1. 1. 2018 do 31. 12. 2019).
- Westenkirchner, Peter. E. Framework Concept »Integrated Communication in Multinational Coalition Operations within a Comprehensive Approach«. Dostopno prek https://en.wikipedia.org/wiki/Strategic_communication#cite_note-6, 21. 3. 2019.

AVTORITARIZEM V KONTEKSTU NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE: VZPON AVTORITARNEGA POPULIZMA1**

Povzetek. Aktualne politične prakse opozarjajo, da ideologija prostega trga za svoje delovanje ne potrebuje popolne demokracije, temveč le njen del, ki je skladen s principom zasebne organizacije kapitala ter zastopa legitimacijsko funkcijo obstoječega kapitalistično-demokratskega razmerja v zadostni meri, da preprečuje razpad koncepta. Neoliberalna globalizacija razgrajuje demokracijo ter jo podreja sebi lastni logiki, proces akumulacije in koncentracije kapitala pa se odvija učinkovito tudi brez demokracije, o čemer priča vzpon avtoritarnega kapitalizma na Vzhodu. Na Zahodu pa se skladno z rastjo družbene neenakosti dogaja vzpon avtoritarnega populizma tudi v Evropi.

Ključni pojmi: neoliberalizem, globalizacija, avtoritarni kapitalizem, avtoritarni populizem

Uvod

Avtoritarizem se z globalno neoliberalno organizacijo in koncentracijo kapitala manifestira v novi formi avtoritarnega kapitalizma in avtoritarnega populizma, ki jo je prevladujoče razumevanje spregledalo. Kapitalizem poganja zakon koncentracije kapitala.² V razvoju kapitalizma so bila posamična obdobja brutalnega izkoriščanja, tako da je kapitalistična država morala poseči proti tej surovosti z različnimi omejitvami. Te omejitve, največkrat poznane kot delavska in socialna zakonodaja, so po drugi svetovni vojni dobile naziv socialna država. Ideologija neoliberalizma je sredi sedemdesetih začela z razgrajevanjem države blaginje, s čimer se je začelo

* Dr. Neven Polajnar, raziskovalec, Znanstveno-raziskovalni inštitut za teoretsko in aplikativno politologijo ter svetovanje, Kranj, Slovenija; dr. Igor Lukšič, redni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ Ta članek je nastal v okviru raziskovalnega dela na doktorski disertaciji in raziskave ARRS PS P5-0410, ki poteka na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani.

² Ta pravi, da princip prostega trga kapital koncentrira in centralizira, kar pa ob odsotnosti regulatornih političnih mehanizmov vodi v intenziviranje kapitala v rokah peščice ter se odraža v rasti družbene neenakosti. Več o tem v Marx (1857/58:1985a; 1857/58:1985b; 1867:2012;.) Piketty (2014); Varufakis (2015) itd.

odstranjevanje meje intenziviranju koncentracije kapitala. To je hkrati pomenilo, da se je začelo načrtno najedati polje političnega z dobro dodelanimi delegitimizacijskimi prijemi.

Politika se je v zahodnih demokracijah vse bolj iz polja upanja spremenjala v polje utrjevanja zakonov koncentracije kapitala oziroma zakonov trga, ki poskušajo dobiti status naravnega zakona. Naravni zakon pa je v dobi moderne nepreklicna avtoriteta (Lukšič, 1997). Ko to razumemo, nas ne preseneča, da se je po padcu sovjetskega socializma v jedru zahodne demokracije začel vzpon avtoritarizma. V kontekstu neoliberalne³ ideologije sta pot avtoritarnemu kapitalizmu in avtoritarnemu populizmu odprli neoliberalna globalizacija⁴ in globalna kapitalistična integracija, kar je vplivalo na predruženje kapitalistično-demokratskega konsenza, pri čemer se ta vse bolj pomika v korist kapitala, demokracija pa v tej bitki izgublja podporo (Merkel, 2014: 114–116). Skladno s principi neoklasičnega fiskalnega konservativizma (Hayek, 1948), monetarizma in ideologijo minimizacije vloge države (Friedman, 1980) so se pod primatom »svobodnega trga« vzpostavile razmere za intenzivno globalno koncentracijo kapitala.

Najbolj izpostavljena je ekonomska dimenzija globalizacije, ker naj bi bila najbolj vidna in opravičljiva, saj se v vladajoči zavesti razvoj družb meri po količini ekonomskih kategorij. Pri tem je jasno, da večina blagovne menjave ostaja v regionalnih in lokalnih mejah, kar pa ne velja za mednarodne finančne trge (Giddens, 2000: 36–41). Skozi globalne tokove in mednarodno menjavo se odvijata intenzivna koncentracija svetovnega bogastva (Piketty, 2014; Varufakis, 2015) in politične moči⁵ v rokah peščice ter delegitimizacija demokracije in politike, hkrati pa poteka intenzivna propaganda politične vključenosti in liberalnodemokratskih vrednot predstavniške demokracije.

³ McChesney (v Chomsky, 1999: 7), Harvey (2012) in Varufakis (2015) razlagajo neoliberalizem kot prevladujočo družbeno paradigmo, ki dovoli oziroma omogoča maksimalno privatizacijo, pri čemer gre za širjenje principov prostega trga v vse družbene in politične dimenzije ter za ožjenje realne vloge države, kar vodi v koncentracijo profitov v rokah posameznikov oziroma elit.

⁴ Globalizacija predstavlja proces krepitve soodvisnosti in združevanja nacionalnih političnih, ekonomskih in kulturnih dimenzij, kar se odraža skozi intenziviranje mednarodnega pretoka ljudi, dobrin, storitev, investicij, informacij in tehnologij (PIIE, 2018). Pri tem se odvijata transformacija in unifikacija posameznih družbenih in političnih realnosti v eno univerzalno oziroma globalno ter razgradnja obstoječih družbenih in političnih form na račun nastajajoče (Steger, 2003). Neoliberalna globalizacija skladno z ideologijo prostega trga razgrajuje državne regulatorne elemente v korist hitrejše koncentracije in centralizacije kapitala na globalnem nivoju, kar pojasnujemo v nadaljevanju. Hiperglobalizacija (Rodrik, 2011) predstavlja aktualno intenziviranje tovrstnih trendov, pri čemer je še posebej pomembna vloga multikorporacij in mednarodnih finančnih institucij.

⁵ To lahko utemeljujemo skozi razumevanje konceptov kapitalistične države (Wallerstein in drugi, 2013; Offe, 1985), politične moči (Mann, 1997; 2013; Foucault 1982; 2008) in hegemonije (Bellamy, 1994; Carlucci, 2013; Krepš, 2015; Mayo, 2015; Gramsci, 1978; 1979).

Opozoriti moramo, da pri ekonomskem pojmovanju globalizacije največkrat naletimo na klasično razumevanje procesa v okviru integracije trgov, trgovskih poti, internacionalizacije poslovanja in podobno (O'Rourke in Williamson, 2004). Političnost globalnih ekonomskih procesov, ključno determiniranih z neoliberalnim⁶ političnim in ekonomskim ustrojem, pa največkrat ostane spregledana. Pomembno je razumeti politične dejavnike, ki so znotraj globalizacijskega procesa vodili do zmagoslavja globalno organiziranega kapitala nad *političnim*,⁷ kar je teklo hkrati z depolitizacijo in degradacijo demokracije.

V liberalni demokraciji je načelo političnega odločanja omejeno z ustavo in zakoni, pri čemur velja koncept zagotavljanja temeljnih človekovih pravic in koncept pravne države. Najmočnejša med pravicami je pravica do zasebne lastnine, sicer utemeljena že z Lockom⁸ (1689/2003; 1690/1988) in razsvetljenstvom. Demokratično odločanje se v sodobnih demokracijah ustavi pred poseganjem v zasebno lastnino, pa čeprav bi bilo to utemeljeno na demokratični volji večine⁹ ali celo s konsenzom. V tovrstni liberalni formi in omejitvi demokratičnih procesov na račun zaščite zasebne lastnine tiči ključni problem razmerja med demokracijo in kapitalizmom, izražen v liberalnodemokratičnem konsenzu. Kapitalistična demokratična država je na strani lastnine in lastnika (Offe, 1985), ker je na strani ohranjanja celote, to je kapitalističnega načina produkcije ljudi in stvari, in ne na strani najširše udeležbe in prek tega izražene demokratične volje velike večine glede ključnih pogojev življenja.

Koncentracija kapitala zahteva tudi koncentracijo politične moči zlasti v rokah izvršne veje oblasti in v sodno-pravni veji. Ta slednja v dobi neoliberalne vladavine še posebej pridobiva na moči. Ključne družbene in politične bitke se v čedalje večji meri izbojujejo po sodni poti.

⁶ Neoliberalizem je uspel po padcu sovjetskega socializma ter ključnih strateških geopolitičnih spremembah, ki so sledile »koncu zgodovine« (Fukuyama, 1992), uresničiti napovedi svojih teoretskih očetov, kot sta na primer Hayek (1948) in Friedman (1980), ter vzpostaviti globalni družbeni in ekonomski triumf.

⁷ Politično obsega celoten spekter odnosov in razmerij, ki so temelj in gradnik oblikovanja političnih ureditev, sistemov in oblasti. Razumevanje koncepta političnega zahteva nujno tudi razumevanje koncepta in konteksta totalnosti. Pri tem pa politično ni le tisto, kar je v predstavnikiških oziroma liberalnih demokracijah razumljeno kot politika (Lefort, 1991: 11). Politično, zreducirano na dimenzijo politike, lahko argumentiramo tudi kot kapitalistični liberalno-demokratični konsenz depolitizacije družbe (Munck, 2005: 68–69) na račun ohranitve in reprodukcije obstoječih lastninsko-produkcijskih odnosov in razmerij.

⁸ O naravi Lockove koncepcije lastnine kot temelja kapitalistične države več v Lukšič (2016). Locke namreč utemeljuje državo kot podaljšek lastninske pravice, pri čemer lastnina ni pridobljena z delom, kot meni večina interpretov, temveč z dotikom lastnika: s politično močjo, ki jo ščiti državna sila.

⁹ Normativno ter sorodna razumevanja slonijo na ideji, da bi se ob zadostni politični volji večine lahko spremenila zakonodajna in ustavna ureditev zastopanosti ter status zasebne lastnine. Vendar pa največkrat spregledajo različne vzvode moči, s katerimi kapital vsak takšen poskus strukturno in superstrukturno stre ter nevtralizira.

Parlamentarno-zakonodajna veja zaradi volilne legitimacije sicer še vedno vzdržuje večjo stopnjo neodvisnosti od logike koncentracije kapitala. Demokratična mobilizacija ljudskih množic lahko razširi politično odločanje tudi na način, s katerim ogrozi neomejeno logiko zasebne lastnine, vendar se to dogaja zelo redko in zelo začasno, saj pritiski globalno organizirane kapitala takšne poskuse hudo kaznujejo.¹⁰

Neoliberalizem je skozi globalni ekonomski in politični primat vzpostavil razmere, znotraj katerih se vzpenjajo aktualne oblike avtoritarizma, ki jih ekonomistično razumevanje fenomena pogosto spregleda. Dve najpomembnejši avtoritarni formi sta avtoritarni kapitalizem in avtoritarni populizem. Z avtoritarnim kapitalizmom se premika težišče ekonomske rasti in globalne koncentracije kapitala na Vzhod (Piketty, 2014: 582–590), ki znotraj zahodnocentrične politologije velja za nedemokratičnega. Tu uvajanju kapitalizma ne sledi razvoj demokracije, kar je znotraj zahodnocentrične misli po drugi svetovni volji veljalo za glavno mantro. Avtoritarni populizem pa se utrjuje v centru liberalne demokracije Zahoda: v ZDA in v Evropi, na kar se diskurzivno in z analizo statistik ter primarnih in sekundarnih virov osredinimo pri raziskovanju.

Neoliberalna globalizacija

213

Uvod v neoliberalno globalizacijo je pomenila neobrzdana koncentracija kapitala, ki je vodila v prvo svetovno vojno in nato do zloma borze leta 1929 ter dobila uzde z »New Dealom«, v bolj avtoritarni verziji pa z nacizmom v Nemčiji in fašizmom v Italiji. V državah Evrope se je ta bitka bojevala na politični ravni med ljudskimi frontami in starimi silami, ki so pogosto posegle po avtoritarnih državnih udarih ali zgolj razglasitvah diktature: Italija, Španija, Portugalska, Grčija, Kraljevina Jugoslavija, Avstrija ipd. Po drugi svetovni vojni se je notranjepolitični konflikt okrepil še na geostrateški ravni: na eni strani so bile okrog ZDA organizirane sile globalne koncentracije kapitala z imperializmom, na drugi pa Sovjetska zveza, ki je navezovala tudi tiste sile, ki so se hotele teh okovov otresti (Mann, 1993; 2012). Svetovnim institucijam so vendarle dominirale sile zahoda z »brettonwoodskim« sistemom,¹¹ utemeljene na dolarski pariteti. Tovrstni sistem je predstavljal t.i. »zlato dobo kapitalizma«, njegova ukinitvev leta 1971 pa je vodila v nestabilnost in valutne pretese, ki so se odvijali hkrati z liberalizacijo tečajev (Varufakis, 2015: 75–162).

¹⁰ Tu ne gre le za izločanje konkurence na trgu, temveč tudi za omejevanje moči posamičnih držav, kar je izkusila Kuba takoj po odstranitvi diktatorja leta 1959. V Čilu so odstranili demokratično izvoljenega Allendeja (Qureshi, 2009). V Venezueli pa v letu 2019 poskušajo zamenjati demokratično izvoljenega predsednika s samooklicanim predsednikom parlamenta (Kovalik, 2019).

¹¹ Več o tem v Varufakis (2015: 76–78; 102) in McKimmon (2012: 3).

Znotraj liberalnodemokratskega konsenza, stabiliziranega v formi »vpe-tega kapitalizma« (Merkel, 2014: 112–113), se je s začetkom neoliberalnega zasuka konec sedemdesetih let težišče moči pričelo nagibati v prid kapitala, kar je vodilo v degradacijo in pešanje države ter globalno integracijo kapitala, pri čemer sta postala neoliberalizem in globalizacija sinonima. Konec dvajsetega stoletja se je oblikovala nova dimenzija globalne politike, pri čemer je treba izpostaviti predvsem globalizirano strukturno integracijo oziroma globalno integracijo politične ekonomije (Law in Gill, 1993). Vsaj do poznih osemdesetih let dvajsetega stoletja so bile strukture zaznamovane s trenji med kapitalističnimi državami in tistimi, ki so poskušale razvijati alternativo kapitalizmu. Po razvodenitvi alternativnih projektov zlasti v Sovjetski zvezi in kasneje še na Kitajskem se znova vzpostavi totalna globalna dominacija kapitalističnih oblik družbenih in ekonomskih procesov ter odnosov (Gill, 1993: 6), kar je posledica nezlomljivega pohoda logike koncentracije kapitala na globalni ravni. Hkrati pa se ta posledica odčita tudi kot rezultat utrditve kapitalizma in nanj vezanega koncepta liberalne demokracije.

Konec blokavske delitve sveta na t.i. kapitalistični zahod in socialistični vzhod kot posledice razpada sovjetskega socializma ne pomeni samo totalne družbene in politične transformacije znotraj (bivših) socialističnih držav, ampak tudi odprto pot ključnim spremembam in predrugačenju zahodnih kapitalistično-demokratskih družb. Proces zmanjševanja vloge države se je na Zahodu začel že v začetku sedemdesetih let. Začela ga je organizirana akcija trilateralne komisije, ki je s poročilom o stanju demokracije (Crozier, Huntington in Watanuki, 1975) opozorila na preveč demokracije, ki naj bi bila glavna ovira za hitrejši gospodarski razvoj. Drugo poročilo (1979) je opozorilo, da je naslednja ovira socialno partnerstvo in neokorporativni aranžmaji med predstavniki dela, kapitala in države. V naslednjih fazah, zlasti v drugi polovici devetdesetih let in v začetku 21. stoletja, pa je bilo ugotovljeno, da koncentracijo kapitala ovirajo tudi številni suverinizmi malih nacionalnih držav.¹²

Temeljni konflikt se v dvajsetem stoletju ni odvijal le na globalni ravni med različnima ideološkima blokoma. Družbena in politična trenja so potekala tudi znotraj zahodnih kapitalističnih držav. Povzamemo jih lahko kot boj za prevlado »političnega« nad »ekonomskim«. Skladno s političnim pluralizmom na Zahodu je povojno obdobje med letoma 1949 in 1973 pomenilo čas keynesianskega kompromisa, stabilne gospodarske rasti in razvoja države blaginje. V začetku sedemdesetih let pa se začne ekonomska stagnacija (Offe, 1985: 134–144), tej pa sledi vzpostavitev neoliberalnega

¹² Postone (2010: 7), ob njem še številni drugi, poudarja, da je poleg zmanjševanja politične suverenosti držav pomembno izpostaviti tudi zmanjševanje suverenosti nacionalnih gospodarstev v prid odprtim globalnim neoliberalnim trgov. Pri tem pozabi, da je omejujoča samo suverenost malih držav, suverenost velikih pa se samo še krepi (ZDA, Kitajska, Indija, Brazilija, Rusija, a tudi Nemčija se še trudi).

globalnega reda, ki je zaznamoval tako zahodne države kot tudi Sovjetsko zvezo in države tretjega sveta (Postone, 2010: 8).

Neoliberalizem nastopi v vlogi prevladujoče politične ideologije v začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja, ker je najbolj učinkovito podprl naravo kapitalistične produkcije. Eksistenca kapitalizma je namreč vedno odvisna od neprestane gospodarske rasti oziroma – pravilneje – od neustavljive koncentracije kapitala.¹³ Neoliberalizem je tej logiki od vseh ideologij najbolj čvrsto zavezan. Keynesianski model je zaradi kontradiktornega odnosa med kapitalističnim sistemom produkcije in državo (Offe, 1985: 86–100) začel sčasoma delovati v smeri ekonomske stagnacije in gospodarske krize, iz katere je neoliberalizem izšel zmagoslavno (Tyfield, 2010: 60–61).

Neoliberalizem in avtoritarizem

Neoliberalizem se manifestira tudi v vzponu modernih avtoritarizmov. Logika koncentracije kapitala je vzpostavila globalni neoliberalni zasuk, ki se je odrazil v še večjem razlikovanju med revnimi in bogatimi. Ko teoretska načela neoliberalizma stopijo v nasprotje z neoliberalno prakso, se bodisi radikalno popačijo bodisi zavržejo (Harvey, 2012). Neoliberalna teoretska načela so tudi na ta način izkazana v službi pragmatičnega pohoda koncentracije kapitala. Neoliberalizem nastopa kontradiktorno, ko opredeljuje razmerje med svobodo in svobodo trga. Na drugi ravni se ta ista relacija odčita v razpravi o razmerju med demokracijo in avtoritarizmom.

Pri pojasnjevanju razmerja med političnim avtoritarizmom in globalnim neoliberalizmom moramo opozoriti na dvojni ekspanzionizem: nadaljnji razvoj in obstoj tovrstne organizacije kapitala sta eksistenčno odvisna od širjenja prostega trga tako interno kot eksterno. V notranjem smislu gre za podrejanje vseh družbenih, političnih in celo personalnih relacij principom trga ob hkratnem poudarjanju financializacije, privatizacije in dobičkonosnosti. V zunanem smislu pa gre širjenje neoliberalnih principov ter globalne dimenzije v vse konce sveta. Z obeh perspektiv je vloga modernih *suverenov* zagotavljanje širitve trženjskih principov in vzpostavljanje ustrezne institucionalne infrastrukture, pri čemer so uspešne tiste države, ki so najbolj omejujoče, zato tudi funkcionalne porabnice javnih sredstev, ter tisti posamezniki, ki se ustrezno transformirajo v »odgovorne in zgleadne potrošnike«. Pomembno dimenzijo pri zagotavljanju teh transformacijskih procesov na ravni držav, skupin in posameznikov pomeni politični

¹³ *Gospodarska rast vsaj implicitno meri na to, da imajo od tega koristi vsi, koncentracija kapitala pa jasno pove, da gre za ohranjanje in rast moči sistema kapitalizma ne glede na to, kako se v tem sistemu počuti množica ljudi.*

avtoritarizem, ki se izkazuje kot bistvo neoliberalizma: trg ima vedno regulatorno vlogo, saj odreja individualne, skupinske in politične zmožnosti. Da lahko opravlja to svojo navidezno naravno vlogo, potrebuje za zaščito močno državo, na mednarodni ravni pa močnega oboroženega varuha in grožnjo s silo za vse tiste, ki se logiki trga kot generalnemu načelu distribucije dobrin upirajo (Bloom, 2016: 156–157).

Če se navežemo na analizo razmerja med logiko neoliberalizma in demokracije, lahko jasno ugotovimo, da je temeljna ideja neoliberalizma v nasprotju z idejo demokracije, pri čemer je popolna demokracija v nasprotju s popolnoma »prostim trgom« (Merkel, 2014). Podobno je razmerje neoliberalizma do države,¹⁴ saj je le-ta edino sprejemljiva v neoliberalni formi »vitke države«, katere primarna skrb je vzpostavljanje razmer za ustrezno organizacijo kapitala ter zaščito. Protislovnost aktualnega intenziviranja globalne kapitalske integracije, imenovane hiperglobalizacija, in demokracije prepozna tudi Rodrik (2011: 165–166), kar poimenuje »politična trilema globalne ekonomije«. Iz tega kot prva izmed možnosti izhaja degradacija demokracije na račun krepitve globalnega prostega trga. Druga možnost je omejitev tovrstne globalizacije na račun krepitve demokratične legitimacije znotraj nacionalnih držav. Tretja možnost pa je v t.i. globalizaciji demokracije na račun zmanjševanja nacionalne suverenosti držav. Globalizacija, nacionalna država in demokracija nastopajo v tej formulaciji kot trije ločeni fenomeni, pri čemer je potrebno opozoriti na potrebo po preseganju razumevanja liberalne demokracije kot edine možne demokratične forme.

Demokracija pomeni potencialno grožnjo neoliberalni formulaciji pravic in svobode posameznika,¹⁵ ki se po tej doktrini najboljše izrazijo na svobodnem trgu. Izkazuje se, da je takšna zastavitev predvsem v interesu koncentracije kapitala v rokah peščice, velika večina pa ostane brez ustreznih dobrin in pravic. Ravno zato dosledni zagovorniki neoliberalizma sprejemajo z nezaupanjem in nasprotovanjem vsak korak v smeri večje demokratičacije. Demokracija naj bi bila sprejemljiva le v zoženi liberalnodemokratski formi ter v razmerah stabilnosti in izobilja. To pa temelji tudi na predpostavki obstoja močnega srednjega razreda, ki naj bi pri tem zagotavljal politično stabilnost za neoliberalno organizacijo kapitala. Namesto sprejemanja odločitev z večino zagovarjajo vladavino elit in strokovnjakov, veliko težo pa – namesto parlamentu – pripisujejo izvršni in vse bolj sodni veji oblasti. Iz tega izhaja tudi nedotakljivost osrednjih finančnih institucij (npr. centralne banke) (Harvey, 2012: 90). Parlamentarni in javni nadzor različnih oblik se

¹⁴ Neoliberalizem je redefiniral tudi vprašanje državljana. Na državljana veže volitve v posamezna predstavniška telesa, pri čemer je dodana identitetna fragmentacija posameznika vezana na proces potrošnje. Več v Munck (2005: 65–66).

¹⁵ Svoboda posameznika je v neoliberalizmu izražena predvsem skozi njegovo »ekonomsko uporabnost« oziroma »uporabno vrednost«, kar prek teorije človeškega kapitala pojasni Becker (1994).

omejuje z argumentom, da politika in država ne smeta posegati v svobodo trga. Stroga interpretacija ustavnosti, pravna država in pravni sistem igrajo v neoliberalizmu ključno vlogo. Znotraj teh morajo posamezniki najti rešitve za vse svoje probleme, čemur sledi načelo, da morajo biti vsi spori in konflikti rešeni na sodišču.

V klasični opredelitvi avtoritarizma načeloma prepoznamo dva temeljna družbena razreda: prvega, ekskluzivnega, predstavljajo ozke elite, ki vladajo; drugega pa preostanek družbe oziroma široke »ljudske množice«, ki so iz procesa vladanja izključene. Vladajoče elite se soočajo z vprašanjem »avtoritarnega nadzora« nad ljudskimi množicami, pri čemer se kot sredstvo nadzora največkrat izpostavlja različne »mehke metode« (npr. ideologijo) in pa »trde metode« (npr. uporabo vojske, policije in tajnih služb). Vladajoča elita mora zato v oblastne strukture vključiti tudi del »množice«, s čemer ji zaupa tudi del družbene in politične moči. Načeloma se tovrstna oblast oblikuje na premici med avtoritarnim nadzorom in selektivno politično vključenostjo (Svolik, 2012: 3–10).

V neoliberalizmu se odvija tudi razmejitvev med individualnim in kolektivnim, kar vsebuje element avtoritarnosti že v esenci. Posameznik, ki ga vodi možnost svobodne izbire, naj bi se združeval v šibke organizacije (na primer v prostovoljne dobrodelne organizacije, se aktiviral v nevladnih organizacijah itd.), nikakor pa ne v kakršne koli močne kolektivne družbene in politične organizacije, kot so na primer sindikati in vse oblike združevanja, ki bi ogrozile logiko koncentracije kapitala (Harvey, 2012: 93–94; 106). Združevanje in odločanje večine po demokratičnem načelu neoliberalizem omejuje. Namesto tega se je v skladu z neoliberalno dogmo potrebno zanašati na nedemokratične inštitucije, ki – v nasprotju z demokratičnim ali kolektivnim načelom – niso odgovorne nikomur, kot sta na primer Ameriška federalna banka (FED) in Mednarodni denarni sklad (IMF).

V kolikor se ogrožajoča družbena gibanja in različne kolektivne družbene organizacije uspejo vzpostaviti in politično organizirati do te mere, da bi lahko začele posegati v temeljne strukture neoliberalizma (npr. prosti trg), je zoper njih dovoljena uporaba različnih represivnih, če ne celo kar avtoritarnih metod in sredstev. Takšna neoliberalna družbena in politična praksa pomeni zanikanje njenega temeljnega postulata, to je svobode posameznika. Glavni orodji boja za discipliniranje potreb po organiziranju upora proti logiki koncentracije kapitala sta mednarodna konkurenca in finančna globalna organizacija kapitala. Omenjena ekonomsko-politična dejavnika predstavljata namreč močno sredstvo za »mehko« discipliniranje družbenih gibanj in političnih organizacij, ki nasprotujejo ali kljubujejo neoliberalni ureditvi znotraj posameznih držav. V kolikor pa uporabe teh metod, ki nastopajo skupaj z močnim propagandnim (super-strukturnim) aparatom in drugimi pritiski, spodletijo, sledi policijska, pravna in vojaška

intervencija. Harvey (2012: 94) zato opravičeno opozarja, da »liberalni (in s tem neoliberalni) utopični projekt za svoje vzdrževanje naposled potrebuje avtoritarizem, ki svobodo množic omejuje v imenu svoboščin peščice«.

Neoliberalna država nastopa kot agent vzpostavitve prostega trga, po uresničitvi svojega poslanstva pa naj bi se umaknila v ozadje in prepustila silam trga prosto uravnavati družbene odnose. Po vzpostavitvi ugodnega poslovnega okolja naj bi država na prizorišču globalnega trga nastopala v vlogi »konkurenčnega poslovnega subjekta kolektivne organizacije oziroma korporacije«, ker je za uresničitev neoliberalne strategije kljub vsemu potrebna legitimacijska podpora državljanov (Bonanno, 2017: 147–181). Paradoksalno se neoliberalizem superstrukturno najbolje napaja z nacionalizmom, kljub temu da je pomemben del nacionalističnih sil nastrojen proti neoliberalnemu globalizacijskemu programu. Kot pomemben mobilizacijski naboj neoliberalizmu idealno služijo oboroženi konflikti in podpihovanje občutka nevarnosti. Kultura strahu, ki se tako ustvarja, predstavlja enega izmed esencialnih nabojev avtoritarnega populizma. Pri tem si Harvey (2012: 108–109) zastavlja vprašanje: »Kaj lahko nadomesti neoliberalno državo, če je ta inherentno nestabilna?« Središče razvoja neoliberalizma v praksi (ZDA) ponuja predvsem izrazito neokonservativne ideje, pri čemer Wang (2003: 44) trdi, da postajajo meje med neoliberalizmom in avtoritarizmom držav v vzponu (Kitajska, Singapur) ter med tistimi v ZDA ter tudi drugod na Zahodu vse bolj zabrisane.

Globalne strukturne spremembe, ki so se v svetovnem finančnem sistemu pojavile po razpadu sistema iz Bretton Woodsa konec šestdesetih let in globalnemu neoliberalnemu zasuku, ki je le-tem sledil, so se izrazile v spremenjenem globalnem razmerju kapitalske moči. Težišče se je z evroatlantskega območja začelo pomikati proti Aziji in nezhodnemu svetu. Prvi zametki tovrstnih sprememb so bili razpoznavni že v času t.i. »zlate dobe kapitalizma«, ko sta povojni Japonska in Zahodna Nemčija beležili izrazito stopnjo ekonomske rasti, to pa je zamajalo zlato-dolarsko pariteto in transformiralo plačilno bilanco v škodo ZDA. Ameriška ekonomska politika je s tem začela voditi v zadolževanje. Neoliberalni finančni sistem je ob demontaži sistema iz Bretton Woodsa, zlasti po letu 1972, začel ustvarjati razmere, ki so se kot nestabilne kazale že v času devetdesetih let in se končno izrazile v globalni finančni krizi leta 2008/2009. Vlade evropskih držav in ZDA so se s finančno krizo spopadle z različnimi oblikami intervencij in zmanjševanjem davkov, kar je pomenilo razbremenjevanje kapitala. Ekonomske razmere, v katerih se je znašel celotni zahodni svet pod neoliberalnim ustrojem, so bile eden glavnih dejavnikov ustvarjanja in krepitve dveh vrst avtoritarizma: na Zahodu sta se ksenofobija in rasizem prepletla z avtoritarnim populizmom, na Vzhodu pa se je zaradi preoblikovanja ekonomske moči začel vzpenjati in krepiti avtoritarni kapitalizem (Fouskas in Gökyay, 2019: 15–16).

Vzpon le-tega prepoznavamo pretežno v nezahodnem in tradicionalno nedemokratskem delu sveta. Fenomen sledi trendu globalne koncentracije kapitala, ki sta ji pot odprla neoliberalni ustroj ter prenos logike kapitala brez demokracije. Doktrinarna dimenzija neoliberalizma je izražena s t.i. Washingtonskim konsenzom,¹⁶ ki pomeni pomemben dejavnik vzpostavitve neoliberalnega globalnega reda. V praksi zastopa splet različnih mehanizmov, prek katerih se vzpostavlja globalni primat prostega trga. Proces so implementirale ZDA, glavno vlogo pri tem pa so igrale posamezne finančne institucije, ki so predvsem skozi finančno liberalizacijo in privatizacijo vzpostavile razmere za koncentracijo moči v rokah globalnih finančnih elit in multikorporacij. Ravno te nadzorujejo pretežni del svetovnega gospodarstva ter igrajo prek različnih mehanizmov pomembno vlogo tako pri neposrednih političnih odločitvah kot tudi posredno prek vpliva na zavest množic ter javno mnenje (Chomsky, 1998: 19–21).

Zlom Sovjetske zveze je hudo prizadel postsovjetski geopolitični prostor na čelu s tranzicijsko Rusko federacijo kot najpomembnejšim akterjem. Drugi globalni »nezahodni« centri moči (Kitajska, Indija, Brazilija, Japonska) so iz te velike bitke izšli razmeroma neprizadeti. Z razpadom sovjetskega socializma se je v takšnem globalnem zmagoslavnem kontekstu sprva okrepilo in poglobilo zaupanje v prevladujoč neoliberalni kapitalistični ustroj. Kljub temu pa je del osrednjeazijskih držav ostal v določeni meri skeptičen do procesov »vesternizacije« ter se je bodisi ekonomsko in politično naslonil na Rusko federacijo bodisi je eksistiral kot nekakšna vmesna cona med Vzhodom in Zahodom. Koncept demokratizacije je odprl vrata konceptu svobodnega trga, ki je vzpostavil primat nad vsem družbenim in političnim, ne oziraje se na specifične posameznih držav (Lukin, 2018: 2–4). Odprtje nacionalnih trgov skozi procese (neo)liberalne demokratizacije pa samo po sebi ni spodbudilo razvoja ali pa vzdrževanja demokracije. Demokratizacija je tako pomenila predvsem uvedbo večstrankarskega sistema in uvedbo možnosti, da na volilne rezultate intenzivno lahko vplivajo posamezni kapitalistični bloki z Zahoda. Tudi tako je koncept demokratizacije vzhoda služil koncentraciji kapitala, da lahko bolj trdno uveljavlja svoje interese tudi skozi politične mehanizme.

Krepitev prenosa globalnega težišča moči na Vzhod je ključno povezan z gospodarsko rastjo in družbenim razvojem Kitajske. Neoliberalni ekonomski in politični razvoj je ustvaril prenos dobršnega dela ekonomske moči

¹⁶ Konsenz je strnjeno v deset točk prvi opredelil Williamson (1989) ter izpostavil: (1) fiskalno disciplino, (2) spremembo prioritet javne potrošnje, (3) davčno reformo, (4) tržno določene obrestne mere, (5) konkurenčne in tržno determinirane menjalne tečaje, (6) ekonomsko liberalizacijo, (7) odpravo omejitev za neposredne tuje investicije, (8) privatizacijo državnih podjetij, (9) ekonomsko deregulacijo in (10) ustrezno varstvo lastninskih pravic (Serra in Stiglitz, 2008: 4).

na države BRICS-a¹⁷, vendar pa temu trendu nista sledila prenos in razvoj demokracije. Namesto tega se z rekonsolidacijo svetovne geostrateške moči in spremenjenim težiščem intenzivne ekonomske rasti predstavlja avtoritarni kapitalizem. Ob nespremenljivih aktualnih družbenih in političnih trendih postaja avtoritarni kapitalizem učinkovitejši od dosedanjih liberalnodemokratskih form kapitalizma (Kai, 2017: 24–28), kar ob koncentraciji politične in vojaške moči predstavlja enega izmed najpomembnejših in najkompleksnejših globalnih družbenih in političnih izzivov. Koncentracija kapitala je v svoji zgodovini za prehode v višjo fazo razvoja vedno uporabila avtoritarni politični sistem za hitrejši in bolj učinkovit prehod ter za stabilizacijo dosežene stopnje. Avtoritarni režimi med prvo svetovno vojno so vpeljevali teylorizem, tekoči trak, ki je zahteval discipliniranje delavcev, podobno sta v službo koncentracije stopila Mussolini in Hitler. Stalin je v Sovjetski zvezi nastopil z logiko dohiteti in prehiteti zahodni kapitalizem ipd. Avtoritarni sistemi so se izkazali kot posebej primerni za discipliniranje delavskega razreda, za razgrajevanje uporov in vseh tipov organizacij, ki so ogrožale procese čim hitrejšje koncentracije kapitala.

Avtoritarni populizem

220

Skladno z izpostavljenimi trendi se je v zahodnem delu sveta (EU, ZDA itd.) začel avtoritarizem manifestirati v formi avtoritarnega populizma. Neoliberalizem in globalna organizacija kapitala vse bolj povečujeta družbeno neenakost (Piketty, 2014), ki še dodatno zmanjšuje zaupanje v obstoječe politične strukture in družbeno organizacijo. Kriza leta 2008 je neenakost še povečala, tako da se je reševala na plečih najrevnejših slojev in srednjega razreda, medtem ko sta se moč in bogastvo najbogatejših centrov moči še nekajkrat povečala. Oblikovanje vse bolj izrazite razlike med elito kot peščico ljudi, ki upravlja veliko večino družbenih dobrin in ustvarjenega bogastva, ter množico na drugi strani ustvarja razmere za populizem. Populizem namreč samo poudarjeno izpostavlja realno obstoječo razliko med peščico in množico, pri čemer radikalno spremembo vedno investira v marginalne napake elite ali celo samo srednjega sloja.

Elite prek populizma zagotavljajo legitimnost in podporo politikam koncentracije kapitala, tako da preusmerjajo pozornost množic od mehanizmov nepravilnosti, ki družbeno bogastvo razporejajo po tržni logiki: »močnim in mogočnim zelo veliko, množici pa vse bolj zgolj za preživetje«, na obrobne, vendar emocionalno intenzivne zgodbe. V primeru zadostne politične podpore za (so)oblikovanje oblasti se populistični akter praviloma zlije in integrira v obstoječe oblastne in sistemske strukture in jim moč celo okrepi. Pri

¹⁷ Predvsem na račun gospodarske rasti Indije in Kitajske ter (geo)strateške vloge Ruske federacije.

tem ostane nepomembno in celo prezrto, da je takšno početje v nasprotju s pričakovanji podpornikov in legitimacijsko bazo. Tako populizem zagotovi premike k avtoritarnim prijemom discipliniranja množic veliko bolj učinkovito, kot bi to uspelo kakršnikoli vojaški diktaturi. Lep primer je Grčija, kjer je bilo za izvedbo podobnih ciljev mednarodne koncentracije kapitala leta 1967 treba vpeljati vojaško diktaturo, leta 2014 pa je bila dovolj levičarska populistična stranka.

Populizem s svojo protielitno retoriko naslavlja množice, ki se počutijo marginalizirane, pri tem pa se ekonomska marginalizacija pogosto utemeljuje z različnimi etničnimi, kulturnimi, religijskimi in drugimi vzroki, ki so enostaven politični mobilizator. Müller (2017) pravi, da se populizem postavlja nasproti »korumpirani eliti«, pri čemer pa je le on sam resnični pravi predstavnik »ljudstva« proti »establišmentu«, iz česar lahko prepoznamo tisto, kar še dodatno podkrepi avtoritarno dimenzijo populizma. Če nisi tisto, kar populisti prepoznavajo kot »ljudstvo«, nisi pravo ljudstvo.

Ideja o nepravilnosti sistema se odraža v različnih formah populizma, ki vsebuje avtoritarno komponento. Teme, ki bi načenjale strukturne mehanizme koncentracije kapitala, so odrinjene iz javne diskusije, sprejemajo se po diktatu in na hitro: npr. ustavna sprememba o prepovedi referendumov o fiskalnih zadevah države, sanacija bančnega sistema itd. Politične opcije, opredeljene kot populistične, so naravnane proti sistemu in obstoječim strukturam, ekonomsko nepravilnost pa izredno učinkovito prepletajo z identitetnim vprašanjem. Iz tega se napajajo nacionalni populizmi, ki so se posebej v zadnjem času intenzivirali v Evropi.¹⁸ Populistične stranke so značilne po agresivni protielitni retoriki: etabrirane in korumpirane elite naj bi bile vzrok vseh težav, same pa se postavljajo na stran od elit odtujenega in izkoriščanega ljudstva. Zato po večini pripadajo politični opoziciji, znotraj katere največkrat tudi ostanejo. V primeru, da pridejo na oblast, se spojijo z obstoječimi političnimi elitami in sistemskimi mehanizmi, kar je sicer v nasprotju z zahtevami in pričakovanji njihovih podpornikov, ali pa izvedejo radikalno predrugačenje oblastnih struktur, največkrat v smeri avtoritarizma (Gamble, 2019: 27–30).

S Trumpovim predsedovanjem se je avtoritarni populizem začel intenzivirati tudi v Združenih državah Amerike, pri čemer je »politika argumenta«

¹⁸ Nacionalnim populistom v EU je skupno, da izražajo nasprotovanje globalizaciji, Evropski uniji in evru, vladajoče evropske elite pa vidijo kot skupnega in enotnega političnega nasprotnika, zaradi katerega izgubljajo svojo nacionalno identiteto. Populistične stranke so prisotne skoraj povsod po Evropi, pri čemer so opozicijske, npr. Nacionalna fronta v Franciji, AFD v Nemčiji, Pet zvezd v Italiji, za razliko od Madžarske in Poljske, kjer so populistične stranke prevzele oblast in že začele ali poizkusile razgrajevati institucije liberalne demokracije. Populizem ni zaobšel niti Švedske in Norveške, večina populističnih strank pa se nahaja na desnem političnem polu. Levici pripada na primer Syriza v Grčiji in Podemos v Španiji (Gamble, 2019: 30), podrobnejša analiza sledi v nadaljevanju.

vse pogostejše in intenzivnejše nadomeščena s »politiko spektakla«, ¹⁹ kar je ena ključnih karakteristik populizma. Kellner (2016: 3–6) pravi, da so se v ZDA prvi zametki tega pričeli nekje sredi devetdesetih let predvsem s političnimi škandali in rastjo medijskih hiš (npr. FOX TV, CNN, MSNBC itd.) ter celodnevni predvajanjem novic. V devetdesetih se je začel tudi množični razvoj interneta, v katerega so se prek prvih zametkov družbenih omrežij – poleg najstnikov in drugih delov populacije – na različne načine vključile tudi različne popularne zvezde in politiki. Z razvojem družbenih omrežij, ki so omogočila bolj decentralizirano, bolj neposredno in bolj dvosmerno produkcijo javnih stališč in dogodkov, je populizem dobil še dodaten zagon pri kreiranju najrazličnejših svetov, mnogih od teh so evidentno lažni, »fake«.

V ZDA se je zgodil zasuk od materializma, katerega glavni naboj predstavlja generacija Američanov, odraščajočih, socializiranih in izobraženih v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja v duhu prvin družbenega in političnega liberalizma. Posebnega pomena je bila tudi zmaga Trumpa za republikanskega kandidata, kar je gotovo posledica mobilizacije določenega družbenega in političnega segmenta, ki je v porastu demokratskih in liberalnih prvin čutil ogroženost lastne identitete. Trump pri tem predstavlja politično refleksijo avtoritarno-populistične frakcije, ki je skozi leta naraščala in se počutila politično neuslišano. Politična stališča, ki jih je zastopal (oziroma jih zastopa), pa so v nasprotju s tistimi, ki so bila postopni rezultat postmaterialistične liberalizacije ameriške družbe in politike ter se nanašajo na vprašanje rase, nacionalnosti, vere, spola itd. in se v povezavi z njimi velik družbeni ter politični segment Američanov počuti »identitetno in statusno ogrožen« (Norris in Inglehart, 2019: 331–332). Pri tem se naslanja na politiko avtoritarnega populizma, ki se ponuja kot stabilizator razmer in nevtralizator dejanskih ali namišljenih groženj, pa čeprav na račun samoodrekanja ²⁰ svobodi in demokraciji.

Analiza in prikaz vzpona avtoritarnega populizma v Evropi

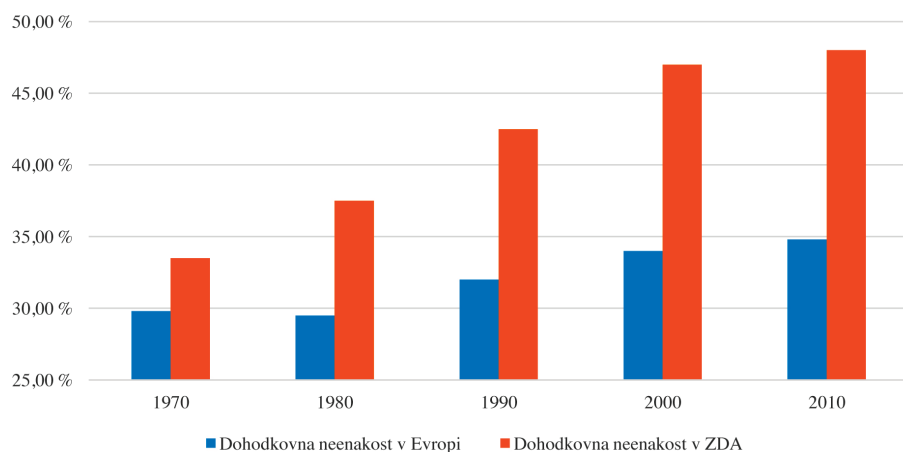
Neoliberalizem kot globalni politični projekt obnove razredne moči (Harvey, 2012) se odvija pod primatom ideologije prostega trga ter se

¹⁹ Medijski spektakel igra pomembno vlogo, ko se poročanju o dogodkih izrednega značaja, prav tako pa tudi političnim dogodkom (npr. volilnim soočenjem itd.), dodaja dimenzija, ki uprizarja svojevrstne šov (Kellner, 2016). Politika spektakla je prežela politično zavest na zelo podoben način kot neoliberalizem in sovpadajoče s tovrstno ideologijo.

²⁰ Pri »avtoritarnem populizmu« se lahko podobno kot Kellner (2016: 19–20) sklicujemo tudi na teorijo Fromma (1984) in koncept »bega pred svobodo«. V skladu s tem lahko teorijo samoodrekanja svobode posameznikov na račun neracionalnih avtoritarnih režimov prepoznamo tudi v posameznih političnih strujah v aktualnem ameriškem in evropskem političnem prostoru. Opozoriti moramo, da je takšen »pobeg« rezultat različnih političnih, ekonomskih, zgodovinskih, ideoloških in psiholoških dejavnikov, pri čemer pa se poleg avtoritarizma pojavljajo celo posamezne lastnosti in primesi fašizma.

strukturno odraža v globalni ekonomski integraciji,²¹ ki razgrajuje realno suverenost in vlogo nacionalnih držav. Pri tem se na račun omenjenega integracijskega procesa odvija hkratna dezintegracija nacionalnih struktur (Rodrik, 2017: 8–9) kot ključnih preprek, nacionalni institucionalni okvirji pa se prilagajajo potrebam prostega trga. Skladno z zakonitostmi globalne akumulacije in koncentracije kapitala pa se dogaja tudi vse večja rast dohodkovne neenakosti, tako v ZDA kot tudi v Evropi, kar prikazujemo v grafu 1.

Graf 1: PRIKAZ RASTI DOHODKOVNE NEENAKOSTI V EVROPI IN V ZDA (1970–2010)

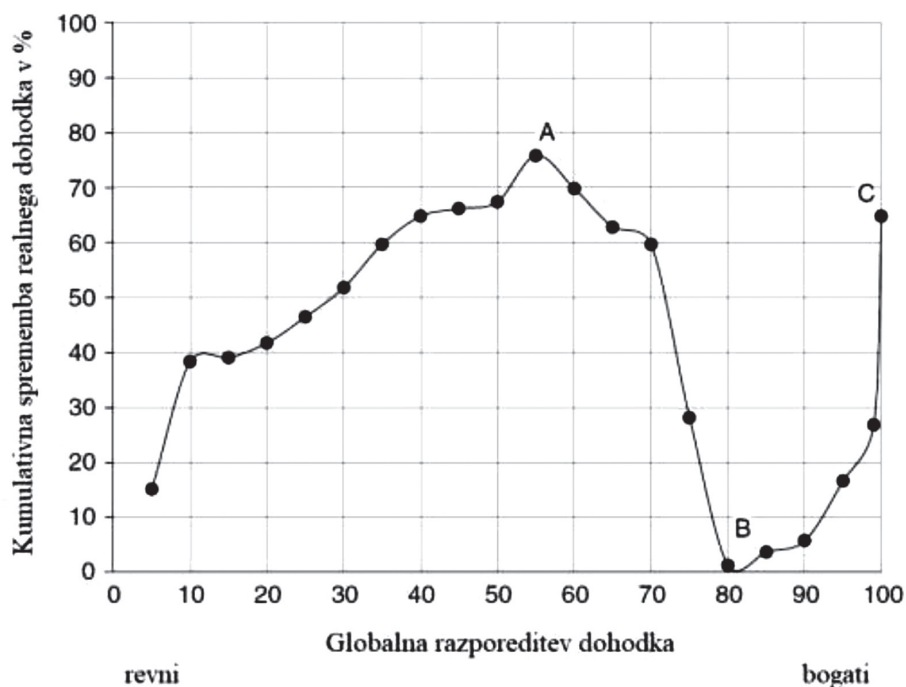
Vir: Piketty (2014: 406).

Navežimo se še na t.i. »graf v obliki slona«, ki prikazuje globalno dohodkovno porazdelitev v obdobju 1988–2008. Ključne ugotovitve, vezane za vpliv ekonomske globalizacije na srednji razred, strnimo v tri točke: točka (A) na grafu 3 prikazuje porast globalnega srednjega razreda, struktura pa pravi, da predvsem na račun držav v razvoju, v katerih se je le-ta izvil iz primeža revščine (predvsem na Kitajskem, v Indiji in v Braziliji); točka (B) zmanjšanje realnih dohodkov srednjega razreda v zrelih, bogatejših gospodarstvih, predvsem v ZDA in Združenem kraljestvu; točka (C) pa ekstremno

²¹ Še posebej pomembna je globalna financializacija, pri čemer se finančni tokovi prek profitne logike usmerjajo v okolja, v katerih so finančni donosi višji, s tem pa se ustvarjajo tudi svojevrstni dolžniški odnosi (Rodrik, 2017: 8), ki jim zapadejo tudi države, kar pa ima močan vpliv tudi na politike le-teh. Takšen primer predstavlja Grčija, kjer je bila leta 2015 zaradi radikalnih ekonomskih stališč izvoljena populistična stranka Syriza, a je bila zaradi finančnih pritiskov hitro disciplinirana ter ukalupljena v del obstoječih struktur. Omenimo, da se je intenzivna financializacija kljub nacionalnemu ekspanzionizmu držav začela sredi devetnajstega stoletja z vzponom mednarodnih finančnih organizacij, ki so hitro oblikovale nadnacionalni primat mednarodnega finančnega sistema in skladno s tem tudi določale njegovo dinamiko. Več o tem v Germain (2010).

zvišanje realnih dohodkov globalno najbogatejšega razreda oziroma posameznikov, predvsem v Evropi in ZDA. Krivulja opozarja, da sta dva največja aktualna zmagovalca tovrstne ekonomske globalizacije nastajajoči srednji razred Vzhodne in Južne Azije ter podsaharske Afrike in nekaterih drugih držav v razvoju, največji poraženec pa srednji razred v zahodnih gospodarstvih (Milanovic, 2016), prevladajoče utemeljenih na principih liberalne demokracije.

Graf 2: DOHODKOVNA PORAZDELITEV NA GLOBALNEM NIVOJU 1988–2008

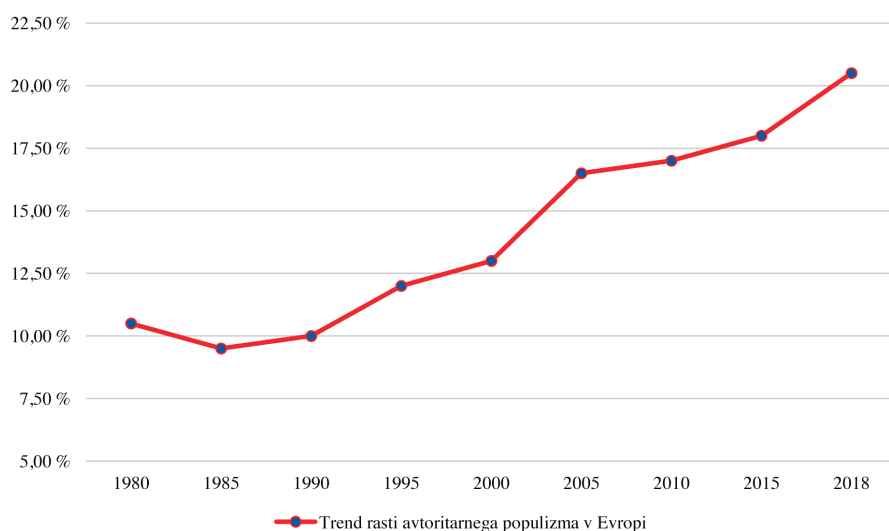

Vir: Milanovic (2016: 11).

Globalna gospodarska kriza (2008) je dodatno zamajala zaupanje v obstoječi družbeni in politični sistem: kljub temu, da je večina gospodarstev zahodnih držav sledila »pravilnim« ekonomskim politikam, so bile te zaradi negativnih verižnih učinkov, izraženih prek globalne kapitalske integracije, deležne negativnih ekonomskih kazalcev npr. recesije, proračunskega primanjkljaja, rasti zunanega dolga, padca realne vrednosti plač in rasti brezposelnosti, čemur je sledila t.i. politika zategovanja pasov kot skupek varčevalnih ukrepov. Nezaupanje v obstoječe družbene in politične forme se je odrazilo v potrebi po iskanju političnih alternativ (Bērziņš, 2017: 58), pri čemer se je dodatno eksponirala tudi problematika neustrezne kapitalske

distribucije, kar množice občutijo ravno prek dohodkovne neenakosti. Pri tem kot alternativo obstoječemu liberalnodemokratskemu modelu zaznavamo ravno različne populistične stranke in gibanja na obeh političnih polih,²² ki poleg ekonomske pravičnosti²³ obljublajo tudi povratak dostojanstva²⁴ (Fukuyama, 2018). Vzpon avtoritarnega populizma v Evropi se je začel intenzivirati podobno kot tudi rast dohodkovne neenakosti²⁵ v osemdesetih letih preteklega stoletja, po letu 2000 pa še bolj progresivno narašča, kar prikazujemo v grafu 3.

Graf 3: TREND RASTI AVTORITARNEGA POPULIZMA V EVROPI (1980–2018)

Vir: Timbro Authoritarian Populism Index (2019: 15).

²² Skladno s klasično klasifikacijo politične polarizacije lahko populizem opredelimo kot levičarski ali desničarski. Prvi je prisoten predvsem v Latinski Ameriki, drugi pa v politikah aktualnega ameriškega predsednika Trumpa in prevladujoč v Evropi (Rodrik 2017: 2), kljub temu da je gospodarska kriza (2008) botrovala tudi vzponu levičarskih populističnih strank, ki so poleg Grčije, Španije in Italije porasle tudi na Hrvaškem, Danskem, Irskem, v Belgiji in v Romuniji. Do leta 2014 so predvsem na račun krize svoj politični delež podvojile, potem pa so se ustale v povprečju pri okoli sedmih odstotkih (Timbro Authoritarian Populism Index, 2019: 20).

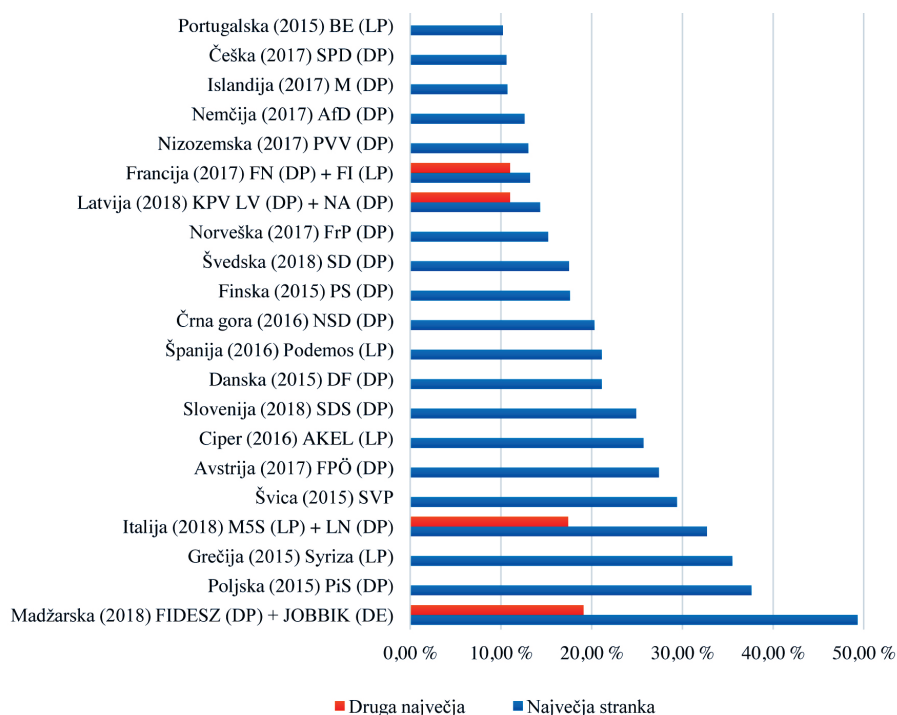
²³ Retorika desnice je največkrat osredotočena na protikorupcijsko tematiko, levica pa na solidarnost. Iz tega sledi, da je levičarski populizem primarno usmerjen v odpravo ekonomske neenakosti, desničarski pa največkrat zastopa protiliberalno stališče. Ravno slednje naj bi namreč – skupaj s »korumpiranimi elitami« – predstavljalo ključni razlog za različne razsežnosti družbene nepravčnosti.

²⁴ Človekovega dostojanstva sicer ne gre neposredno enačiti z materialno formo, vendar pa v času intenzivne materializacije vsega družbenega in političnega predstavlja materialni status pomemben dejavnik (samo)podobe tako posameznika kot tudi politične skupnosti oziroma države, kar podrobneje pojasnjuje Fukuyama (2018).

²⁵ S tem sovпада tudi začetek intenziviranja razgradnje države blaginje in vzpon ideologije neoliberalizma ter primata prostega trga.

Ključna razmejitev med strankami, ki pripadajo avtoritarnemu populizmu, in ekstremističnimi strankami je v tem, da sicer vse želijo fundamentalno spremeniti obstoječi politični sistem, vendar prve ne zavračajo obstoječih mehanizmov predstavnih demokratičnih sistemov, zavračajo pa principe političnega liberalizma. Ekstremistične pa si prizadevajo za radikalno preoblikovanje političnega sistema, pri čemer obstoječe forme demokracije vidijo le kot taktično priložnost za doseg cilja. Skladno s tem pa je pomembno tudi vprašanje soočanja z enimi ali drugimi: prve eksistirajo enako kot vse druge stranke, druge pa kličejo po posebnih političnih in drugih ukrepih (Timbro Authoritarian Populism Index, 2019: 21–23). V študiji, ki obsega 33 evropskih držav, zasedajo od skupno 7.843 sedežev v aktualnih sestavih parlamentov 1768 sedežev (22,5 %) populistične, vendar prodemokratske stranke, 173 sedežev (2,2 %) pa ekstremistične oziroma antidemokratske stranke.

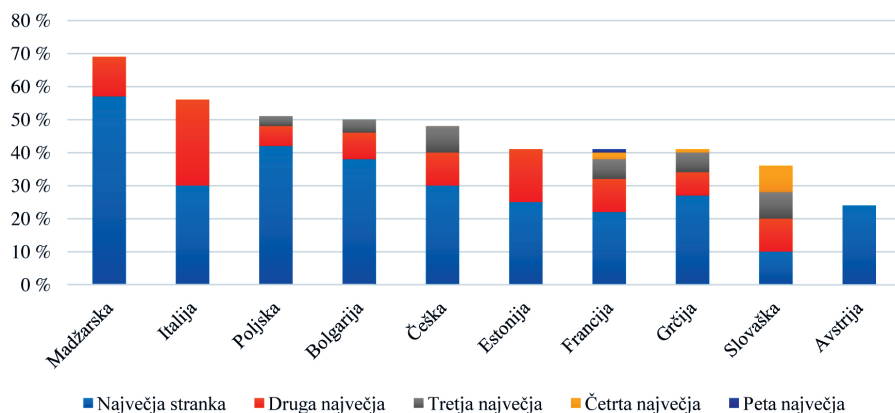
Graf 4: USPEH EVROPSKIH POPULISTIČNIH STRANK NA ZADNJIH PARLAMENTARNIH VOLITVAH

Vir: TAPE (2019: 22).

Stopnjo populizma na ravni držav EU konec leta 2018 glede na statistične podatke (Boros in Laki, 2018) analiziramo in prikazujemo v grafu 5.

Graf 5: DRŽAVE EU Z NAJVIŠJO STOPNJO POPULIZMA KONEC LETA 2018

Vir: lastna analiza.

Sklep

Neoliberalna globalizacija in globalna kapitalska integracija se skladno s principi prostega trga odražata v razgradnji realne vloge nacionalnih držav in degradaciji demokracije. Neoliberalizem razgrajuje demokracijo oziroma jo podreja svoji logiki, pri čemer se dogaja normalizacija tržne logike kot ključne logike neoliberalne ideologije. Ko se odvije proces normalizacije neoliberalnih principov in diskurza, utemeljenega na prostem trgu, se hkrati realizirajo tudi postopki in tehnike oziroma politične strategije podrejanja, kar predstavlja totalizacijo diskurza.

Ekonomska neenakost se pogloblja, kapital pa se vse bolj koncentrira v rokah vse manjše peščice ljudi. Tovrstna logika sili vse politične sisteme v smer bolj avtoritarnega odločanja na ravni politike, hkrati pa utemeljuje potrebo po močnih represivnih delih države, ki so potrebni za zagotavljanje discipliniranja morebitnih uporov delovne sile v okviru držav in na mednarodni ravni. Neoliberalizem tako zagotavlja argumentacijo za ta proces, ki vodi v čedalje večjo družbeno neenakost, razgrajevanje večplastne razredne strukture in vzpostavljanje vse bolj izrazite delitve na peščico elite in množico. Populizem s svojo protielitno retoriko naslavlja množice, ki se počutijo marginalizirane, pri tem pa se ekonomska marginalizacija pogosto utemeljuje z različnimi etničnimi, kulturnimi, religijskimi in drugimi vzroki, ki so učinkovit dejavnik politične mobilizacije. Pri tem so populisti vedno tisti, ki edini predstavljajo množico nasproti »korumpirani eliti« in sebe poistovetijo z ljudstvom, kar vodi tudi v zavračanje politične odgovornosti. Vsi ostali, ki se s tovrstnimi politikami ne strinjajo, pa so moteči in »proti ljudstvu«, kar še dodatno podkrepi avtoritarno dimenzijo populizma.

Vzpon populizma v Evropi se je začel intenzivirati od osemdesetih let dalje, vzporedno z rastjo dohodkovne neenakosti in krepitvijo principov neoliberalizma ob razgradnji države blaginje. Globalna ekonomska kriza (2008), pospremljena s padcem zaupanja v obstoječi družbeni in politični sistem ter izpostavitvijo problematike neustrezne kapitalske distribucije, je tovrstni trend še okrepila ter poudarila potrebo po iskanju političnih alternativ. Kot alternativa liberalni demokraciji se najizraziteje ponujajo ravno različni populistični akterji, ki obljubljajo marginalizirani množici poleg ekonomske pravičnosti tudi povrnitev dostojanstva. Rast populističnih strank je, kot smo analitično prikazali, navzoča povsod po Evropi, vzpon avtoritarnega populizma pa je leta 2018 izrazitejši v perifernih državah EU (kot so npr. Madžarska, Italija, Poljska, Bolgarija, Estonija, Grčija, Španija itd.), izvzete pa niso niti srednjeevropske države (npr. Francija). Analizo razmerja med neoliberalno globalizacijo in avtoritarnim populizmom smo podkrepili z numeričnim in grafičnim prikazom vzpona le-tega, s čimer smo dodatno potrdili in argumentirali izhodiščno tezo.

LITERATURA

- Becker, Gary S. (1994): *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bellamy, Richard (1994): *Gramsci. Pre-Prison Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bērziņš, Jānis (2017): *Neoliberalism, Austerity, and Economic Populism*. V: Kudors, A., in Pabriks A. (ur.), *The Rise of Populism: Lessons for the European Union and the United States of America*. Riga: University of Latvia Press.
- Bloom, Peter (2016): *Authoritarian Capitalism in the Age of Globalization*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Bonanno, Alessandro (2017): *The Legitimation Crisis of Neoliberalism. The State, Will-Formation, and Resistance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Carlucci, Alessandro (2013): *Gramsci and Languages. Unification, Diversity, Hegemony*. Leiden: Brill.
- Chomsky, Noam (1999): *Profit over People. Neoliberalism and Global Order*. New York: Seven Stories Press.
- Crozier, Michel, Samuel P. Huntington in Joji Watanuki (1975): *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press.
- Foucault, Michael (1982): *The Subject and Power*. V: M. Foucault (ur.), *Power. The Essential Works of Foucault, 1954–1984*, 3. London: Penguin Books.
- Foucault, Michael (2008): *Vednost-oblast-subjekt. Temeljna dela*. Ljubljana: Krtina.
- Fouskas, K. Vassilis, in Gökyay Bülent (2019): *The Disintegration of Euro-Atlanticism and New Authoritarianism. Global Power Shift*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

- Friedman, Milton, in Rose Friedman (1980): *Free to choose*. New York: HBJ.
- Fromm, Erich (1994): *Bekstvo od slobode*. Zagreb: Naprijed.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Fukuyama, Francis (2018): *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. London: Profile Books Ltd.
- Gamble, Andrew (2019): *Globalization and the New Populism*. V: P. Diamond (ur.), *The Crisis of Globalization, Democracy, Capitalism and Inequality in the Twenty-First Century*. London in New York: I. B. Tauris.
- Germain, Randall (2010): *Financial Governance in Historical Perspective: Lessons from 1920s*. V: G. R. D. Underhill, J. Bloom in D. Mügge (ur.), *Global Financial Integration Thirty Years On. From Reform To Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot. Obnova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
- Gill, Stephen (1993): *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gramsci, Antonio (1978): *Selections from Political Writings 1921–1926*. London: Lawrence and Wishart Ltd.
- Gramsci, Antonio (1979): *O državi*. Beograd: Radnička štampa.
- Harvey, David (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Hayek, Friedrich August (1948): *Individualism and Economic Order*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kai, Jin (2017): *Rising China in a Changing World. Power Transitions and Global Leadership*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Kellner, Douglas (2017): *American Horror Show. Election 2016 and the Ascent of Donald J. Trump*. Rotterdam, Boston in Taipei: Sense Publishers.
- Kovalik, Dan (2019): *The Plot to Overthrow Venezuela. How the US is Orchestrating a Coup for Oil*. New York: Hot Books.
- Kreps, David (2015): *Gramsci and Foucault: A Reassessment*. Farnham: Ashgate.
- Law, David, in Stephen Gill (1993): *Global Hegemony and the Structural Power of Capital*. V: Gill S. (ur.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefort, Claude (1991): *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Locke, John (1689/2003): *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Heaven in London: Yale University Press.
- Locke, John (1690/1988): *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Classics.
- Lukin, Alexander (2018): *China and Russia. The New Rapprochement*. Cambridge: Polity Press.
- Lukšič, Igor (1997): *Onkraj politične mehanike*. V: A. Bibič (ur.), *Kaj je politika?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, Igor (2016): *Aktualnost in akutnost Lockove koncepcije lastnine. Teorija in praksa* 53 (3): 625–644. Ljubljana: Založba FDV.

- Mann, Michael (1993): *The Sources of Social Power. Volume II. The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (1997): *Has Globalization Ended the Rise of the Nation-State?* *Review of International Political Economy* 4 (3), Autumn 1997: 472–496. Oxford: Routledge.
- Mann, Michael (2012): *The Sources of Social Power. Volume 3. Global Empires and Revolution, 1890–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2013): *The Sources of Social Power. Volume 4: Globalizations, 1945–2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1857/58:1985a): *Kritika politične ekonomije 1857/58 I*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Marx, Karl (1857/58:1985b): *Kritika politične ekonomije 1857/58 II*. Znanstveni aparat. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Marx, Karl (1867:2012): *Kapital I*. Ljubljana: Sophia.
- Mayo, Peter (2015): *Hegemony and Education under Neoliberalism. Insights from Gramsci*. New York: Routledge.
- McKinnon, Roland I. (2012): *The Unloved Dollar Standard. From Bretton Woods to the Rise of China*. Oxford: Oxford University Press.
- Merkel, Wolfgang (2014): *Is Capitalism Compatible With Democracy?* V: *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 8 (2): 109–128.
- Milanovic, Branko (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Munck, Ronaldo (2005): *Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism*. V: A. Saad-Filho in D. Johnston (ur.), *Neoliberalism: A Critical Reader*. London: Pluto Press.
- Müller, Jan-Werner (2017): *Kaj je populizem?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Norris, Pippa, in Ronald Inglehart (2019): *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Rourke, Kevin H., in Jeffrey G. Williamson (2004): *When did globalization begin?* V: *European Review of Economic History* 6. Cambridge: Cambridge University Press.
- Offe, Claus (1985): *Družbena moč in politična oblast. Protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Postone, Moishe (2010): *Theorizing the Contemporary World: Robert Brenner, Giovanni Arrighi, and David Garvey*. V: R. Albritton, B. Jessop in R. Westra (ur.), *Political Economy and Global Capitalism. The 21st Century, Present and the Future*. London: Anthem Press.
- Rodrik, Dani (2011): *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. New York in London: W. W. Norton & Company.
- Rodrik, Dani (2017): *Populism and the Economics of Globalization*. V: *Journal of International Business Policy* 1 (1–2). Cambridge: Harvard University.

- Qureshi, Lubna Z. (2009): *Nixon, Kissinger, and Allende. U. S. Involvement in the 1973 Coup in Chile*. London: Lexington Books.
- Serra, Narcis, in Joseph E. Stiglitz (2008): *The Washington Consensus Reconsidered. Towards a New Global Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Steger, Manfred B. (2003): *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Svolik, Milan W. (2012): *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyfield, David (2010): *Neoliberalism, Intellectual Property and the Global Knowledge Economy*. V: K. Birch in V. Mykhnenko (ur.), *The Rise and the fall of Neoliberalism. The Collapse of an Economic Order*. London in New York: Zed Books.
- Varufakis, Janis (2015): *Globalni minotaver. Amerika, Evropa in prihodnost svetovnega gospodarstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Wallerstein, Immanuel, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian in Craig Calhoun (2013): *Does Capitalism Have a Future?* Oxford: Oxford University Press.
- Wang, Hui (2003): *China's New Order: Society, Politics and Economy in Transition*. Cambridge: Harvard University Press.

VIRI

- Boros, Tamas in Laki Gergely (2018): *State of Populism in Europe*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.
- Peterson Institute for International Economics (2018): *What Is Globalization? And How Has the Global Economy Shaped the United States?*
- Timbro Authoritarian Populism Index 2019. Dostopno prek: <https://populismindex.com/wp-content/uploads/2019/02/TAP2019C.pdf>, 10. 9. 2019.

RACIONALNOST OBLIKOVANJA MANJŠINSKIH VLAD ...**

Povzetek. Oblikovanje koalicij in vodenje koalicijskih vlad je eno od pomembnih vprašanj delovanja sodobne parlamentarne demokracije. V primerjavi s klasičnimi pristopi k analizi sestavljanja koalicij v državah s proporcionalnim volilnim sistemom noveše analize ugotavljajo, da stranke niso nujno usmerjene k povečevanju moči in oblikovanju večinskih koalicij, ampak si racionalno prizadevajo zagotoviti vpliv na oblikovanje politik. Analiza oblikovanja prve prave manjšinske koalicije v Sloveniji ugotavlja, da so tudi slovenske stranke 'projektne usmerjene' in da se v hitro spreminjajočih se razmerah skušajo izogibati prevelikim tveganjem, pri čemer zasledujejo dolgoročne koristi. Pri tem izpostavlja zelo različne zunanje in notranje dejavnike, ki so vplivali na njeno oblikovanje in povezovanje z zunajkoalicijsko Levico – od družbenih cepitev, fragmentacije strankarskega prostora in visoke stopnje spreminjanja volilne podpore strankam do polarizacije in nižje sposobnosti koalicijskega povezovanja (coalition capacity). Kot dejavnik vpliva se pojavlja tudi relativno nizek volilni prag, ki omogoča vstop v državni zbor tudi manjšim strankam. Analiza ugotavlja tudi nekatere nevarnosti za obstoj manjšinske koalicije, kot so težave vodenja, neizkušenost nekaterih strank ter notranji konflikti.

Ključni pojmi: politične stranke, koalicijska sposobnost, programsko usmerjene stranke, usmerjenost v pridobivanje položajev, manjšinske koalicije, vodenje koalicijskih vlad, trajanje mandata

Uvod

Stranke so v demokratičnem oz. liberalnem okolju skupnosti, ki povezujejo državljane na podlagi različnih interesov. Značilnost političnih strank je, da tekmujejo za javno podporo z drugimi strankami, strukturirajo volilne glasove in ob spoštovanju demokratičnih procedur zagotavljajo tudi mirno

* Dr. Drago Zajc, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

zamenjavo oblasti. Posebna značilnost parlamentarnih strank pa je, da se z namenom povečevanja moči povezujejo v koalicije in oblikujejo učinkovite vlade, ki zagotavljajo stabilnost celotnega političnega sistema (Laver in Schofield, 1990: 14). V pričujočem članku zastavljamo raziskovalno vprašanje, ali imajo stranke vedno zadostno sposobnost koalicijskega povezovanja (coalition capacity) in kakšne – večinske ali manjšinske – koalicije se lahko v sodobnih državah s proporcionalnim volilnim sistemom v določenem času oblikujejo oz. kateri so glavni dejavniki, ki vplivajo na sestavljanje in trajanje koalicij in koalicijskih vlad. Na vprašanje bom skušal odgovoriti z analizo primera prve prave slovenske manjšinske koalicije.

Oblikovanje koalicij kot značilnost demokratičnih parlamentarnih sistemov

V državah z večstrankarsko parlamentarno demokracijo s proporcionalnim volilnim sistemom – za razliko od držav z večinskim volilnim sistemom – oblikovanje vlade ni avtomatična posledica volilnih rezultatov. Oblikovanje koalicijske vlade običajno zahteva povezovanje več strank, ki prestopijo volilni prag in jih vodi racionalen premislek o doseganju moči in vpliva ter izogibanju različnim tveganjem (Stroem, 1990: 23). Tradicionalna koalicijska teorija, ki se je pojavila v okviru politične znanosti (Riker, 1962: 17), izhaja iz teorije iger in predpostavlja, da je vsota pozicij moči oz. resorjev, ki jih želijo pridobiti posamezne stranke, konstantna – čim več je potencialnih koalicijskih partnerjev, tem manjše so možnosti, da bi pogajalci pridobili želene resorje. Zato naj bi se oblikovale predvsem minimalne povezane zmagovalne koalicije (minimal winning coalitions), v katerih ni odvečnih partnerjev. Ta pristop je bil dopolnjen s predpostavko o politični bližini – politični akterji naj bi se povezovali v koalicijo glede na idejno ali programsko bližino na lestevici levo-desno (minimal connected winning coalitions), pri čemer pri doseganju večine stremijo k najmanjšemu možnemu številu strank (De Swaan, 1973: 11).

Oblikovanje koalicijskih vlad v praksi poteka v institucionaliziranem procesu, ki je strukturiran oz. sestavljen iz več med seboj povezanih faz oz. korakov (Stroem, 1990: 25). Vodi ga običajno najmočnejša ali največja stranka po številu osvojenih glasov oz. poslanskih mest oz. njen vodja, ki mu glede na pisana ali nepisana pravila predsednik države zaupa nalogo oblikovanja vlade, upoštevajoč možnosti, ki jih ima za sestavo vlade. Predlagani mandatar povabi nekatere ali več strank na pogovore o oblikovanju in sestavi koalicije, na katerih stranke ugotavljajo možnosti pridobivanja koristi od vstopa v koalicijo. Preliminarni poskusni pogovori se običajno razvijajo v resna pogajanja, v katerih prihaja do usklajevanja stališč in zavezujočih dogovorov. Nekatere povabljene stranke šele po daljših pogovorih ugotovijo, da

njihovi interesi ne bi bili dovolj upoštevani, zato zaradi nestrinjanja z drugimi strankami odstopijo od pogajanj, vodja (oblikovalec) pa lahko ob soglasju drugih strank povabi v koalicijo druge potencialne partnerske stranke in začne nov krog pogajanj. Koaliicijska pogajanja običajno potekajo pod velikimi notranjimi in zunanji pritiski, saj na posamezne usmeritve ali cilje politik skušajo vplivati tudi zunanji dejavniki – interesne skupine in lobiji ali celo druge države. Od izkušenj oblikovalca koalicije in njegovih pogajalskih spretnosti je odvisno, koliko časa bodo pogajanja trajala in v koliko poskusih bo koalicijo uspelo sestaviti (Mueller in Stroem, 2000: 15). V kolikor izbranemu mandatarju ne uspe sestaviti koalicije, vrne mandat za sestavo vlade, predsednik države pa imenuje novega, ki običajno predstavlja drugo stranko ali skupino strank. V ustavnih ureditvah držav obstajajo tudi možnosti, da kandidata za mandatarja predlagajo tudi skupine strank ali sami poslanci.

Namen koaliicijskih pogajanj je vsekakor določiti skupne cilje in način sodelovanja partnerskih strank v mandatnem obdobju za doseg posamičnih in skupnih ciljev. Formaliziran je s podpisom sporazuma o sodelovanju v koaliciji, ki je izrazito politični akt (Igličar, 2018: 13) in ne veže političnih strank, poslancev ali ministrov. Koaliicijski sporazumi, ki imajo več funkcij, vsebujejo več vrst dogovorov, ki so konkretizirani tudi kot pravila, med katerimi so na prvem mestu skupni vrednotni cilji in glavna področja oblikovanja politik, na katerih naj bi dosegli napredek v smislu vsebinskih in organizacijskih sprememb. Drugi pomemben dogovor je dosežen o razdelitvi ministrskih resorjev med stranke v skladu z deležem volilne podpore oz. osvojenih mandatov, ki določa sestavo vlade (Stroem in Mueller, 1999: 185). Posamezne stranke imajo večji interes, da pridobijo resorje ali ministristva, prek katerih bi lahko lažje uresničevale svoje politike. Manjše stranke, ki so pomembne za sestavo koaliicijske vlade oz. doseganje zadostne večine, pogosto dobijo pomembnejša ministristva. Sporazum običajno vsebuje tudi dogovor o načinu vodenja koalicije in sprejemljivem obnašanju koaliicijskih partnerjev ter načinu razreševanja konfliktov (Stroem idr., 2008: 15; Krašovec, 2019: 230). Predlog koaliicijske vlade na koncu pogajalskega procesa potrdi šef države ali pa gre predlog v potrditev v parlament.

Nasproti večinske koalicije se skladno z načeli tekmujočega strankarstva običajno oblikuje manjšinska skupina strank, ki predstavlja opozicijo, katere funkcija v demokratičnih političnih sistemih je, da nadzoruje vlado, ali ta v svojem delovanju ostaja v ustavnih okvirih (Beyme, 1973: 157; Bibič, 1993: 137). Aktivna opozicija, ki razpolaga z ustreznimi resursi (intelektualnim kapitalom, informacijami, strokovnim znanjem, dostopom do medijev), lahko daje vladi alternativne predloge in jo, v kolikor izgubi večino (npr. pri glasovanju o zaupnici), tudi zamenja (Zajc, 2004: 141). Sestavljena je iz strank, ki zaradi idejnih razlik in nekompatibilnosti programov niso

bile povabljene na pogajanja o sestavi koalicije ali pa so sodelovanje v njej zaradi prevelikih programskih oz. vsebinskih razlik in nezaupanja v oblikovalca koalicije zavrnilo. Možnemu sodelovanju v koaliciji se stranke včasih tudi same odrečejo – sodelovanje v koalicijski vladi bi jim lahko pomenilo prevzemanje prevelikih odgovornosti in bremen, zlasti če tudi same nimajo pripravljenih odgovorov na aktualne izzive in ne morejo ponuditi pravih rešitev. Umik v opozicijo je končno lahko tudi taktičen, če se stranke po neuspehu na volitvah želijo organizacijsko okrepiti, ali pa je povezan z iskanjem boljših priložnosti za uresničenje svojih interesov, kot so npr. boljše gospodarske in socialne razmere. Tako kot vladne koalicije se tudi opozicije po sestavi lahko zelo razlikujejo – lahko so dobro povezane in imajo skupne cilje, kar jim povečuje učinkovitost, ali pa so razdeljene in znotraj sebe konkurenčne. Ne glede na velikost ali sestavo ima opozicija v sodobnih parlamentarnih sistemih večji vpliv, kot ga ji pripisujejo – k temu pripomore ustavna in poslovniška ureditev, ki omogoča večfazni zakonodajni postopek, določa avtonomnost delovnih teles, v katerih sodeluje opozicija, in način razdelitve vodstvenih mest v teh telesih ter omogoča prednosti opozicije v parlamentarni razpravi ter pri postavljanju poslanskih vprašanj (Stroem, 1990: 43).

Razmerje med koalicijo in opozicijo se med državami zelo razlikuje – v novih postranzizijskih državah in državah, ki se spopadajo z gospodarskimi in drugimi krizami, je pogosto nasprotujoče in tekmovalno, kar je odvisno tudi od preteklih izkušenj iz sodelovanja v prejšnjih koalicijskih vladah ali opozicijah. V večini držav z daljšo in neprekinjeno parlamentarno tradicijo je pretežno konstruktivno – koalicijska vlada vključuje predloge opozicije v svoje programe, opozicija pa sprejema glasovalne poraze kot sestavni del parlamentarnega merjenja moči in procesa odločanja. V praksi so se uveljavili različni načini medsebojnega toleriranja ali celo sodelovanja med koalicijsko vlado in opozicijo. Posamezne opozicijske stranke podpirajo koalicijsko vlado na podlagi posebnih dogovorov ali pa v primerih naključne kompatibilnosti njihovih programskih ciljev z vladnimi nameni in predlogi. Opozicijske stranke, ki v pomembnih zadevah podprejo vlado, je mogoče šteti za dejanske članice koalicije (De Swaan, 1973: 36).

Racionalnost oblikovanja manjšinske koalicije oz. vlade

Klasična koalicijska teorija je posvečala oblikovanju manjšinskih koalicij oz. vlad manj pozornosti. V ospredju njenih prizadevanj so bile stranke, ki se povezujejo s ciljem, da bi povečale svojo moč in so usmerjene k pridobivanju ministrskih mest (office oriented). V pomanjkanju pravih analiz so pogosto prevladovale konvencionalne razlage, da so manjšinske koalicije zgolj slučajne ali neke vrste napaka oz. anomalija. Bile naj bi tudi

oportunistične in brez avtoritete, ki je potrebna za reševanje resnih vprašanj. Prav tako naj bi bile manj učinkovite, ker so odvisne od zunanjih strank, ki si ne želijo sprememb in so celo nekompatibilne z delujočo demokracijo (Stroem, 1990: 17); njihova nesposobnost naj bi celo vodila do razpada demokratičnih sistemov (Dodd, 1976: 67). Oblikovale naj bi se predvsem v nestabilnih političnih razmerah in konfliktnih situacijah ali kot rešitev v sili. K tem ocenam so nedvomno prispevale izkušnje iz medvojnega obdobja, iz časa weimarske Nemčije ali francoske četrte republike, deloma pa tudi izkušnje manjšinskih koalicijskih vlad v nekaterih državah po 2. svetovni vojni. Pri njihovi analizi so povsem spregledovali možnost, da so manjšinske vlade lahko rezultat racionalnega obnašanja političnih strank in njihovih voditeljev.

K razumevanju manjšinskih koalicij je prispevala teorija o projektno usmerjenih (policy oriented) strankah in koalicijah. V primeru, da so stranke bolj usmerjene k doseganju vpliva, ne gre več zgolj za ničelno vsoto pozicij moči oz. položajev v vladi, ampak postane ta vsota variabilna. Stranke v opoziciji imajo namreč lahko precejšen vpliv na oblikovanje politik, čeprav v vladi formalno ne sodelujejo (Budge in Laver, 1986: 489). Sodobne stranke niso v prvi vrsti zainteresirane za pridobivanje odgovornih in težavnih resorjev v vladi, ker pogosto nimajo na razpolago zadostnih kadrovskih resursov in finančnih sredstev za izvedbo potrebnih reform, ampak si zgolj prizadevajo, da bi dobile določen vpliv na oblikovanje posameznih politik. Vstop v vladno koalicijo jim lahko dolgoročno prinese večja tveganja, saj lahko na prihodnjih volitvah doživijo poraz. Tudi etabrirane stranke se včasih otepajo zahtevnih resorjev, ki bi jih glede na okoliščine, kot so npr. gospodarske in druge krize, težko obvladovale. Posamezni strankarski voditelji, ki anticipirajo prihodnje dogodke in ocenjujejo koristi od vstopa v vlado, se včasih racionalno odločajo, da ostanejo zunaj nje in se pridružijo opoziciji.

Iz teh razlogov se v sodobnih demokratičnih državah povečujejo možnosti oblikovanja manjšinskih koalicij oz. vlad. Te se običajno oblikujejo, potem ko se poveže določeno število pripravljenih strank, ki skupaj nimajo večine, a si zagotovijo podporo posamezne opozicijske stranke ali več strank. Podpora je lahko neformalna – v tem primeru gre za 'ad hoc' glasovalne koalicije, odvisne od primera do primera, ali pa formalna (določena v posebnih sporazumih ali protokolih). Posamezna opozicijska stranka lahko npr. podpre vlado pri izvolitvi ali ob sprejemanju proračuna, vlada pa ji zato zagotovi podporo pri reševanju zanj pomembnih zadev ali določen vpliv na oblikovanje posameznih politik ali projektov. V posameznih primerih lahko manjšinske vlade preživijo tudi brez zunanje podpore, zlasti v okoliščinah, ko si poslanci vseh ali posameznih večjih strank ne želijo predčasnega razpusta parlamenta in novih volitev, na katerih njihova stranka morda ne bi dobila enakega rezultata oz. ne bi bili znova izvoljeni. Manjšinska vlada v

takih primerih skuša zagotoviti izglasovanje svojih predlogov v parlamentu tako, da jih veže na zaupnico. Poseben primer je sprememba vlade v manjšinsko zaradi izstopa ene ali več strank, ko nobena stranka ne tvega vložiti nezaupnice oz. ne predlaga konstruktivne nezaupnice, manjšinska vlada pa preživi do naslednjih volitev. Izkušnje manjšinskih vlad so tudi pokazale, da so te vlade pogosto večinske vlade v preobleki – imajo namreč skoraj gotovo podporo ene ali več opozicijskih strank (Stroem, 1990: 24).

Manjšinske vlade v sodobnih parlamentarnih demokracijah torej niso nujno posledica neuspešnih pogajanj o oblikovanju večinske koalicije ali nekak izhod v sili, ampak so lahko rezultat racionalnega in predvidljivega delovanja strankarskih vodstev oz. voditeljev, ki realistično ocenjujejo, koliko vpliva in moči lahko z vstopanjem v koalicije kratkoročno in/ali dolgoročno pridobijo ali izgubijo. V določenih okoliščinah so logična politična izbira, na kar ne nazadnje kaže tudi njihova pogostost. V zadnjem desetletju 20. stoletja je bilo 36,6 % koalicijskih vlad manjšinskih (Stroem, 1990: 66). V Evropi so bile kot posledica gospodarske krize in drugih dogodkov po l. 2000 oblikovane številne manjšinske vlade.¹ Podpirajo jih posamezne zunanje stranke ali več strank na podlagi posebnih sporazumov o podpori oz. dogovorov o projektnem sodelovanju na podlagi splošnih usmeritev, ki temelji na zaupanju ali pa gre za 'ad hoc' podporo različnih strank, ki s tem pridobijo določene koristi. Manjšinske vlade, ki so bile oblikovane v zadnjih letih imajo različno število partnerskih strank (1–5), podpora zunanje oz. več zunanjih strank pa jim zagotavlja potrebno (absolutno ali relativno) večino.

Raziskovalci koalicijskega obnašanja strank ugotavljajo, da so pozitivne strani manjšinskih koalicijskih vlad v boljšem usklajevanju različnih interesov, odpravljanju oz. umiritvi konfliktov, večji transparentnosti delovanja

¹ Jeseni 2015 je bila oblikovana manjšinska vlada na Portugalskem, kjer je na volitvah zmagala desnosredinska zveza pod vodstvom P. Coelho. Portugalska Socialistična Stranka (PS) pod vodstvom A. Coste, ki je bila druga, je oblikovala vlado, potem ko je sklenila sporazume o podpori z radikalnim Levim blokom, Portugalsko komunistično stranko ter Zelenimi ter do konca izpeljala mandat.

V Španiji je bila januarja 2020 po četrth volitvah v zadnjih letih oblikovana prva koalicijska vlada, ki je hkrati manjšinska, pod vodstvom vodje socialistične stranke P. Sanchez, v kateri je poleg socialistične PSOE tudi radikalno leva stranka Unidas Podemos. Vlada je bila izvoljena v drugem krogu, potem ko se je 13 poslancev Republiške levice iz Katalonije (ERC) vzdržalo glasovanja. Podporo svojim predlogom bo morala iskati pri manjših regionalnih in drugih strankah.

Na Švedskem je bila po volitvah l. 2014 oblikovana manjšinska vlada med socialdemokrati in zelenimi. Drugo manjšinsko vlado je po volitvah 2018 sestavil vodja Socialdemokratske stranke S. Lofven ponovno z zelenimi, podpirata jo Sredinska stranka in Liberalna stranka.

Na Norveškem se je po volitvah l. 2018 iz Konservativne stranke (H) in Progress Party (Frp) oblikovala manjšinska vlada pod vodstvom E. Solberg, a je vlada, potem ko sta se ji v januarju pridružili Krščanska ljudska stranka (KrF) in liberalci (V), postala večinska.

Na Češkem je po volitvah l. 2017, na katerih je zmagala stranka ANO (Akcijska nezadovoljnih občanov), manjšinsko vlado oblikoval A. Babiš skupaj socialdemokratsko ČSSD, ki jo podpirajo opozicijski komunisti.

in zmanjševanju možnosti večinskega oz. vladnega preglasovanja (vladni valjar). Kot kažejo opravljene raziskave, se manjšinske vlade ne oblikujejo zgolj v stresnih političnih razmerah in niso nujno manj stabilne in operativne (Stroem, 1990: 129). Končno naj bi se volivci, ki si sicer želijo operativno vlado, bali avtoritarnih vlad, ki jih je težje nadzorovati. Vendar je treba upoštevati, da manjšinske vlade prinašajo tudi težave zaradi dolgotrajnejših postopkov usklajevanja – zakoni pridejo težje skozi parlamentarno proceduro, vprašljiva je tudi kvaliteta zakonov oz. njihova uresničljivost (Mueller in Stroem, 2000: 17). Kljub težavam pa naj bi bile njihove prednosti dvojne: omogočajo racionalen dogovor o doseganju določenih konkretnih ciljev in na drugi strani preprečujejo politično škodo ali materialno (finančno) prikrasjanje, ki bi lahko nastala v primeru dolgotrajnega brezvladja ali novih oz. ponavljajočih se volitev. Ne gre pa spregledati potrebe po ustreznem vodenju, ki predpostavlja zavzemanje za skupne interese in graditev zaupanja, ki je podlaga uspešnemu sodelovanju.

Teoretično-konceptualni okvir raziskave

Na podlagi opravljenih analiz oblikovanja strankarskih koalicij in vlad v državah s proporcionalnim volilnim sistemom je mogoče oblikovati teoretični okvir empiričnega raziskovanja manjšinskih koalicij, ki temelji na predpostavki, da se stranke v določenih okoliščinah racionalno bolj zavzemajo za pridobitev vpliva na posamezne politike kot pa za prevzemanje položajev in odgovornosti v vladi. Druga predpostavka je, da na oblikovanje manjšinskih koalicij vpliva vrsta notranjih in zunanjih dejavnikov, ki se med seboj dopolnjujejo. Od teh je mogoče izpostaviti neko obliko krize v gospodarskem okolju (povečevanje nezaposlenosti, inflacija), ki vpliva na socialni položaj večjih skupin prebivalcev (Stroem, 1990: 62; Bernhard, 2008: 517). Takšna kriza, ki se je pojavila l. 2008, je vplivala na gospodarsko stabilnost številnih držav v Srednji Evropi in ogrozila socialno varnost njihovih prebivalcev (Marangoni in Verzichelli, 2015: 35). Manj stroga interpretacija nestabilnosti povezuje manjšinske vlade s težavami in dolgotrajnostjo pogajanj o oblikovanju koalicij ali s številnimi neuspešnimi poskusi, kar povzroča politično nestabilnost. V vsakem primeru sta gospodarska in politična nestabilnost, zlasti v medsebojni povezavi, pomembna dejavnika, ki vplivata na volivce, da spreminjajo svojo volilno podporo obstoječim (tradicionalnim) strankam ali pa da podprejo povsem nove stranke (stranke presenečenja), ki ponujajo enostavne rešitve in obljublajo hiter izhod iz krize (Zajc, 2015: 175) – čim večja je spremenljivost podpore strankam (volatility), tem večja so tveganja za preživetje političnih strank in njihovih voditeljev. Gospodarska nestabilnost in povečana politična tveganja otežujejo oblikovanje večinske koalicije in povečujejo možnost oblikovanja alternativnih

manjšinskih koalicij, ki se morajo zanašati na podporo posamezne večje ali več manjših strank v opoziciji, da si zagotovijo legislativno večino. Te zunanje podporne stranke so lahko idejno različne, programsko nekompatibilne ali celo zgodovinske nasprotnice, vendar ponujajo zadostno podporo manjšinski vladi, da ta obstane in uresničuje svoj dogovorjeni program. Pri tem gre prav gotovo tudi za izračunavanje koristi oz. škode, ki bi jo lahko strankam prinesle nove volitve.

Tretji dejavnik, ki v vsakem primeru vpliva na oblikovanje manjšinskih koalicij oz. vlad, so globoke družbene cepitve (cleavages). Te se pojavljajo kot družbene napetosti ali sovražnosti (Beyme, 1973: 27), ki vplivajo na politično polarizacijo. Polarizacija, ki se kaže v obliki ideoloških distanc med strankami, lahko pomembno določa njihovo koalicijsko sposobnost (coalition capacity) oz. pripravljenost, da se pogajajo o sodelovanju z drugimi strankami in dosejajo kompromise. Čim večja je polarizacija, tem manj je strank, ki so se pripravljene pogajati z drugimi strankami (oz. tem več je izključevanja), in tem bolj verjetna je manjšinska koalicija. Nekatere analize oblikovanja koalicij kažejo, da so možnosti oblikovanja manjšinskih koalicij večje, čim več je strank, ki prestopijo volilni prag (še posebej če jih je več kot štiri ali pet) in čim večja sta ideološka distanca ter tekmovalnost med njimi (Stroem, 1990: 27). Ob teh se kot dodaten, a pomemben dejavnik lahko pojavljajo tudi posamezne sistemske oz. institucionalne značilnosti, kot je proporcionalni volilni sistem z nižjim ali višjim pragom, ki omogoča vstop v parlament več ali manj strankam (Grad, 2004: 65), kar posledično lahko otežuje doseganje konsenza o povezovanju oz. oblikovanju koalicije, nekateri raziskovalci pa omenjajo tudi možnost vlaganja konstruktivne nezaupnice (Stroem idr., 2008: 56).

Te različne dejavnike, ki se ob sistemskih značilnostih pojavljajo kot dinamični elementi, je težko vključiti v raziskovalni model za proučevanje oblikovanja manjšinskih koalicij (Druckman, 2008: 479). Razlog, da je bilo na tem področju vloženih manj raziskovalnih naporov, je metodološki, saj je treba predhodno opredeliti odvisno variabla, kot je bolj ali manj povezana manjšinska koalicija strank z eno ali več zunanjimi podpornimi strankami, ter vrsto neodvisnih variabel, ki vplivajo na sposobnost strank, da se povežejo v stabilne manjšinske vlade in koalicije. V pomanjkanju komparativnega pristopa, ki bi omogočil vnaprejšnjo opredelitev najpomembnejših variabel in primerjavo njihovega vpliva, bomo uporabili poenostavljen pristop, ki vključuje kombinacijo najbolj značilnih dejavnikov, kot so spremenljivost volilne podpore, fragmentalizacija političnega prostora, družbeni razcepi in polarizacija strank, ter omogoča pojasniti glavne razloge oblikovanja manjšinske koalicije (Stroem idr., 2008: 33). Pri tem bomo uporabili študijo primera oblikovanja manjšinske vlade v Sloveniji kot eni od novih in post-tranzicijskih držav.

Oblikovanje prve manjšinske vlade v Sloveniji

Prisotnost več različnih dejavnikov, ki v zadnjem času vplivajo na oblikovanje koalicijskih vlad v primerljivih državah, se je pokazala tudi v primeru oblikovanja manjšinske koalicijske vlade po predčasnih volitvah l. 2018 v Sloveniji, kjer (še) ni bilo izkušenj z manjšinsko vlado.² Oblikovanje trinajste koalicijske vlade po predčasnih volitvah l. 2018 je nedvomno povezano s podaljšanim vplivom gospodarske krize, ki se je v Sloveniji pojavila l. 2008, in ga lahko ugotavljamo s statističnimi podatki o trendih glavnih ekonomskih pokazateljev, kot je BDP.³ Kriza je vplivala na socialno varnost velikih skupin prebivalstva in posledično zmanjšala zaupanje v obstoječe tradicionalne stranke, ob katerih so se pojavile nove 'stranke presenečenja'. Povzročila je tudi precejšnjo spremenljivost volilne podpore strankam, ki jo merimo s pomočjo Pedersenovega indeksa (Zajc, 2015: 176). Indeks spremenljivosti (volatility) na volitvah v Državni zbor RS je l. 2018 znašal 32,7, kar je manj kot na dveh predhodnih volitvah, a več kot v primerljivih drugih državah, v katerih se zaradi gospodarske krize kažejo podobni trendi.⁴ Velika spremenljivost podpore strankam je vnesla precejšnjo negotovost glede razmerij politične moči med strankami ter izgledov preživetja političnih voditeljev, ki so si kot zastopniki posameznih, tudi parcialnih interesov gradili svoje politične kariere. Tako kot drugi politični voditelji hočejo ostati v politiki in ohraniti vpliv na oblikovanje politik (Stroem, 1990: 30).

Tabela 1: INDEKS SPREMENLJIVOSTI VOLILNE PODPORE STRANKAM NA VOLITVAH OD 1996 DO 2018 (VOLATILITY)

Leto volitev	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018
Spremenljivost volilne podpore	29,6	14,1	17,3	30,3	39,7	48,7	32,7

Vir: Izračun indeksov na podlagi rezultatov volitev v Državni zbor RS; Arhiv volitev v Državni zbor RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-drzavni-zbor-rs>, 17. 1. 2020.

Gospodarska kriza je povzročila tudi veliko fragmentacijo strankarskega prostora – volilni prag 4 % glasov je na volitvah v državni zbor 3. junija

² Manjšinski sta bili nekaj časa prva vlada dr. J. Drnovška, potem ko je Združena lista februarja 1996 izstopila iz vlade in je ta delovala kot manjšinska do volitev konec leta, ter nekaj časa vlada B. Pahorja, potem ko sta iz nje l. 2011 izstopila DeSUS in Zares.

³ Statistični podatki Svetovne banke (World Bank) kažejo trend upada BDP-ja v Sloveniji l. 2009 (-8%), nov upad je bil l. 2012 (-2,5%) in l. 2013 (-1,9%) (Zajc, 2015: 178).

⁴ T. i. Pedersenov indeks volilne podpore strankam je izračunan s pomočjo podatkov o porastu ali upadu volilne podpore posameznim strankam v primerjavi s predhodnimi volitvami. Skupna vsota sprememb se deli z 2 (Pedersen, 1979: 9).

2018 ob nizki udeležbi (52,6% volivcev) prestopilo kar 9 strank (največ po l. 1990). Prvo mesto je zasedla etabliрана desnosredinska stranka z dolgim parlamentarnim stažem in jasnim programom (SDS), ki je na volitvah dobila 24,9% glasov, drugo mesto pa je zasedla povsem nova stranka Lista Marjana Šarca (LMŠ), ki je dobila 12,6% glasov; to najbrž dokazuje, da je v Sloveniji navzoč fenomen »novi obrazi«, ki naj bi prinesli nova načela in prakso političnega delovanja. Na tretjem mestu je bila z 9,9% glasov SD in na četrtem z 9,7% SMC, ki je na prejšnjih volitvah dobila 34% glasov. Stranka Levica je bila peta z 9,3%, na šesto mesto pa je s 7,1% prišla zmerna desnosredinska stranka NSi, medtem ko je SAB s 5,1% zavzela sedmo mesto. DeSUS je bila kot »one issue party« s 4,9% glasov na osmem mestu, volilni prag pa je po daljšem času prestopila SNS in s 4,1% glasov pristala na devetem.

Pomemben dejavnik, ki je vplival na oblikovanje prve manjšinske koalicijske vlade, pa je bila še vedno precejšnja ideološka polarizacija med strankami v slovenskem političnem prostoru – kot posledica zgodovinskih družbenih cepitev (cleavages), ki so se v obdobju prejšnjega avtoritarnega (enostrankarskega) socialističnega sistema še poglobile. Vpliv ideološke polarizacije v Sloveniji se kaže v nizki sposobnosti koalicijskega povezovanja (coalition capacity) oz. v zavračanju sodelovanja s strankami na drugi strani političnega prostora, ki imajo drugačne idejne in programske usmeritve. Kot takšna stranka se je v preteklem obdobju pojavljala SDS, ki se ni bila pripravljena povezovati z »levimi« oz. »prenovljenimi« strankami, na drugi strani pa so tudi te načelno zavračale sodelovanje z njo. V zadnjem času je takšna stranka Levica (prejšnja Združena levica), ki se razlikuje od strank, ki so šle skozi proces tranzicije, in ima za cilj družbeno preobrazbo v demokratični in ekološki socializem. Hkrati se zaradi idejne in programske nekompatibilnosti tudi sama noče koalicijsko povezovati z ostalimi strankami. Edina stranka, ki se od leta 1996 povezuje z drugimi in je sodelovala v vseh koalicijskih vladah (z izjemo kratkotrajne vlade dr. A. Bajuka), je DeSUS (Krašovec, 2019: 238).

Velik vpliv različnih navedenih dejavnikov lahko empirično potrdimo, saj se kljub poskusom, da bi bila po volitvah 3. junija 2018 oblikovana desnosredinska koalicija pod vodstvom prvouvrščene SDS (njenega vodjo J. Janšo je predsednik RS B. Pahor povabil, da sprejme mandat za sestavo vlade) se to ni zgodilo (J. Janša je 19. julija vrnil mandat). SDS je sicer drugim strankam poslala vabilo na razgovore, a ga je kasneje preklicala. Vodja drugouvrščene stranke LMŠ, M. Šarec, je kmalu začel s pogovori o oblikovanju koalicije z levosredinskimi strankami SD, SMC, DeSUS, SAB, ki so zavračale možnost sodelovanja z SDS, hkrati pa tudi s programsko precej drugačno (desno)sredinsko NSi, ki zagovarja odločen prehod v bolj liberalno gospodarstvo. Čeprav je bil po napornih in dolgotrajnih pogajanjih ob medsebojnem popuščanju sprejet usklajen tekst koalicijskega sporazuma o

oblikovanju večinske koalicije, je vodstvo NSi odstopilo od pogajanj zaradi dvoma o stabilnosti in trajnosti šestčlanske koalicije. Pri tem naj bi upoštevalo, da članstvo vstopu v levosredinsko koalicijo ni bilo naklonjeno.⁵

Glede na to da je po izstopu NSi od pogajanj peterica strank razpolagala s samo 43 poslanskimi glasovi, je M. Šarec v drugem poskusu poslal vabilo Levici na pogajanja o sestavi levosredinske vlade. Čeprav je bilo 30. julija pripravljeno besedilo kompromisnega koalicijskega sporazuma med Levico in petimi levosredinskimi strankami, se je svet stranke Levica odločil, da Levica v koalicijo ne bo vstopila, vendar je bila pripravljena podpreti manjšinsko koalicijo v zameno za projektno sodelovanje, kakršno se je izkazalo na Portugalskem. Po dobrih dveh mesecih je bil 10. avgusta, ko se je čas za oblikovanje vlade iztekal, pripravljen Sporazum o sodelovanju med Levico in LMŠ, SD, SMC, SAB ter DeSUS, kar je bila edina možnost, da ne pride do novih predčasnih volitev, ki niso bile v interesu nobene od levosredinskih strank. Vseh šest strank naj bi kljub razlikam našlo rešitve za trinajst ključnih področij, med katerimi so zdravstvo, pokojnine, zaposlovanje in izobraževanje.⁶ Levica se je kot zunanji partner zavezala, da bo podpirala manjšinsko koalicijo in ne bo nasprotovala njenim predlogom za mandatarja in ministre ter ne bo rušila njenih ministrov, sporazum pa ji je zato omogočil, da sodeluje pri pripravi partnerskih projektov.⁷ Vendar je bil sporazum le parafiran, kar je pomenilo samo seznanitev brez nasprotovanja ob dogovoru, da bo podpisan kasneje.

Način sodelovanja petih strank v manjšinski vladi in njihove obveznosti je bil konkretiziran s Koalicijskim sporazumom o sodelovanju v vladi za obdobje 2018–2022, ki ga je peterica uskladila in podpisala 29. avgusta 2018.⁸ Sporazum, ki je poleg vrednotnih načel navajal programska izhodišča in opredeljeval enaindvajset programskih področij, je vseboval vse

⁵ Sklep Izvršnega odbora NSi 16. julija 2018. Dostopno prek <http://topnews.si/2018/07/16/nsi-se-umika-iz-koalicijskih-pogajanj-s-sarcem/>, 16. 7. 2018.

⁶ Sporazum o sodelovanju med Levico in strankami Lista M. Šarca, Socialni demokrati, Stranka modernega centra, Stranka A. Bratušek ter Demokratična stranka upokojujencev Slovenije, Preambula. Dostopno prek <http://www.levica.si/wp-content/uploads/2018/08/Protokol-o-sodelovanju-med-Levico-in-strankami-LM%C5%A0-SD-SMC-SAB-in-DeSUS.pdf>, 15. 12. 2018.

⁷ Skladno s Sporazumom o sodelovanju petih strank z Levico je bil 17. avgusta v Državnem zboru za predsednika vlade izvoljen M. Šarec s 43 glasovi LMŠ, SD, SMC, DeSUS in SAB in 9 glasovi Levice ter 2 glasovoma poslancev narodnih manjšin (skupaj je dobil 55 glasov). Dostopno prek <https://www.rtvslo.si/slovenija/marjan-sarec-je-s-55-glasovi-izvoljen-za-predsednika-vlade/463399>, 15. 12. 2018.

13. septembra 2018 je bila nato v Državnem zboru potrjena 13. vlada v samostojni Sloveniji. Poslanci Levice so se vzdržali pri glasovanju (predlog je dobil 45 glasov podpore, 34 glasov je bilo proti). Dostopno prek <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/glasovanje?mandat=VIII&seja=08.%20Izredna&uid=C1257A70003EE753C1258307005BE77C>, 20. 12. 2018.

⁸ Koalicijski sporazum o sodelovanju v Vladi Republike Slovenije za mandatno obdobje 2018–2022. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.

tri tipične elemente sporazumov, kot so glavni cilji politik na posameznih področjih, razdelitev ministrstev med partnerske stranke in način medsebojnega sodelovanja v vladi in državnem zboru.⁹ Zadoščal je minimalnim standardom strankarskih sporazumov, vendar v nasprotju s prejšnjimi koalicijskimi sporazumi določal le splošne usmeritve vlade in bil terminsko nedodelan.¹⁰ Medtem ko predvideni ukrepi (reformе posameznih področij) niso bili dovolj opredeljeni, je bil postopek usklajevanja med petimi strankami izredno zahteven in je omogočal veliko prostega teka.¹¹ Tudi vodenje tako sestavljene vlade ni bilo ustrezno določeno – glede na to, da so imele partnerske stranke različne izkušnje iz sodelovanja v prejšnjih koalicijskih vladah, stranka M. Šarca (LMŠ) pa še ni bila v nobeni, je bilo mogoče pričakovati nesporazume ob različnih interpretacijah zapisanega in dogovorjenega; očitno je bilo, da bo tako kot v drugih manjšinskih koalicijah, pomemben tudi »drobni tisk« (Stroem in Mueller, 1999: 177).

Stabilnost koalicijske manjšinske vlade v nestabilnih okoliščinah

Oblikovanje prve manjšinske vlade v Sloveniji, ki jo je sestavljalo kar pet strank (največ doslej v primerjavi s predhodnimi koalicijskimi vladami in tudi največ v primerjavi z drugimi aktualnimi manjšinskimi vladami v Evropi), je lahko bilo racionalno dejanje v okoliščinah velike fragmentacije strankarskega prostora, ki jo je povzročila gospodarska kriza, in ob velikih spremembah volilne podpore strankam. Vendar pomeni tudi precejšnje tveganje, saj se je koalicija petih strank, od katerih je vodilna prvič stopila v državni zbor, povezala z zunanjo stranko na skrajni levici, ki ima za cilj pre-razdelitev politične moči, kar je povzročalo velike stroške usklajevanja med njo in koalicijo. Podobne težave imajo sicer tudi druge manjšinske koalicije (Hiroi in Renno, 2014: 365).

⁹ Koalicijski sporazum v posebnem protokolu določa enakopravnost partnerjev in način sodelovanja v vladi in v državnem zboru. Predsednik vlade sklicuje koordinacijo koalicijskih partnerjev, predsednikov strank in vodij poslanskih skupin. Koalicijski partnerji naj bi sporazumno reševali odprta vprašanja ali spore in naj ne bi vlagali interpelacij zoper ministre ali nezaupnic vladi oz. zahtevali glasovanje o zaupnici vladi. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.

¹⁰ V programskem delu Sporazum na posameznih področjih predvideva sprejem novih zakonov ali noveliranj obstoječih ter prenovu celotnih sistemov, a ne določa časovnih rokov. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.

¹¹ Protokol o sodelovanju koalicijskih partnerjev določa, da se predlogi zakonov, za katere mora biti zagotovljeno koalicijsko usklajevanje, ne morejo uvrstiti na dnevni red vlade, dokler vsebina ni usklajena. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.

Stabilnost petčlanske manjšinske koalicijske vlade s podporo zunanje stranke Levica je bila odvisna predvsem od tega, kako je koalicijski sporazum opredelil skupne interese petih strank in hkrati uravnotežil njihove preference z Levico kot pomembnim zunajkoalicijskim partnerjem. Na drugi strani je bila odvisna od spretnosti vodje koalicije, da orkestrira aktivnosti za uresničevanje skupnih ciljev, in od njegove sposobnosti, da zagotovi smotrno in hitro uresničevanje sporazumno sprejetih obljub in zavez, še posebej glede na velika pričakovanja strank. Mogoče je bilo sicer pričakovati, da bo neizkušena manjšinska koalicijska vlada, podobno kot nekatere manjšinske vlade v drugih državah, kljub težavam, med katerimi so bile tudi težave pri pripravi in usklajevanju zakonskih predlogov, preživela mandat.¹² To pričakovanje ni bilo brez osnove, saj se je peterica strank, ki jo je bolj ali manj podpirala Levica, najbolj bala tveganj z razpadom koalicije in novimi volitvami, saj so bile finančno izčrpane od občinskih in evropskih volitev, poleg tega pa nekatere zaradi šibke podpore v javnosti morda ne bi prestopile volilnega praga. Strah pred takim tveganjem ohranja manjšinske koalicijske vlade tudi v drugih državah.¹³ Na drugi strani bi tudi Levica, kot izrazito projektno usmerjena (policy oriented) stranka, v primeru, da odstopi od Sporazuma o sodelovanju, tvegala, da ne bi mogla vplivati na oblikovanje zanjo pomembnih politik in uresničiti nekaterih projektov, ki so zanjo prioriteta. Stabilnost manjšinske koalicijske vlade je bila prvič na preizkusu ob volitvah v Evropski parlament v maju 2019, ko so se pokazali precejšnji premiki v razmerjih moči med koalicijski strankami (vodja SMC je napovedal umik z mesta predsednika) in se je pojavila zamisel, da bi se LMS, SMC in SAB povezale v unijo, hkrati pa se je pojavilo tudi vprašanje, ali je podpora Levice še naprej zagotovljena pri sprejemanju prihodnjih proračunov (Zajc, 2019: 18). K njenemu preživetju so v 15 mesecih njenega obstoja nedvomno pripomogle gospodarska rast in ugodne razmere na trgu dela.¹⁴

¹² Koalicijska vlada M. Šarca je od začetka mandata do konca 2019 vložila v zakonodajni postopek manj zakonov. Državni zbor je sprejel le 16 zakonov, med katerimi je bil tudi zakon o državnem zboru. Med 76 novelami zakonov jih je večina prinašala manjše popravke obstoječih zakonov, nekaj pa je bilo sprejetih zaradi usklajevanja z zakonodajo EU. Sprejeta je bila tudi pomembna sprememba ustave z vpisom pravice do pitne vode (Poročilo o delovanju Državnega zbora RS za prvo leto mandata (2018); dostopno prek https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Porocilo_o_delu_Drzavnega_zbora_v_obdobju_2018_%E2%80%932022__prvo_letno_mandata_2018__22__6__2018_%E2%80%9331__12__2018.pdf, januar 2020 in Kratko letno poročilo o delu Državnega zbora RS za leto 2019; dostopno prek https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2019/Kratko_letno_porocilo_o_delu_Drzavnega_zbora.pdf, januar 2020).

¹³ Junija 2019 je manjšinska vlada Češke republike pod vodstvom A. Babiša preživela glasovanje o nezaupnici v parlamentu, ki jo je vložila opozicija zaradi obtožb o korupciji. Dostopno prek <https://www.rtvslo.si/svet/kljub-zgodovinskim-protestom-ceska-vlada-prezivila-glasovanje-o-nezaupnici/493072>, 27. 6. 2019.

¹⁴ Slovenija se od l. 2016 v gospodarski razvitosti, merjeni z BDP na prebivalca, približuje poprečju EU. Zmanjševanje zaostanka je povezano s hitrim zviševanje stopnje zaposlenosti. Urad RS za makroekonomske analize, Poročilo o razvoju 2019.

Manjšinski koalicijski vladi je v 15 mesecih obstoja sicer uspelo končati pogajanja s sindikati (kar predhodni vladi ni uspelo) in sprejeti nekaj socialnih popravkov (dvig minimalne plače in pokojnine ter socialne pomoči), a je svoje zaveze in obljube uresničevala z velikimi težavami. Levica 7. marca 2019 ni podprla predloga rebalansa proračuna za l. 2019 (podprli so ga poslanci SNS), julija pa je napovedala razmislek o sodelovanju z vlado. Potem ko je koalicija zavrnila predlog Levice o ukinitvi dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja, za katerega je zbrala 11.000 podpisov, je v začetku novembra 2019 odstopila od sporazuma o sodelovanju s koalicijo in se formalno pridružila opoziciji.

Po njenem odhodu je manjšinska koalicijska vlada ostala brez zunanjega partnerja in je za svoje preživetje morala iskati podporo med drugimi opozicijskimi strankami in njihovimi poslanci. Prvi resni preizkus za obstoj manjšinske koalicije je bilo sprejemanje proračunskih dokumentov za leti 2020 in 2021. Predlog proračunov je bil z vsemi dopolnili sprejet z enostavno (relativno) večino (43 glasov) na proračunski seji državnega zbora 22. novembra 2019. Po vetu državnega sveta so poslanci zakon o izvrševanju proračunov ponovno potrdili z absolutno večino 2. decembra 2019 z dodatnimi glasovi poslancev opozicijske SNS. S tem naj bi si manjšinska koalicijska vlada omogočila še dve leti vladanja, kar pa se ni uresničilo.¹⁵ Manjšinska koalicijska vlada, ki je razpolagala le še z 42 glasovi in sicer tudi sama ni bila vedno enotna, je morala iskati podporo za vsak primer posebej, kar je pomenilo velike težave pri usklajevanju s posameznimi opozicijskimi strankami. Vendar se je trajanje manjšinske koalicijske vlade po 500 dneh končalo. K temu so prispevale tudi menjave številnih ministrov – odstop ministra za zdravstvo A. Šebedra in ministra za finance A. Bertonclja v januarju 2020 je pomenil ‘pokanje po šivih’ LMS in vodil v razpad koalicije. Nenadni odstop predsednika vlade M. Šarca je pomenil zadnje dejanje. S tem se je začela v Sloveniji politična kriza, njeno reševanje pa je bilo odvisno na eni strani od pripravljenosti strank tvegati predčasne volitve in na drugi, od koalicijske sposobnosti vseh strank, da oblikujejo neko novo večinsko koalicijo.

Na delovanje manjšinske koalicijske vlade je gotovo vplivala tudi močna in nasprotujoča opozicija – največja in najbolj izkušena od njenih strank, SDS, ki je zagotavljala, da bo podprla vse dobre predloge manjšinske vlade,

¹⁵ Podpora posameznih opozicijskih strank je bila potrebna konec decembra 2019 tudi pri sprejemanju predloga za tretjega ministra za kohezijo (prva dva sta v prvem letu odstopila). Za njegovo potrditev je bila potrebna podpora vseh koalicijskih poslancev, ki pa ni bila zagotovljena tudi zaradi trenj med koalicijskimi strankami in neenotnosti znotraj posameznih poslanskih skupin. Glasovanje o imenovanju dr. Angelike Mlinar za ministrico (pred tem je dobila slovensko državljanstvo) 20. decembra 2019, na katerem je dobila en glas več (44 : 43), je pokazalo, da je kljub neenotnosti znotraj koalicijskih partnerjev (DeSUS, SNS) ali prestopanju poslancev mogoče dobiti tudi podporo poslancev strank opozicije.

a je ostajala najbolj neusmiljen kritik njenega delovanja in jo skušala destabilizirati z vsemi sredstvi, med drugim tudi z napovedmi sestave drugačnih koalicij.

Sklep

Manjšinske koalicijske vlade odstopajo od klasičnih predpostavk delovanja parlamentarne demokracije, po katerih je za oblikovanje izvršne oblasti (vlade) potrebna dejanska in nesporna večina v parlamentu (Lijphard, 1984: 68). Njihov pojav in pogostost v številnih evropskih in drugih državah, in v zadnjem času tudi v Sloveniji, negirata klasično koalicijsko teorijo, po kateri so stranke usmerjene zgolj v osvajanje pozicij moči oz. zavzemanje ministrskih resorjev. Z novim pristopom v raziskovanju koalicijskega obnašanja strank smo na primeru oblikovanja prve manjšinske koalicije v Sloveniji potrdili hipotezo, da je za stranke lahko bolj pomembno pridobivanje vpliva na oblikovanje politik brez dodatnih ali prevelikih tveganj. Novi koncept oblikovanja koalicij in koalicijskih vlad upošteva, da se legislativne koalicije ne pokrivajo nujno z vladnimi oz. so lahko širše od koalicij, ki se omejujejo na vladne resorje. Prav zato se odpirajo nove možnosti oblikovanja manjšinskih koalicijskih vlad, ki uživajo podporo posameznih zunanjih ali opozicijskih strank.

Z našim raziskovalnim pristopom smo tudi potrdili, da je pri oblikovanju manjšinskih koalicij treba upoštevati hkratni vpliv več različnih dejavnikov, ki se med seboj dopolnjujejo. V primeru oblikovanja prve manjšinske koalicije v Sloveniji ugotavljamo vplive tako notranjih kot zunanjih dejavnikov – med notranjimi so družbeni razcepi, ki so posledica posebnega zgodovinskega razvoja in ideoloških spopadov, ter polarizacija med strankami, ki kaže na veliko stopnjo izključevanja političnih tekmecev. Pomemben zunanji dejavnik je bila gospodarska kriza, ki je povzročila precejšnjo fragmentacijo strankarskega prostora in vplivala na veliko spremenljivost volilne podpore strankam. Poleg dinamičnih dejavnikov ugotavljamo tudi pomen institucionalnih posebnosti kot je proporcionalni volilni sistem in relativno nizek volilni prag (4% glasov), ki dopušča vstop v državni zbor tudi majhnim strankam. Hkrati ugotavljamo, da je prva manjšinska koalicija v Sloveniji tako po svojem nastanku kot po značilnostih primerljiva z drugimi manjšinskimi koalicijami v Evropi v državah z daljšo demokratično tradicijo, ki so se oblikovale v okoliščinah gospodarske krize, ob tem pa lahko izpostavimo še pomanjkanje politične kulture in tolerantnosti, kakršna omogoča oblikovanje delujočih manjšinskih koalicij v državah severne Evrope. V tej zvezi se pojavlja vprašanje, koliko so slovenske stranke v primerjavi z drugimi usmerjene k pridobivanju ministrskih položajev (office seeking) in koliko so že projektno usmerjene (policy oriented) ter kolikšna je njihova

dejanska koalicijska sposobnost (coalition capacity), ki omogoča pragmatično in hkrati inovativno sodelovanje.

Oblikovanje manjšinskih vlad je v evropskih novih in starejših demokratičnih državah v zadnjem času v veliki meri posledica racionalnega obnašanja strank v razmerah velikih in hitrih gospodarskih, političnih, okoljskih, zdravstvenih in drugih sprememb, ki od političnih strank in njihovih voditeljev terjajo izjemno veliko prilagajanja, če hočejo na dolgi rok preživeti v političnem prostoru z drugimi tekmujočimi strankami. Slovenija se je z oblikovanjem prve manjšinske koalicijske vlade približala trendu držav z delujočimi manjšinskimi vladami. V daljšem obdobju oblikovanja in delovanja manjšinskih vlad v številnih državah so se poleg nekaterih omejitev (ožji izbor ciljev) in različnih težav (stroški usklajevanja z zunanjo ali podporno opozicijsko stranko) pokazale tudi njihove številne prednosti (usmerjenost h konkretnim ciljem, onemogočanje večinskega preglasovanja, preprečevanje drugih vrst škode, ki nastajajo zaradi brezvladja itd.). Uspešnost delovanja manjšinske vladne koalicije v posttranzicijskih državah, kakršna je Slovenija, pa je odvisna še posebej od uspešnosti sodelovanja starejših (etabliranih) in novih strank in njihove sposobnosti sodelovanja z zunanjo oz. opozicijsko stranko ali pa od politične spretnosti pridobivanja 'ad hoc' podpore s strani različnih opozicijskih strank za posamezne predloge. Manjšinska koalicijska vlada, ki je bila eksistenčno odvisna od zunanje ideološko dokaj različne stranke Levica, po njenem odstopu od sporazuma o sodelovanju ni bila sposobna preživeti s pomočjo podpore drugih opozicijskih strank, na kar je vplivala neizkušenost vodilne SMC, ki je spregledovala potrebo po ustvarjanju zaupanja med partnerji. Po njenem padcu je bilo mogoče pričakovati tudi nove načine oblikovanja večinskih, širokih ali razvojnih koalicij, ki bi presegle sedanjo prakso izključevanja. Analiza hkrati poziva k metodološko bolj podprtemu in sistematičnemu primerjalnemu raziskovanju sestavljanja in trajanja manjšinskih vlad v Sloveniji in Srednji Evropi.

LITERATURA

- Bernhard, William, in Leblang David (2008): Cabinet collapses and currency crashes. *Political Research Quarterly* 61 (3): 17.
- Beyme, Klaus (1973): Opposition, v: *Marxism, Communism and Western Societies. A Comparative Encyclopaedia*. Vol. IV. New York: Herder.
- Bibič, Adolf (1993): Racionalnost opozicije, v: (D. Zajc, ur.): *Slovenski parlament v procesu politične modernizacije*. Ljubljana: FDV in SPOD.
- Budge, Ian in Michael Laver (1986): Office Seeking and Policy Pursuit in Coalition Theory. *Legislative Studies Quarterly* 11 (86).
- De Swaan, Abram (1973): *Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*. Amsterdam: Elsevier.
- Dodd, Lawrence (1976): Party Coalitions in Multiparty Parliaments (A Game Theoretic Analysis). *American Political Science Review*, Sept. 68.

- Druckman, James (2008): *Dynamic Approaches to Studying Parliamentary Coalitions*. *Political Research Quarterly* 61 (3/08).
- Fink Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Ljubljana: FDV.
- Grad, Franc (2004): *Volitve in volilni sistem*. Ljubljana: UL RS.
- Hiroi, Taeko in Renno Lucio (2014): *Dimensions of Legislative Conflict*. *Legislative Studies Quarterly* (4).
- Igličar, Albin (2018): *Ne koalicijska pogodba, ampak koalicijski sporazum*. Ljubljana: *Pravna praksa* 40–41 (18).
- Krašovec, Alenka in Tomaž Krpič (2019): *Naj ostanem ali grem? Vladne koalicije in koalicijski sporazumi v Sloveniji med letoma 1990 in 2018*. Ljubljana: *Teorija in praksa* 56 (1): 229–246.
- Laver, Michael, in Schofield Norman (1990): *Multiparty Government, The Politics of Coalitions in Europe*. Oxford University Press.
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Marangoni, Francesco in Verzichelli Luca (2015): *From a technocratic solution to a fragile grand coalition: the impact of economic crisis on parliamentary government in Italy*. *The Journal of Legislative Studies* 21 (1): 35–53.
- Mueller, Wolfgang, in Stroem, Kaare (2000): *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Riker, William (1962): *The Theory of Political Coalitions*. New Haven: Yale University Press.
- Stroem, Kaare (1990): *Minority Governments and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stroem Kaare in Wolfgang Mueller (1999): *Koalicijsko vladanje v parlamentarnih demokracijah (zbornik)*. Ljubljana: Državni zbor RS.
- Stroem, Kaare, Wolfgang Mueller in Tornbjorn Bergman (2008): *Cabinets and Coalition Bargaining*. Oxford University Press.
- Zajc, Drago (2004): *Razvoj parlamentarizma: funkcije sodobnih parlamentov*. Ljubljana: FDV.
- Zajc, Drago (2009): *Modeli oblikovanja koalicij in koalicijskih vlad v Sloveniji*. *Teorija in praksa* 46 (4): 445–463.
- Zajc, Drago (2009): *Oblikovanje koalicij v Srednji Evropi*. Ljubljana: FDV.
- Zajc, Drago (2015): *Coalition Governments During the Economic Crisis (2008–2014) – A Case Study of Slovenia*. Ljubljana: *Teorija in praksa* 52 (1–2): 178.
- Zajc, Drago (2019): *Volitve v Evropski parlament 2019*. Ljubljana: *Pravna praksa* (16).

VIRI

- Arhiv volitev v državni zbor RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-drzavni-zbor-rs>, 17. 1. 2020. Koalicijski sporazum o sodelovanju v Vladi Republike Slovenije za mandatno obdobje 2018–2022. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.

- Letno poročilo o delu Državnega zbora RS za leto 2019; dostopno prek https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2019/Kratko_letno_porocilo_o_delu_Drzavnega_zbora.pdf, 17. 1. 2020.
- Poročilo o delovanju Državnega zbora RS za prvo leto mandata (2018); dostopno prek https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Porocilo_o_delu_Drzavnega_zbora_v_obdobju_2018_%E2%80%93_2022__prvo_leto_mandata_2018__22__6__2018_%E2%80%93_31__12__2018, 17. 1. 2020.
- Protokol o sodelovanju koalicijskih partnerjev Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/570caaf49e/Koalicijski_sporazum_o_sodelovanju_v_Vladi_Republike_Slovenije_za_mandatno_obdobje_2018-2022.pdf, 22. 12. 2018.
- RTV Slovenija. Dostopno prek <https://www.rtvsl.si/svet/kljub-zgodovinskim-protestom-ceska-vlada-prezivila-glasovanje-o-nezaupnici/493072>, 27. 6. 2019.
- Sklep Izvršnega odbora NSi 16. julija 2018. Dostopno prek <http://topnews.si/2018/07/16/nsi-se-umika-iz-koalicijskih-pogajanj-s-sarcem/>, 16. 7. 2018.
- Sporazum o sodelovanju petih strank z Levico. Dostopno prek <https://www.rtvsl.si/slovenija/marjan-sarec-je-s-55-glasovi-izvoljen-za-predsednika-vlade/463399>, 15. 12. 2018.
- Stroem, Kaare in Wolfgang Mueller (1999): *Koalicijsko vladanje v parlamentarnih demokracijah* (zbornik). Ljubljana: Državni zbor RS.
- Urad RS za makroekonomske analize, Poročilo o razvoju 2019. Dostopno prek https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/razvoj_slovenije/2019/Porocilo_o_razvoju_2019.pdf, 17. 1. 2020.
- Žagar, Katarina, Nina Zeilhofer in Ožbolt Križaj (2008): *Manjšinska vlada* (Analiza AN). Ljubljana: Državni zbor, Raziskovalno-dokumentacijski sektor.

POLITOLOŠKA INTERPRETACIJA MAGNE CARTE: K RAZUMEVANJU POLITIČNE RAZSEŽNOSTI DOKUMENTA**

Povzetek. V članku je obravnavana tematika politološkega razumevanja enega ključnih dokumentov v zgodovini – Magne Carte Libertatum. Avtor nastanek dokumenta umesti v kontekst tendence monarha po arbitrarnem poseganju v zasebno lastnino plemstva, s čimer je bil sprožen političen proces spreminjanja razmerij politične moči v angleški družbi. Umestitev dokumenta v kontekst nastanka pokaže, da zahteve upornega plemstva niso terjale revolucionarnega preurejanja ravnotežja med politično močjo kralja in plemstva, temveč so s sklicevanjem na starodavno pravično pravo formalno želeli kraljevo moč povrniti v ravnovesje izpred stoletij. Tovrstne zahteve so po svoji naravi progresivno konservativne, v kolikor je bil temeljni smoter teh zahtev v varovanju fevdalnih privilegijev plemstva, obenem pa se z vidika meščanskega interesa kažejo kot nastavki za nadaljnji razvoj kapitalizma. Kontekstualizacija dokumenta in njegova politološka interpretacija prispevata k demitologizaciji dokumenta, s čimer razkrivata vlogo interesa in moči pri snovanju dokumenta, obenem pa implicitno razkrivata kompleksnost razmerja med pravom in politiko v družbi. Snovalcev Magne Carte namreč ni vodil namen po vpeljavi pravnih institutov, ki so se pojavili, ko je upor proti fevdalni monarhiji stoletja kasneje vodilo meščanstvo in se je v okvirih modernega naravnega prava izčistila ideja univerzalnosti človekovih pravic.

Ključni pojmi: Magna Carta, interes, moč, lastnina

Uvod

Magna Carta Libertatum je zagotovo eden najslavnejših dokumentov, kar jih je nastalo v zgodovini. Medtem ko v pravu velja za mejnik v razvoju

* Dr. Jure Spruk, Županje Njive 2a, 1242 Stahovica, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

načela pravne države, pa znotraj politologije velja za politični dokument, iz katerega je mogoče razbrati skupek tedanjih političnih razmerij.¹ Načelo vladavine prava v ožjem smislu pomeni, da so državni uslužbenci, funkcionarji in državljani na splošno podvrženi delovanju v skladu z zakonom. Tovrstna formalistična definicija² mora sicer izhajati iz določenih minimalnih karakteristik, ki so izrazito tehnične narave, in sicer pravo mora biti javno, splošno, jasno, stabilno in določno (Tamanaha, 2007: 3). Tako razumljeno načelo vladavine prava pomeni vpeljevanje omejitev delovanja politične oblasti in regulacijo medčloveških odnosov v smeri ohranjanja mirnega in stabilnega družbenega okolja. Skozi zgodovino se je določilom *Magne Carte* često pripisovalo pomene, ki so presegali ideje in zahteve plemiške aristokracije v začetku 13. stoletja, ko je izbruhnil silovit konflikt med le-to in kraljem Ivanom Brez dežele. Z vidika zgodovinopisne metodologije je tovrstno pripisovanje pomenov posledica trganja posamičnih določil dokumenta iz konteksta nastanka in njihove posledične absolutizacije. Pri tem so posebej izstopali angleški juristi, denimo sir Edward Coke v 17. stoletju, ki so v *Magni Carti* našli utemeljitve za versko svobodo, primat parlamenta nad krono, porotniško sojenje ter *habeas corpus*,³ pri čemer so te ideje postale posebej močan argument ameriških kolonizatorjev proti angleški kroni, ki so se pogosto sklicevali ravno na določila *Magne Carte*, ko so v 18. stoletju zavračali absolutni primat krone nad angleškimi kolonijami v Severni Ameriki. Temeljno načelo, ki ga lahko razberemo iz *Magne Carte*, pa je načelo, po katerem se vladarjevo voljo podredi pravu oz. pristojnosti tolmačenja listine svoboščin, ki je pripadla kolektivnemu organu visokega plemstva, s čimer se je nameravalo preprečiti uvajanje arbitrarne kraljeve oblasti, ki je v obravnavanem obdobju začela ogrožati interese plemstva, meščanstva in angleške cerkve. Določila *Magne Carte* pričajo o izbojevanjih bitkah privilegiranih družbenih skupin v odnosu do krone, pri čemer pa ta določila niso prinesla nikakršnih pravic približno polovici takratnega angleškega prebivalstva, ki je ostajalo ujeto v okviru arbitrarne oblasti posestniške aristokracije, za kar lahko najdemo razlog v progresivno konservativni naravi dotičnega dokumenta. Tlačanstvo je moralo na svojo osvoboditev čakati še nekaj stoletij, ko se je fevdalna družbena struktura dokončno

¹ *Pojma vladavina prava in pravna država lahko uporabljamo kot sopomenki. Pojem vladavina prava (rule of law) sicer prevladuje v anglosaški pravni tradiciji, medtem ko pojem pravna država (Rechtsstaat, état de droit, estado de derecho) izhaja iz kontinentalnega pravnega izrazoslovja. Omenjeno distinkcijo v izrazoslovju lahko razumemo kot posledico anglosaškega pojmovanja prava v povezavi z običajnim pravom in sodniškim pravom (precedenčno pravo), ki implicira neodvisnost obstoja prava od obstoja države, za razliko od kontinentalne pravne tradicije, ki pravotvornost veže na zakonodajno dejavnost države.*

² *Substantivna definicija načela vladavine prava vsebuje posamične vrednote, ki pojasnijo vsebinski pomen načela, npr. demokratičnost, temeljne pravice in svoboščine ter pravičnost.*

³ *Cf. Wert (2015).*

porušila. Z vidika politološke interpretacije *Magne Carte* je pomembno razumevanje konteksta nastanka tega dokumenta, v katerem so se prepletali interesi glavnih političnih akterjev, tj. krone, plemstva, meščanstva ter tudi papeža. Spoznavanje konteksta nastanka dokumenta predstavlja prvi pogoj za razumevanje samih določil dokumenta, ki v samem bistvu razkrivajo realna razmerja politične moči v takratni družbi. Seveda o teh razmerjih veliko pove tudi dejstvo, da sta se *Magni Carti* že kmalu po sklenitvi junija leta 1215 odrekla tako papež kot kralj, a je kljub temu skozi stoletja ostajala pomemben vir argumentov zagovornikov omejene kraljeve oblasti, ki se je še kot posebej pomemben izkazal v času snovanja absolutistične države od 16. stoletja dalje v kontinentalni Evropi, v Angliji pa še posebej v času vladavine Tudorjev (1485–1604) in državljanske vojne v 17. stoletju.

V izhodišču *Magno Carto* razumemo kot dokument, s katerim se je razreševalo političen problem, tj. kako omejiti absolutno oblast kralja, ki je s svojo arbitrarno vladavino ogrožal interes plemiške aristokracije. Ta je s sklicevanjem na staro pravično pravo (*good old law*), ki je v Angliji veljalo pred začetkom vladavine kralja Henrika II. (1154–1189), izkazala docela reakcionarno politično pozicijo, s katero je hotela ohraniti fevdalno družbeno ureditev, v kateri je politična moč porazdeljena med krono in aristokracijo. Snovalcem *Magne Carte* ni šlo za tlakovanje poti proti modernemu razumevanju človekovih svoboščin ali demokracije, temveč jim je šlo za ohranjanje fevdalnih razmerij in privilegijev, ki so se razvili od začetkov srednjega veka do 13. stoletja, ko je fevdalizem dosegel svoj vrhunec. V tem pogledu gre tudi razumeti zahtevo fevdalne aristokracije po tem, da kralj (p)ostane podrejen zakonu, o snovanju katerega se mora posvetovati s svojim posvetovalnim telesom, ki ga tvorijo člani posestniških elit (*rule by consult*). Kralja, ki je samega sebe začel dojemati kot božjega odposlanca na Zemlji, je bilo potrebno omejiti, saj naj bi bil neposredno odgovoren le Bogu, in ne več nobeni zemeljski avtoriteti (papež) ali vzajemnemu dogovoru s podaniki (aristokracija). Močan sprožilec aristokratskega strahu pred absolutističnim kraljem je bila skrb za ohranjanje lastnine posestniške elite. Monarh, ki je odgovoren zgolj Bogu, bi kaj lahko začel arbitrarno posegati po lastnini svojih podanikov, hkrati pa jih siliti v zagotavljanje vedno večjega števila za vojsko sposobnih mož, s pomočjo katerih bi opravljal svoje božje poslanstvo na zemlji. Kralja Ivana Brez dežele so okoliščine, ki so bile zaznamovane z mešanico vojaško-osvajalskih spodrseljajev v severni Franciji in krize fevdalne ekonomske ureditve, ki je v temelju izhajala iz stalnega povečevanja davčnih bremen podanikom, silile k despotskemu načinu vladanja. *Magna Carta* posledično velja za zgodovinski dokaz moči lastnine proti politični oblasti. Ravno v povezavi s konceptom lastnine gre razumeti vpeljavo ideje mešane ustave, ki se je razvila v Angliji, kjer sta monarhija in posestniška aristokracija vzpostavili politično ravnovesje, v katerem ni bilo potrebe po

uzurpaciji absolutne suverenosti. *Magna Carta* je odraz okoliščin, v katerih si je monarh nadel avreolo, posestniška aristokracija pa je monarhovo oblast želela znova umestiti v staro ravnovesje. Le-to je bilo zagotovilo za ohranitev deljene vladavine monarha in posestniških elit, s čimer se je preprečevalo širitev radikalnejših idej o ljudski suverenosti, ki ne bi potrebovala posredništva med parlamentom in ljudstvom (Meiksins Wood, 2017: 35).

Oris konteksta nastanka Magne Carte

Če želimo razumeti širše razloge za nastanek Velike listine svoboščin, se moramo osredotočiti tudi na dogodke, ki nosijo zgodnejšo letnico od leta 1215, ko je angleški kralj Ivan Brez dežele 15. junija tega leta dal privolitev k veljavnosti dotičnega dokumenta. Oris širšega konteksta nastanka *Magne Carte* moramo začeti v letu 1066, ko je v bitki pri Hastingsu normanski vojvoda Viljem II. porazil dotedanjega anglosaškega kralja Harolda II., s čimer je postal prvi normanski kralj Anglije – Viljem I. oz. Viljem Osvajalec. Normansko zavzetje Anglije je prineslo temeljito družbeno preobrazbo, katere ključni element so postale primesi kontinentalnega fevdalnega sistema. Vojaško zmagoslavje Normanov je prineslo vpeljavo političnih in ekonomskih sprememb, s katerimi so zmagovalci utrdili svojo prevlado. Novi kralj je proces vzpostavitve učinkovite oblasti začel z zamenjavo članov posestniške aristokracije. Anglosaško plemstvo je bilo uničeno, njihovo posest so si prisvojili normanski baroni, ki so se angleškemu kmetstvu vsilili kot fevdalni gospodje, s čimer je bila vsa kmečka lastnina umeščena v novo zastavljeno fevdalno shemo (Comninel, 2000: 22). Vpeljava nekaterih karakteristik kontinentalnega fevdalizma pa v Anglijo ni prinesla t.i. razparcelirane suverenosti, tj. suverenosti, ki bi jo terjali posamični fevdalni gospodje v razmerju do monarha. Normanska strategija utrjevanja učinkovite oblasti je izhajala iz prilagajanja normanske tradicije aristokratske svobode anglosaški tradiciji vladanja, kar je prineslo specifično ravnovesje med monarhijo in posestniško elito, na podlagi katerega sta krona in plemstvo, ki je na lokalni ravni imelo obširne pravice in tudi sodno pristojnost, a je bolj kot na fevdalnega gospoda kontinentalnega tipa spominjalo na kraljevega delegata, ki spoštuje skupno pravo (*common law*) oz. kraljevo pravo (*king's law*),⁴

⁴ Do leta 1215 so angleški baroni stalno kraljevo sodišče sprejeli kot izraz pravične vladavine angleškega kralja. Kraljevo sodišče ni zmoglo obravnavati vseh primerov, ki so se pojavili na teritoriju države, zato je lokalnemu plemstvu ostajala določena sodna pristojnost, a vendarle je bilo razreševanje sodnih sporov za kralja vir dohodka in obenem znak njegovi moči in oblasti. Kralj je po deželi napotoval kar čim večje število sodnih delegatov, ki so presojali v sporih predvsem na področjih države, ki jih lokalni sodniki zaradi neučinkovitosti niso dosegli. Kraljevi delegati niso predstavljali konkurence lokalnim sodnikom, temveč so njihovo delo dopolnjevali z namenom, da se posamični sodni primeri, predvsem tisti kompleksnejši, čim prej zaključijo (Strayer, 1970/1998: 39). Na lokalnih sodiščih je skupno pravo sčasoma nadomestilo staro običajno pravo, ki formalno sicer ni bilo odpravljen, je pa zato kraljevo sodišče zaradi

vladala kot partnerja in ne tekmeca za najvišjo oblast (Meiksins Wood, 2016: 237).

Kralj Ivan Brez dežele je pripadal francoski rodbini Anžujcev. Prestol je prevzel po smrti njegovega brata Riharda Levjesrčnega leta 1199. Okoliščine, ki smo jih orisali od leta 1066 dalje, so pomembne z vidika razumevanja delovanja oblastne strukture po normanski osvojitvi Anglije. Ko se je plemstvo leta 1215 uprlo kralju, se ni uprlo zgolj Ivanu Brez dežele, temveč se je formalno zoperstavilo tudi njegovim predhodnikom, očetu Henrik II. in bratu Rihardu Levjesrčnemu, ki naj bi bili skupno odgovorni za razvrednotenje pravičnega prava (*the good old law*), pri čemer so se uporniki sklicevali na pravo, vzpostavljeno pod vladavino kralja Edvarda Spoznavalca (1042–1066) in Henrika I. (1100–1135). Normanska centralizacija oblasti je vse od 11. stoletja kralju omogočala izvajanje nadzora nad močnimi subjekti, tj. baroni, grofi in škofi, kar je v samem bistvu privedlo do zahtev po osnovanju listine svoboščin (Turner, 2015: 17). Odklon anžujskih kraljev od starodavnega prava je bil v veliki meri posledica branjenja ozemlja angleške krone v severni Franciji v Normandiji, za kar je monarhija trošila izdatna sredstva v kombinaciji z vedno pogostejšimi zahtevami po opravljanju vojaške službe. Že Ivanov oče Henrik II. je iz tega razloga nalagal vedno višja bremena, a Ivanov brat Rihard je po odvzemanju finančnih sredstev svojim podanikom do svoje smrti presegel vse dotedanje monarhe.⁵ Ivan je bil po letu 1204, ko je izgubil nadzor nad Normandijo, prisiljen v nalaganje še višjih bremen, saj se je finančni položaj francoskega kralja Filipa II. po zavzetju Normandije naglo izboljšal, to pa je za angleškega kralja pomenilo še večjo eksterno grožnjo in potrebo po vzpostavitvi t.i. vojne ekonomije, kar ni pomenilo nič drugega kot dodatno višanje davčnih bremen in nalaganje dodatne vojaške službe (*ibid.*: 21). Vojna ekonomija je vključevala arbitrarno poseganje kralja v lastnino plemstva in zlorabo kraljevega sodišča, v okviru katerega je kralj oteževal iskanje pravice razlaščenim plemičem, obenem pa se je monarh vedno pogosteje posluževal sprejemanja odločitev prek odlokov, tj. kraljevega ukaza oz. kraljeve volje, ki ni potrebovala predhodne potrditve dvornih svetovalcev (*ibid.*: 22), kar je spodbudilo uporniške plemiče, da so kralju začeli odrekati legitimnost. Plemstvo je leta 1206 dobilo močnega zaveznika iz Rima, ko je kralj zavrnil posvete Stephen Langtona, angleškega klerika, ki je leta preživel na dvoru francoskega kralja,

učinkovitega sodnega odločanja vedno bolj pridobivalo zaupanje ljudi. Skupno pravo je izšlo od kralja, a od druge polovice 13. stoletja se je odcepilo tudi od kraljeve vlade, kar je pravu prineslo avtonomijo od izvršilne oblasti. Ta proces pomikanja v smeri vladavine prava so vodili šolani pravniki, ki so se vzpostavili kot nenadomestljivi posredniki med kraljem in ljudstvom (Grossi, 2009: 76–77).

⁵ »Nobena doba ne pomni in nobena zgodovina ne pripoveduje o kakem kralju, celo takem, ki je vladal dolgo obdobje, ki bi zahteval in pobral toliko denarja iz svojega kraljestva, kot je izsilil in nakopičil ta kralj v petih letih po vrnitvi iz ujetništva« (Turner, 2015: 20).

v canterburyjskega nadškofa. Spor o posvetitvi Langtona ni imel zgolj ideološkega predznaka o sporu med papežem in kraljem glede izbire lokalnih škofov, temveč je postal del političnega boja, ki ga je sprožil kralj z namenom, da bi se osvobodil vsakršne omejitve oblasti. Angleški kralj po vključitvi papeža Inocenca III. v konflikt zmage ni mogel doseči, kar je postalo jasno leta 1213, ko je Ivan pod pritiskom grožnje začetka svete vojne proti Angliji, ki bi jo vodila Francija, priznal poraz in prisegel zvestobo papežu ter priznal Anglijo za papeški fevd. S tem se je Ivan rešil eksterne grožnje, ni pa pomiril svojega upornega plemstva. Svoj prispevek k branjenju interesov plemstva je dal tudi novi canterburyjski nadškof, ki je imel tudi sam status posvetnega lorda. Nadškof je svoj poseg v aktualne politične pretrase v Angliji strnil v tri točke, in sicer je zahteval (1) vrnitev k hebrejski tradiciji zapisanega prava, v katerem so bile določene tako obligacije podanikov kot tudi omejitve kraljeve oblasti, (2) varovanje božje suverenosti, ki predpostavlja legitimno pravico ljudstva do upora kralju, kateri bi ukazal storiti smrtni greh ali bi uveljavil novi družbeni red, o katerem se prej ne bi izrekel dvor ter (3) razumevanje arbitrarnega poseganja kralja v lastnino subjektov kot kršitev božjega nauka, pri čemer je vsako pobiranje davščin, ki gre prek nujnosti, v domeni zla in greha⁶ (*ibid.*: 26).

Po novem porazu angleške vojske v Franciji leta 1214 je upor plemstva dobil odločilni zagon. Del plemstva se je uprl zaradi previsokih zahtev po vojaški službi, še večji del pa zaradi kraljevega vsiljevanja visokih davkov na dediščino, zaradi česar so posamezni plemiči zapadli v visoke dolgove do bodisi kralja bodisi Judov, ki so posojali denar za obresti že v srednjem veku. Začetek leta 1215 je prinesel formalen nastanek združenja (*conjunctio*) uporniških plemičev pod vodstvom Roberta FitzWalterja, ki je januarja v okviru srečanja londonskega sveta zahtevalo spoštovanje starodavnih in običajnih svoboščin, a so od kralja dobili le zahtevo po tem, da se pisno odpovedo prav tem svoboščinam (*ibid.*: 32). Formalni upor proti kralju je sledil v začetku maja leta 1215, ko so uporni plemiči z orožjem v rokah preklicali zvestobo Ivanu, pri čemer so svoj upor uperili zoper Ivanovo avtoriteto in ne zoper njegovo življenje, s čimer so se hoteli izogniti očitkom o izdaji (*ibid.*: 33). Maja 1215 so se na stran uporniškega plemstva postavili še meščani Londona, ki so prav tako s težavo prenašali vedno višje davščine; to pa je kralja dokončno spodbudilo k resnim pogajanjem z uporniki, v katerih je osrednjo vlogo mediatorja prevzel grof iz Pembroke William Marshal. Londonskega meščanstva kralj na svojo stran ni zmozel več pridobiti niti s povrnitvijo svoboščin, po katerih so se v preteklosti meščani smeli povezati v relativno samostojno komuno (*ibid.*).

⁶ O argumentaciji v prid razumevanja spoštovanja zasebne lastnine kot kriterija pravičnosti kraljeve vladavine v absolutistični teoriji države Jeana Bodina v 16. stoletju glej Spruk (2018).

Ker je po zavzetju Anglije posestniška aristokracija zemljo in titule pridobila po milosti novo okronanega kralja, je bilo ohranjanje političnega ravnovesja vselej povezano z vprašanjem varovanja pridobljene lastnine oz. z vprašanjem določanja davčnih bremen v navezavi z določitvijo vojaške službe. Kraljevo oblast je angleško plemstvo potrebovalo, da je lahko upravičilo svojo lastninsko pravico, a ta kraljeva oblast je morala biti omejena in *Magna Carta* je v tem smislu poskus omejevanja poseganja kralja po lastnini fevdalne elite.

Lastnina kot politološki koncept

Razlaganje pomenov posamičnih politoloških konceptov je ena osrednjih nalog politične teorije. S pomočjo konceptov ljudje razumemo, ocenjujemo, ohranjamo in spreminjamo svoje lastne življenjske okoliščine. V tem pogledu je pripisovanje konkretnih pomenov posamičnim konceptom kot tudi uvažanje sprememb vsebinskega razumevanja posamičnih konceptov v temelju politično dejanje. Človeško mišljenje in izvajanje konkretnih dejanj sta vselej pred ustvarjanjem vsebinskih pomenov konceptov. Slednji lahko nastanejo, šele ko praktično življenje ustvari potrebo po abstraktnem razumevanju nekega konkretnega družbenega fenomena, s pomočjo katerega se nato lahko praktično življenje v neki družbi sploh vrednoti, pri čemer ovrednotenje konkretnih življenjskih praks predstavlja nujni prvi pogoj za sprejemanje odločitev, ki so vezana na bodisi ohranitev bodisi spremembo danih življenjskih praks. Nikjer takšna logika ni tako izrazita kot v primeru politike, v kolikor jo pojmujejo v ožjem smislu kot »*usmerjanje družbe s pomočjo države*« ter v širšem smislu kot »*usmerjanje človeške dejavnosti katerekoli vrste v določeni smeri, tj. za uresničitev določenega cilja*«, (Lukšič, 2003: 251). Konceptualne spremembe so vselej odraz kritike in poskusov razreševanja nasprotij, ki jih politični akterji zaznavajo ali jih sami ustvarjajo znotraj kompleksnega omrežja idej in dejanj, medtem ko se trudijo razumeti in spremeniti svet okoli njih, kar vodi do spoznanja, po katerem razumevanje konceptualnih sprememb pomeni hkratno razumevanje političnih sprememb in *vice versa* (Farr, 1989: 25). Tovrstno razumevanje mora biti historično, v kolikor vemo, da se vsebinski pomeni konceptov skozi zgodovino spreminjajo. Konceptualne in politične spremembe so sicer vselej najgloblje in najširše v obdobjih družbenih revolucij, ko se politična razmerja najradikalneje prerazporedijo. Takšne spremembe so pravzaprav posledica materialnih okoliščin, znotraj katerih nasprotja postanejo neobvladljiva v danih institucionalnih okvirih. Nova pojmovanja nadomestijo stara, novi ideološki postulati nadomestijo stare.⁷

⁷ Medtem ko se je predmoderna doba mislila prek boga, se moderna doba misli prek narave. Element svetosti, ki se je ohranil od prejšnje legitimacije z božjim, se ohrani v znanosti (Lukšič, 1997: 11).

Politološki pomen lastnine se razlikuje od pomenov, ki ga temu konceptu pripisujejo nekatere druge družboslovne discipline. Politologija vsebino tega koncepta določa z drugačne perspektive, kot to npr. počnejo filozofija, ekonomija ali pravo. Kar zadeva politologijo, se pomen lastnine osredotoča na politične posledice, ki jih narekujejo dane oblike lastnine (Ryan, 1989: 311). Skladno z definicijo politike, ki smo jo izpostavili prej, se politične posledice določene oblike lastnine kažejo v umeščanju posameznikov in družbenih skupin v družbeno shemo, v kateri se izluščijo realna politična razmerja, ki kažejo na to, kako so v družbi razporejeni vzvodi odločanja in moči. Slovenska slovarska definicija lastnine kot pravno priznane pravice do stvari in vseh koristi, ki jih ta daje, eksplicitno za politološki namen posebne vrednosti nima. Je pa poveden preplet lastnine in interesa v angloameriških definicijah, ki interes definirajo kot eno od oblik dohodka od lastnine oz. kot vse dohodke od lastnine, saj enega temeljev modernega prava predstavlja zaščita individualnega interesa, tj. zaščita naravnih pravic posameznika s strani države, kar izhaja že iz politične teorije Thomasa Hobbesa, pri katerem je vojna vseh proti vsem pravzaprav vojna za zaščito individualnih interesov (Lukšič, 2002: 511).

Materialni pogoji življenja v družbi nastajajo kot produkt izkoriščanja lastninskih pravic. Akumulacija kapitala in politična moč sta v tem pogledu v premem sorazmerju, več lastnine pomeni večjo politično moč. Imeti nadzor nad lastnino pomeni imeti nadzor nad proizvodnimi sredstvi in produkti, ki izhajajo iz dela. V kontekstu srednjeveškega družbenega ustroja so zemljiški gospodje posedovali dvojno lastninsko pravico, tj. zemljo, ki so jo pridobili po kraljevi milosti, in vazale, ki so bili eksistencialno vezani na to zemljo. Fevdalizem je vzpostavil unikatno piramidalno družbeno shemo, znotraj katere so se pravice in obligacije določale glede na položaj posameznika v tej shemi po logiki višji-nižji. Višji je nižjemu smel nalagati bremena, tj. davščine in vojaško službo, kar je vključevalo vse posameznike, od kralja do kmeta. Marc Bloch je znotraj fevdalnega vokabularja razbral najizčrpnější in hkrati najširše uporabljeni stavek: »*Biti človek drugega človeka*« (Bloch, 1961: 155). Fevdalna oblika lastnine (*feodum*) je ustvarjala družbeno ureditev, v kateri je bila meja med političnim in ekonomskim pogosto zabrisana. Lastništvo zemlje je s seboj prinašalo vsaj določeno stopnjo sodne avtonomije, kar je veljalo tudi v Angliji, ki je sicer v srednjem veku veljala za primer dobro razvite centralistične monarhije. Eksploatacija vazala s strani zemljiškega gospoda se ni prenehala pri plačevanju različnih davščin, temveč se je nadaljevala v določanje vojaške službe, na podlagi katere so posamični zemljiški gospodje poravnali svoje dolgove do višjih gospodov s tem, ko so svoje vazale pošiljali v njihove vojne. Zemljiški gospod torej svoje roke ni držal zgolj nad ustvarjenim premoženjem svojih vazalov, temveč je svoje vazale spremenil v blago. To blago je bilo v okviru političnega ravnotežja

med krono in posestniško aristokracijo poslano kralju z namenom, da se privilegiji, ki so izhajali iz lastništva zemlje, ohranijo.

Ko je angleški kralj Ivan Brez dežele začel arbitrarno posegati v lastnino plemstva, je s tem začel proces spreminjanja političnih razmerij v družbi. Povezovanje plemstva v nekakšno korporativno telo, s katerim se je lažje uprlo kraljevemu poseganju, je klasično politično dejanje v okoliščinah obstoja grožnje kolektivnemu interesu. To dejanje je bilo po vsebini konservativno politično dejanje, saj plemstvo ni zahtevalo drugega kot to, da se kraljeva vladavina vrne v okvire, ki so nastali stoletja pred 13. stoletjem. Kar je plemstvo želelo preprečiti, je bil zdrs v tiranijo, pri čemer je kralj takšno smer razvoja najbolj očitno nakazal ravno z arbitrarnim nalaganjem vedno višjih bremen svojim vazalom. Z vidika plemstva je bilo ohranjanje njihovih privilegijev ključni pogoj za obstanek obstoječe oblike fevdalizma. Karl Marx je v pariških rokopisih med drugim takole opisal soodvisnost med kapitalistično nacionalno ekonomijo in mezdo:

Mezda ima zatorej docela taisti smisel kot preživljanje, vzdrževanje vsakega drugega produktivnega instrumenta, kot potrošnja kapitala nasploh, ki je potrebna, da bi se le-ta reproduciral z obrestmi, kot olje, ki se uporablja pri kolesih, da se vrte. Mezda spada zatorej k nujnim stroškom kapitala in kapitalista in potrebe te nuje ne sme prekoračiti.
(Marx, 1844/1977: 317)

Marxovo razmišljanje kaže, kako deluje logika, po kateri se strošek spremeni v dobiček. Aplikacija te logike na okoliščine leta 1215 v Angliji nam pokaže, da kralj ni razumel plemiških privilegijev in spoštovanja njihove lastnine kot nujnega stroška za to, da bi njegova vladavina lahko obstala. Tako kot je za kapitalista nujno, da delavce plača, če želi, da kapitalizem obstane, tako bi moral angleški kralj ohraniti bremenitev lastnine plemstva v okvirih dogovorjenega za to, da bi fevdalna monarhija lahko obstala. Velika listina svoboščin je v tem smislu zgodovinski spomenik boja za zaščito lastnine. Ta dokument je odraz prizadevanja, da bi se kraljeva vladavina podvrgla zapisanemu pravu v okoliščinah, v katerih je postalo jasno, da varovanje lastninskih pravic terja določeno stabilnost in predvidljivost. Temeljni smoter obstoja prava v državi je ravno v tem, da regulira civilno družbo ter preprečuje zdrs organizirane skupnosti v naravno stanje.

Magna Carta: spreminjati z namenom ohranjati

Magna Carta je dokument, ki je nastal kot posledica političnega procesa. Ta politični proces je bil sprožen kot odziv na kraljevo oblastno samovoljo v zadevah, ki so se primarno dotikale vprašanja, do kod sme krona

plemstvu vsiljevati dodatna davčna bremena in nalagati vojaško službo lokalnemu plemstvu. Omenjeni politični proces v osnovi ni bil usmerjen proti revolucionarnim spremembam v tedanji angleški družbi, temveč bi ga lahko opisali kot konservativnega. Kar je angleško plemstvo zahtevalo, v navezavi s canterburyjskim nadškofom Langtonom, je bilo ponovno vzpostavljane kraljeve vladavine na podlagi prava iz 11. in 12. stoletja. Plemstvo ni postavilo zahtev po odpravi monarhije ali zamenjavi kraljeve rodbine. Politični proces, ki je proizvedel Veliko listino svoboščin, je vodil interes po ohranitvi fevdalnih privilegijev plemstva in angleškega klera. Da bi politični proces dosegel želene cilje, je bilo potrebno sklepati zavezništva in vpeljati spremembe, narava teh sprememb pa je bila progresivno konservativna. V naravi konservativne politične doktrine je težnja po ohranjanju tradicionalnih družbenih struktur, pri čemer se tradicijo pojmuje kot odraz akumulirane modrosti in praks iz preteklosti, ki so se ohranile in tako prešle test časa (Heywood, 2012: 69). Progresivni konservativizem v osnovi sledi klasičnemu konservativizmu v tem, da želi ohranjati, a da bi ohranil, je pripravljen spreminjati. Glavni cilj progresivnega konservativizma je v preprečevanju revolucije, zato je pripravljen pristati na določene reforme (Heywood, 2004: 351). Kako dovzetni so bili snovalci *Magne Carte* za globoke družbene spremembe, kaže že dejstvo, da je bila iz koristi določil tega dokumenta izvzeta dobra polovica takratnega angleškega prebivalstva (Magraw *et al.*, 2015: 15).

Del političnih procesov je sklepanje zavezništev. Angleško plemstvo je v boju s krono pridobilo več zaveznikov, tj. Cerkev, meščanstvo in t. i. svobodnjake. V tistem času je bil najmogočnejši zaveznik papež, ki je tedanjega angleškega kralja že leta 1213 spravil na kolena in ga prisilil k razglasitvi celotne Anglije za papeški fevd. Canterburyjski nadškof Langton je pritiske na kralja stopnjeval tudi po omenjenem letu. Koalicija plemstva in klera je razvidna že iz 1. člena *Magne Carte*:

Najprej v zagotovilo Bogu, s pričujočo listino, ki Nam in Našim naslednikom za vedno zagotavlja, da bo angleška cerkev svobodna in da bo uživala svoje pravice v njihovi celosti kot tudi, da bodo njene svoboščine neokrnjene; /.../ s to listino naj bo zagotovljeno, da bo papež Inocent III. potrdil: svobodo volitev, ki je najpomembnejša in bistvena za angleško cerkev. (1215/1988: 388)

V nadaljevanju prvega dela 1. člena so omenjeni tudi svobodnjaki, ki jim listina jamči »vse popisane svoboščine« (ibid.), a glavni namen vsebine tega člena je usmerjen v branjenje interesa Cerkve, tj. njenega avtonomnega delovanja v razmerju do kraljeve oblasti. Dotični člen Cerkev umešča kot fevdalnega gospodarja, ki ni podrejen kroni v upravljanju cerkvenih zadev.

Monarh se v imenu svobode volitev odreka poseganju v imenovanje škofov in predvsem canterburyjskega nadškofa, kar je pomenilo predvsem veliko zmago za angleško klerikalno plemstvo, ki je ostalo pri vprašanju imenovanja svojega lokalnega voditelja svobodno celo v razmerju do papeštva v Rimu. Da se moč in vpliv Cerkve pri nastanku listine svoboščin nikakor ne more prezreti, je razvidno tudi iz poslednjega, tj. 63. člena listine, ki znova omenja zavezanost k spoštovanju pravic in privilegijev Cerkve, kar je ponovno zavito v diskurz o svobodi. Velika listina svoboščin se torej začne in konča s sklicevanjem na pravice in privilegije angleške cerkve. Pomemben dejavnik zaveznitva proti kroni je bilo tudi meščanstvo, ki je podobno kot plemstvo tudi samo občutilo posledice kraljeve arbitrarne vladavine. Vključitev meščanskega interesa v listino svoboščin lahko razumemo kot odraz procesa razvijanja trgovskega prava (*lex mercatoria*) že od 11. stoletja dalje. Ta proces je vodil naraščajoči vpliv mestnih trgovcev, ki se je pravno oblikoval v zakonskih aktih, v katerih so se zadovoljevale potrebe in interesi tega naraščajočega družbenega razreda (Berman, 1983: 333–334). Upoštevanje meščanskega interesa je posebej eksplicitno razvidno iz 13. člena listine, v katerem najdemo utemeljitev tistega, kar trg najbolj potrebuje – svobodo, tj. svobodo od državne regulacije.⁸

Mesto London naj obdrži vse svoje starodavne svoboščine in proste carine, tako po zemlji kot po vodi; nadalje hočemo in zagotavljamo, da bodo vsa mesta in trgi in pristanišča imela svoje svoboščine in svobodne običaje. (1215/1988: 389)

Svoboda trga mora za seboj potegniti tudi svoboščine nosilcev tržne dejavnosti. Med slednje listina svoboščin v 41. členu šteje tako jamstvo za varno opravljanje trgovske dejavnosti kot tudi določitev prepovedi nalaganja »zlonamernih« plačil, ki bi lahko omejevala svobodno pobudo trgovcev. Z omenjenimi zlonamernimi plačili so snovalci listine mislili na davščine, ki bi jih lahko začeli uvajati bodisi kraljeva oblast bodisi lokalni fevdalni gospodje.

Vsi trgovci bodo lahko varno in zanesljivo prišli, zapustili, bivali ni potovali po Angliji, tako po zemlji kot po vodi; kupovali in prodajali, brez zlonamernih plačil cestnin in mitnin, kot je prav po starodavnih običajih; razen v vojnem času, če so trgovci iz dežele, ki se z Nami vojskuje. (1215/1988: 391)

⁸ Nemoteno trgovanje vendarle potrebuje neko vrsto tehnične regulacije, s katero se poenotijo mere in standardi ugotavljanja količine blaga. Za londonsko četrt je bila predvidena zgolj ena mera za vino, svetlo pivo in žito, nadalje pa za celotno kraljestvo ena širina za barvano blago (rdečerjavo in pisano) (35. člen).

Navedeni 41. člen listine lahko razumemo kot poskus oblikovanja enotnega tržnega prostora za Anglijo. Le-ta je za centralizirano državo ključen, saj podira lokalne meje in vzpostavlja razmere za nastanek nacionalne ekonomije. Implikacija določila pokaže, da je pristna svoboda v trgovanju, trg je prostor osvoboditve izpod fevdalne navezanosti na zemljo. Kdor trguje, ni zavezan fevdalnim običajem podrejanja višjemu gospodu; kdor trguje, je svoboden. Takšna spoznanja so ideološki primat v zgodovini prevzela šele ob zlomu fevdalizma in prevladi kapitalizma, a nastavke uvajanja tržne logike lahko vidimo že mnogo pred tem. Ob tem pravo postane osrednja tehnika, s katero se regulira trg. V tem pogledu *Magna Carta* vsaj implicitno nosi tudi revolucionarni naboj, saj povzame interes meščanstva po svobodnem razpolaganju z zasebno lastnino, kar velja za temeljno maksimo kapitalizma.

Bingham (2010: 11–12) razloge za pripisovanje tako pomembnih posledic obstoja *Magne Carte*, kot je spremenjena ustavna pokrajina v Angliji in kasneje po celem svetu, strne v štiri točke, in sicer (1) priznavanje pravne enakosti vsem svobodnim ljudem, s čimer se je osnovala ideja povezane družbe, (2) listina je nastala kot odraz razreševanja daljših družbenih in političnih nesoglasij, (3) listina je zavrnila neomejeno oblast monarha in (4) mitološka moč listine, tj. pomembno je to, kar so prihodnje generacije verjele in mislile o tem dokumentu, in ne toliko, kaj je v resnici določal. Mitološka moč *Magne Carte* se je skozi zgodovino zares krepila, zaradi česar je listina, ki je sprva varovala privilegije plemstva in klera, sčasoma postala znana kot »zgodovinski mejnik v varovanju osebnih svoboščin povprečnih državljanov« (Reid, 2004: 14). Mitološko moč *Magne Carte* so skozi zgodovino ohranjali in jo krepili predhodniki utemeljiteljev liberalizma iz 17. stoletja, denimo Johna Locka, ki so prispevali ključne intelektualne temelje meščanskih revolucij, v Angliji že leta 1688 s t. i. slavno revolucijo. Sklicevanje na to listino je imelo skozi zgodovino vselej politični predznak, tj. vselej so bili v ozadju konkretni interesi, ki so usmerjali uradne interprete posamičnih določil tega pomembnega dokumenta. Kot najočitnejši primer iz zgodovine na tem mestu lahko omenimo ameriške koloniste, ki so se v 18. stoletju uprli angleški kroni ter se ob sklicevanju na *Magno Carto* uspeli osamosvojiti izpod angleške oblasti.⁹ 39. člen dotičnega dokumenta je z vidika postavitve načela vladavine prava požel največ pozornosti.

Svobodnjak ne bo odveden, zaprt ali pregnan s posesti, izobčen, izgnan ali kako drugače uničen; prav tako ne bomo šli nadenj in ne bomo nikogar poslali nadenj, razen po zakoniti sodbi njemu enakorodnih mož ali po pravu dežele. (1215/1988: 391)

⁹ Cf. Dillon (2015).

Znotraj politološke interpretacije gornjega določila listine se moramo osredotočiti na performativni dejavnik idej, ki so vsebovane v njem. Iz tega določila izhajata predvsem dve težnji, in sicer (1) težnja po omejitvi absolutne oblasti kralja in (2) težnja po omejevanju moči države v smislu zaviranja nadaljnega razvoja administrativne monarhije. Visoko plemstvo in kler sta z vidika ohranjanja lastnih privilegijev kraljevo vladavino morala podvreči določenim omejitvam, ki bi preprečevala arbitrarno poseganje oblasti v življenje in lastnino svobodnih ljudi. Predvideni porok za spoštovanje pravic in svoboščin, ki so določene v listini, je bila skupina predstavnikov angleškega plemstva, tj. petindvajset baronov, od katerih bi že štirje lahko ugotovili kršitve zapisanega in zahtevali odpravo teh kršitev. Plemstvo si je zagotovilo monopol nad interpretacijo »ustavnega« temelja družbe in v tem je glavni element omejitve kraljeve vladavine. 61. člen dokumenta legalizira pravico plemstva do upora kralju, v kolikor v štiridesetih dneh ugotovljene kršitve ne bi bile odpravljene. Način izvršitve upora je skromno uokvirjen; uporniki bi se namreč morali vzdržati zgolj neposrednega napada na kraljevo osebo, njegovo kraljico in njune otroke. Ogrožanje življenj članov kraljeve družine niti ni bilo tisto, kar je plemstvo potrebovalo. V resnici je potrebovalo zgolj formalizirano, tj. izpogajano in zapisano pokritje za najučinkovitejši način prisile kralja k spoštovanju dogovorjenega, tj. z zasegom kraljeve lastnine. Pomemben vidik zaviranja moči centralizirane države je tudi zahteva po uveljavitvi sodb, ki bi jih proti obtoženim posameznikom sprejemali zgolj njemu enakorodni možje. V tem primeru gre za spodkopavanje moči centralizirane administrativne monarhije, saj kraljevih uradnikov, ki so pogosto izhajali iz nižjih slojev, visoko plemstvo ni bilo pripravljeno sprejeti za razsodnike.¹⁰ Na ta način se je pri življenju ohranjal fevdalni korporativizem, ki je iz pristojnosti državne oblasti izključeval najmočnejše družbene razrede, tj. plemstvo in tudi kler, ki je bil pod pristojnostjo kanonskega in ne državnega prava.

Interes snovalcev *Magne Carte* v letu 1215 je bil, da se za nazaj povrne vsa lastnina, ki so jo kralj Ivan Brez dežele in njegov brat ter oče arbitrarno zasegli, hkrati pa preprečiti, da bi se to dogajalo tudi v prihodnje.

Če je bil kdo brez zakonite sodbe mož istega stanu razlaščen ali mu je bila odvzeta zemlja, premočnine, pravice ali svoboščine, mu jih bomo nemudoma povrnil; če bo o tem nastopil spor, naj ga razreši razsodba petindvajsetih baronov, ki so omenjeni kasneje, v delu listine, ki govori o zagotovitvi miru. (1215/1988: 392)

¹⁰ »Grofom in baronom naj denarne kazni odmerjajo njim enakorodni možje glede na težo prestopka« (21. člen).

Citirani 52. člen listine nazorno pokaže zeleno sodno moč plemstva v primeru lastninskih pravic. Lastninskih sporov ne gre prepuščati kraljevim sodiščem, saj jih plemstvo ni sprejelo kot objektivnih razsodnikov. Ko je šlo za vprašanje vrnitve lastnine, je bilo najvarneje za razsodnika napraviti predstavnika tistega, ki je bil domnevno oškodovan. *Nemo iudex in causa sua*, pravi latinski pravni rek, ki ga moramo nujno umestiti v načelo vladavine prava, a v primeru *Magne Carte* nikoli ni šlo za to, da bi njeni snovalci želeli postaviti temelje tega načela, šlo je za politični boj, v katerem so se branili fevdalni privilegiji posestniških elit. 40. člen listine pravi: »*Nikomur ne bomo odrekli, zanikali ali odložili pravice ali pravičnosti.*« Določilo nosi neko univerzalno sporočilo, a ta univerzalnost je zgolj navidezna. Kje je bila pravica za polovico takrat živčih Angležev? Očitno je ni bilo, saj niso imeli tistega, kar je največ štel, tj. lastnine. Pravica je formalno za brezpravne tlačane prišla šele stoletja kasneje, tj. ob začetkih modernega kapitalizma, ko so tudi siromaki pridobili lastnino oz. bolje rečeno, ko so lastnino priznali tudi njim, čeprav so jo skozi zgodovino vseskozi nosili s seboj.

Sklep

Bistvo politike je, da poišče odgovore na vprašanja, ki se v družbi porajajo na polju nasprotujočih si interesov družbenih skupin. Tovrstni odgovori so praviloma nenasilne narave, zato je politika oblika človeške dejavnosti, ki je nujna sestavina vsake civilizirane družbe. Kadar se med seboj pomerijo nasprotni interesi družbenih razredov, se hkrati sproži političen proces, ki v končnem stadiju vselej kot posledico proizvede določena zavezujoča družbena pravila, katera po svoji vsebini razgrinjajo na novo vzpostavljena razmerja moči. Ko je angleški kralj Ivan Brez dežele v 13. stoletju, pred njim pa tudi njegova oče in brat, prestopil meje svojih pooblastil, kakršna so mu bila odmerjena skladno s »starodavnimi« običaji, je s tem posegel v temeljna politična razmerja, ki so v ravnovesju držala moč monarhije in plemstva. Politični konflikt med obema stranema je vzniknil na polju spoštovanja lastnine, izkaže se, da »mešana ustava« lahko deluje le, dokler se obe strani držita načela, po katerem kralju pripade oblast, subjektom pa zasebna lastnina, kot je to v 16. stoletju pojasnjeval francoski absolutistični teoretik Jean Bodin. V spopadu s krono je plemstvo vzpostavilo zavezništvo s klerom in meščanstvom, ki sta prav tako občutila kraljevo samovoljo. Slednja se je nekaj časa utemeljevala tudi na razlagah o monarhu kot Božjem namestniku na zemlji, a angleški kralj je bil tovrstne razlage dokaj hitro prisiljen opustiti, saj bi ga neposredni spopad s papežem stal prestola. V 13. stoletju so se kraljevi avtoriteti zmogli upreti plemiči v sodelovanju s cerkvenimi dostojanstveniki, meščanstvo je takrat še bolj ali manj statiralo vplivnejšim voditeljem upora, zato pa je politične procese v Angliji, ki so bili

uperjeni zoper fevdalno monarhijo, vodilo v 17. stoletju. Plemstvo in kler sta v srednjem veku branila fevdalizem, medtem ko je meščanstvo na začetku moderne dobe branilo kapitalizem.

Magna Carta je v letu 1215 nastala kot odraz političnega boja plemstva zoper krono za povrnitev kraljeve vladavine nazaj v stara ravnovesja, znotraj katerih sta se »monarhična vladavina in izključna zasebna posest razvijali z roko v roki« (Meiksins Wood, 2016: 239). Plemstvo ni izražalo revolucionarnih namer po preoblikovanju družbenih struktur, zato je zanimivo, kako je Velika listina svoboščin tudi po 13. stoletju obveljala za progresivni mejnik varovanja človekovih svoboščin. To slednje je sicer bolj v domeni preučevanja mitološkega vpliva dotične listine kot pa resničnih interesov, ki so vodili njene snovalce. Doseganje zastavljenih ciljev upornikov je bolj kot po progresivni poti potekalo po poti progresivnega konservativizma, ki v temelju ne spreminja zato, da bi kaj spremenil, temveč spreminja zato, da bi ohranil, kot se glasi nauk Edmunda Burka. Revolucionarne ideje so bolj kot plemstvo zanimale meščanstvo, interesi meščanstva niso bili prezrti, a v 13. stoletju kapitalizem še ni prišel na zadostno razvojno stopnjo, da bi meščanstvo s svojo močjo moglo voditi revolucionarni boj, kot je to zmoglo v 17. stoletju. Uporni plemiči so kraljevo vladavino želeli zamejiti z zapisanim pravom, kar je bil določen novum v tistem obdobju, a kar so zapisali v *Magna Carta* je nekoč že veljalo znotraj običajnega prava. *Magna Carta* je v danih okoliščinah predstavljala rešitev političnega problema v pravni obliki. Ta rešitev je vzdržala zgolj nekaj tednov, naposled se ji je odpovedal tako kralj kot tudi papež Inocenc III., ki je listino razveljavil s posebno bulo na željo angleškega kralja. Slednji se je pritožil svojemu nadrejenemu v Rim zaradi izvrševanja 61. člena dokumenta, ki je uvajal institut sveta petindvajsetih baronov, kateremu je bila zaupana moč interpretiranja določil *Magne Carte*. Angleški kralj in papež sta se listini odrekla, ker so njena določila v roke visokega plemstva potisnila preveliko moč, zaradi česar zelenega političnega ravnovesja ni bilo mogoče obnoviti. Z *Magna Carta* namreč plemstvo ni dobilo zgolj zapisanih pravic in svoboščin, temveč je hkrati dobilo tudi monopol nad interpretacijo najvišjega pravnega dokumenta, s čimer so se v fevdalni maniri meje ekonomskega in političnega zabrisale v prid glavnih snovalcev tega dokumenta.

Politološka interpretacija *Magne Carte* izpostavlja vpliv razmerij političnih sil med glavnimi akterji, tj. monarhom, plemstvom, meščanstvom in tlačani. Idejo omejevanja arbitrarne oblasti kralja Ivana Brez dežele tovrstna interpretacija razume skozi metodološko vodilo pojmovanja ideje kot performativnega dejavnika, s katerim se približamo kompleksnejšemu razumevanju razlogov za nastanek dokumenta, predvsem pa omogoča razumevanje njegovega konkretnega poseganja v dana družbena in politična razmerja v danem času in prostoru. V tem smislu je politološka interpretacija vselej

zgodovinsko pogojena, saj jo zanima predvsem, na kakšen način je dokument posegel v dana družbena razmerja z vidika razporejanja politične moči. *Magni Carti* se je skozi dolgo zgodovino njenega obstanka pogosto pripisovalo zasluge za razvoj različnih načel in konceptov, kar pa je prispevalo zgolj k utrjevanju mitologije, ki je v temelju partikularistična v smislu, da je vsebina mitologije lahko pomembna v določenih okoliščinah, medtem ko v drugih nima posebne veljave.¹¹ V primeru *Magne Carte* to še posebej velja za obdobje, v katerem je štafetno palico upora proti arbitrarni vladavini fevdalne krone od plemstva prevzelo meščanstvo od 17. stoletja dalje, ko je mit o *Magni Carti* dosegel vrhunec. *Magna Carta* leta 1215 ni rešila vprašanja vzpostavitve ravnotežja med kraljevo in plemiško močjo, ker razmerje moči med glavnimi političnimi akterji tega ni dopuščalo. Monarh je bil resda oslabljen, a hkrati so bili interesi plemstva in meščanstva dovolj različni, da nista zmogla skupaj osnovati enotne fronte za preureditev družbenih razmer. Plemstvu je šlo za branjenje fevdalnih privilegijev, meščanstvu za oblikovanje nastavkov za nadaljnji razvoj kapitalizma. Prvi bi spreminjali v želji po ohranitvi, drugi bi vpeljevali revolucionarne rešitve. Slednje so se lahko začele uresničevati šele, ko je kapitalizem dosegel višjo razvojno stopnjo, politične sile meščanstva pa postale dovolj močne, da so začele spodnašati fevdalne temelje. Šele tedaj so nastale primerne okoliščine za nastanek modernega naravnega prava, tj. kapitalizmu prilagojenih načel spoštovanja človekove svobode in pravic, ki se je v 20. stoletju razvojno preobrazil v ideologijo človekovih pravic ter razprave o koncu zgodovine.

LITERATURA

- Berman, Harold (1983): *Law and Revolution*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Bingham, Tom (2010): *The Rule of Law*. London: Penguin Books.
- Bloch, Marc (1961): *Feudal Society*. London: Routledge.
- Bottici, Chiara (2007): *A Philosophy of Political Myth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comninel, George (2000): *English Feudalism and the Origins of Capitalism*. *The Journal of Peasant Studies* 27 (4): 1–53.
- Dillon, Michael (2015): *Magna Carta and the United States Constitution: An Exercise in Building Fences*. V: Daniel Magraw, Andrea Martinez in Roy Brownell (ur.), *Magna Carta and the Rule of Law*, 81–110. Chicago: American Bar Association.
- Farr, James (1989): *Understanding conceptual change politically*. V: Terence Ball, James Farr in Russell Hanson (ur.), *Political innovation and conceptual change*, 24–49. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grossi, Paolo (2009): *Pravna Evropa*. Ljubljana: Cf.
- Heywood, Andrew (2004): *Political Theory*. London: Palgrave.
- Heywood, Andrew (2012): *Political Ideologies*. London: Palgrave.

¹¹ Cf. Bottici (2007).

- Lukšič, Igor (1997): Onkraj politične mehanike. V: Adolf Bibič (ur.), *Kaj je politika?* Kompendij sodobnih teorij politike, 11–27. Ljubljana: ZPS.
- Lukšič, Igor (2002): Interes: konceptualizacija pojmov. *Teorija in praksa* 39 (4): 509–522.
- Lukšič, Igor (2003): Politika v Sloveniji. V: Donatella Della Porta, *Temelji politične znanosti*, 249–277. Ljubljana: Sophia.
- Magraw, Daniel, Andrea Martinez in Roy Brownell (2015): Introduction: Magna Carta and the Rule of Law. V: Daniel Magraw, Andrea Martinez in Roy Brownell (ur.), *Magna Carta and the Rule of Law*, 1–16. Chicago: American Bar Association.
- Marx, Karl (1844/1977): Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi). V: Boris Žihelr (ur.), *Izbrana dela*. I. zvezek, 245–398. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Meiksins Wood, Ellen (2016): *Od državljanov do gospode*. Ljubljana: Sophia.
- Meiksins Wood, Ellen (2017): *Svoboda in lastnina*. Ljubljana: Sophia.
- Reid, John Phillip (2004): *Rule of Law. The Jurisprudence of Liberty in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Illinois: Northern Illinois University Press.
- Ryan, Alan (1989): Property. V: Terence Ball, James Farr in Russell Hanson (ur.), *Political innovation and conceptual change*, 309–332. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spruk, Jure (2018): Lastnina in suverenost v pravno-politični misli Jeana Bodina. *Anthropos. Časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* 50 (1–2): 39–54.
- Strayer, Joseph (1970/1998): *On the Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Tamanaha, Brian (2007): *A Concise Guide to the Rule of Law*. Legal Studies Research Paper Series 07–0082.
- Turner, Ralph (2015): The Making of Magna Carta: The Historical Background. V: Daniel Magraw, Andrea Martinez in Roy Brownell (ur.), *Magna Carta and the Rule of Law*, 17–47. Chicago: American Bar Association.
- Wert, Justin (2015): Magna Carta and Habeas Corpus. V: Daniel Magraw, Andrea Martinez in Roy Brownell (ur.), *Magna Carta and the Rule of Law*, 173–191. Chicago: American Bar Association.

VIRI

- Magna Charta Libertatum (1215/1988). V: Peter Jambrek, Anton Perenič in Marko Uršič (ur.), *Varstvo človekovih pravic, razprave, eseji in dokumenti*, 387–394. Ljubljana: Mladinska knjiga.

DRUŽBENE DILEME V ILIADI**

Povzetek. V članku evidentiramo družbene dileme v Homerjevi Iliadi. Situacije, ki ustrezajo družbenim dilemam, kot jih opredeljuje tozadevna znanost, so pogoste. Prevladujejo dileme prispevanja. To je v skladu z naravo temeljne dejavnosti v epu – vojskovanjem. Vojskovanje terja prispevke vseh posameznikov h kolektivnemu cilju, kaznovanje defektorjev in nagrajevanje nadpovprečne kooperativnosti. Tudi v sporu med Agamemnom in Ahilom, ki je vozlišče celega kompleksa družbenih dilem, je osrednja dilema prispevanja. Opaženi so še primeri dileme jemanja, piščančeve (zajčeve), prostovoljčeve, zapornikove, zastonjkarjeve dileme ter znotrajosebne dileme. Nekateri primeri imajo vrednost prototipov: to pomeni, da jih znanost o družbenih dilemah lahko uporablja kot poučne vzorčne primere.

Ključni pojmi: družbene dileme, Iliada, Homer, dilema prispevanja, prostovoljčeva dilema, zapornikova dilema, piščančeva dilema

Uvod

V članku evidentiramo in analiziramo družbene dileme v Homerjevi Iliadi, kakor jih opredeljuje znanost o družbenih dilemah. Ta družbene dileme opredeljuje kot situacije, v katerih so v navzkrižju individualni in kolektivni interesi (koristi). Gre za družbene in hkrati osebne situacije, ki so pogoste. Nekateri avtorji menijo, da je večina sodobnih družbenih problemov družbenih dilem. Tako je mogoče kot družbene dileme obravnavati številne probleme vsakdanjega življenja, probleme ožjih in širših skupnosti in, končno, raznovrstna aktualna globalna vprašanja. Če je tako, družbene dileme bržkone ne morejo biti neopažene v književnosti.

Tu si zastavljamo naslednja vprašanja: ali je mogoče v antičnem epu, kot je Homerjeva Iliada, zaznati družbene dileme v pomenih tozadevne znanosti? Če da – ali kateri tip(i) dilem prevladuje(jo)? Če kateri tip prevladuje – zakaj prevladuje ravno ta? V kolikšni meri je dilema v literarni obravnavi

* Dr. Marjan Smrke, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

dojeta v vidikih, ki jih izpostavlja sodobna znanost o družbenih dilemah? Kaj je prevladujoča vsebina družbenih dilem v Iliadi?

Pot od odgovorov iščemo v naslednjih korakih: najprej orišemo znanost o družbenih dilemah, njen predmet. Nato predstavimo tipologijo družbenih dilem. Sledi evidentiranje družbenih dilem, kakor se kronološko pojavljajo v Iliadi. Evidentirane dileme opredelimo v smislu tipa, vsebinskih poudarkov in pomembnosti za dogajanje v epu. Podrobneje obravnavamo nekaj izbranih primerov. V sklepih podamo osnovne ugotovitve, ki jih primerjamo z morebitnimi dosedanjimi obravnavami tega predmeta.

Znanost o družbenih dilemah

Znanost¹ o družbenih dilemah je multi- oz. interdisciplinarna znanost, ki od svojih začetkov konec šestdesetih let² 20. stol. povezuje vse več znanosti: socialno psihologijo, ekonomijo, demografijo, biologijo, matematiko (teorijo iger), sociologijo, ekonomijo, geografijo, okoljevarstvo ...³ Njen predmet so družbene dileme v pomenu, ki je bistveno drugačen od običajnega pomena dilem. Običajne dileme so odločanja med dvema ali več možnostmi (trilema, polilema), ki se s stališča odločevalca (subjektivno) po vrednosti le malo razlikujeta/jo. Kot denimo strašni Scila in Karibda, s katerima je soočen Odisej s sodrugi. Zato odločitev ni lahka. Družbena dilema v tozadevni znanosti pa je opredeljena kot »/.../ konflikten odnos med kratkoročnimi individualnimi interesi in dolgoročnejšimi kolektivnimi interesi« (Van Lange et al., 2014: 3). Drugače rečeno:

Družbena dilema je situacija, v kateri morajo dva ali več ljudi izbrati med maksimiranjem sebičnega interesa in med maksimiranjem kolektivnega interesa. Če dovoljšne število maksimira sebične interese, so posledično vsi na slabšem kot v primeru, če dovoljšne število izbere maksimiranje kolektivnega interesa. (Foody et al., 2014: 367)

Družbene dileme so prevladujoča količina problemov, s katerimi se ukvarjajo vlade na različnih ravneh oz. menedžment na različnih ravneh (Van Lange et al., 2014: vii). Zadevajo raznovrstne tematike: lokalno

¹ Z »znanostjo« tu mislimo na sistematičen, že več desetletij trajajoč napor v okviru osnovnih načel znanstvenega delovanja, ki je razločno usmerjen na določen predmet; ne trdimo pa, da ima ta dejavnost že posebno mesto v razvidu sodobnih znanosti. Nekateri avtorji tako pišejo o družbenih dilemah kot o posebnem znanstvenem polju oz. znanstveni paradigmi.

² Eden prvih člankov te vrste je bil Hardinov članek *The Tragedy of the Commons*, ki je bil objavljen l. 1968 v reviji *Science*.

³ Tako so med najbolj uveljavljenimi slovenskimi avtorji s tega področja fizik (dr. Matjaž Perc), ekonomistka (dr. Nives Dolšak) in geografinja (dr. Romina Rodela).

in globalno onesnaževanje okolja, prekomerno porabo virov, delovno in splošno družbeno organiziranost, volilno (ne)udeležbo, utajo davkov, vprašanje cepljenja proti nalezljivim boleznim, odnose na delovnem mestu, promet, regionalne in širše vojaške konflikte, družinske odnose, razvade in odvisnosti. Odpirajo nekatera temeljna vprašanja: Kakšna je človekova narava? Ali smo predvsem sebični ali altruistični? Smo sposobni sodelovati – in pod kakšnimi pogoji? Kakšno vlogo imajo pri tem čustva, zaupanje, pravičnost, tekmovalnost, prevara, nagrada, kazen?

Tipi družbenih dilem

Družbene dileme najprej razlikujemo glede na količino udeležencev – igralcev. Tako razločujemo med dveosebni (diadnimi) in večosebni oz. n-osebni dilemami (Kollock, 1998: 185–192). Smiselno je razpravljati tudi o znotrajosebnih (intrapersonalnih) dilemah – če si osebo predstavljamo kot zaporedje sebstev; takrat so v sporu (pogosto bolj kratkoročni) interesi posamičnih sebstev in (pogosto dolgoročnejši) interesi celotnega kolektiva sebstev (Read in Roelofsma, 1999: 341; Read 2001: 1194). Igralec je lahko posamezna oseba (oz. posamezno sebstvo iz kolektiva posameznikovih sebstev), par, skupina, organizacija, družba ali država ... Družbene dileme so po časovnem horizontu lahko kratkotrajne ali dolgotrajne; enkratne ali ponavljajoče se. Lahko se pojavljajo posamič, v zaporedjih, v vzporedjih, v manjših ali večjih kompleksih. Posledice, učinki njihovega (ne)reševanja so lahko takojšnji ali odloženi. Raznovrstne so možnosti glede na bistvo (ne)dejavnosti igralca: lahko gre za (ne)prispevanje (nečesa), (ne)jemanje (nečesa), (ne)popuščanje (glede nečesa) itd. Če igralec nasproti drugim igralcem deluje sodelovalno, je kooperator, če deluje nesodelovalno, je defektor. Isto dejanje je lahko (ne)kooperativno dejanje v dveh ali več dilemah hkrati. Najpomembnejša značilnost, ki določa tip dileme, je struktura izkupičkov igralcev. Izkupiček je korist, ki se obeta igralcu, glede na lastno ravnanje in glede na tako ali drugačno ravnanje drugih. Za družbene dileme kot take je bistvena napetost med individualnim izkupičkom in skupnim izkupičkom vseh igralcev: za posameznega igralca je vedno nekaj privlačnosti v nekooperativni izbiri; kratkoročno vedno dobi več z defekcijo (Dawes in Messick, 2000: 111).

Pri diadnih dilemah so najpogostejše obravnavane zapornikova dilema, dilema zaupanja in piščančeva dilema. Izraža se jih v matrikah izkupičkov. V našem prikazu je največja korist, ki jo more imeti igralec A ali B 4, najmanjša pa 1.⁴ Zapornikova dilema je prototip družbene dileme. Struktura izkupičkov (glej Slika 1) kaže, da se igralcu A ali B bolj splača nekooperativno deja-

⁴ V prostovoljčevi dilemi, ki jo dodajamo, je najvišji izkupiček 1, najnižji pa 0.

nje, defekcija (D). Najvišji skupni izkupiček imata igralca, ko oba sodelujeta (K) (3,3), a v tem primeru je individualni izkupiček nižji kot v situaciji 4,1. Problem obeh igralcev je v tem, da ne vesta, ali bo drugi kooperativen ali ne. V dilemi zaupanja⁵ je igralcu več do tega, da je njegov izkupiček (relativno) večji od izkupička drugega igralca (3 : 1), kot pa da je absolutno največji (4), kar se zgodi v primeru obojestranskega sodelovanja (4,4). Relativno večji (in zagotovljen) izkupiček mu prinaša lastna defekcija ob sodelovanju drugega igralca (3,1). K defekciji ga vleče tudi nezaupanje do drugega igralca: če ta ne sodeluje, on pa sodeluje, namreč ostane praznih rok (1,3). V piščančevi dilemi je najvišji individualni izkupiček možen tedaj, ko igralec ne sodeluje, medtem ko drugi sodeluje (4,2); sodelovanje tu po navadi pomeni popuščanje glede nečesa. Toda če nihče ne sodeluje (ne popusti), sledi obojestranski polom (1,1). Pripomnimo, da bi bilo piščančevo dilemo (*chicken dilemma*) morda smiselno sloveniti kot zajčvo ali strahopetčevo dilemo, saj pri nas strahopetnost povezujemo z zajcem.⁶ Te dveosebne dileme si lahko predstavljamo tudi kot n-osebne.

Tabela 1: STRUKTURE IZKUPIČKOV V TREH DVEOSEBNIH DILEMAH – IN V PROSTOVOLJČEVI

Zapornikova dilema	Dilema zaupanja	Piščančeva dilema	Prostovoljčeva dilema
A K D K 3,3 1,4 B D 4,1 2,2	A K D K 4,4 1,3 B D 3,1 2,2	A K D K 3,3 2,4 B D 4,2 1,1	A K D K 1-x, 1-x 1-x, 1 B D 1,1-x 0,0
$\begin{bmatrix} & K & D \\ K & 3,3 & 1,4 \\ D & 4,1 & 2,2 \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} & K & D \\ K & 4,4 & 1,3 \\ D & 3,1 & 2,2 \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} & K & D \\ K & 3,3 & 2,4 \\ D & 4,2 & 1,1 \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} & K & D \\ K & 1-x,1-x & 1-x,1 \\ D & 1,1-x & 0,0 \end{bmatrix}$

Vir: Privzeto kot splošno.

Pri n-osebnih dilemah razlikujemo med dilemami jemanja in dilemami prispevanja. V dilemah jemanja (*take some dilemmas*) imajo igralci dostop do nekega vira omejenega obsega. Če nekateri igralci oz. dovoljšne število njih prekomerno jemlje, vir (denimo živalska vrsta) najprej za mnoge ni več dostopen, nato pa lahko tudi propade: v tem je konflikt med (kratkoročnim) individualnim interesom po čim več in interesom kolektiva, da se vir ohrani.

⁵ Dilemo, ki se v angleščini imenuje *assurance dilemma* ali *trust dilemma*, bi morda lahko imenovali tudi dilema zavarovanja. Igralec se skuša pred možnostjo, da ostane brez izkupička, zavarovati tako, da poseže po nižjem individualnem izkupičku od najvišjega možnega, a je ta zanesljiv, ne glede na odločitev drugega igralca.

⁶ To je še posebej očitno ravno v Sovretovem prevodu Iliade: strahopetca značilno prevaja kot zajca.

V dilemah prispevanja (*give some dilemmas*) določeni prispevki posameznikov (čas, denarna sredstva, delo, napor) vodijo v skupno korist. Toda posameznik je v skušnjavi, da ne bi prispeval, saj (neko javno) dobrotno lahko uživa tudi, če ne prispeva – v kolikor prispeva dovolj drugih. Lahko se odloči, da je zastonjkar (kar je vrsta defekcije). Toda če je zastonjkarjev preveč, dobrina propade. Takrat je najbolj oškodovan tisti, ki je prispeval, in najmanj tisti, ki je s zastonjkarstvom prispeval k propadu dobrine.

Dodajmo še prostovoljčevo dilemo in zastonjkarjevo dilemo. Prostovoljčeva dilema (*volunteer's dilemma*, tudi *missing hero dilemma*) so situacije, v katerih je vsak od igralcev soočen z odločitvijo, da se žrtvuje (prispevek »x«), od česar bi vsi imeli korist, ali pa čaka, da do te koristi pride, ker se žrtvuje kdo drug. Dovolj je, da to stori eden. Toda če nihče ne vstane in prižge luči, ko se zmrači, vsi izgubijo (0,0) (obsedijo v temi). (Slika 1 prikazuje strukturo izkupičkov, ko si prostovoljčevo dilemo predstavljamo kot dveosebno.) Zastonjkarjeva dilema (*free-rider dilemma*) je situacija, v kateri se znajde (še) kooperativen posameznik, ki opaža, da zastonjkarstvo ni kaznovano: mika ga, da bi se pridružil zastonjkarjem.⁷

Pri znotrajosebnih dilemah razlikujemo med dilemami kopičenja in dilemami spremenjenega okusa. Nastopijo takrat, ko se kot posamezniki soočamo z izbirami med nečim, kar je videti dobro zdaj, a je dejansko slabo na dolgi rok (pregreha), in nečim, kar ni tako dobro zdaj (nek strošek, napor), je pa boljše na dolgi rok (vrlina) (Read, 1093). Drugače rečeno: v dilemah kopičenja se ignorira, podcenjuje pomen na videz zanemarljivih bližnjih stroškov; s tem se na ramena bodočih sebstev sčasoma nakopiči velika bremena. Igralec tu pogosto podleže t.i. hiperboličnemu podcenjevanju oddaljenejšega, a objektivno vrednejšega cilja (nagrade) in poseže po bližnjem cilju, katerega vrednost hiperbolično precenjuje. Primer je kajenje, ki se lahko z nakopičenjem škod konča s smrtno diagnozo ali prokrastiniranje⁸ pri vračanju knjig v knjižnico, ki se konča z denarno kaznijo (zamudnino). Drugače je s strateškim (ali »dobrim«) prokrastiniranjem: o njem govorimo, ko igralcu (oz. celoti njegovih sebstev) koristi, če s čim odlaga. V dilemah spremenjenega okusa se v odločanju med možnostmi zanemari, podceni učinke odločitev na bodoči okus. To osebi prej ali slej škoduje, saj za isti učinek potrebuje vse intenzivnejši dražljaj. Sem spada uživanje zasvajajočih substanc.

Odločanje igralcev v dilemah določa mnogo dejavnikov. Spremljajo jih raznovrstna občutja. Za nadaljnjo razpravo je nujno izpostaviti le en vidik: vprašanje pravičnosti. Igralec, ki je v družbeni dilemi deloval sodelovalno,

⁷ Glede na to bi bilo morda boljše imenovanje dilema zastonjkarstva.

⁸ Problemi, ki se jih ugotavlja v okviru raziskovanja intrapersonalnih dilem, so lahko tudi problemi interpersonalnih dilem. Prokrastiniranje je tako lahko tudi problem n-osebnih skupin.

pa je iztržil manj, se (lahko) čuti oškodovanega. Schroeder et al. (2003: 375–385) v obravnavi družbenih dilem predlagajo razlikovanje delitvene pravičnosti (ta se nanaša na občutenja pravice oz. krivice v delitvi neke dobrine v družbeni dilemi), proceduralne pravičnosti (ta se nanaša na pravila, ki jih družba določa za situacije, ki so družbene dileme), poravnalne pravičnosti (tu gre za obnovo pravičnosti, če je ta v preteklosti izostala; denimo tako, da defektorji vrnejo, kar so po krivici vzeli) in povračilne pravičnosti (ta se nanaša na kaznovanje defektorjev).

V znanosti o družbenih dilemah se je od njenih začetkov menilo, da neprimerno reševanje dilem lahko vodi v slabe izide; denimo v tragedijo skupnega v dilemah jemanja (Hardin, 1968). Zato je del te znanosti raziskovanje reševanja dilem. To pa je bila od nekdaj tudi bolj ali manj uspešna družbena praksa. V grobem razlikujemo motivacijske rešitve (dileme je mogoče reševati z motiviranjem igralcev za odločanje v skupno korist, z nagradami ali kaznimi, s sklicevanjem na skupinsko identiteto), strateške rešitve (npr. ustvarjanje dalj trajajočih odnosov med igralci) in strukturne rešitve (npr. ustvarjanje manjših skupin) (Kollock, 1998: 192–206).

Od speva do speva: evidentiranje družbenih dilem v Iliadi

272

Branje Iliade v Sovretovem prevodu in izdaji Založbe Mihelač (1992) smo opravili tako, da smo sproti zabeležili delovanja literarnih oseb (igralcev), ki izražajo družbene dileme ali jih te očitno zadevajo.⁹ Rezultate podaja preglednica. V njej navajamo (1.) zaporedno številko primera, (2.) poglavje epa (spev) in zaporedno številko verzov, ki so ključni, (3.) igralce in bistvo dogajanja ter (4.) tip dileme oz. na dilemo navezujoči se pojav. Preglednica seveda ni vsebinska obnova epa.

Problem sta predstavljala dve dilemi, ki se vztrajno ponavljata. Najprej je tu dilema prispevanja, ki sestoji iz napetosti med interesom obeh vojsk, grške in trojanske, po aktivnih, žrtvujočih se posameznikih in interesov posameznikov po individualnem preživetju. Navesti vse primere, vključno z namigi, bi bilo pretirano. Drug problem je beleženje pojavljanj vseh izrazov ene temeljnih napetosti epa, napetosti med jeznim defektorjem Ahilom in Agamemnonom oz. Grki, ki sodelujejo v boju. Izpostavili smo le nekaj primerov. Odpovedali smo se tudi beleženju izkupičkov, ki gredo posamezniku ali kolektivu v različnih dilemah; z nekaj izjemami (npr. 8, 13, 54) in nekaterimi navedki negativnih izkupičkov, ki so del motivacijskih rešitev.

⁹ Poudariti velja, da običajnih dilem, ki jih ni malo, ne upoštevamo.

Tabela 2: PREGLEDNICA DRUŽBENIH DILEM V ILIADI

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
1	A-I <i>Kuga v grškem taboru:</i> 1–32	Grki umirajo zaradi kuge. Ta je posledica Agamemnonove sebičnosti v prisvajanju plena. Ker si vzame preveč – povrhu vsega še hčer duhovna Hrisa, Grke kaznujejo bogovi.	Neustrezno rešena dilema jemanja, saj škoduje izkupičku kolektiva.
2	80–84	Agamemnonovo zadrževanje jeze: če jo uspe zadržati, ta potem toliko bolj izbruhne.	Znotrajosebna dilema kopičenja.
3	121–205	Ahil se upre Agamemnonu, ki si jemlje preveč: »Čemu bi še dalje tu brez hvale kopičil zgolj tebi blago in obilje?« (170–171)	Delitvena nepravilnost kot razlog spora. Neprimerno rešena dilema jemanja.
4	188–193, 213–214	Ahilova jeza. Atena na željo Here Ahila prepriča, naj ne precenjuje takojšnjega spopada z Agamemnonom: Če se bo obvladal, bo nekoč bogato poplačan.	Znotrajosebna dilema. Atena Ahila odvrne od hiperboličnega precenjevanja bližnjega, a manjvrednega cilja.
5	283–284, 298	Spor med Agamemnonom in Ahilom se spet zaostri: prvi hoče Ahilovo Briseido, ker je moral Hrisu vrniti hčerko. Sprva nihče ne popusti, ker nihče noče veljati za strahopetca. Grozi za oba oz. za vse Grke poguben spopad. Ahil popusti.	Piščančeva dilema: Ahil vs. Agamemnon. Rešena je s popuščanjem Ahila (2,4).
6	508–510	Ahil se ne pomiri: zgornje šteje za še eno nepravilnost več, zato načrtuje maščevanje.	Delitvena nepravilnost. Ahil terja povračilno pravičnost; zasnuje nekooperativnost v dilemi prispevanja.
7	B-II <i>Agamemnonove sanje-preizkušnja</i> 231	Ahila Tersites imenuje za šlevo, ker je popustil Agamemnonu.	Ahilova domneva, da bo veljal za zajca, je bila pravilna. Znotrajosebno dilemo premagovanja hiperboličnega podcenjevanja končnega cilja Ahil rešuje uspešno.
8	353–354	»Nikdo naj torej ne sili, da prej domov bi se vrnil, preden ne bo vsak slednji nočil pri ženi Trojanke.«	Del izkupička (plena) so ženske. Motivacijsko reševanje dileme prispevanja.
9	360–366, 391–394	Nestor svetuje Agamemnonu, kako preprečiti pasivnost in strahopetnost v vojskovanju: bojujejo naj se po rodovih. Agamemnon pasivnim grozi tudi s smrtjo.	Strukturno in motivacijsko (identitetno) reševanje dileme prispevanja.
10	686–689, 694	Jezni Ahil ne gre v boj. Ve pa, da bo prišel čas, ko bo šel.	Občutek oškodovanja v piščančevi dilemi je vodil v Ahilovo defekcijo v dilemi prispevanja (vojskovanje).

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
11	<i>F-III</i> <i>Dogovor:</i> <i>Helena na ob-</i> <i>zidju. Menelaos</i> <i>in Paris</i> 30–32, 36, 42, 46–51	Paris se izogiba boju. Hektor mu očita strahopetnost. Izziva ga, naj gre v boj. Očita mu tudi, da je Trojancem nakopal težave, s tem ko si je prisvojil Heleno.	Očitek zastojkarstva v dilemi prispevanja. Očitane strahopetnosti kot motivacijsko reševanje. Dilema jemanja; s tem ko si je eden vzel preveč, je nakopal težave kolektivu.
12	<i>A-IV</i> <i>Prekršitev</i> <i>dogovora</i> 339, 350–355, 370–371	Agamemnon očita Menesteu in Odiseju, da se izogibata boju. Odisej ga zavrne. Agamemnon očita isto še Diomedu, rekoč, da se Diomedov oče nikoli ni skrival.	Motivacijsko reševanje dileme prispevanja. Tudi s sklicevanjem na avtoriteto očeta oz. identiteto rodu.
13	<i>E-V</i> <i>Junaška</i> <i>dela Diomedova</i> 3	Diomed se vojskuje, da bi se ovenčal s slavo.	Slava kot del motivacije oz. izkupička v dilemi prispevanja.
14	472, 475–476, 485–486	V trojanskem taboru Sarpedon očita Hektorju in njegovim pasivnost.	Očitane zastojkarstva v dilemi prispevanja.
15	528–532	Agamemnon bodri soborce in vzbuja sram pred strahopetnostjo.	Dilema prispevanja. Motivacijsko reševanje.
16	634, 628–646	Sarpedon (v taboru Trojancev) naleti na očitek, da ni dovolj aktiven v boju, da se skriva.	Dilema prispevanja. Motivacijsko reševanje.
17	787–788, 812	Hera in Atena v človeški podobi bodrita Ahajce. Očitata jim strahopetnost, celo Diomedu.	Dilema prispevanja. Motivacijsko reševanje.
18	<i>Z-VI</i> <i>Hektorjevo slovo</i> <i>od žene in sina</i> 66–71	Nestor svari Grke, naj ne zapravljajo časa s plenjenjem po bojišču, pomembnejše je pobijanje mož.	Odvračanje od hiperboličnega podcenjevanja oddaljenejšega cilja v dilemi prispevanja.
19	77–102	Na drugi strani Helenos, Priamov sin, hrabri Trojance, posebej Aineasa in Hektorja.	Motivacijsko reševanje z opozarjanjem na skupni izkupiček (polom) v primeru nesodelovanja v dilemi prispevanja.
20	208–209	Hektor izrazi odločenost, da bo junak.	Interiorizacija motivacijske rešitve v dilemi prispevanja.
21	280, 321–331, 353	Hektor je jezen na Parisa, ker ga ni v bitki; svari, da Ilion (Trojo) čaka poguba; grozi s kaznijo za Parisa.	Motivacijsko reševanje dileme prispevanja.
22	441–443, 444–493	Hektor v pogovoru z ženo Andromaho izrazi skrb, a pove, da bi ga imeli za slevo, če bi se izognil boju. Predoči si strašne posledice poraza za družino, rod, Trojo.	Zavrtna možnost defekcije v dilemi prispevanja. Motivacijske, identitetne rešitve.
23	489, 524	Hektor spet izrazi dilemo »mož ali zajec« in jo zavrne v prid moža.	Zavrtna možnost defekcije v dilemi prispevanja.

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
24	H-VII <i>Dvoboj med Hektorjem in Aiantom</i> 66–75, 92–93, 97–98, 151–153, 161, 188–189	Hektor išče Ahajca, ki bi se z njim dvobojeval. Nihče se ne javi. Posreduje Nestor, ki se spominja podobne situacije, v kateri se je sam javil za boj. Nato se jih javi devet. Sledi žreb. Izžreban je Aiant.	Prostovoljčeva dilema in motivacijska rešitev s sklicevanjem na avtoriteto.
25	273–290	Prekinitev dvoboja, ko je kazalo, da se bosta Hektor in Aiant medsebojno pobila; sklenjeno začasno premirje.	Kooperativna rešitev v zajčevi dilemi (3,3).
26	Θ-VIII <i>Noč pretrga klanje</i> 90–96	Ahajci bežijo. Diomed pozove Odiseja, naj ne bo strahopetec, naj sodeluje pri reševanju Nestorja, a Odisej beži.	Zastonkarjeva dilema v dilemi prispevanja. Čim več igralcev odpoveduje sodelovanje, tem manj racionalno je sodelovati.
27	228, 289–291	Agamemnon hoče motivirati soborce: imenuje jih mevže. Po drugi strani hvali Teukrosa, ki se bori. Obljubi mu nagrade.	Motivacijsko reševanje dileme prispevanja. Poravnalna pravičnost.
28	316–317	Hektor ne rešuje trupla in oprave ubitega voznika.	Dilema prispevanja. Hiperbolično precenjevanje bližnjega cilja bi ogrozilo skupni cilj.
29	370–372	Težave Grkov so posledica zamere, ki jo goji Ahil do Agamemnona in posledičnega posredovanja njegove matere Tetis pri Zevsu.	Razlaga defekcije v dilemi prispevanja in zahteve po povračilni pravičnosti.
30	I-IX <i>Poslanstvo do Ahila</i> 27, 40–41	Agamemnon pozove Grke v beg. Diomed, ki mu je Agamemnon nekoč očital strahopetnost, pa mu vrne očitek.	Beg je lahko kooperativno in za skupnost koristno delovanje v dilemi prispevanja, če so za to razlogi. A tu so še taki, ki menijo, da to (še) ni ustrezno ravnanje.
31	120, 131, 157	Nestor pove, v čem je problem Ahajcev: v tem, da so prikrajšani za prispevek Ahila. Tako je zaradi njegovega spora z Agamemnom. Agamemnon mu pritrdi, da Ahil zaleže za trumo mož. Nato priseže na poravnavo.	Delitvena krivičnost je bila izhodišče spora, zdaj naj bi to popravila poravnalna pravičnost. Vodila naj bi v kooperativnost ključnega defektorja v dilemi prispevanja.
32	230–231, 261–262, 264–299	Odisej nagovarja Ahila, naj se udeleži boja Pove mu, kaj vse dobi, če pozabi na jezo.	Motivacijsko reševanje dileme prispevanja; to je tudi Ahilova znotrajosebna dilema.

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
33	332, 412–416	Še enkrat izrazi zamero do Agamemnona. Ta je tudi v tem boju »zadaj počival brez dela«, potem pa si prilastil velik del plena. Ahil premišljuje o zameri, tehta: »/.../ ako ostanem le-tu in dalje se bijem krog Troje, šla je vrnitev mi pōzlu, a čaka me slava nesmrtna, ako pa pridem domov, tja v ljubo deželo očetno, šla mi je slava pod zlo, a čaka me dolgo življenje, pozno šele bo naposled podrla me smrti strelica. /.../.« (412–416)	Delitvena nepravilnost kot razlog za defekcijo v dilemi prispevanja. Zastojkarstvo. Konvencionalna dilema kot del dileme prispevanja.
34	515–523	Nestor nagovarja Ahila, rekoč, da je premagovanje jeze vseh bogovom. Če je ponujena poravnava, srd ni več pravičen.	Poskus motivacijske rešitve dileme prispevanja z uveljavitvijo poravnalne pravičnosti.
35	K-X <i>Srečanje z Dolonom</i> 214–215, 218–221	Grki iščejo prostovoljca – vohuna. Nestor našteva nagrade, ki bi jih vohun dobil. Javi se Diomed. Zaprosi za pomočnika (Odiseja).	Prostovoljčeva dilema. Motivacijska rešitev.
36	299–303, 313–319	Na drugi strani tudi Hektor išče prostovoljca za vohunjenje. Obljubljene nagrade. Javi se Dolon, ki je kasneje ujet in ubit.	Prostovoljčeva dilema. Motivacijska rešitev.
37	A-XI <i>Agamemnonova slava</i> 465–471	Odisej je ranjen. Kliče na pomoč. Drugi presodijo, da mu morajo pomagati, ker je to v skupno korist.	Takojšnja kooperativna rešitev dileme prispevanja.
38	655–668, 762–764	Nestor Patroklu pove, kakšno je stanje v grškem taboru. Najboljši so ranjeni, grozi propad, Ahil pa še trmoglavi. Nestorjevo pritoževanje zaradi Ahilove pasivnosti.	Ahilova defekcija v dilemi prispevanja se zdi vse bolj odločilna. To je hkrati znotrajosebno prokrastiniranje, ki lahko privede do nepopravljivega stanja.
39	M-XII <i>Boj za nasip</i> 265–276	Vrta Grka Aianta skušata soborce motivirati z dobro besedo in grajo.	Motiviranje v dilemi prispevanja.
40	404–412	Aias pozove h kolektivnemu vojaškemu naporu, da bo delo lažje.	Motiviranje v dilemi prispevanja.
41	N-XIII <i>Bitka ob ladjah</i> 120–123, 233–237	Pozejdon v preobleki vidca Kalhasa hrabri Ahajce, obsoja šleve, tiste, ki se izmikajo. Zanje zahteva kazni.	Motivacijske rešitve dileme prispevanja: obsojanje defektorjev.
42	275–290	Pogovor Merionesa in Idomeneja o strahu in pogumu.	Izrazi kooperativnosti in defekcije v dilemi prispevanja.
43	E-XIV <i>Hera premoti Zeusa</i> 74–102	Agamemnon predlaga, da pripravijo ladje za primer bega. Odisej je proti: »škililo vse bo le nanje« (na ladje) – in potem jim res ni rešitve.	Dilema prispevanja. Zastojkarjeva dilema. Možnost bega bo beg spodbudila.

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
44	131	Diomed pa predlaga, da ranjeni vodje (čeprav se ne bodo borili) s svojo navzočnostjo podžgejo druge.	Dilema prispevanja. Motivacijska in strukturna rešitev.
45	O-XV <i>Ponovni boj pri ladjah</i> 494–514	Motiviranje s predočenjem slabega izkupička (poloma), če ne bodo maksimalno zavzeti. Na obeh straneh.	Dilema prispevanja. Motiviranje.
46	552–565	Oštevanje pasivnih na obeh straneh.	Dilema prispevanja. Obsojanje defektorjev.
47	661–666	Nestor vzbuja sram pri tistih Grkih, ki so pasivni.	Dilema prispevanja. Obsojanje defektorjev.
48	II-XVI <i>Patroklova slava in smrt</i> 200–201	Ahil ima motivacijski govor za tiste, ki gredo v boj s Patroklom.	Dilema prispevanja. Motivacija.
49	419–425	Sarpedon zasramuje tiste, ki bežijo pred Patroklom.	Dilema prispevanja. Zasramovanje kot sredstvo proti defekciji.
50	445–449	Zevs se sprašuje, ali naj dopusti, da Patroklos ubije njegovega sina Sarpedona ali naj ga živega reši. Hera pravi, naj ga ne umakne iz boja (reši), ker bodo to storili tudi drugi bogovi.	Zastonjkarjeva dilema: defekcija, zlasti če ni kaznovana, spodbuja defekcijo.
51	666	Hektor pozove Trojance k begu.	Dilema prispevanja. Kooperativno delovanje z večjim izkupičkom je lahko tudi beg.
52	P-XVII <i>Menelajev boj za Patroklovo truplo</i> 140–165	Glaukos Hektorju očita strahopetnost, ker ni rešil Sarpenoda. Grozi z odhodom Likijcev iz boja.	Zastonjkarjeva dilema. Če ne prispeva Hektor – zakaj bi Likijci?
53	215–232, 246–255	Motivacijski govor Hektorja in enak govor Menelaja na grški strani.	Dilema prispevanja. Motivacijske rešitve.
54	415–423	Izguba Patroklovega trupla je poraz za vse. Na obeh straneh.	Truplo kot pomemben del izkupička, za katerega se borita igralca. Poskus povrnitve upravičuje največje žrtve.
55	555–559	Atena spodbuja Grke v preobleki Foiniksa.	Dilema prispevanja. Motivacijske rešitve.
56	582–583	Na drugi strani pa Apolon v podobi Fanopa hrabri Trojance.	Dilema prispevanja. Motivacijske rešitve.
57	Σ-XVIII <i>Kovanje orožja</i> 178–180	Hera pošlje Iris k Ahilu. Ta ga pozove, naj se vključi v boj za Patroklovo truplo – sicer bo na njem neizbrisen madež.	Še enkrat pomen trupla za čast (izkupiček) skupnosti. Tudi opozorilo na skorajšnjo nepopravljivost Ahilove znotrajsebnosti dileme kopičenja.
58	428–461	Ahilova mati Tetis v pogovoru s Hefaistom povzame problem – razloge Ahilove defekcije.	Dilema prispevanja. Razlaga motivov za defekcijo.

	Iliada – spev	Dogajanje	Tip dileme oz. navezava
59	T-XIX Ahil se poravna z Agamemnonom 55–64	Ahil Agamemnonu: od najinega spora smo imeli Grki le škodo, »dobiček« pa Hektor in Trojanci.	Piščančeva dilema, ki se konča tik pred obojestranskim propadom.
60	90–94	Agamemnon se sklicuje, da so k v nepopustljivost zapeljali bogovi, boginja Ate.	Obojestransko popuščanje: omogoči kooperacijo.
61	154–170, 230–233, 275, 305–306, 352–354	Odisej predlaga, da naj pred bojem jedo, sicer bodo omagali. Ahil zaradi žalosti ne je; Atena ga nasiti z nektarjem.	Svarilo pred učinkom dileme kopičenja oz. prokrastiniranja: če odlašaš s hranjenjem, se na koncu nakopiči oslabeledost in utрпиš veliko škodo.
62	189, 238–265	Poravnava Agamemnona z Ahilom; darila.	Poravnalna pravičnost.
63	Φ-XXI Ahil in Skamandros 608–609	Trojanci na begu; mislijo le še vsak nase.	Dilema prispevanja. Skupni izkupiček ogrožen zaradi množične defekcije.
64	X-XXII Hektorjeva smrt 99–130	Moralna konvencionalna dilema Hektorja: bil je proti umiku za zid Iliona; zdaj se čuti krivega, da je zato umrlo veliko Trojanecv. Če se umakne, bo kriv, če vztraja in se spopade z Ahilom veliko tvega. Hektor razmišlja, da bi ščit položil na tla in Ahilu predlagal, da Troja izplača Grke. A se sprašuje, če je Ahilu sploh mogoče zaupati. Ugotovi, da mu ne more. Tudi Ahil ni bil brez dilem in kalkulacij (preglednica 33); a te so že za njim.	Prejšnje ravnanje kot usmeritev ravnanja v novi dilemi. Hektor je v odnosu do Ahila za hip v zapornikovi dilemi.
65	Ψ-XXIII Patroklov pogreb in tekme 417–439, 566–611	Tekma – dirka vpreg. Voza Antiloha in Menelaja se bližata tesni (ožini). Menelaj tekmeču kriči, da ni prostora za oba, popusti in zaostane. Po tekmi se Menelaj pritoži, vendar se z Antilohom pomirita, ko mu ta nameni darilo.	Piščančeva dilema. Povračilna pravičnost.
66	664–678	Tekma v boksu: Najprej se javi Epeios. Hvali se s svojo močjo in spretnostjo. Kdo si upa spopasti z njim?	Prostovoljčeva dilema. Če se ne bi nihče javil, ne bi bilo tekme.

Vir: Homer (1992): Iliada. (prev. Anton Sovrè), Ljubljana: Mihelač.

Iz zgornje preglednice je očitno, da izmed tipov družbenih dilem močno prevladujejo dileme prispevanja. Zabeležili smo jih petinštiridesetkrat – v več kot dveh tretjinah primerov. Zakaj? Gotovo je to povezano z naravo dejavnosti, ki je v epu temeljna: vojskovanje. Vojskovanje na obeh straneh terja prispevanje udeležencev, kooperacijo, ki je vitalnega pomena za skupni izkupiček vsake strani, in boj s zastonjkarstvom oz. defekcijo (begom, pasivnostjo, strahopetnostjo) kot odklonom, ki skupni izkupiček ogroža. Gneezy in Fessler (2011: 1) ugotavljata, da vojna poveča pritiske znotraj skupnosti

k prosocialnemu kaznovanju in nagrajevanju. »Zajec« (v Sovretovem prevodu) – strahopetec je nenehen očitek, ki se pojavlja v Iliadi na obeh straneh. Niti največji borci mu ne uidejo: doleti (glej preglednico) Odiseja (12, 26), Diomeda (17), Agamemnona (30), Parisa (11, 21), Sarpedona (16), Hektorja (14, 52); ko gre za spor z Agamemnonom, celo tudi Ahila (7). Na drugi strani je hvaljeno in nagrajevano junaštvo kot ekstremno prosocialno vedenje. Prevladuje torej motivacijsko reševanje te dileme, ki sestoji iz sramotenja, kaznovanja na eni strani in nagrajevanja (simboličnega ali stvarnega) na drugi strani. Posebej pomembno je sklicevanje na čast kot izraz družbenega statusa. Reyes meni (2002), da je sklicevanje na čast celo glavno sredstvo retoričnega prepričevanja igralcev v Iliadi. Dodati velja, da v ta okvir spadajo tudi sklicevanja na identiteto: na slavni rod, prednike, zlasti očeta.

Tudi zastojkarjeva dilema in prostovoljčeva dilema se pojavljata, ker težko umanjata na bojnem polju. Ob tem pa so primeri večinoma le del (epizode) širše dileme prispevanja (celotnega vojaškega spopada).

Odnos do najbolj očitnega defektorja – Ahila se zdi v protislovju s splošnim odnosom do defektorjev. A Ahil je zaradi svoje moči (z njim je 2500 vojakov) očitno v posebnem (pogajalskem) položaju. To pomeni, da dovolj močan igralec lahko uveljavi svojo defekcijo, ne da bi bil kaznovan.

Kompleks dilem, ki se navezujejo na spor med Agamemnonom in Ahilom, sestoji iz uvodne dileme jemanja, iz znotrajosebnih dilem obeh igralcev (ne/obvladovanje čustev in strasti) in iz vzporedja dileme prispevanja in piščančeve dileme. Lok dileme prispevanja, ki jo zaznamuje Ahilova defekcija, se razteza od prvega do devetnajstega speva (preglednica 3–6 do 59–60). Ker jo določa obojestranska nepopustljivost, ki grozi s propadom obeh igralcev, ima tudi značilnosti piščančeve dileme. Na začetku tega loka je še epizodna piščančeva dilema, ki se konča z Ahilovo opustitvijo neposrednega fizičnega spopada z Agamemnonom.

Razpravo bi dodatno zapletli, če bi upoštevali nekatere interpretacije, ki več pozornosti namenijo predzgodbi Iliade: ugrabitvi Helene in sovraštvu, rivalstvu med Menelajem in Parisom, ki vodi v spopad med Grki in Trojanci. Kar smo mi bežno opredelili kot dilemo jemanja (11), je glavni predmet razprave Jonathana Gottschalla. Gottschall v Posilstvu Troje (2008) trdi, da ima celoten spopad, ki je predmet epa, značaj zapornikove dileme. Literarno delo obravnava z gledišča evolucijske antropologije. Meni, da je pozno grško mračno dobo zaznamovalo pomanjkanje žensk – zaradi poliginije in pogostega infanticida deklic. Dobrine, za katere se spopadajo moški, zato niso politična moč, čast, družbena dominacija, ampak predvsem manjkajoče ženske (2008: 10). Pomislimo na tri ugrabitve (ugrabitve Helene, Hrisove hčerke in Ahilove Briseide) in na ženske kot poglobljen del obeatanega izkupička. Grki in Trojanci so posledično ujeti v situaciji zapornikove dileme. Mir (kooperacija) ni mogoč. Defektor (bojevitejši) je vedno v

prednosti. Zato mora tudi tisti, ki bi bil pripravljen živeti v miru, poseči po orožju (2008: 151–159).

Izbrani primeri: Onemeli so vsi v zaglušni tišini!

Izpostavljamo nekaj primerov, ki prikazujejo tipološko raznolikost in Homerjev uvid v psihološke vidike dilem.

1. (preglednica: 5) Prepir (*neikos*) med Agamemnonom in Ahilom. Nihče noče popustiti: nihče noče biti »zajec«. Toda če bosta oba nepopustljiva, bodo posledice za Grke in zanju pogubne. Spor ima uvod v dilemi jemanja, v kateri je Agamemnon (prekomerno) sebičen igralec. S tem ogrozi korist kolektiva: pripravljenost vseh na sodelovanje v vojni. S sebičnostjo, s tem ko si je prisvojil hči duhovnika Hrisa, je že bil vzbudil jezo bogov, ki so Grke prizadeli s kugo. Spor z Ahilom ima značilnosti piščančeve dileme. Agamemnon hoče (v nadomestilo za odpoved Hrisovi hčerki) Ahilovo Briseido, sicer meni, da bo veljal za zgubo. Ahil noče dati Briseide, saj bo veljal za strahopetca. Ogrožena je njegova čast (*tim*). Izid spopada, ki grozi, bi lahko bil polom za oba; tudi če bi eden fizično preživel. Vmes poseže zunanja avtoriteta – Nestor: »Ti, Atrid, potlači svoj gnev! Potem bom Ahila sam poprosil, naj s svoje strani odneha od jeze.« (283–4) Ahil: »Svet bi za zajca me imel, prav res, in stvar malovredno, ako na vse bi prikimal, kar koli ti pride na misel.« A se deloma ukloni: »/.../ ne bom boril se za dekliča /.../« (298). Ne da pa si vzeti drugega blaga. Na Ahilovo potlačitev jeze je mogoče gledati tudi kot na reševanje znotrajosebne dileme z obvladovanjem: namesto da bi ubil Agamemnona, se Ahil odloči za oddaljenejši cilj (Read, 2001: 1108). Vse to pomeni, da že v prvem spevu naletimo na kompleks družbenih dilem.

Ahil se zadrži glede neposrednega ukrepanja, ne pomiri pa se povsem: zgornje šteje za še eno delitveno nepravičnost več (nepopustljivi Agamemnon v piščančevi dilemi izsili rešitev 4,2), zato načrtuje razplet, ki bo uveljavil povračilno pravičnost: prek matere Tetide hoče pri Zevsu doseči, da bodo Grki izgubljali nasproti Trojancem, vse dokler ne bo on poplačan za krivico. »Torej ga ti maščuj, Olimpijec, Zevs svetovalec, s tem da nakloniš Trojancem premoč, dokler da Ahajci sinu poplačajo dolg in dajo zadostilo žalitvi!« (508–510). Tako nekooperativna rešitev piščančeve dileme vodi v dilemo prispevanja: jezni Ahil je defektor: zaradi zamere do Agamemnona iz bitke izključi sebe in svojih 2500 mož. Ta boj (*agon*), to nesodelovanje, ogroža grške cilje vse do tedaj, ko je ubit njegov prijatelj Patroklos. Številni drugi poskusi motivacijskih rešitev ne pomagajo.

2. (preglednica: 9) Vojskovanje je tudi notranji boj (posameznikov in skupin znotraj) vsakega tabora z dilemo prispevanja: prispevaš lahko več ali manj tveganj za izgubo individualne koristi (življenja, telesne integritete);

toda če bi preveč igralcev ravnalo previdno in strahopetno, bi vsi nedvomno izgubili. Kako preprečiti zastojkarstvo v vojskovanju? Nestor Agamemnonu svetuje:

Vem, da ne boš zavrzel nasveta, ki tu ga izrečem: loči ljudi po plemenih in ta po rodovih. Atrides, rod da bo rodu na pomoč in pleme opora plemenu! Kadar izvedeš le-to in poslušni ti bodo Ahajci, koj boš razbral, kje zajčja je čud med vodji in moštvom, kje vrlost in pogum: saj bije vsakteri se zase. (360–366)

Tako ravnanje bi lahko šteli za strukturno reševanje družbene dileme prispevanja: spodbujanje h kooperativnosti na način, da se jasno vidi prispevek posameznih enot. Hkrati je to tudi rešitev, ki jo literatura obravnava kot identitetno rešitev, včasih v okviru motivacijske rešitve (Kollock, 1998: 194–195), včasih ločeno (Van Vugt, 2009); prispevek, ki se jasno povezuje z neko identiteto (rodom), bo praviloma višji, ker ljudje veliko damo na pozitivno skupinsko identiteto, še posebej, če se med skupinami (do določene mere) tekmuje (Van Vugt, 2009). Ko se ljudje identificirajo z družbeno skupino, jim je tudi več do ugleda znotraj nje (Kollock, 1998: 171). V Iliadi je pogosto tudi sklicevanje na slavno sorodstvo, prednike, katerih časti se ne sme omadeževati z defekcijo. Če je posamičen primer tovrstne dileme lahko razmeroma nepomemben, pa je spopadanje s zastojkarstvom v epski pripovedi eden najpogostejših in najpomembnejših motivov.

3. (preglednica: 24) Hektor išče Ahajca (Grka), ki bi se z njim dvobojeval. Dvoboj, ne vsesplošno klanje, naj odloči spopad. »To je dejal. Onemeli so vsi v zaglušni tišini. Sram jih je reči, da ne, a strah sprejeti ponudbo.« (92–93) Grki vedo, da je ogrožena njihova čast: »/.../ bogme sramoto nakoplje nam to, o, huje ko grdo, ako nihče med Danajci ne stopi zdaj Trojcu nasproti!« (97–98) To je lepo izražena prostovoljčeva dilema, ki ji tu še posebej pristaja poimenovanje v angleščini – *missing hero dilemma*. Vsi Grki se bojijo Hektorja, toda če se ne bo nihče javil, bo omadeževana čast vseh; v prostovoljčevi dilemi bi bil to izkupiček 0,0. Dovolj pa je, da se javi en sam. In najde se junak – Aiant (1-x,1). S tem ko se javi, reši čast skupnosti, sebe pa izpostavi možnosti smrti, a tudi slave (-x). Dvoboj prekinejo bogovi. In vojna se nadaljuje.

4. (preglednica: 35, 36) Oboji, Grki in Trojanci, iščejo prostovoljca, ki bi vohunil v nasprotnem taboru: med Grki Nestor našteva nagrade, ki bi jih vohun dobil. »To je dejal. Onemelo je vse v zaglušni tišini.« (218) Takoj se javi Diomedes. Zaproši za pomočnika (Odiseja). Med Trojanci prostovoljca za vohunjenje išče Hektor: »Kdo se ponudi, da izvede mi delo, ki snujem ga v mislih?« (303) Ponudi nagrado. »To je dejal. Onemeli so vsi v zaglušni tišini.« (313) Javi se Dolon. V obeh primerih se prostovoljčevo dilemo reši (v

korist kolektiva) z motivacijo. Prostovoljci tvegajo. »X« (glej Sliko 1) iz strukture izkupičkov je odprt v različne možnosti. Diomedes in Odisej si povečata slavo, Dolon je ubit. Ta dva primera in prejšnji primer (preglednica 24) že z uporabo istega stavka (»onemeli so vsi v zaglušni tišini«) izražata zavest Homerja o temeljni enakosti vseh treh dilem.

5. (preglednica: 50) Zevs se sprašuje, ali naj dopusti, da Patroklos ubije njegovega sina Sarpedona, ali pa naj ga živega reši, umakne iz boja. Sprašuje tudi Hero. Ta meni: če ga pošlješ živega domov, bodo tudi drugi bogovi svoje sinove hoteli poslati domov (445–449): ».../ brž bo kdo drug bogov, pomisli, dobil še skomine.« (446) Hera (s svojo računico) opozori na učinek, ki se nanaša na zastonjkarjevo dilemo: defekcija, zlasti če ni kaznovana, med še kooperativnimi posamezniki spodbuja željo (skomine) po defekciji. S posledicami: če je zastonjkarjev oz. defektorjev preveč, gre napor celotnega kolektiva v nič. Ta primer je eden izmed (le) dvanajstih, v katerem so neposredno udeleženi bogovi. To je opažanje, ki bi bilo kje drugje vredno posebnega komentarja.

6. (preglednica: 64) Vrli Hektor sam samcat stoji pred obzidjem Iliona in premleva, kaj storiti. Umik se zdi nemogoč, saj so mnogi na strani Trojancev padli, ker je nasprotoval umiku. Sledi razmislek v okviru zapornikove dileme: razmišlja o možnosti premirja z Ahilom (3,3). V tem primeru nihče od njiju ne bi zmagal in se ovenčal s slavo (4), a tudi nihče ne bi bil ubit (1). Pomisli, da bi v ta namen odložil ščit, izrazil tosmerno kooperativnost: »Kaj pa ko ščit bi položil na tla, z vboklim nabuškom, težko čelado kraj njega, a kopje prislonil ob steno, sam pa naproti mu šel, junaku brez graje, Ahilu /.../« (111–113) A takojci tudi ugotovi, da Ahilu ne more zaupati: »Ne! Ne smem mu naproti! O ne bi usmilil se mene, ne bi obzirov imel; ubije me neoroženca /.../« (123–124) To bi se končalo z možnostjo 4,1 – lahko zmago Ahila. Zato bo najbolje izbrati boj (2): »Bolje, da pride med nama čimprej do spopada in boja, videli bomo, kateremu Zevs dodelil bo slavo.« (129–130) 2 je več kot 1. Ahil je močan, a nekaj možnosti ima tudi on.

7. (preglednica: 65) Med Grki po pogrebnih slovesnostih, namenjenih Patroklu, potekajo tekme, med njimi dirka vpreg. Med dirko se drveča vozova Antiloha in Menelaja bližata tésni. Menelaj tekmecu kriči, da ni prostora za oba: ».../ noče, da tu bi na potu se trčili konji kopitni.« (435) V strukturi izkupičkov (glej Slika 1) bi to pomenilo izkupička 1,1 v piščančevi dilemi. Menelaj v zadnjem hipu popusti, Antiloh pa ne! Menelaj se jezi: »Ni ga na svetu, Antiloh, zaplotnika tvojega kova!« (439) in zaostane (417–439); je na boljšem (2), kot če bi vztrajal in trčil (1), a zaostane za nepopustljivim Antilohom (2,4). Zmaga Diomedes, drugi je Antiloh, tretji Menelaj. Po tekmi se Menelaj, ki se čuti oškodovanega, predvsem pa onečaščenega, pritoži (566). Z Antilohom se pobotata v smislu poravnalne pravičnosti, s tem ko Antiloh Menelaju nameni darila. Prizor je piščančeva (zajčja) dilema v čisti obliki.

Evidentirane dileme in izbrani primeri se močno razlikujejo po pomembnosti. Nekatere posamične dileme bi lahko izostale brez velike škode za ep (denimo 65, 66). Ep pa ne bi bil to, kar je, če bi odstranili kompleks dilem, ki se splete v odnosu med Agamemnonom in Ahilom. Pri tem pa so možni tudi taki pomisleki: morda je Homer piščančjevo dilemo med Menelajem in Antilohom iz dirke vpreg (65) v delo vključil z namenom – kot zaključno metaforo spora med Ahilom (ki popusti, da ne bi prišlo do poloma) in Agamemnonom (ki ne popusti), čemur na koncu sledi sprava. Tudi začetek tekme v boksu (66) se zdi kot lahkotna ponovitev (trikratnega: 24, 35, 36) pojavljanja prostovoljčeve dileme v vojnih razmerah.¹⁰ To bi bilo v skladu s tezo o 23. spevu kot odmevu nekaterih ključnih vsebin poprejšnjih spevov (Scott, 1997: 214).

V kolikšni meri je dilema v Homerjevi obravnavi dojeta v vidikih, ki jih izpostavlja sodobna znanost o družbenih dilemah? Na kratko: literaturi in žanru primerno. Noben literarni žanr ne more iti v analitične podrobnosti, v kakršne gre znanost. Na znanost o družbenih dilemah se nanaša več Nobelovih nagrad iz ekonomije, izpostavimo Elinor Ostrom; tu so dosežki matematičnih veleumov, kot je bil John F. Nash. Vsekakor pa nas osupne uvid več kot dva tisoč sedemsto let stare pripovedi v bistvo nekaterih dilem. Ob tem, da so literarno izražene na briljanten način.

Sklepi: Iliada – ep o družbenih dilemah

Kakor ahajske puščice, hlepeče po krvi in mesu, smo se pognali v iskanje družbenih dilem v Homerjevem epu. Ne brez haska. Poskus osvetliti staroveški ep v luči relativno nove znanosti je obrodil sadove. Ugotoviti je bilo mogoče veliko primerov družbenih dilem. Nekatere so obrobne pomena, nekatere pa so celo ključen element dogajanja. Pripovedna napetost bolj kot na predzgodbi – na trikotniku Menelaj-Paris-Helena – izvira iz frustracije Ahila nasproti Agamemnonu in iz njegove vztrajne defekcije zaradi občutenja delitvene nepravčnosti. To ogroža celokupni vojaški napor Grkov.

Dobrine oz. izkupički, ki jih zasledujejo igralci epa, so značilni za arhaično vojaško družbo,¹¹ kakršna je bila starogrška: vojni plen (raznovrstna lastnina, ženske, vojna oprema, truplo), čast (*tim*) in slava oz. preprečitev izgub v enakih dobrinah in življenju. Prikrajšanost v poprejšnjih delitvah plena (občutki delitvene nepravčnosti) je temeljni razlog spopada med Grki in Trojanci in ovira pri kooperativnemu delovanju Grkov v obleganju Iliona. Ahila Grki h kooperativnosti ne prepričajo niti z očitnimi nameni povračilne

¹⁰ Namesto »Onemeli so vsi v zaglušni tišini« je zapisano: »Oni pa po vrsti otpnejo v molku.«

¹¹ S starogrško družbo mislimo na konglomerat več sto polisov (poleis), »plemen in rodov« (Homer), ki jih povezujejo jezik, nekatera verovanja in občasna politična zaveznitva.

pravičnosti. Odloči smrt prijatelja Patrokla. Tehtanje med individualno koristjo (preživetjem) in vojaškim uspehom kolektiva (ali Ahajcev ali Trojancev) je ena temeljnih družbenih dilem epa. Interes kolektiva po kooperativnosti (čim večjega števila) posameznikov se izraža skozi kulturo obsojanja strahopetnosti – zastonjkarstva oz. defekcije. Strahopetnost je izraz presoje, da je individualen interes ogrožen. Po drugi strani se hvali junaštvo, ki ga je mogoče opredeliti kot pripravljenost prispevati nadpovprečno raven tveganja (v skupno korist oz. ob nadpovprečnem ogrožanju individualnega interesa). Na obsodbe strahopetnosti oz. na hvaljenje junaštva je mogoče gledati kot na motivacijsko reševanje družbenih dilem.

Navesti je bilo mogoče več opisov družbenih dilem, ki se v smislu zavedanja notranjih napetosti približajo osnovam znanstvenih spoznanj glede strukture izkupičkov. Več od literature ni pričakovati. Nekatere dileme, ki so dobile umetniški izraz pred več kot dva tisoč sedemsto leti, imajo vrednost paradigem: za prepir med Ahilom in Agamemnonom bomo dejali, da je vzorčen primer kompleksa, spletišča družbenih dilem. Hektorjevo izzivalno iskanje nasprotnika v dvoboju je vzorčen primer prostovoljčeve dileme. Zeusov poskus žrtvovanja svojega sina Sarpedona nam s Herinim komentarjem lepo predoči bistvo zastonjkarjeve dileme. Hektorjevo čakanje na strašnega Ahila je literarna analiza zapornikove dileme s perspektive enega igralca. Dirka med Antilohom in Menelajem je sijajen primer piščančeve (zajčeve) dileme. Tako je klasična literatura lahko opora in navdih sodobni znanosti.

Glede na to se lahko vprašamo: kaj bi bila Iliada brez družbenih dilem? Brez kompleksa dilem, na katere naletimo v prvem spevu? Brez Ahilove nepripravljenosti sodelovati? Kakšen bi bil opis razmer v obeh taborih brez opisov situacij, ki so družbene dileme? Bržkone neprepričljiv. S čim sploh bi se zabavali bogovi na Olimpu, če med smrtniki ne bi bilo strahov in želja po časti, ki so določali njihovo reševanje nasprotja med neposrednim interesom posameznika po preživetju in interesom skupine, da doseže končni cilj? Katero literarno delo sploh je bolj nasičeno z družbenimi dilemami? Menimo, da je utemeljeno reči: ne samo da Iliada brez družbenih dilem izgubi dobršen del svojega soka, brez njih je ni; Iliada je namreč ep o družbenih dilemah.

V digitalnih bazah znanstvenih člankov, kot so Google Scholar, JSTOR, Science Direct in Sage Journals, nismo našli članka, ki bi že celovito obravnaval pojavljanje družbenih dilem v Iliadi. Pa če smo se trudili kot Diomed na bojnem polju. Prav tako nismo našli tozadevne monografije. Naleteli pa smo na več obravnav posamičnih primerov. Omenjani Read npr. obravnava Ahilovo obvladovanje jeze kot primer znotrajosebne »družbene« dileme (2001: 1108–1009). Omenjeni Gottschall obravnava celoten konflikt med Grki in Trojanci, njegovo neizbežnost, kot primer zapornikove dileme

(2008: 141, 151–159), ne zanimajo pa ga drugi primeri. Tudi zato toliko glasneje na vrata že trka vprašanje: kako pa je z družbenimi dilemami v Odiseji? Morda pa Odisej, lisjak premeteni, zgodbo zapelje v povsem drugo smer.

LITERATURA

- Dawes, Robyn M. in David M. Messick (2000): Social Dilemmas. *International Journal of Psychology* 35 (2): 111–116.
- Donlan, Walter (1993): Duelling with Gifts in the Iliad: As the Audiance Saw It. *Colby Quaterly* 23 (3): 115–172.
- Foody, Margaret (ur.), in Michael Smithson (ur.), Sherry Schneider (ur.), Michael Hogg (ur.) (2014): *Resolving Social Dilemmas*. London in New York: Psychology Press.
- Gneezy, Ayelet, in Daniel M. T. Fessler (2011): Conflict; Sticks and Carrots: War increases Prosocial Punishments and Rewards. *Proceedings of the Royal Society*. Dostopno prek <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3223676/>, 17. 4. 2019.
- Gottschall, Jonathan (2008): *The Rape of Troy: Evolution, Violence, and the World of Homer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of the Commons. *Science* 162: 1242–1248.
- Hardy, Charlie I., in Mark Van Vugt (2006): Nice Guys Finish First: The Competitive Altruism Hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin* 32: 1402–1423.
- Homer (1992): *Iliada*. (prev. Anton Sovrè), Ljubljana: Mihelač.
- Kollock, Peter (1998): Social Dilemmas. *The Anatomy of Cooperation*. *Annual review of Sociology* 24: 183–214.
- Read, Daniel in Peter Roelofsma (1999): Hard Choices and Weak Wills: the Theory of Intrapersonal Dilemmas. *Philosophical Psychology* 12 (3): 341–356.
- Read, Daniel (2001): Intrapersonal Dilemmas. *Human Relations* 54 (8): 1093–1117.
- Reyes, G. Mitchell (2002): Sources of Persuasion in the Iliad. *Rhetoric Review* 21 (1): 22–39.
- Schroeder, David A., Julie R. Steel, Andria J. Woodell, in Alicia F. Bembenek (2003): Justice Within Social Dilemmas. *Personality and Social Psychology Review* 7 (4): 374–387.
- Scott, William C. (1997): The Etiquette of Games in Iliad 23. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 38 (3): 213–227.
- Van Lange, Paul, Daniel Balliet, Craig D. Parks in Mark van Vugt (2014): *Social Dilemmas; The Psychology of Human Cooperation*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Vugt, Mark (2009): Averting the Tragedy of the Commons. Using Social Psychological Science to Protect the Environment. *Current Directions in Psychological Science* 18 (3): 169–173.

JEZIKOVNOSTILNE RAZLIKE IN SORODNOSTI V GOVORU RUSKEGA IN SLOVENSKEGA POLITIKA**¹

Povzetek. Namen članka je ugotoviti, katere jezikovno-stilne prijeme v svojih govorih uporabljajo politiki pri oblikovanju političnih sporočil. Na analizi dveh govorov slovenskega in ruskega politika lahko ugotovimo, da oba govornika rada uporabljata jezikovna sredstva z vplivajsko močjo (ponavljanje, glagolski vid, naklon in podobno). Razlike v njunih govorih opazimo predvsem v uporabi osebe, v kateri je govor podan. Ko želita zadevo objektivizirati in povečati njeno veličino, uporabljata tretjo osebo ednine. Če želita poudariti soodgovornost, uporabita prvo osebo množine, ko pa je njun namen, da poudarita svojo pomembnost, uporabita prvo osebo ednine. Slednjo ruski govorec uporablja veliko pogosteje kot slovenski.

Ključni pojmi: politični jezik, jezikovna stilistika, ruski jezik, slovenski jezik, samoljubni jaz

Uvod

Politični govori (Vreg, 2000; Gorenc, 2011) postajajo vir moči (Nye, 2008), predvsem v času, ko mehka (*soft*) in pametna (*smart*) moč (Nye, 2011) prednjačita pred neposredno močjo (*hard power*). Med tem, ali si na vrhu ali na dnu, je danes le tanka črta. Mnogokrat se ta določi prav z vsebino tega, kaj posameznik pove ter kako to pove. Na to naj bi prvi opozoril že Winston Churchill, ki mu mnogi pripisujejo pet slavnih korakov učinkovitosti govora. Po njegovem mnenju naj bi govornik vsak govor začel udarno, osredinil naj bi se na le eno (glavno) temo, uporabljal naj bi jasn, slikovit jezik, svoje misli naj bi ilustriral na način, da si jih posameznik lahko priključijo v spomin, ter govor zaključil čustveno in mobilizacijsko (Svetličič in Udovič, 2019). Seveda so te smernice le okvir priprave govora, bistvo govora pa je vedno v sposobnosti govornika pri uporabi jezikovnih sredstev, ki so mu

* Barbara Kopač, doktorska študentka, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija; dr. Boštjan Udovič, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Članek je nastal kot del raziskovanja v okviru raziskovalnega programa P5-0177 »Slovenija in njeni akterji v mednarodnih odnosih in evropskih integracijah«.

na voljo. Prav ta so, če so le prav uporabljena, tista, ki omogočajo govorniku dejanje vplivanja (na poslušalstvo) (Brinker, 2000).

Namen članka je analizirati jezikovnostilne posebnosti dveh ključnih političnih osebnosti iz Slovenije in Ruske federacije. Zavedamo se, da je snovanje političnega govora odvisno od mnogih dejavnikov – vsebine razprave, aktualnosti in problematičnosti obravnavanih vprašanj, retoričnih in nasploh vedenjskih značilnosti posameznega govornika, stopnje javnosti dogodka, ki jo v največji meri omogočajo množični mediji, in še marsičesa (Hribar, 2009: 858) –, zato smo se v analizi omejili samo na jezikovnostilne značilnosti obravnavanih govorov. Pri tem se zavedamo tudi omejitev, ki jih takšna analiza ima, in sicer, da je analiza dveh govorov pomembnih politikov iz dveh (sorodnih) držav vsekakor premajhen vzorec za kakršnokoli posploševanje rezultatov, je pa lahko znanstveno (in raziskovalno) zanimiva z vidika uporabljenih jezikovnostilnih sredstev, ki so nosilci ilokucijske (*vplivajske*) funkcije. Kakšne so bile značilnosti dveh govorov, ki bosta del naše analize? Prvi govor je bil v slovenskem, drugi pa v ruskem jeziku. Govora sta bila podana na sorodnem mednarodnem dogodku (prvi sicer na dogodku, odprtem za javnost, drugi pa na dogodku *diplomacije na vrhu*).

Da bi natančneje uokvirili raziskavo posameznih značilnosti obravnavanih govorov, smo si zastavili eno raziskovalno vprašanje z dvema raziskovalnima podvprašanjema, na katera želimo odgovoriti:

- R1: Katere jezikovnostilne značilnosti določajo oba govora visokih političnih predstavnikov?
- R1a: Katere so podobnosti in razlike ter posebnosti, ki jih v svojih govorih uporabljata oba navedena govornika?
- R1b: V kolikšni meri je v obeh govorih prisotna raba prve osebe ednine (samoljubnega jaza) in prve osebe množine (govora za množice)?

Na zastavljena raziskovalna vprašanja bomo skušali odgovoriti oziroma jih ovrednotiti s pomočjo kombinacije različnih raziskovalnih metod, in sicer bomo za določitev raziskovalnega okvira uporabili metodo analize primarnih in sekundarnih virov, s pomočjo katere bomo konceptualizirali ključne pojave, ki določajo političnost jezika. V empiričnem delu bomo uporabili metodo analize besedil (Richardson, 2007: 21–23; Žigon, 2013; Kalin Golob in Logar, 2015; Kalin Golob in Grizold, 2017; Žigon, 2017; Gorjanc in Fišer, 2019; Udovič in Kalin Golob, 2019), s katero bomo analizirali posebnosti govorov znotraj teoretičnih izhodišč pragmatičnega jezikoslovja (Kotovskaja, 2012; Žele, 2008). Z metodo sinteze bomo predstavili ključna spoznanja in podali predloge za raziskovanje v prihodnje.

Članek je sestavljen iz dveh delov. Uvodu sledi zasnova konceptualnega okvira za izvedbo analize obeh govorov, nato pa empirični del, v katerem bomo predstavili jezikovnostilne značilnosti obeh govorov. Temu delu sledi

sklep, v katerem bomo povzeli ključne ugotovitve in spoznanja ter podali nekaj predlogov za raziskovanje te tematike v prihodnje.

Teoretični okvir: oblikovanje in pomen političnega jezika

Razumevanje političnega jezika sodi v okvir študija jezikovne pragmatike, ki jo lahko opredelimo kot odnos med strukturo jezika in načeli jezikovne rabe (Levinson, 1983). Jezikovna pragmatika je tako »splošen kognitivni, socialni in kulturni pogled na jezikovne fenomene, ki je povezan z rabo teh fenomenov v oblikah vedenja« (Verschueren, 2000: 22), in »poudarja funkcionalno povezanost jezika z drugimi platmi človeškega življenja« (prav tam).² Ruski jezikoslovec Boris J. Norman (2009) dodaja, da je področje jezikovne pragmatike še relativno sveže, a kljub temu izrednega pomena, saj zajema tako elemente retorike in stilistike kot tudi elemente socio- in psiholingvistike. Normanov pogled nadgrajuje Kotovskaja (2012), ki poudarja, da gre pri pragmatiki za sposobnost govorca, da s pomočjo izbranih besed in skladenjskih struktur izrazi svoj namen in hkrati razume namere sogovornika.

Govoriti in pisati zgolj o jezikovnopragmatičnih ali pragmalingvističnih analizah v slovenistiki je pravzaprav nemogoče, ob upoštevanju dejstev, a) da mora besediloslovje združevati besedilno skladnjo, teorijo komuniciranja, stilistike in jezikovne pragmatike (Kalin Golob, 2004; Korošec, 2006: 239; Žele, 2008: 63) in b) da je smisel sporočenega posledica sovplivanja jezikovnega, besedilnega in nejezikovnega dela podane informacije (Kalin Golob, in Logar, 2014).

Teorija govornih dejanj (Austin, 1962; Searle, 1969, 1979) in na njej zasnovani pristopi k besedilu pojmujejo besedilo kot kompleksno jezikovno dejanje, s katerim skuša pisec/govorec vzpostaviti določeno komunikacijsko razmerje z bralcem/s poslušalcem (Brinker, 2000: 171). Osrednja enota te teorije je govorno dejanje, tj. »osnovna (najmanjša) enota jezikovnega sporazumevanja, ki ga opravljamo z izrekanjem« (Zadravec Pešec, 1994: 52)³ in ima določeno ilokucijsko (*vplivanjsko*) moč (Austin, 1962).

Vloga govornega jezika v politiki je ključnega pomena. Jezikovna sredstva govorniki izbirajo na podlagi tega, kakšne politične cilje zasledujejo.

² Pri Darinki Verdonik (2003; 2013) je pragmatika v primerjavi z jezikovno pragmatiko manj natančen termin, za druge, denimo za Jefa Verschuerna, pa je pojem že v besednem preobilju (Verschueren, 2000).

³ Koncept govornega dejanja je vpeljal avtor teorije govornih dejanj, filozof John Austin (1962), ki je omenjeno teorijo sprva zasnoval na razlikovanju med dvema tipoma izrekov, tako imenovanimi konstativi (izjave, v katerih rečemo nekaj, za kar lahko tudi preverimo, ali je resnično ali ne) in performativi (izreki, s katerimi opravimo dejanje; tu se ne moremo vpraševati o njihovi (ne)resničnosti, lahko pa ocenimo posrečenost dejanja, ki ga z izrekanjem teh izjav opravljamo) (Hribar, 2006: 7).

Govorjeni jezik je primarni jezikovni izraz, saj vsakdo najprej spregovori in šele pozneje besede tudi zapiše. Poleg tega je govorni jezik tisti naravni proces, ki nam je delno prirojen in se ga spontano učimo že od rojstva, zato vedno prednjači pred pisno jezikovno obliko. Kot pravi Tivadar (2010: 52–53), ima tudi precej večjo moč kot pisana beseda, za kar imamo v zgodovini več trdnih dokazov. Najbolj poznan primer manipulacije skozi govorno besedo vsekakor predstavlja politična diktatura Adolfa Hitlerja.⁴ Posebnost govornega jezika je vezana tudi na področje, na katerem se takšen jezik uporablja, v našem primeru torej na politiko.

Politični jezik lahko opredelimo v širšem in ožjem smislu. V širšem je jezik, ki ga uporabljamo pri upovedovanju političnih tem, v ožjem pomenu pa je politični jezik tipičen za nosilce političnih funkcij na vseh področjih njihovega poklicnega delovanja (Hribar, 2006: 63). Mejo med političnim in nepolitičnim jezikom je težko postaviti. V začetkih preučevanja se je meja določala predvsem na podlagi t.i. politične leksike (Holly, 1990: 85–88), pozneje, z razmahom besediloslovja in pragmatičnega jezikoslovja, pa se je obravnava te problematike preusmerila na analizo besedil s področja politike in pragmatične vidike politične komunikacije (Dieckmann, 1969: 21–25; prim. tudi Hribar, 2006; Kaloh, 2017; Meterc, 2015; Scuteri, 2018; Trupej 2014, 2015; Verdonik, 2019; Vidovič Muha, 2015, 2019).

Tvorci političnega jezika so politiki, torej nosilci določenih političnih funkcij. Ti politični jezik uporabljajo pri svojih aktivnostih, na vseh področjih svojega političnega delovanja, urejanja javnih zadev oziroma področjih, ki zadevajo politiko, in sicer tako na lokalni kot nacionalni in mednarodni ravni. Omenjena opredelitev vsebuje tako znotraj- kot tudi medinstitucionalno komunikacijo, torej komunikacijo v okviru političnih institucij (znotraj posamezne institucije in med različnimi institucijami), ki v glavnem zajema komunikacijo med samimi nosilci političnih funkcij, zajema pa tudi usmerjeno komunikacijo, tj. komunikacijo med političnimi institucijami, njihovimi predstavniki oziroma tistimi, ki se za to funkcijo potegujejo (na volitvah), in javnostjo, ki jo predstavljajo državljani na eni in mediji na drugi strani (Hribar, 2006: 56).

Ključno spoznanje pri uporabi političnega jezika tako je, da se nosilci političnih funkcij v različnih govornih položajih, glede na (potencialno) navzočnost javnosti oziroma volilcev (Vreg, 2000), jezikovno vedejo različno ter da je njihovo politično delovanje v celoti usmerjeno v pridobivanje in krepitev politične moči. To počnejo na štiri načine (Hribar, 2006 in 2009: 382):

⁴ Toporišič (1992) je o tej obliki jezika zapisal, da gre za slušno uresničeno besedilo, ki je prvotno govorno ali pa besedilno obnavljalno (brano, recitirano, deklamirano, na pamet naučeno, pripovedovano).

1. *Spodbujanje zniževanja zaupanja javnosti oziroma volilcev v političnega nasprotnika*, ki se vrši predvsem z opozarjanjem na to, kaj je ta naredil negativnega, nepravilnega in neugodnega. Cilj: zniževanje ugleda političnega nasprotnika.
2. *Spodbujanje verodostojnosti nasprotnikovih izjav*, ki se udejanja z nizanjem negativnih podatkov, povezanih z vladajočo politično opcijo. Cilj: prikazati nasprotno stran v negativni luči.
3. *Krepitev lastne verodostojnosti*, ki jo želi govoreči okrepiti na podlagi svojih preteklih izjav/dejanj ali preteklih izjav in dejanj/drugih. Cilj: okrepiti svoj ugled in prestiž v očeh volilcev.
4. *Pridobivanje, ohranjanje in krepitev zaupanja volilcev*. Z besedami ali dejanji želi govoreči predvsem pridobiti nove volilce, hkrati pa mobilizirati tudi tiste, ki so ga že volili oziroma so mu izkazali pripadnost. Cilj: pridobitev oziroma ohranitev privržencev.

Na podlagi zapisanega lahko povzamemo, da je politični govor govor politikov o politiki, pri čemer je politika opredeljena kot

urejanje družbenih razmer, odločanje o le-teh s pomočjo države in njenih organov; v državah z večstrankarskim sistemom je to dejavnost političnih strank in njihov medsebojni odnos v boju za oblast; s prilastkom je to urejanje razmer in odločanje o le-teh na določenem družbenem področju.» (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994)

Dejanska razmejitev političnega in nepolitičnega, je pravzaprav nemogoča. Tudi zato, ker je v resnici nemogoče ločiti govor politika od predaje političnih sporočil. *Že per definitionem* je govor politika političen, pa če to želi ali ne. S svojo pojavo in s tem, da je politik, se vse njegove besede vedno postavljajo v politični kontekst, njegovo sporočilo pa s tem dobiva politično težo.

V političnem govoru se pojavijo tri določevalna merila: funkcija, uporabnostni namen in ubeseditvena predmetnost. Funkcija je temeljni pojem funkcijskega jezikoslovja (Kernc, 2004: 7) in se odraža v treh oblikah: v ekspresivni ali izrazni (simptom), v reprezentacijski, predstavitveni ali prikazovalni (simbol) in v vplivanski (apel). V političnem govoru prevladuje pozivna oziroma vplivanska vloga (Kunst-Gnamuš, 1995: 53), ki je usmerjena k oblikovanju prepričanj in stališč množičnega naslovnika, pri čemer politiki radi izbirajo strategije, ki jih razbremenijo odgovornosti za resnično trditve. Tako dosežejo, da naslovnik sploh ne vprašuje po resnični vrednosti trditve. Politični govor ne ukazuje in ne zahteva stvari neposredno, temveč deluje prek *konstativov*. Tako usmerja vsa prepričanja in ravnanja v skladu z interesi govorca, kar potrjuje tudi dejstvo, da se v politiki merijo javno

mnenje, odzivi volilcev na razne afere in podobno (Kunst-Gnamuš, 1995: 57).

Drugo ključno merilo je uporabnostni namen govora, pri čemer je najpogostejši namen manipulacija (Wodak, 1989: 142–143). Z namensko uporabo določenih parol (gesel) so poslušalci namreč pod čustvenim vplivom in tako ima govorec možnost, da pridobi velik del poslušalstva. Intelktualna diskusija v politiki ni cenjena; kar je res pomembno, je odkrivanje simbolov in mitov, čustvenega učinka »dialektičnih« argumentov ali namer iz teoretičnih programov (prav tam). Politični govor namreč nima namena prikazovati dejanskosti, temveč predvsem vplivati na javno mnenje, nedoločno izražanje agensa (Beard, 1999: 26). Na drugi strani Mira Krajnc (2005: 41) pravi, da je namen javnih političnih govorjenih besedilih v prvi vrsti pozivni, pomemben je še prikazovalni. Ostali nameni so po avtoričinem mnenju odvisni od okoliščin konkretnega govornega dejanja (prav tam).

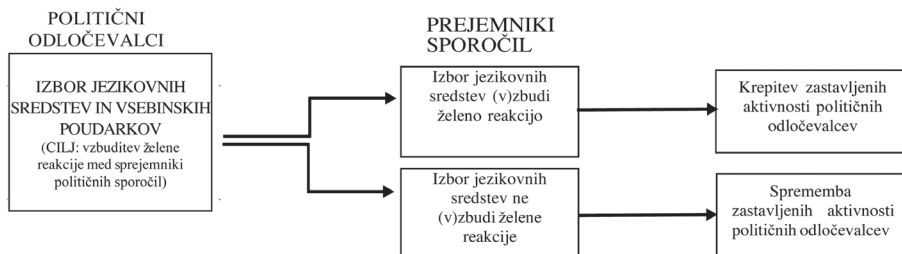
Tvorčev namen se vselej dopolnjuje z vlogo besedila oziroma govora (ubeseditvena predmetnost). V pozivnih besedilih tvorec pridobiva, prepričuje, apelira, ukazuje, zapoveduje, odreja, prosi, vabi, usmerja, moli, ponuja, svetuje, priporoča, predlaga, se pritožuje, grozi – ta besedila bi lahko poimenovali tudi prepričevalni žanri (Hudej, 2002: 78). Predmetnost političnih govorov se tako udejanja skozi tematsko strukturo in slogovne postopke, ki jih prepoznamo po določenih vezniških besedah, členkih, prislovi in drugih kazalcih kohezije in koherence – v razdelanih govorih prevladuje argumentacijski tematski razvoj, ki je značilen za besedilo s prevladujočo pozivno vlogo (prav tam). Prepričljivost in učinkovitost političnega besedila sta tako odvisni od števila argumentov, psiholoških elementov, od moči podanih argumentov in od tega, kolikšno pozornost občinstva pridobi podan govor.

Politični jezik, pa tudi njegova podzvrst – jezik diplomacije (Udovič in drugi, 2011; Udovič, 2016)⁵ – sta izjemno specifična, saj ju poleg vsebine določata predvsem izbira in raba ustreznih jezikovnostilnih sredstev. V tej podzvrsti jezika ni dovolj, da je nekaj samo mišljeno, ampak mora biti tudi izraženo na način, da naslovnik dobi tiste informacije, ki mu jih nosilec želi predati oziroma jih sam želi slišati (Nick, 2001: 41). Za uspešnega politika ali diplomata je torej ključno, da pozna in razume funkcije jezika, njegove registre, slog in še marsikaj (prav tam). Brez tega pripravljeno sporočilo ni in ne more biti pravilno posredovano, prav tako pa ne dosega želenega učinka. Za uspešno kodifikacijo in dekodifikacijo političnega in diplomatskega jezika je tako potrebno ne samo primerno ustvarjanje in oblikovanje jezika ter izbor pravilnega registra, temveč tudi enak jezikovni kod tako sporočevalca kot sprejemnika. Poleg tega mora sporočevalec aktivno upravljati z

⁵ O pravnem jeziku prim. komentar Žele (2019: 527–529).

vsemi jezikovnimi sredstvi s ciljem, da bi njegovo sporočilo doseglo karseda najširši spekter prejemnikov sporočila (prim. slika 1).

Slika 1: ODNOS MED SPOROČEVALCI IN PREJEMNIKI V OBLIKOVANJU POLITIČNEGA JEZIKA

Vir: Dopolnjeno na podlagi Udovič (2017: 189).

Analiza političnega govora govorcev A in B

Metodologija raziskave

V članku smo z vidika uporabe jezikovnostilnih sredstev analizirali dva govora pomembnih političnih odločevalcev v Sloveniji in v Ruski federaciji.⁶ Govora sta si – tako po dolžini kot po tematiki – sorazmerno sorodna. Prva razlika je mesto, kjer je bil govor predstavljen. Druga razlika se pojavi pri okviru – govor A je bil namreč predstavljen v notranjepolitičnem, govor B pa v zunanjepolitičnem okviru. Tretjo razmejitev predstavlja občinstvo – prvi govor je bil namenjen širši javnosti, drugi pa izbranemu občinstvu (gl. tabelo 1).

Tabela 1: ZNAČILNOSTI GOVORA A IN B

	Govorec A	Govorec B
Leto govora	2019	2018
Obseg	9.500 znakov s presledki	6.800 znakov s presledki
Tematika	Mir, varnost, sodelovanje	Mir, varnost, sodelovanje
Jezik	Slovenski	Ruski

Vir: Lasten prikaz.

V nadaljevanju bosta izbrana govora analizirana z vidika slovničnih kategorij glagolov (v našem primeru z vidika časa, naklona, osebe in števila) in samostalniške besede (raba skladenjskih struktur ter prostih in stalnih besednih zvez).

⁶ Čeprav bo morda lahko bralec sam razbral, kdo sta bila govornika, smo za namene raziskave zadevo zavestno skušali anonimizirati, saj nismo želeli, da bi bralec že vnaprej, na podlagi stereotipov ali predsodkov, ocenjeval jezikovne prvine govorov izbranih političnih odločevalcev.

Politični govor govorca A

Splošne značilnosti

Govorec A v svojih nagovorih pogosto artikulira zavezanost neposrednega občinstva do predmeta razprave, ki jih združuje:

Izsek 1: Letos spomladi obeležujemo 15. obletnico vstopa Slovenije v Evropsko unijo in zvezo NATO. Slovenija je postala članica zveze NATO 29. marca 2004, dober mesec dni kasneje, 1. maja istega leta, pa tudi članica Evropske unije.

Zavezanost občinstva se posredno izraža v obravnavani tematiki. Vprašanje vključenosti Slovenije v katerokoli mednarodno organizacijo namreč pomeni vpletenost države tudi v mednarodno dogajanje, s tem pa tudi vpletenost njenih državljanov v dogajanje na mednarodni/globalni ravni. Četudi je vključevanje občinstva v diskurz zgolj navidezno oziroma služi le kot strategija, je na strani občinstva vseeno čutiti večje odobravanje, ko se lahko z obravnavano tematiko poistoveti/poveže.

Govorec A pogosto tudi navdihuje neposredno občinstvo, da bi le-to izrazilo svojo zavezanost do predmeta razprave:

Izsek 2: Slovenija bo po svojih najboljših močeh sodelovala v skupnih operacijah za ohranitev ali okrepitev svetovnega miru. V dvajsetih letih je v operacijah in misijah zavezništva sodelovalo več kot 10.000 pripadnikov Slovenske vojske.

Govorec A vseskozi izpostavlja globalno noto, s katero Slovenijo in njene prebivalce navidezno vključuje v razpravo, dejansko pa gre tudi v tokratnem primeru zgolj (ali predvsem) za strategijo vzpostavljanja stika s poslušalstvom. S tovrstnim nagovorom množico namreč navidezno vključuje v razpravo in jo z navajanjem pozitivnih dosežkov navdaja z upanjem.

Raba naklona

V govoru govorca A je glagolski naklon povedni (izsek 3), rabljen pa je tudi želelni, v spodnjem primeru izražen s pogojnikom glagola *želeli* (izsek 4).

Izsek 3: Dame in gospodje, ne glede na sedanje polemične tone o članstvu v zvezi NATO ali o njeni spreminjajoči se naravi za Slovenijo in druge države članice velja, da je zveza NATO najboljši odgovor na vprašanje o zagotovitvi nacionalne varnosti.

Izsek 4: *Rad bi izrazil priznanje zvezi NATO, da dobro razume potrebe svoje širitve v države Zahodnega Balkana.*

Govorec sicer v govoru pogosteje uporablja povedni naklon, saj s tem na nevsiljiv način v razpravo vključuje tudi občinstvo, hkrati pa svoje zahteve izrazi bolj omiljeno. Z velelnim naklonom se zaradi pretirane ostrine govorec občinstvu ne bi mogel toliko približati, kot se lahko z uporabo povednega naklona.

Raba časov

Govorec A povečini uporablja sedanji čas (izsek 5), uporabljena pa sta tudi pretekli (izsek 6) in prihodnji čas (izsek 7). Preteklik je običajno uporabljen za podajanje ocene preteklega dogajanja, prihodnjik pa za napovedi bodočega (pričakovanega) delovanja države.

Izsek 5: *Poudarjam, da migracije na splošno pozitivno vplivajo na gospodarstva in družbe v državah prejemnicah, vendar je potrebno zagotoviti, da so legalne in kontrolirane.*

Izsek 6: *Hkratnost vstopa Slovenije v Evropsko unijo in zvezo NATO je imela in ohranja simbol in stvarni značaj.*

Izsek 7: *Takrat in danes je bilo v delu slovenske javnosti prisotno prepričanje, da naša t. i. zahodna identiteta ne bo ogrožena, če bomo ostali vojaško nevtralni oziroma izvzeti iz vojaškega sodelovanja večine držav zahodnega sveta.*

Raba sedanjika⁷ v nagovorih povzroči večjo neposrednost in daje občinstvu občutek, da sodeluje v toku dogodkov oziroma da je umeščeno v govorno situacijo, ki poteka tukaj in zdaj, s čimer se poveča tudi pragmatična moč (v nasprotju s preteklim časom, kjer ima občinstvo le status opazovalca in na razvoj dogodkov nima nobenega vpliva) govornika. Na drugi strani pa uporaba preteklika in prihodnjika ustvarja razdaljo med dogajanjem in občinstvom, ki to dogajanje spremlja.

⁷ Raba sedanjika je deiktična, povezana z govornikovo umeščenostjo v »tukaj in zdaj« (latinsko *hic et nunc*). Govornikova sedanjost je tako referenčno izhodišče.

Raba slovnične osebe in števila

Govorec A najpogosteje uporablja prvo osebo množine (izsek 8), s čimer vsaj navidezno v razpravo vključuje tudi občinstvo, dejansko pa gre ponovno predvsem za strategijo vzpostavljanja stika. Prva oseba množine daje diskurzu povezovalni ton. Govorec občasno uporablja tudi *samoljubni jaz* oziroma prvo osebo ednine, s čimer v ospredje postavlja sebe in ne države, ki jo predstavlja, torej lastne interese in ne interesov družbe (Balogh, 2011: 100–101). *Samoljubni jaz* je lahko izražen neposredno (izsek 9) ali posredno (izsek 10). Pri slednjem je *samoljubni jaz* izražen s pogojnimi naklonom. Govornik uporablja tudi tretjo osebo ednine, ko nastopi v imenu države (izsek 11).

Izsek 8: *Skupaj smo se odločili za bistveno transformacijo zavezništva, usmerjenega predvsem v izboljšanje naše odvrtačne in obrambne države, temelječe na 360-stopinjskem pristopu.*

Izsek 9: *Mislim, da ima zveza NATO enako močne razloge za nadaljnji uspešni razvoj, kot jih je imela za svoj nastanek.*

Izsek 10: *Rad bi izrazil priznanje zvezi NATO, da dobro razume potrebe svoje širitve v države Zahodnega Balkana.*

Izsek 11: *Slovenija torej obeležuje 15. obletnico vstopa v zvezo NATO z utemeljenim občutkom, da se je pred 15 leti odločila prav in si bo po svojih močeh prizadevala, da se bodo naša visoka pričakovanja glede zagotavljanja nacionalne in kolektivne varnosti izpolnjevala tudi v prihodnje.*

Raba prostih in stalnih besednih zvez

Povečana frekvenca besed oziroma predvsem besednih zvez kaže na govorčevu čustveno vpletenost, s katero želi govorec vplivati na čustva občinstva. Tako se namreč večkrat omenjene besede oziroma besedne zveze hitreje vtisnejo v spomin oziroma si občinstvo jih hitreje zapomni. Te besede oziroma besedne zveze so, v primeru govornika A, *zveza NATO* (izsek 12), *Evropska unija (EU)* (izsek 13), *Slovenija* (izsek 14). Imamo tudi primere, ko govorec A v isti povedi navede vse tri najpogostejše besede oziroma besedne zveze (izsek 15).

Izsek 12: Na svojih dveh zadnjih obiskih na sedežu zveze NATO v Bruslju sem poudaril, da mora biti zveza NATO pri pričakovanju izpolnjevanja teh obvez dovolj razumna, da se v nekaterih državah članicah ne bi utrdilo prepričanje, da namenljajo višji delež sredstev za obrambo samo zaradi zahtev zveze NATO, temveč zato, ker je to skupen interes članic.

Izsek 13: Če je bila odločitev za vstop v Evropsko unijo domala soglasna, je bila odločitev za vstop v zvezo NATO sicer izjemno prepričljiva, dvotretjinska, vendar manjša od podpore za EU.

Izsek 14: Letos spomladi obeležujemo 15. obletnico vstopa Slovenije v Evropsko unijo in zvezo NATO. Slovenija je postala članica zveze NATO 29. marca 2004, dober mesec dni kasneje, 1. maja istega leta, pa tudi članica Evropske unije.

Izsek 15: In drugič zato, ker je večina naših državljanov vključitev v EU in zvezo NATO razumela kot dve odločitvi o skoraj istem vprašanju – ali naj Slovenija postane strateško – politično, gospodarsko, socialno in vojaško – del t. i. Zahodnega sveta.

Raba določenih glagolov glede na pomensko skupino

Uporaba glagolov upravljanja, ustvarjanja in ravnanja nakazuje na aktivno udeležbo govorca v dejanju govora: glagoli upravljanja, ustvarjanja in ravnanja (Žele, 2012: 181).

Izsek 16: Mislim, da je potrebno po tej poti nadaljevati, hkrati pa si je potrebno vselej prizadevati za zavezništvo in tesno sodelovanje z Združenimi državami Amerike.

Izsek 17: Slovenija torej obeležuje 15. obletnico vstopa v zvezo NATO z utemeljenim občutkom, da se je pred 15. leti odločila prav in si bo po svojih močeh prizadevala, da se bodo naša visoka pričakovanja glede zagotavljanja nacionalne in kolektivne varnosti izpolnjevala tudi v prihodnje.

Izsek 18: 70 let od ustanovitve zveze NATO in 15 let od vstopa Slovenije v to politično vojaško zavezništvo NATO ohranja svoje temeljno poslanstvo. Zagotavlja visoko raven kolektivne varnosti držav članic.

Opazimo, da govorca zaznamujeta akcija in dolžnost, ki kažeta na sporazumni, socialni in ekološki voluntarizem, kar se odraža v uporabi glagolov: *nadaljevati, prizadevati, odločiti se, izpolnjevati, ohranjati, zagotavljati* ipd. Namerno so izbrani glagoli, ki nakazujejo aktivno delovanje na družbenem, političnem in kulturnem področju. V zadnjem primeru gre za jezikovno performativo – ne gre zgolj za izrekanje nečesa, temveč tudi za dejansko implementacijo v praksi (*NATO ohranja ... NATO zagotavlja ...*).⁸ Povečini je govora o eksplicitnih performativih (o izrekih, kjer je performativnost jasno razvidna, nedvoumna: *ohranja, zagotavlja*).

Raba naklonskih glagolov

V besedilu je pogosta je uporaba naklonskih glagolov (želeči, nameniti, nameravati), z uporabo katerih govorec izraža svojo namero. Najpogostejša oblika je deontična naklonskost.⁹

Izsek 19: *Nekaj te pragmatičnosti in širše politične presoje bi si želel tudi pri širitvi Evropske unije v ta del Evrope.*

Opazimo tudi zanikanje tistih naklonskih glagolov, ki se povezujejo z *deontično naklonskostjo* (v spodnjem primeru *ne smeti*).

Izsek 20: *Na svojih dveh zadnjih obiskih na sedežu zveze NATO v Bruslju sem poudaril, da mora biti zveza NATO pri pričakovanju izpolnjevanja teh obvez dovolj razumna, da se v nekaterih državah članicah ne bi utrdilo prepričanje, da namenjajo višji delež sredstev za obrambo samo zaradi zahtev zveze NATO, temveč zato, ker je to skupen interes članic.*

Raba skladijskih struktur

Pogosta je uporaba deiktčnih¹⁰ prislovov, ki vzpostavljajo razmerje med izrečenim in trenutkom govora.

Izsek 21: *Letos spomladi obeležujemo 15. obletnico vstopa Slovenije v Evropsko unijo in zvezo NATO.*

⁸ Ne samo da govorec izreka, da Zveza NATO počne to in ono, to dejansko tudi počne oziroma ureničuje v praksi s sporazumi, z dogovori, s pogodbami.

⁹ Deontično naklonskost lahko opredelimo kot kazalnik stopnje sprejemljivosti zunajjezikovne situacije, ki jo običajno izraža tvorec besedila (Nuyts, 2014: 5).

¹⁰ Deiktčnih izrazov ne moremo interpretirati na podlagi njihove navidezne vrednosti.

Izsek 22: *Tudi Slovenija. Tako je, z določenimi odtenki, pravzaprav tudi danes.*

Izsek 23: *Takrat in danes je bilo v delu slovenske javnosti prisotno prepričanje, da naša t. i. zahodna identiteta ne bo ogrožena, če bomo ostali vojaško nevtralni oziroma izvzeti iz vojaškega sodelovanja večine držav zahodnega sveta.*

Z uporabo prislovov se natančneje opiše okoliščine, v katerih je bil govor podan (denimo *letos, danes, takrat*).

Katere so najpogostejše skladenjske strukture pri govorniku A?

1. Pridevniška beseda + pridevnik + samostalniška beseda

Izsek 24: *Zato, ker je bilo v zelo zgoščenem zgodovinskem dogajanju v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in na prelomu novega tisočletja – po padcu komunizma in železne zaves, po osamosvojitvi ter ustanovitvi demokratičnih suverenih držav v Centralni in Vzhodni Evropi – potrebno hitro, strateško in razumljivo geopolitično umeščanje tega dela t. i. Nove Evrope.*

2. Pridevniška beseda + prislov + nedoločnik

Izsek 25: *Zato vsi razumemo, da je potrebno dolgoročno razmišljati o krepitvi lastne, evropske obrambne moči.*

3. Nepregibni povedkovnik + nedoločnik

Izsek 26: *Zato je zaupanje znotraj zavezništva treba ohranjati, kar je odgovornost vseh zaveznikov in vsake zaveznice posebej.*

4. Povedkovni prislov

Izsek 27: *Mislím, da je potrebno po tej poti nadaljevati, hkrati pa si je potrebno vselej prizadevati za zavezništvo in tesno sodelovanje z Združenimi državami Amerike.*

Politični govor govornika B

Kot že govorec A, tudi govorec B v svojem nagovoru, s katerim se obrača na voditelje drugih držav, artikulira zavezanost neposrednega občinstva

do predmeta razprave, ki jih združuje, in navdihuje neposredno občinstvo, da bi le-to izrazilo svojo zavezanost do predmeta razprave. Oboje govorec izpolni tako, da širšemu občinstvu približa globoko zavezanost k skupnemu plemenitemu in vrednemu cilju delovanja. Tudi tokrat je zaveza množic osnovana na govorčevi strategiji pridobiti privržence, a kljub navidezni predanosti se množice na tovrstni pristop povečini odzivajo pozitivno.¹¹

Izsek 1: Strinjam se s svojim predhodnikom, da Šanghajska organizacija za sodelovanje uspešno napreduje. S pridružitvijo Indije in Pakistana, katerih predstavniki so tokrat prvič prisotni kot polnopravni člani, se je naša organizacija še okrepila, razširila meje in tudi svoje zmožnosti.

Raba naklona

Govorec B uporablja tako povedni (izsek 2) kot tudi pogojni naklon (3 in 4). V zadnjih dveh primerih se govorec B približa slogu govorca A, ki prav tako uporablja pogojnik (*Želel bi, rad bi ...*).

Izsek 2: Program boja proti terorizmu, separatizmu in ekstremizmu, sprejet na današnjem srečanju, opredeljuje temelje našega sodelovanja za prihodnja tri leta.

Izsek 3: Želel bi izraziti zahvalo našim kolegom ...

Izsek 4: Želel bi izpostaviti, spoštovani kolegi, ...

Raba metaforičnih sredstev in pridevnikov

Govorec uporablja metaforična sredstva in pridevnike, ki pritegnejo ljudstvo (izsek 5), prisotna pa je tudi raba svojilnega pridevnika (izsek 6).

Izsek 5: Humanitarni, skupni, ključni, pozitivni, naši (skupni) ...

Izsek 6: S pridružitvijo Indije in Pakistana, katerih predstavniki so tokrat prvič prisotni kot polnopravni člani, se je naša organizacija še okrepila, razširila meje in tudi svoje zmožnosti.

Raba časov

Tudi govorec B poleg sedanjega (izsek 7) uporablja tudi pretekli čas

¹¹ Izvirna različica govora, podanega v ruskem jeziku, je dostopna pri avtorjih.

(izsek 8). Slednjega uporablja predvsem, ko gre za poročanje o preteklem delu oziroma doseženem napredku.

Izsek 7: *Pozitivno ocenjujemo želje Pjongjanga, Seula in Washingtona, da bi dosegli soglasje prek dialoga in pogajanj, da bi miroljubno rešili krizo, skladno z ruskimi in s kitajskimi načrti.*

Izsek 8: *V Siriji smo v boju proti terorizmu dosegli že velik uspeh.*

Raba slovnične osebe in števila

Govorec B pogosto uporablja samoljubni jaz (1. osebo ednine), ki pa ni nujno vedno izražen neposredno. Tu njegov slog znova spominja na slog govorca A. V izsekih 3, 4 in 9 je ta samoljubni jaz izražen s pogojnim naklonom. Kot že govorec A, tudi govorec B uporablja prvo osebo množine (izseka 7 in 10). Ko govori v imenu države, se pojavi tudi tretja oseba ednine (izsek 11 in 12).

Izsek 9: *Ob tej priložnost bi rad predstavnike držav povabil k udeležbi na prvem srečanju voditeljev regij članic Šanghajske organizacije za sodelovanje in na Forum malih poslov Šanghajske organizacije za sodelovanje ter držav BRICS, ki bosta potekala v Ruski federaciji.*

Izsek 10: *Pričakujemo tudi sodelovanje Mladinskega odbora Šanghajske organizacije za sodelovanje pri preprečevanju vključevanja mladih v teroristične aktivnosti.*

Izsek 11: *Rusija pozdravlja prihajajoče vrhovno srečanje med Združenimi državami in Severno Korejo ter hkrati podpira trud Kitajske pri reševanju korejskega vprašanja.*

Izsek 12: *Rusija podpira dosledno in natančno uresničevanje Skupnega akcijskega načrta.*

V izsekih 3, 4 in 9 je izpostavljena prva oseba ednine (**Я** namesto **мы**, tokrat izraženo posredno), s čimer govorec napelje k misli, da je ključen on sam in ne toliko celotna skupnost. Ker nastopa v imenu države, bi lahko nastopil tudi z besedami *Želeli bi izpostaviti* (mi, prebivalci države; države, ki jo predstavljam jaz; *želeli bi izraziti* ...). V izsekih 7 in 10 govorec uporabi prvo osebo množine, s čimer v središče postavi skupnost/državo (**Мы рассчитываем, не только я**), v izsekih 11 in 12 pa uporabi celo tretjo osebo ednine, ko spregovori v imenu države.

Raba prostih in stalnih besednih zvez

Najpogostejše uporabljene besede oziroma besedne zveze pri govorniku B so *politični sporazum (poravnava), politični dialog, varnost*. Izbrane besede oziroma besedne zveze so namerno uporabljene pogostejše, saj se z njimi govorec želi približati občinstvu. S poudarkom na navedenih besedah oziroma besednih zvezah govorec podaja tudi svoja prepričanja in izpostavlja načela, kot so odgovornost, poštenost, zaupanje in tako dalje. Predvideva se namreč, da so ta pomembna tudi občinstvu.

Raba naklonskih sredstev

Tudi v govorih govornika B je uporaba naklonskih glagolov (želeli, nameniti, smeti, moči) precej pogosta (glej izseke 13, 14 in 15), uporabi pa tudi modalno zvezo zanikanega modalnega glagola in nedoločnika (glej izsek 16).

Izsek 13: *Želel bi izpostaviti, da je znotraj Šanghajske organizacije za sodelovanje primarni cilj še vedno boj proti terorizmu.*

Izsek 14: *Šanghajska organizacija za sodelovanje mora nadaljevati stabilizacijo položaja v regiji.*

Izsek 15: *Kirgiški prijatelji lahko računajo na rusko pomoč.*

Izsek 16: *Prav gotovo pa si ne moremo pomagati, da bi nas ne skrbelo vprašanje iranske oborožitve.*

Raba skladenjskih struktur

Najpogostejši skladenjski strukturi pri govorniku B sta:

- povedkovni prislov *pomembno* (важно) + glagol (nedoločnik):

Izsek 17: *Pomembno je, da se proti porajajočemu se terorizmu borimo enotno, da zaustavimo proizvodnjo in preprodajo mamil in da Afganistanu pri obnovi nudimo vso potrebno pomoč, da si ekonomsko opomore in se povrne v stabilno stanje.*

Izsek 18: *Ključno je stopiti korak naprej in poskrbeti za še trdnjše usklajevanje in uresničevanje projektov na področju izmenjave, vlaganja in infrastrukture znotraj Evrazijske ekonomske unije in kitajske pobude za gospodarski pas svilne poti (BRI).*

- povedkovni prislov *prav gotovo* (безусловно) s faktičnim pomenom:

41) *Prav gotovo pa si ne moremo pomagati, da bi nas ne skrbelo vprašanje iranske oborožitve.*

Razprava

V analizi smo izpostavili jezikovnostilne značilnosti, ki jih v svojih govorih uporabljata oba govorca. Četudi se zavedamo, da na podlagi jezikovnostilne analize le dveh govorov ne moremo posploševati, pa lahko, primerjajoč ta dva govora (tudi zaradi njune sorodnosti), ugotovimo, da želita v analiziranih govorih oba govorca: (1) neposredno zavezati občinstvo k predmetu razprave ter (2) navdihniti neposredno občinstvo, da bi le-to izrazilo svojo zavezanost do predmeta razprave. To skušata doseči s tem, da občinstvu približata globoko zavezanost k skupnemu plemenitemu in vrednemu cilju delovanja. Pri tem si oba obravnavana govorca pomagata s spodaj naštetimi jezikovnostilnimi sredstvi:

- govorec A kot tudi govorec B v analiziranih govorih uporabljata povedni in pogojni naklon;
- govorca A in B v analiziranih govorih večinoma uporabljata sedanjik, ki daje občutek večje neposrednosti, hkrati pa občinstvo umešča v dano situacijo in jim daje tudi (lažen) občutek možnosti sovplivanja na dogodke doma in v svetu;¹²
- oba govorca v analiziranih govorih uporabljata prvo osebo množine, s čimer z občinstvom, ki ga nagovarjata, vzpostavita stik, občasno pa, ko želita poudariti svojo zavezanost k nečemu, uporabljata tudi prvo osebo ednine, t.i. *samoljubni jaz*. Tretjo osebo ednine govorca uporabljata, ko se sklicujeta na nekaj izjemno pomembnega, ki presega posameznika, tj. na državo;
- povečano pojavljanje določenih besed in besednih zvez v analiziranih govorih kaže na njuno čustveno vpletenost in poudarke, ki jih želita dati, sočasno pa prav s temi jezikovnostilnimi sredstvi vplivata tudi na čustva občinstva;
- oba govorca v analiziranih govorih uporabljata deontična naklonska sredstva, govorec B občasno uporabi tudi dinamično naklonskost; pri njem je prisotno tudi zanikanje naklonskih glagolov;
- oba govorca v analiziranih govorih uporabljata aktivne glagolske strukture, kar zmanjšuje razdaljo med njima in občinstvom, saj je govorec oseb v stavku in sebi podeljuje status akterja.

¹² V preteklem času ima občinstvo le možnost »opazovanja in ocenjevanja«.

Poleg naštetih podobnosti in sorodnosti pa se v analiziranih govorih pojavljajo tudi nekatere razlike, ki jih moramo izpostaviti, in sicer:

- govorec A v analiziranem govoru poleg sedanjega in preteklega uporablja tudi prihodnji čas, predvsem ko napoveduje bodoče dogajanje/delovanje države;
- govorec B v analiziranem govoru poleg tega pogosteje kot govorec A uporablja prvo osebo ednine (samoljubni jaz), s čimer občinstvu otežuje povezovanje s predmetom razprave;
- opazimo lahko, da govorca A v analiziranem govoru zaznamujeta akcija in dolžnost, ki kažeta na sporazumni, socialni in ekološki voluntarizem, kar se odraža v uporabi glagolov: *nadaljevati*, *prizadevati*, *odločiti se*, *izpolnjevati*, *ohranjati*, *zagotavljati* in podobno; pri govorcu B tega ni, četudi prav tako uporablja glagole upravljanja, ustvarjanja in ravnanja (predvsem izrazje, vezano na boj oziroma aktivno udejstvovanje);
- govorec A v analiziranem govoru pogosto uporablja deiktčne prislove (danes, takrat, letos), medtem ko za govorca B to ne drži; govorec B v analiziranem govoru pogosto uporablja povedkovni prislov *pomembno* in povedkovni prislov *zagotovo* s faktičnim pomenom;
- metaforičnost je v analiziranem govoru pri govorcu A izvzeta, medtem ko je v govorih govorca B pogosto prisotna.

Sklep

Dandanes je vloga političnega jezika povsem drugačna kot pred desetletji. Zaradi sodobne tehnologije in enostavnega dostopa do različnih vrst medijev ima lahko vsakdo vsakodnevni stik s politično besedo. Vsi smo vsak dan v stiku z določenimi političnimi jezikovnimi sredstvi prek televizijskih zaslonov in radijskih sprejemnikov ali prek posnetkov, objavljenih na spletu, in jih vsaj do določene mere lahko spremljamo in analiziramo. Ker je govor vseskozi podvržen vplivu zunanjih dejavnikov, tj. prostoru, kjer je govor podan, množici, ki govoru sledi, in podobno, politični govor marsikje odstopa od predpisane knjižne norme, čemur botrujejo torej različni družbenopolitični dejavniki.

Naša analiza je pokazala, da se v izbranih govorih državnikov pogosto pojavljajo podobna jezikovna sredstva, figure in tropi, prav tako pa sta si sogovornika podobna pri stopnjevanju svojih govorov (od manj pomembnega k pomembnejšemu in nazaj k manj pomembnemu). V tem okviru lahko odgovorimo na prvo raziskovalno vprašanje, in sicer, da najdemo v obeh analiziranih govorih standardizirane oblike in jezikovna sredstva z vplivajnsko močjo, ki jih govornika rada uporabljata (ponavljanje, glagolski vid, naklon in podobno). Na drugi strani pa se med govornikoma kažejo razlike v uporabi osebe, v kateri je govor podan. Ko želita zadevo objektivizirati

in povečati njeno veličino, uporabljata tretjo osebo ednine. Če želita poudariti soodgovornost, uporabita prvo osebo množine, ko pa je njun namen, da poudarita svojo pomembnost, uporabita prvo osebo ednine. To drugi govorec uporablja veliko pogostejše kot prvi, kar lahko pripišemo predvsem pomenu Ruske federacije v mednarodni skupnosti.

Zavedajoč se omejitev raziskave, ki smo jih izpostavili že na začetku razprave, lahko povemo, da moramo uporabo jezikovnostilnih sredstev v analiziranih govorih razumeti kot pilotno analizo govorov dveh državnikov. Tako ugotovitev ne moremo in ne smemo posploševati – ne na splošne značilnosti govorov obeh govornikov ne na sorodnosti in razlike med oblikovanjem jezikovnostilnih sredstev v slovenskem in ruskem jeziku. Da bi lahko zadeve posplošili, bi morali analizirati več govorov obeh govorcev, v še bolj sorodnem kontekstu in v jasnejšem okviru delovanja. Prav tako bi bilo morda bolje, ko bi analizirali govore dveh državnikov držav, ki sta si po velikosti bližje. To bi bilo smiselno predvsem z vidika pojavljanja tretje osebe ednine (država) in prve osebe ednine (samoljubni jaz). Smiselno bi bilo analizirati tudi jezikovnostilne značilnosti govorov državnikov longitudinalno, znotraj iste države, da bi videli, ali se govori res vedno vežejo le na govorca ali obstaja nekakšen nacionalni/državni kanon uporabe jezikovnostilnih sredstev, ki ga je treba vedno upoštevati in uveljavljati, če posameznik želi, da bo govor uspešen. Vse te metodološko odprte zadeve, ki bi omogočile nadaljnjo posploševanje ugotovitev, ostajajo izziv za raziskovanje področja tudi v prihodnje.

LITERATURA

- Austin, John (1962): *How to do Things with Words?* Oxford: Oxford University Press.
- Balogh, József (2011): *Analyse linguistique des discours de politique extérieure de Jacques Chirac*. Veszprém: Université de Pannonie: École Doctorale en Sciences du Langage.
- Beard, Adrian (2000): *Language of politics*. London, New York: Routledge.
- Berridge, Geoff R. (2001): *A Dictionary of Diplomacy*. Palgrave: New York.
- Brinker, Klaus (2000): *Methoden. Textstrukturanalyse. V: Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. zvezek. Klaus Brinker et al (ur.), 164–175.
- Dieckmann, Walter (1975): *Sprache in der Politik*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Ellis, Richard J. (1998): *Speaking to the People: The Rhetorical presidency in historical perspective*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Fairclough, Norman (2000): *New Labour, New Language?* London: Routledge.
- Gorenc, Nina (2011): *Pasti in izzivi političnega in diplomatskega diskurza*. Teorija in praksa 48 (4): 893–914.

- Gorjanc, Vojko, in Darja Fišer (2018): Twitter in razmerja moči: diskurzna analiza kampanj ob referendum za izenačitev zakonskih zvez v Sloveniji. *Slavistična revija* 66 (4): 473–495.
- Holly, W. (1990): *Politikersprache. Inszenierungen und Rollenkonflikte im informellen Sprachhandeln eines Bundestagsabgeordneten*. Berlin: De Gruyter.
- Hribar, Nataša (2006): *Sodobni slovenski politični jezik*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- (2009): Vloga medijev v političnem komuniciranju. *Teorija in praksa* 46 (6): 857–869.
- Hudej, Sonja (2002): Uspešnost uresničevanja tvorčevega namena v šestih besedilnih vrstah. *Slavistična revija* 50 (1): 61–81.
- Kalin Golob, Monika (2004): Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41 (3–4): 703–711.
- Kalin Golob, Monika, in Nataša Logar (2014): Prostor v poročevalskem skupnem sporočajskem krogu. *Slavistična revija* 62 (3): 363–373.
- Kalin Golob, Monika, in Nataša Logar (2015): Jezikovne izbire pri upovedovanju zaupnih virov informacij: iz zgodovine v sodobnost. *Teorija in praksa* 52 (4): 651–669.
- Kalin Golob, Monika, in Anton Grizold (2017): Obrambna prвина nacionalne varnosti Slovenije v primežu obveščevalno-varnostne službe, politike in medijev. *Teorija in praksa* 54 (1): 92–111.
- Kaloh Vid, Natalia (2017): Posodabljanje prevodov: prevajanje kulturnospecifičnih elementov v prvih dveh knjigah romana Bratje Karamazovi. *Slavistična revija* 65 (3): 459–473.
- Kernc, Boštjan (2004): Značilnosti političnega jezika v totalitarni in demokratični družbi na primeru slovenskih parlamentarnih govorov. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Korošec, Tomo (2006): O besediloslovnih prvinah v slovenskem jezikoslovju. V: *Slovensko jezikoslovje danes*. Ada Vidovič Muha (ur.), 239–258. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Kotovskaja, Svetlana Stanislavovna (2012): *Vvedenie v lingvističeskiju pragmatiku*. Minsk: BGU.
- Krajnc, Mira (2005): Poskus oblikovanja meril za tvorbo učinkovitega javnega govorjenega političnega besedila. *Slavistična revija* 53 (1): 27–47.
- Krajnc Ivič, Mira (2005): *Besedilne značilnosti javne govorjene besede*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Kunst-Gnamuš, Olga (1995): *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meterc, Matej (2015): Enot slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS. *Slavistična revija* 63 (1): 1–15.
- Nick, Stanko (2001): *Use of Language in Diplomacy*. V: *Language and Diplomacy*. Jovan Kurbalija in Hannah Slavik (ur.), 39–49. Malta: DiploProjects, Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, University of Malta.

- Neustadt, Richard E. (1990): *Presidential power and the modern presidents: The politics of leadership from Roosevelt to Reagan* (3rd edition). New York: Free Press.
- Norman, Boris Justinovič (2009): *Lingvističeskaja pragmatika (na materiale rus-skogo i drugih slavljanskih jzykov): kurs lekcij*. Minsk: BGU.
- Nuyts, Jan (2014): *Analysis of the modal meanings*. V: *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Jan Nuyts in Johan Van Der Auwera (ur.), 31–49. Oxford: Oxford University Press.
- Pehar, Dražen (2011): *Diplomatic Ambiguity: Language, Power, Law*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Richardson, John E. (2007): *Analysing Newspapers: An approach from critical discourse analysis*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Rose, Peter (1995): *Cicero and the Rhetoric of Imperialism: Putting the Politics Back into Political Rhetoric*. *A Journal of the History of Rhetoric* 13 (4): 359–399.
- Searle, John R. (1969): *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press.
- Scuteri, Lucia Gaja (2018): *Diahrona makroprozodična raziskava slovenskega govora v televizijskih informativnih oddajah*. *Slavistična revija* 66 (2): 143–157.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: spletna izdaja*. Dostopno preko <http://www.fran.si> (29. 6. 2019).
- Svetličič, Marjan, in Boštjan Udovič (2019): *Učbenik za predmet Tehnike pogajanj*. Osnutek.
- Tivadar, Hotimir (2010): *Gradivna utemeljenost opisa slovenskega govorjenega jezika*. V: *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Vojko Gorjanc in Andreja Žele (ur.), 53–62. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, Jože (1992): *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trupej, Janko (2014): *Zaznamovanost slovenskega izrazoslovja za temnopolte*. *Slavistična revija* 62 (4): 635–645.
- (2015): *Strategije za podnaslovno prevajanje profanosti v slovenščino*. *Slavistična revija* 63 (1): 17–28.
- Udovič, Boštjan (2016): *Vpliv jezika diplomacije na normo knjižnega jezika*. *Slavistična revija* 64 (3): 365–384.
- Udovič, Boštjan (2017): *Music as a means of statecraft: the example of ceremonial sessions of the National Assembly*. *Muzikološki zbornik* 53 (1): 185–202.
- Udovič, Boštjan, Tanja Žigon in Marija Zlatnar Moe (2011): *Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih*. *Slavistična revija* 59 (3): 269–291.
- Udovič, Boštjan, in Monika Kalin Golob (2019): *Med navdušenjem in razočaranjem: analiza poročanja treh slovenskih tiskanih dnevnikov o odločbi arbitražnega sodišča*. *Slavistična revija* 67 (4): 589–603.
- Verdonik, Darinka (2003): *Pragmatični vidik nespোরазumov v komunikaciji*. Doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Verdonik, Darinka (2013): *Koncept konteksta v jezikoslovnih in kulturnih teorijah*. *Slavistična revija* 61 (4): 631–650.

- Verdonik, Darinka (2019): Pomanjkljivo sporazumevanje v ideološko vpetem diskurzu. *Slavistična revija* 67 (3): 509–525.
- Verschueren, Jeff (2003): *Understanding Pragmatics*. Peking: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Vidovič Muha, Ada (2015): Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst (poudarek na povedkovniku in členku). *Slavistična revija* 63 (4): 389–406.
- Vidovič Muha, Ada (2019): Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* 67 (2): 127–137.
- Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Wodak, Ruth (1968): The power of political jargon – a »Club-2« discussion. V: *Power, language and ideology*. Ruth Wodak (ur.), 137–165. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing company.
- Zadavec Pešec, Renata (1994): *Pragmatično jezikoslovje: temeljni pojmi*. Ljubljana: Center za diskurzivne študije, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.
- Žele, Andreja (2008): *Osnove skladnje*. Ljubljana: samozaložba.
- Žele, Andreja (2012): Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola. Ljubljana: Založba ZRC. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Žele, Andreja (2019): O pravnem jeziku z vidika pravnikov in jezikoslovcev. *Slavistična revija* 67 (3): 527–529.
- Žigon, Tanja (2017): Übersetzung oder Adaption: Fallbeispiel Jakob Alešovec (1842–1901). *Acta neophilologica* 50 (2): 153–171.
- Žigon, Tanja (2013): The image of the "Turk" in Slovene culture in light of newspaper articles. *Across languages and cultures* 14 (2): 267–286.

OHRANJANJE ZAUPANJA V MREŽNI JAVNI SFERI: PROBLEM JAVNIH FORUMOV IN PERSONALIZACIJA NOVIC**

Povzetek. Avtor izpostavi možnosti ohranjanja zaupanja v spletne medije in platforme s pomočjo javnih forumov. Ideja izhaja iz vpliva kot posplošene oblike komuniciranja, ki za svojo prepričljivost zahteva kontinuirano vzdrževanje zaupanja med javnimi akterji, ki se neprestano soočajo pred javnostjo. Participacija v mrežni javni sferi je utemeljena na reverzibilnosti (interaktivnosti) in recipročnosti, vendar imajo distribuirane mreže strukturne in topografske značilnosti, ki v kombinaciji s platformskimi poslovnimi modeli in personalizacijo vsebin omejujejo njihovo »družbeno vidnost«. Napetosti med široko participacijo, centralizacijo zbiranja podatkov in avtomatizacijo distribucije vsebin in povezav vodijo do demokratičnega deficita mrežne javne sfere.

Ključni pojmi: mrežna javna sfera, vpliv, zaupanje, platforme, algoritmi, personalizacija novic

Uvod

Ameriški Raziskovalni center Pew je med letoma 1985 in 2011 zasledoval zaupanje občinstva v tisk. 66 odstotkov vprašanih je leta 2011 menilo, da novice niso točne (34 odstotkov v letu 1985), 77 odstotkov jih je menilo, da so novice bolj naklonjene eni od strani (53 odstotkov 11 let pred tem), 80 odstotkov vprašanih meni, da je tisk pod vplivom močnih ljudi ali organizacij (53 odstotkov v letu 1985) (PEW, 2011). Po raziskavi Evropske radiodifuzne zveze (EBU) 66 odstotkov vprašanih ne zaupa družbenim omrežjem (EBU, 2019: 8), najbolj pa zaupajo tradicionalnim medijem, kot so radio, televizija in tisk. Zaupanje družbenim omrežjem upada iz leta v leto (zaupa jim 19 odstotkov vprašanih) in je najnižje od leta 2014, ko je bilo zaupanje prvič izmerjeno (prav tam: 36). Platforme družbenih omrežij so sestavni del mrežne javne sfere, ki v svojem idealu omogoča široko participacijo državljanov v javnem komuniciranju. Mrežno javno sfero je med prvimi definiral Yochai

* Dr. Peter Sekloča, izredni profesor, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

Benkler (2006). Utemeljena je na vodoravnem dvosmernem komuniciranju, amaterski produkciji in deljenju vsebin po distribuiranih mrežah, ki tvorijo spletno okolje. Glede odprtosti in dostopnosti nadgrajuje idejo diskurzivne javne sfere, kot sta jo denimo podala že John Dewey (1927/1999) in Jürgen Habermas (1962/1989).

Mediji v vseh svojih oblikah so del sistema vpliva (Habermas, 1989: 320), katerega prepričevalna kapaciteta v obliki zaupanja v javne govorce (ali skupine) se ohranja na javnih forumih (Mayhew, 1997). Velja, da »samo kadar so zadeve naslovljene z nasprotnih si platform lahko govorimo o javnih forumih« (prav tam: 256). Infrastrukturo mrežne javne sfere sestavljajo različne spletne platforme, naj jih razumemo kot »tehnološke platforme« (družbena omrežja, agregatorji novic, iskalniki ...), »medije, temelječe na vsebini« (Möller in Rimscha, 2017) ali pa kot različne spletne »govorniške odre« za objavljanje mnenj posameznikov in skupin. Odprta distribuirana mreža ima vse potenciale za srečanje nasprotujočih si javno objavljenih mnenj, pa vendar vpliv v mrežni javni sferi vedno bolj podlega inflatornim težnjam, kažejo zgoraj našteve raziskave. Zakaj javnost ne postavi vpliv govorcev pod vprašaj? Je mogoče, da mrežna javna sfera zaradi kombinacije topoloških značilnosti distribuiranih mrež in ekonomskih prisil poslovnih modelov spletnih medijev in tehnoloških platform, težko uskladi univerzalno participacijo in kontinuirano zagotavljanje zaupanja v novice, sporočila in javne govorce?

Teza je, da strukturne in topološke značilnosti (od fragmentacije javnosti do monopolizacije komunikacijskega prostora) mrežne javne sfere sicer omogočajo široko participacijo v javni sferi, vendar pa si ekonomsko uspešnost novičarski mediji in platforme zagotavljajo s personalizacijo spletnih novic in sporočil, kar močno omejuje dostop do različnih vsebin in posledično ovira nastanek vsem vidnih forumov za testiranje vpliva v mrežni javni sferi. Publiciranje mnenj je kljub monopolnim težnjam mrežne komunikacijske infrastrukture omogočeno, vendar personalizacija novic in usmerjeno publiciranje potencirajo oblikovanje posebnih »zadevnih javnosti« (angl.: *issue publics*) (Habermas, 2009: 158), ki so relativno izolirane in se posledično redko soočijo.¹ Z drugimi besedami, javne zadeve niso naslovljene z nasprotujočih si platform, kar je pogoj za obstoj javnih forumov za ohranjanje prepričevalne kapacitete vpliva, ki temelji na zaupanju. Zaupanje je tukaj naslovljeno celostno, kot zaupanje javnosti v medijski sistem, ki predstavlja infrastrukturo javne sfere. Zaupanje pomeni izpolnitev

¹ Kot »zadevne javnosti« tukaj pojmujeemo specifične javnosti kot publike, ki med seboj ne komunicirajo, čeprav v javni razpravi naslavlajo isto perečo javno zadevo oziroma problem. Potemtakem so to izolirane problemske javnosti z enakim problemom, o katerem se vsi partikularni interesi niti ne soočijo. To so posebne zadevne javnosti, s čimer se odpre vprašanje, ki bi sicer zahtevalo širšo razpravo, ali sploh lahko govorimo o javnosti kot taki, saj le-ta načeloma zahteva univerzalno dostopnost in vidnost, ne pa njune specifičnosti in omejevanja.

pričakovanja javnosti kot publike, da mediji opravljajo svojo nalogo pri vzdrževanju komunikativne integracije in solidarnosti med člani javnosti.

Sociološka konceptualizacija medijev v teoriji komunikativnega delovanja (Habermas, 1989) in sistemski teoriji (Parsons, 1967) bo podlaga za pojasnitev procesov ohranjanja zaupanja v javni sferi. Že Leon Mayhew (1999) je pojasnjeval, da se zaupanje v javne akterje lahko ohrani le, če je njihov vpliv javno testiran, kar je podlaga za razvoj ideje ohranjanja zaupanja v medijski sistem. Začetki mrežne teorije (Baudrillard, 1972/2003; Enzensberger, 1970/2003) bodo na kratko pojasnili potrebne pogoje za vzpostavitev javnih forumov. Na podlagi teh zaključkov bodo nato pojasnjeni problemi zagotavljanja verodostojnosti spletnih medijev in tehnoloških platform v kontekstih, ki jih vzpostavlja personalizacija novic, in so kot taki konstitutivni za demokratične procese oblikovanja javnega mnjenja. Raziskava EBU (2019: 15) namreč nazorno pokaže pozitivno korelacijo med zaupanjem nacionalnim medijem in zadovoljstvom z demokracijo (korelacijski koeficient: 0,70).

Vpliv in zaupanje medijem

Abstraktno gledano so mediji komunikacijska sredstva, ki olajšajo sporazumevanje med ljudmi. So dveh vrst, krmilni mediji (denar in moč) in posplošene oblike komuniciranja (vpliv, zavezanost vrednotam), je pokazal Habermas (1989), ko je kritično nadgradil Parsonsovo (1951; 1967) razumevanje medijev. »Množični mediji pripadajo tem posplošenim oblikam komuniciranja. Slednje osvabljajo komunikacijske procese od provincialnosti zamejenih prostorsko-časovnih kontekstov in omogočajo nastanek javne sfere [...] (Habermas, 1989: 390). Razhajanje med Parsonsom in Habermasom odraža njuno različno razumevanje družbe, ki je pri prvem sistemsko in funkcionalistično, pri drugem pa skozi teorijo komunikativnega delovanja sledi dualizmu sistema in sveta življenja. Za Parsonsa je vpliv krmilni medij, po Habermasovem mnenju vpliv služi le za dvig doseganja sporazuma na višji nivo, za kondenziranje trditev, ki morajo v končni fazi biti spoznane za veljavne v skladu s pravili sporazumevanja. Torej ni krmilni medij.

Kot ugotavlja Leon Mayhew, je razhajanje Parsonsa in Habermasa mogoče razložiti ravno prek njunega različnega razumevanja podpore² vpliva. Medtem ko je Parsons poudarjal sistemski nivo podpore, se je Habermas močneje usmeril na relacijski nivo. *Sistemske oblike podpore* slonijo na solidarnosti voditeljev in vodenih, na zavedanju obojih, da z medsebojnim zaupanjem lahko dosežejo skupne cilje. *Relacijske oblike* pa slonijo na zmožnosti »tarč« vpliva, da od vplivnih zahtevajo in tudi dobijo

² Podpora se nanaša na zmožnost zagotovitve vrednosti krmilnih medijev (na primer denarja) oziroma veljavnosti trditev, vsebovanih v posplošenih oblikah komuniciranja.

dodatne argumente za podane trditve (Mayhew, 1997: 134). Našteti procesi se v sodobnosti odvijajo v mediatiziranem okolju, s čimer pridemo do dvo-stopenjskega vpliva: »Občinstvo množičnih medijev je locirano na koncu dveh stopenj vpliva, vpliva virov in vpliva medijev, ki prenašajo znanje in mnenja od virov k javnosti« (Mayhew, 1997: 252). Po analogiji z javnimi govorci je zaupanje v medije kot družbeno-tehnološke organizacije prav tako utemeljeno v prepletu obeh oblik podpore vplivu, le da posamezne govorce zamenja medij kot institucionalna celota. Zaupati pomeni verjeti virom reprezentacij brez zadostnega celostnega poznavanja situacije in brez kalkulacij o posledicah zaupanja, bi lahko povzeli Mayhewja (prav tam: 128). Vpliv je tako »mešanica potrebnih argumentov in pozivov, naj verjame-mo na podlagi zaupanja« (prav tam: 62). Poudariti velja, da vpliv temelji na argumentih šele v zadnji instanci, medtem ko njegovo posplošenje zahteva zasidranje v kulturno in normativno utemeljenem družbenem življenju, oblikovanje javne sfere pa zahteva tudi obstoj komunikacijskih tehnologij, pojasnjuje Habermas (1989: 184). Posebej izpostavlja elektronske medije množičnega komuniciranja, s pomočjo katerih se tudi koncentrirane mreže komuniciranja morajo podrežati načelom javne sfere in le »v zadnji instanci ostajajo odvisne od dejanj odgovornih akterjev« (prav tam: 185, poudarki v originalu). V mediatizirani javni sferi sporočila akterjev niso prostorsko in časovno zamejena, kar omogoča univerzalen dostop do njih in njihovo široko distribucijo, nikakor pa ne olajša njihovega relacijskega preverjanja. Zaradi časovne in prostorske razsežnosti ter načel univerzalne participacije zato v ospredje stopa sistemski nivo podpore.

Problem zaupanja v medije se torej ne veže na specifična sporočila, tem-več na ohranjanje zaupanja v celoten medijski sistem, ki posledično omo-goča oblikovanje učinkovitega javnega mnenja. Javnost zaupa medijem toliko, kolikor lahko z njihovo pomočjo vzdržuje solidarnost med drža-vljani. To je nivo kulturnih tradicij in temeljnih načel javne sfere, ki jih je vzpostavila moderna, in so usmerjena v doseganje sporazuma med zagovor-niki različnih interesov. Osrednji problem je, kako naj novičarski mediji in platforme posredujejo v tem procesu, da mu bo javnost zaupala, torej da bo zaupala samemu procesu in posrednikom v procesu – medijem.

V procesu oblikovanja javnega mnenja akterji utemeljujejo svoj vpliv pred drugimi člani javnosti. Končni sprejemniki sporočila težko preverjajo vsako sporočilo posebej in v okviru teh sporočil še posamezne vire. Vsaj pri novičarskih medijih se zanašajo na novinarstvo kot s profesionalnimi standardi in etičnimi kodeksi reguliran poklic. Sloves sledenja tem normam ohranja zaupanje v novinarje in medije ter ohranja prepričljivost njihovega diskurza. Poler Kovačič (2004) dokazuje, da je moč novinarskega diskurza odvisna od tistih, ki sodelujejo pri oblikovanju sporočila, od novinarjev do virov. Ohranjanje zaupanja sporočilu ali viru predstavlja relacijski nivo

podpore, medtem ko je zaupanje v celoten sistem, v tem primeru medijski sistem, »difuzno zaupanje«, pojasnjuje Toš (2007: 369). Problem izgube zaupanja v medije je predvsem problem sistemskega nivoja zaupanja, vendar ne zaradi kakšnega splošnega dvoma v verodostojnost posameznih novinarjev ali virov novic, temveč zaradi tega, ker je uspeh družbene integracije, ki poteka v javni sferi, odvisen od uspešnega zagotavljanja posploševanja vpliva, če uporabim Habermasove besede. Že Mayhew je s sintezo pogledov Parsonsa in Habermasa na podporo vpliva, ki v svoji »čisti obliki, neomadeževan z dejansko močjo visokega statusa, temelji izključno na argumentih« (Mayhew, 1999: 712; poudarki v originalu), izpeljal konceptualizacijo javnosti, ki je specializiran integrativni sistem. Ker naj bi bila javnost nezmožna slediti visokim standardom Habermasovega pragmatičnega diskurza, procese oblikovanja javnega mnenja usmerja vpliv. Z drugimi besedami, pomanjkanje časa in ostalih virov vodi posameznike k ekonomiziranju informacij, k »informacijskim bližnjicam«, bi rekel Mayhew (1997: 14). Konceptualizacija vpliva sloni na odvisnosti enih od informacij drugih. Nezaupanje medijem je posledica neustrezne odbire novic; je posledica ugotovitve članov javnosti, da mediji ne delujejo več v javnem interesu. Definicij slednjega je mnogo, sledeč Napoliju (2014: 3) pa je osrednje vodilo zagotavljanje informacij, ki omogočajo informirano odločanje javnosti in oblikovanje razsvetljenega javnega mnenja. Raziskovalci si nemalokrat niso edini, kako bi definirali kredibilnost ali zaupanje medijem, niti v tem, ali sta pojma sinonima. Mehrabi in sodelavci (2009: 139) ugotavljajo, da sta pojma kompleksna in večdimenzionalna, zato zaupanje razumejo kot sestavljeno iz treh komponent: uporabe medija, pomembnosti zadev in zanašanja na medije. Takšen pogled izpostavlja, skupaj s prej poudarjeno solidarnostjo v družbi, celostno in relacijsko konceptualizacijo zaupanja med državljani in medijskim sistemom. Relacijske konceptualizacije tu ne gre zamenjevati za relacijski nivo zavarovanja vpliva. Relacijska konceptualizacija zaupanja pomeni, da vsak posameznik različno zaupa medijem in da gre razlike med posamezniki iskati na podlagi njihove vpletenosti v javne zadeve in interes zanje, je dokazoval že Gunther (1992: 162). Zaupanje seže prek neposrednega testiranja resničnosti novic in izpostavlja zavedanje o sodelovanju javnosti in medijev pri oblikovanju demokratične politične skupnosti.

Ko so javne zadeve naslovljene z različnih zornih kotov, se soočijo različne predlagane rešitve perečih javnih zadev in s tem partikularni interesi. To je tudi pot ohranjanja prepričevalnih kapacitet govorcev, obenem javnost lahko na forumih zahteva dodatno argumentacijo, s čimer se vzdržujejo relacijske oblike zavarovanja vpliva. Institucionaliziran obstoj forumov, bodisi kot profesionalna bodisi kot družbena norma, pa zagotavlja sistemsko zavarovanje vpliva, saj javnost ve, da bodo pozivi govorcev, naj jim javnost zaupa, navsezadnje podvrženi javnemu (vsem vidnemu) preverjanju.

Takšen institut vzdržuje sistem vpliva v javnosti in verodostojnost medijev, saj je neiskrenost govorca ali dezinformacija prej ali slej odkrita. V tem pogledu javni forumi omogočajo tudi eno od poti zoperstavljanja »lažnim novicam«. Lažne novice so namerno popačenje resnice. Lahko se celo zgodi, da je lažnivi govorci razkrit, pa ga njegova skupina še vedno podpira. Vendar tukaj ni vprašanje, ali se skupina zaveda laži ali ne. Vprašanje je, kako laž javno razkriti. Vsaj predvidevamo lahko, da soočenje lažne novice s konkurenčnimi interpretacijami in informacijami, posebej če jih poda akter, ki v družbi uživa visok ugled, tej izvorni novici in njenemu viru odvzame prepričljivost. Da protipropaganda nevtralizira izvorno propagandno sporočilo, sta ugotavljala že Lazarsfeld in Merton (1948/1999: 37). Zdi se veljavno sklepati, da soočenje lažne novice z drugimi novicami vzbudi vsaj dvom v njeno resničnost, če že ne izpostavi njene lažnivosti in jo nevtralizira.

Konceptualizacija vpliva kot posplošene oblike komuniciranja in ohranjanje zaupanja v njegovo orientacijsko funkcijo ima izvor v sociologiji, vendar problematika hitro postane politična, ko izpostavimo, da v dejanskosti preverjanje vpliva nemalokrat krmilita moč in denar. Političnost obsega dve dimenziji: prvič, transformacija partikularnih interesov je političen proces, saj obsega dogovor o prihodnjem delovanju družbe; drugič, prepričevanje s sklicevanjem na statusni red v družbi hitro postane politično vprašanje, če je dostop do javne sfere odvisen od posedovanja družbeno-ekonomskih virov. Uresničevanje načela odprtosti zagotavlja njeno pluralnost, kjer pluralnost obenem ohranja tudi sistem vzdrževanja vpliva. V tem pogledu je pluralnost operacionalizacija načela ohranjanja podpore (zavarovanja) vpliva in zajema tako dimenzijo celostne informiranosti družbe oziroma vzdrževanja kritične publicitete (sistemski nivo) kot tudi distribucijo zahtev po utemeljitvi vpliva (relacijski nivo).

Reverzibilnost in recipročnost

Da javnost lahko poda zahteve za utemeljitev vpliva, morajo njeni člani imeti dostop do javne sfere, kar jim omogočijo mediji in platforme. Morda najbolj poznane (empirične) kriterije za vzpostavitev pogojev komuniciranja politično učinkovite javnosti je najti že v delu Charlesa W. Millsa. Med drugim je izpostavil 1) da toliko ljudi kot sprejema mnenje tega tudi izraža, 2) da so mediji organizirani tako, da je na izraženo mnenje mogoče takoj odgovoriti (Mills, 1956/1965: 302). V njegovem delu je najti odmev zahtev, ki so znane že vsaj iz del Bertolta Brechta. Brecht pozove k preoblikovanju radijske tehnologije na način, da bo vsak lahko sporočal in ne samo sprejemal mnenja (Brecht, 1932). Brechtovo kritiko čez nekaj desetletij povzame Hans Enzensberger ter poudari umetno ustvarjeno nasprotje med producenti in konzumenti medijske tehnologije in vsebin, ki mora biti ekonomsko

in administrativno vzdrževano (Enzensberger, 1970/2003: 266). Brechtovo idejo o aplikaciji medija v interesu vseh konkretizira z idejo o kolektivni produkciji, v kateri so (amaterski) producenti avtonomni v odločitvah kako, kaj in za koga producirati vsebine – za razliko od profesionalnih producentov (novinarjev, urednikov idr.), ki so vključeni v hierarhično, centralizirano in s tem nadzorovano produkcijo: »Mrežni komunikacijski modeli, ki gradijo na načelu reverzibilnosti tokokrogov, lahko ponudijo smernice za preseganje takšnega položaja: množični časopis, ki ga pišejo in distribuirajo bralci, mreže videov, ki jih ustvarjajo politično aktivne skupine« (Enzensberger, 1970/2003: 267). Interaktivnost sodobnih tehnologij uteleša Enzensbergerjeve zahteve po reverzibilnosti, po povratnem toku komuniciranja. Mrežna produkcija in reverzibilnost postaneta osrednji načeli emancipatoričnega komuniciranja, ki se lahko upre prevladi množičnih medijev. Enzensberger je ta načela izpostavil v 70. letih prejšnjega stoletja, vendar je spregledal, da je javnost že v tistem času imela na razpolago sredstva za množično produkcijo amaterskih novic, vseeno pa kritična sporočila mnogokrat niso pomembno odzvanjala v javni sferi. Kriviti samo organiziranost medijskega sistema ali samo določeno obliko komuniciranja za neuspeh naprednih idej bi bilo preveč enostavno, saj so mediji del družbene totalnosti.

Jean Baudrillard vzame za kritiko Enzensbergerjevega predloga reorganizacije medijskega sistema in poudari, da »reverzibilnost nima nič za opraviti z recipročnostjo« (Baudrillard, 1972/2003: 286). Sklicuje se na Enzensbergovo ugotovitev, da

[v] sedanji obliki, oprema kot je televizija ali film ne služi komuniciranju, temveč ga preprečuje. Ne dopušča nikakršnega recipročnega delovanja med oddajnikom in sprejemnikom; tehnično gledano, zmanjšuje povratne informacije na najnižjo točko, kompatibilno s sistemom. (Enzensberger, 1970/2003: 262)

Problem torej predstavlja recipročna izmenjava, za katero reverzibilnost predstavlja potrebni, nikakor pa ne že zadostni pogoj. Baudrillard obenem izmenjavo vidi kot generator ideologije. Tudi v pričujočem besedilu je ena od osrednjih kontradikcij mrežne javnosti ravno vpetost medijev in platform v ekonomski sistem. Z namenom menjave, torej prodaje občinstva in uporabnikov platform, se novice in sporočila v mrežni javni sferi personalizirajo. Thurman in Schifferes (2012: 776) personalizacijo vsebin definirata kot

obliko interaktivnosti med sistemom in uporabnikom, v kateri se uporabljajo tehnološke značilnosti za prilagajanje vsebine, distribucije in pripravo komuniciranja posameznim uporabnikom na podlagi njegovih eksplicitno registriranih in/ali implicitno določenih preferenc.

Posameznik ni soočen z vsebinami, ki vsebujejo raznovrstne vire ali argumente o določeni zadevi, temveč je s pomočjo algoritmov postrežen samo z novicami, ki predstavljajo samo določene, največkrat njemu všečne, interese. Različni javni govorci niso soočeni med seboj, med njimi ni reciproci- tete, kar je pogoj, da lahko govorimo o diskurzivnih forumih. Reverzibilnost poskrbi za odprte komunikacijske poti, recipročnost zagotavlja argumen- tiran odgovor oziroma pluralnost reprezentacij. Recipročnost omogoča, da se argumentacija razvije, s čimer javnost ni zavezana samo aklamaciji ali zavračanju, temveč lahko tvorno sodeluje v razpravi. Ko sta udejanjena tako reverzibilnost kot recipročnost, je šele možen obstoj javnih forumov in z njimi institucionalizirano zagotavljanje zaupanja v vire informacij.

Konvergenca forumov in personalizacija novic

Za mrežno javno sfero je značilna tehnološka konvergenca medijev in platform, s čimer pride do izraza tudi svojevrstna konvergenca forumov, ki zaznamuje sovpadanje profesionalnega monološkega komuniciranja spletnih novičarskih medijev in amaterskega dialoškega komuniciranja na platformah družbenih omrežij. Kvalitativno to pomeni spajanje repre- zentacijske in interakcijske dimenzije javne razprave. Mediji, temelječi na vsebini, že sami po sebi predstavljajo forum, če celostno in kontekstualizi- rano predstavljajo javne zadeve. Recipročnost je tukaj kvaliteta distribuira- nih vsebin, za katere naj bi v skladu s profesionalnimi standardi poskrbeli novinarji. Interaktivnost je pogoj, da se vsebine lahko delijo po distribuirani mreži, kjer javnost lahko postavlja zahteve za dodatno utemeljitev retorike javnih govorcev. Tehnološke platforme že zaradi mrežne strukture omo- gočajo interaktivnost, vendar je njihova recipročnost predvsem kvaliteta sodelujoče javnosti. Spletne platforme so boljše pri omogočanju dostopa do javne sfere različnim posameznikom in skupinam, množični mediji pa bolje reprezentirajo proporcionalno sestavo javnosti oziroma prikažejo razpršenost interesov glede določene javne zadeve, je na podlagi različne moči konkurence v teh dveh sektorjih ugotavljal Jan van Cuilenburg (1999: 199). Mrežna javna sfera se napaja iz vsebin in sporočil iz obeh virov, spletnih medijev in platform, ki predstavljata kombinacijo »reprezentacijske« in »interakcijske« dimenzije javne sfere, kot ju je izpostavil Dahlgren (2005: 148). Prva dimenzija zajema produkte medijev, druga zajame komunicira- nje državljanov med seboj, kar sovпада s sistemskim in relacijskim nivojem zavarovanja vpliva in končno tudi s konvergenco forumov v sodobnosti. Sistemski nivo ima svoje profesionalne standarde produkcije novic in rutin- ski način odbiranja informacij ter virov. Druga, interakcijska dimenzija je konstitutivna za raven amaterske produkcije, skozi katero državljani skrbijo za relacijsko utemeljevanje vpliva pred svojim občinstvom. Konvergenca

obeh dimenzij se pokaže takrat, ko profesionalno producirane medijske vsebine, ki najdejo pot na platforme, nagovarjajo občinstvo od zgoraj navzdol ali prek različnih posrednikov (agregatorjev novic, iskalnikov ...). V temelju gre še vedno za dve različni obliki komuniciranja, monološko profesionalno in dialoško amatersko komuniciranje, ob tem da so komentarji pod profesionalnimi vsebinami namenjeni predvsem ohranjanju iluzije o dostopu javnosti do medijev. Če obliki komuniciranja obravnavamo ločeno, potem za zaupanje v profesionalno produkcijo poskrbijo lahko predvsem mediji sami, za zaupanje v platforme pa uporabniki. Vendar težava nastopi zaradi spajanja obeh dimenzij, reprezentacijske in interakcijske. Če prvo dimenzijo bolj zaznamuje profesionalno in celostno poročanje o dogodkih, je druga dimenzija mnogo bolj odvisna od kombinacije subjektivnih odločitev uporabnikov, katere vsebine deliti in s kom, in zunanjih algoritemsko programiranih odločitev, kaj je dostopno in vidno uporabnikom. Interakcijska dimenzija ima ambivalentno vlogo, saj omogoča, da državljani postavijo vpliv javnih akterjev neposredno pod vprašaj, obenem pa zajema selekcijo informacij, ki jo pri profesionalizirani reprezentacijski dimenziji nadzorujejo novinarji. S spajanjem obeh dimenzij novičarski spletni mediji in platforme stopajo v simbiotični odnos, v katerem platforme skrbijo za distribucijo novic, ki jih producirajo novičarski mediji (Möller in Rimscha, 2017: 39). Primerjava tržne moči globalnih platform in novičarskih medijev pokaže močnejši tržni položaj zadnjih, saj nadzor nad distribucijo vsebin pomeni tudi primat v oglaševanju.

Med obema konstitutivnima dimenzijama javne sfere, »reprezentacijsko« (output medijev) in »interaktivno« (komuniciranje državljanov) (Dahlgren, 2005), že po definiciji primanjkuje recipročnosti, čeprav povezavo med njima omogoča ravno interaktivnost (reverzibilnost). Recipročnost je tukaj odvisna od oblike komuniciranja in od vpetosti v trg. Komunikacijske tokove med spletnimi (množičnimi) mediji in državljani zaznamuje nizka recipročnost, saj je oblika komuniciranja med njimi enosmerna in monološka. Recipročno izpostavljenost vsebinam in tokovom komuniciranja zmanjšuje še močan tržni položaj platform pri zagotavljanju distribucije in algoritemskem nadzoru nad distribucijo vsebin, tako profesionalnih kot amaterskih. Vlogo platform okrepi še odsotnost regulacije spletnega komuniciranja, ki ga gostijo platforme.³ Algoritemska personalizacija novic je podrejena diktatom trga, torej oglaševalcem oziroma tistim, ki lahko plačajo za usmerjeno distribucijo sporočil, kar državljanom omejuje nabor akterjev in vsebin, ki bi jim bile sploh lahko postavljene (relacijske) zahteve po

³ Eden temeljnih razlogov za šibko regulacijo je, da platforme že od samega začetka niso bile ustanovljene z namenom služenja informacijskim potrebam publike, zato tudi nikoli niso delovale v reguliranem okolju z avtoritetami, ki bi jim lahko v imenu javnega interesa postavljale meje delovanja (Napoli, 2014: 4).

dodatni argumentaciji njihove retorike. Zaradi takšne nedostopnosti vsebin se ošibi tudi sistemsko zavarovanje vpliva. Vse vsebine seveda obstajajo »tam zunaj« na spletu, vendar se pred očmi različnih državljanov nikoli ne soočijo enake vsebine. Zanašanje na tržne sile pri zagotavljanju javnega interesa je eden pomembnejših dejavnikov fragmentacije mrežne javnosti.

Avtomatizacija distribucije

Mrežna javnost temelji na ideji univerzalne participacije pri produkciji in distribuciji sporočil z uporabo različnih oblik digitalnih medijev, komunikacijskih storitev in povezav. Po mnenju nekaterih raziskovalcev (Pariser, 2011; Habermas, 2009: 158) takšna odprtost skriva past fragmentacije javnosti. Benkler (2006: 242–255) te pomisleke zaobide s pojasnilom, da se diskurzi in uporabniki zbližujejo, preoblikujejo in združujejo v grozde, poleg tega vedno obstaja samo nekaj največjih strani, ki jih ljudje najpogosteje obiskujejo, kar uravnovesi fragmentacijo. Še vedno pa obstaja dovolj nadmernih (redundantnih) povezav na ogromno straneh, ki vodijo do ogromnega števila drugih strani, kar uravnoteži koncentracijo in polarizacijo, zatrjuje Benkler (prav tam: 253). Končna topološka slika je, da se platforme in vozlišča z veliko povezavami porazdeljujejo po potenčnem zakonu, z dolgim repom v desno (angl. power-law distribution), kjer se skozi močno obiskana vozlišča filtrira dostop do več strani in govorcev, kot to običajno lahko zagotovijo množični mediji (prav tam: 255). Takšna ocena internetizacije javnega komuniciranja je dokaj liberalno-idealistična, gradi pa predvsem na normativnih načelih politične teorije, ocenjuje Rasmussen (2016: 77). Opisi idealiziranih pogoji ne upoštevajo, da moč na spletu ni enakomerno razpršena med akterji oziroma da so se od časa izdaje Benklerjeve študije leta 2006 do zdaj oblikovali ogromni globalni komunikacijski monopoli (Facebook, Twitter, Amazon, Google). Velik del javnega komuniciranja dandanes poteka v okviru teh gigantskih platform, saj zajemajo nesorazmeren del celotnega družbenega komunikacijskega sistema, od infrastrukture, distribucijskih servisov do vsebin in komunikacijskih servisov. Proces uravnoveževanja koncentracije in fragmentacije tako ne potekajo več v okolju relativno visoke konkurence, kot na začetku 21. stoletja, temveč strukturo mreže novičarskih medijev in platform močno oblikuje nekaj globalnih oligopolov. Če v idealiziranih razmerah fragmentacijo uravnoteži koncentracija, slednjo pa nevtralizira odprtost poti, zdaj globalni oligopoli komuniciranje državljanov zapirajo v svoja korporativna okolja. Širitev komunikacijskih poti je vedno prinašala določeno mero fragmentacije, tudi pred razmahom digitalizacije, zato se zdi bolj plodno analizirati pogojenost fragmentacije in njene posledice z vidika ekonomskih trendov, ki spreminjajo tudi topologijo mrež in povezav.

Tehnološke platforme uporabljajo poslovni model, ki temelji na ekstrakciji in prodaji podatkov uporabnikov (Srnicsek, 2017: 25). Algoritmi poskrbijo za distribucijo vsebin, ki kar najbolj ustrezajo preferencam uporabnikov, katerih pozornost je prodana oglaševalcem. Pri določanju pomembnosti vsebin se upoštevajo različni dejavniki, med njimi najpogosteje privlačnost, teža vsebin v pomenu vključenosti (število všečkov ...), časovna oddaljenost (Roese, 2018: 323). Avtomatizacija distribucije in dosegljivosti vsebin ter povezav nagraduje velike, saj ti lažje dosežajo ekonomije obsega pri produkciji uporabnikov in ekstrakciji njihovih podatkov, obenem pa tudi lažje dosežajo ekonomije povezanosti, ko ponujajo različne komunikacijske storitve v okviru lastnega podjetja. Takšen efekt Bernard Enjolras in Kari Steen-Johnsen (2017: 103) poimenujeta »bogati-postajajo-bogatejši«. Oblikovanje monopolov oziroma oligopolov spodbujajo tudi mrežne eksternalije, saj povečevanje števila uporabnikov povečuje uporabno vrednost komunikacijskih storitev. Rezultat je, da se uporabniki povezujejo v maloštevilnih korporativnih prostorih, kar omogoča lažje zbiranje podatkov, personalizacija sporočil na podlagi teh podatkov pa oblikuje mnenjsko homogene skupine. Zanje je značilna introvertiranost in nemalokrat kultiviranje ekstremnih stališč (Rasmussen, 2016: 74). Veliko število nadmernih povezav, ki naj bi vodile do drugih strani, in ne samo do največjih, kot je ohlapen red na internetu utemeljeval Benkler (2006: 253), nadomestijo povezave v istem mnenjskem in korporativnem okolju, ki ga mnogi uporabniki redko zapustijo; to znižuje možnosti za izpostavljenost različnim vsebinam. Oligopol največjih tehnoloških platform ne zniža mnenjske fragmentacije javnosti, temveč zniža uporabo različnih informacijskih storitev. Uporabniki so postreženi s paketi uporabniških aplikacij, ki jih na svojih poteh nikoli ne zapustijo, kar znižuje celo učinek »malega sveta« (Enjolras in Steen-Johnsen, 2017:103), ki v idealiziranem spletnem okolju predstavlja protiutež tržni monopolizaciji. Učinek »malega sveta« pomeni, da med različnimi skupinami obstajajo povezave, ki pomagajo prečiti družbena in mnenjska prostranstva kiberprostora. Avtomatizacija distribucije in monopoli največjih korporacij preprečujejo, da bi uporabnik sploh poskusil povezave zunaj njemu prirejenega (personaliziranega) okolja. Obenem imajo ravno največje platforme tudi dostop do največ podatkov o uporabnikih. Več kot ima platforma uporabnikov in s tem podatkov o njih, večjo konkurenčno prednost ji dajejo algoritmi. Algoritmi izbirajo in priporočajo vsebine, s čimer prevzemajo vlogo določevalcev dnevnega reda. Za Napolija predstavljajo svojevrstno institucijo, ki ima regulativne učinke na občinstvo. Meni tudi, da so iskalni algoritmi in algoritmi, ki priporočajo vsebine, enako ali celo bolj pomembni od samih vsebin, ki jih izberejo (Napoli, 2013: 11). Dvom v govorce in vsebine je v takšnem nadzorovanem oziroma preferenčno oblikovanem okolju lahko popolnoma odsoten, saj posameznikove predstave o svetu niti niso izzvane z nasprotujočimi si informacijami.

Tako algoritmi kot klasični množični mediji odbirajo novice oziroma informacije, v tem pogledu so oboji institucionalizirani posredniki v komuniciranju, vendar so bili v primeru klasičnih množičnih medijev vsi potencialni sprejemniki vsebin dokaj dobro seznanjeni, katere novice se distribuirajo v javni sferi. V mrežni javni sferi se ob simbiozi novičarskih spletnih medijev, platform in različnih komunikacijskih servisov preglednost informacijskega okolja močno zmanjša, od tu tudi povečana vloga agregatorjev vsebin, iskalnikov in algoritmov. Posledice današnje situacije lepo ponazorí Cuilenburg, ko govori o »komunikacijskem paradoksu«: »Več kot ima družba IKT, manj ljudje uporabljajo iste vire informacij, in ker manj uporabljajo iste vire ob istem času, je manj verjetno, da bo prišlo do deljenja iste informacije v istem času« (Cuilenburg, 1999: 205). Če ni deljenja istih informacij, javnosti umanjka skupni objekt pozornosti, kar zmanjšuje možnosti širšega konsenza, in ko manj državljanov podpira določene odločitve, se zmanjšuje politični vpliv javnosti oziroma legitimnost mnenja javnosti. Malo število uporabnikov uporablja iste vire informacij, s čimer pridemo do mimobežnosti javnih zadev, obenem večina uporablja za komuniciranje malo število največjih platform, ki novice in sporočila filtrirajo s pomočjo algoritmov. Široko vključujoči javni forumi se težko oblikujejo, saj je redko katera zadeva naslovljena na način, ki bi zaobjel različnost interesov mnogih. Zaradi preobilja informacijskih virov je težko zagotoviti, da bo javnost o določeni zadevi informirana vsaj s podobnih virov. Namesto tega se razvijajo: (a) nove neparticipativne oblike komuniciranja; (b) kontradikcije med decentralizacijo mrežnega komuniciranja in centralizacijo podatkov o uporabnikih.

S širjenjem mrež uporabnikov tehnoloških platform se vzpostavljajo nove neparticipativne oblike komuniciranja, kar je svojevrstna kontradikcija. Distribuirana mreža širi krog uporabnikov, za katere je značilno »množično osebno komuniciranje« (Castells, 2009: 55), ki omogoča produkcijo, distribucijo in izbiro vsebin po želji uporabnika. Ko krmiljenje možnih povezav in dosegljivih vsebin prevzamejo algoritmi, se odprejo možnosti trženja, kaj bo določenim uporabnikom distribuirano. Akterji z večjo količino socio-ekonomskih virov lažje zakupijo komunikacijske poti do svojih potencialnih podpornikov, tudi volivk in volivcev (Facebook Business 2016). Določene vsebine so tako razposlane samo določenim naslovnikom. Lance Bennett in Jarol Manheim ugotavljata, da se vedno več močnih akterjev, bodisi iz ekonomskega bodisi iz političnega sistema, pa tudi spletnih medijev in platform, poslužuje takšnega »enostopenjskega toka komuniciranja« (Bennett in Manheim, 2006: 216), ki zaobide mnenjske voditelje v primarnih skupinah. Mnenjski voditelji so bili značilni za dvostopenjski tok komuniciranja. Zdaj z algoritmi podprto avtomatizirano razpošiljanje informacij in novic omogoča ciljanje posameznih članov občinstva glede

na njihove interese, življenjske sloge in predviden odziv. Primer je politično komuniciranje v času volitev, tudi referendumski kampanja o brexitu, ki je uporabljala platforme družbenih omrežij. Raziskave kažejo, da politiki in politične stranke kljub razpoložljivosti interaktivnih aplikacij in platform komunicirajo monološko in reprezentativno (Črnič in Prodnik, 2014: 1329). »Subvencioniranje informacij« (Gandy, 1981) s strani močnih akterjev in birokratskih virov je zdaj usmerjeno neposredno na državljane, ne več na novinarje. Četudi obstajajo komunikacijska orodja, ki omogočajo recipročni odziv, so močni akterji usmerjeni v segmentirano in obenem množično prezentacijo svojih interesov.

»Demokracija« partikularnih interesov

Učinkovito prepričevanje z uporabo enostopenjskega toka komuniciranja omogočajo dovolj velike baze podatkov o uporabnikih (tarčah vpliva) in ekonomski viri. Obliko takšnega komuniciranja so najprej razvili oglaševalci, nato so jo prevzele politične stranke in različni javni govorci. Posebej za politične stranke je značilno, da se neposredno nagovarjanje volivk in volivcev nikoli ne konča, in predvsem, da je politično komuniciranje podobno političnim kampanjam (Bennett in Manheim, 2006: 228). Spremeni se tudi medijski sistem vpliva, ki je bil nekdanj dvostopenjski: viri so vplivali na medije, mediji na javnost (Mayhew, 1997: 252). Oblikuje se enostopenjski sistem vpliva, pri katerem viri informacij zaobidejo medije in neposredno komunicirajo s prejemniki sporočil, s čimer se zaobidejo tudi forumi, ki jih je nekdanj vzdrževalo kontekstualizirano novinarsko poročanje. Recipročnost komuniciranja zaznamuje samo še zasebno komuniciranje posameznih državljanov z močnimi kolektivitetami. Močni akterji zaobidejo novinarje in komunicirajo neposredno z državljani, kar sicer omogoča relacijsko zavarovanje vpliva, ki pa ni nujno javno.

Oblast je centralizirana, platforme imajo centralizirane zbirke podatkov, le uporabniki so decentralizirani na način, ki jih ovira pri spoznavanju sveta zunaj njihove kolektivitete. Ko so sporočila poslana samo segmentu med seboj povezanih posameznikov, imajo ta sporočila omejeno »socialno vidnost« (Splichal, 2004: S17); socialna vidnost pomeni, da nekdo ve, da tudi drugi vidijo določeno sporočilo ali novico. Lastnost klasičnih množičnih medijev je, da se občinstvo zaveda, »da so tudi drugi priče istemu gradivu množičnega sporočanja«, je ugotavljal že Charles R. Wright (1959/1999: 78). Ta lastnost množičnih medijev je posamezniku omogočala zamišljanje javnosti, v kateri so bili vsi njeni člani informirani približno enako, iz enakih virov in o podobnih zadevah. V sodobnosti so različni člani javnosti informirani iz različnih virov in o različnih zadevah, k čemur mnogo prispeva personalizacija novic. Državljanji imajo omejeno vednost o tem, ali je nasprotni

tabor informiran tako kot oni sami, čeprav se celotna količina informacij, vsebin in povezav povečuje. Na sistemskem nivoju zavarovanja vpliva različna informiranost pomeni, da o isti zadevi različne državljane nagovarjajo različni govorci. Čeprav bi bilo utopično pričakovati, da se bo javnost kar neproblematično strinjala, kateri javni govorec je bolj kredibilen in kateri manj, tukaj niti ni skupnega poznavanja vseh (ali večine) različnih govorcev. Prav tako tudi govorci ne morejo biti prepričani v svojo »socialno vidnost«. Težava ohranjanja zaupanja je tukaj vezana konkretno na preverjanje kredibilnosti virov, na višjem nivoju pa nastopi težava zamišljanja solidarnosti med ljudmi, kar izpostavi relacijsko idejo samega zaupanja.

Segmentacija uporabnikov zamaje zavedanje o povezanosti državljanov. Več kot se uporabniki povezujejo in več kot producirajo vsebin, bolj se širi mreža uporabnikov in več podatkov o uporabnikih je na voljo za ekstrakcijo. Širjenje mrež uporabnikov decentralizira oblike komuniciranja, potencialno se odpirajo novi javni prostori, ki pa so mnogim članom javnosti nevidni oziroma jih nikoli ne obiščejo, obenem platforme centralizirajo svoje dejavnosti in zbirke podatkov, ki se uporabljajo za tržno regulacijo izpostavljenosti vsebinam in mogočim povezavam. Recipročnost v pomenu izmenjave vsem vidnih sporočil, torej »družbeno vidnih« vsebin, je močno odvisna od povpraševanja po pozornosti uporabnikov.

Neposredne oblike komuniciranja, ki jih omogoča zbiranje podatkov in so pospremljene z upravljanjem dostopa do vsebin, vodijo do »demokracije občinstev« (Manin, 1997), ki pomeni personalizacijo odnosa med politiko in občinstvom, in omogočajo lažji nadzor in upravljanje z razpršenimi mnenji. Člani občinstev ne komunicirajo med seboj in tako niso izpostavljeni različnim informacijam o določeni zadevi. Četudi obstajajo orodja za dialoško komuniciranje in sodelovanje s pomočjo spletnih aplikacij, je sporočanje političnih akterjev usmerjeno predvsem od zgoraj navzdol ter gradi na samopromociji lastnih interesov (Sekloča, 2016: 113). Reverzibilnost je sicer omogočena, vendar pa močni akterji nemalokrat prezrejo zahteve po utemeljitvi svojih trditev, kar zmanjšuje recipročnost v komuniciranju. Še več, ko tokovi komuniciranja povezujejo samo določene osebe ali tečejo v manjših skupnostih, utemeljevanje kredibilnosti ni javno, je zasebno ali poljavno. Diskurzivni forumi tako vključujejo omejen obseg različnih interesov, kar slabi demokratični potencial javnosti. Oblikujejo se manjše mreže, s čimer se krepí »sodelovalna demokracija« (Enjolras in Steen-Johnsen, 2017: 108), ki velja za zamejene interesne skupine, kar javno sfero posledično spreminja v sfero strateškega pridobivanja podpore partikularnim interesom. Kar nekaj avtorjev ugotavlja (Dahlberg, 2007; Pfetsch, 2018), da so družbene spremembe prinesle potrebo po raziskovanju procesov oblikovanja antagonističnih javnih mnenj, ki niso nikoli soočena v argumentaciji. Primer je lahko tudi oblikovanje javnega mnenja v posebni vrsti »zadevnih javnosti«, ki

so lahko celo notranje demokratične ali imajo visoko stopnjo konsenza, na zunaj pa nastopajo reprezentativno. Tu je mogoča analogija z refevdalizacijo javne sfere (Habermas, 1989). Govorimo lahko o svojevrstni mikrorefevdalizaciji javnosti, ki jo ne zaznamuje prevlada promocijske publicitete, temveč naslavljanje partikularnih zahtev neposredno na oblast, ne da bi iskali širšo podporo, kar je svojevrsten način lobiranja. Če refevdalizacija javnosti pomeni prepričevanje javnosti, da so določeni posebni interesi tudi interesi vseh, v spremenjenih okoliščinah skupine pritiska prepričujejo oblast, da je določena rešitev v interesu javnosti. V javni sferi se ne soočajo različne alternativne rešitve problemov z namenom oblikovanja širšega konsenza, temveč se poskuša neposredno vplivati na oblast. Obenem se mogoče konsenzualno mnenje oblikuje v manjših skupinah, s čimer imajo tudi mogoči skupni interesi manjšo legitimnost, kot pa če bi jih podpiralo večje število državljanov. Interesno homogene javnosti so lahko tudi notranje demokratične in imajo visoko stopnjo konsenza, vendar ne gradijo na zagotavljanju široke legitimnosti, s čimer se zmanjšuje politični vpliv celotne javnosti. V tem kontekstu odnos med političnim sistemom in »zadevnimi javnostmi« zaznamujejo pogajanja za uresničitev partikularnih interesov, kar povečuje demokratični deficit političnega sistema. Politični vpliv javnosti slabi, kar država lahko izkoristi tako, da spregleda zahteve za urejanje javnih zadev. Razdrobljena prezentacija zahtev in nizek politični vpliv javnosti se tako soočita s koncentrirano politično močjo, kar z zmernim pesimizmom lahko označimo za širšo krizo legitimnosti, vsaj v primerjavi z navdušenjem nad internetizacijo javnosti, ki je v nekaterih znanstvenih krogih prevladovalo v 90. letih prejšnjega stoletja.

Sklep

Zaupati medijem pomeni, da je njihova prepričevalna kapaciteta visoka. Ta kapaciteta se ohranja na relacijskem nivoju, kar pomeni, da sprejemniki informacij zaupajo virom. Na sistemskem nivoju pa zaupanje označuje zavedanje, da v družbi sploh obstajajo pogoji za komunikativno integracijo, da je mogoče preoblikovati partikularne interese na podlagi solidarnosti med ljudmi. Poudarjanje prepričevalnih učinkov na relacijskem nivoju lahko raziskovanje hitro popelje v psihologizacijo javnega mnenja. Ko pogoje prepričevanja obravnavamo kot kontekst, ki omogoča demokratično sporazumevanja v družbi, pa obravnava pogojev zaupanja dobi mnogo bolj politične poteze.

Mrežna javna sfera je načeloma domena predstavljanja heterogenih interesov in pluralnosti vsebin. Prepričljivost vsebin je del procesa oblikovanja mnenja javnosti, ki je toliko bolj legitimno v svojih zahtevah, kolikor več različnih interesnih skupin oziroma njihovih govorcev se je soočilo na javnih

forumih, bodisi neposredno bodisi s posredovanjem novinarjev. V sodobnosti pa se pojavi trend avtomatizacije razširjanja vsebin, ki je posledica platformskega poslovnega modela ter simbioze spletnih medijev in tehnoloških platform. Agonistični način publiciranja in deljenja vsebin vse bolj nadomeščajo oblike usmerjenega komuniciranja, kar pomeni, da sta dostop do vsebin in njihova distribucija programirana in upravljana glede na preference in pretekle spletne izkušnje uporabnikov. Nagnjenost k povezovanju z enako mislečimi stopnjujejo algoritemsko priporočene in distribuirane vsebine, kar ovira pretok heterogenih vsebin in vodi do trenda zamejenosti javnih forumov na homogene interesne skupine. Mrežna javna sfera se vedno bolj kaže kot področje strateškega boja za vpliv, v katerem nihče ne zaupa nikomur oziroma ne najde poti za preverjanje zaupanja, kar znižuje možnosti komunikativne družbene integracije. Zanja je poleg same interaktivnosti, ki je že sama po sebi lastnost distribuiranih mrež, potrebna tudi recipročnost v možnostih predstavljanja in sprejemanja različnih informacij. Le na javnih forumih se namreč trditve akterjev lahko preverijo z vidika resničnosti, ustreznosti družbenim normam in iskrenosti, ki zaznamujejo usmerjenost h komunikativnemu delovanju, torej k sporazumu (Habermas, 1984: 99). Navsezadnje zato niti ni najbolj problematična domnevna neiskrenost javnih akterjev, ki posledično vodi do nezaupanja spletnim medijem in platformam med državljani. Problematična je omajana sposobnost mrežne javne sfere, da zagotovi najprej družbeno vidnost partikularnih interesov in nato njihovo soočenje. To je tudi dvojna funkcija javnih forumov. Pojav »zadevnih javnosti« zato ni le plod iskanja ali uspešnosti povezovanja sorodno mislečih državljanov, temveč je tudi posledica delovanja algoritmov, ki so programirani glede na povpraševanje oglaševalcev ali močnih akterjev po dostopu do uporabnikov. Sistematično vzdrževanje kredibilnosti medijskih vsebin in javnih govorcev v mrežni javni sferi je zelo odvisno od razmer, ki jih postavljajo anonimni zakoni trga in z njimi personalizacija novic, kar znižuje univerzalnost javne sfere in različnost dostopnih vsebin.

LITERATURA

- Baudrillard, Jean (1972/2003): *Requiem for the Media*. V: Noah Wardrip-Fruin in Nick Montfort (ur.), *The New Media Reader*, 277–288. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Benkler, Yochai (2006): *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. London: Yale University Press.
- Bennett, Lance W., in Jarol B. Manheim (2006): *The One-Step Flow of Communication*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 608: 213–232.
- Brecht, Bertolt (1932): *The Radio as an Apparatus of Communication*. Bitter des Hessischen.
- Castells, Manuel (2009): *Communication Power*. Oxford: University Press.

- Cuilenburg, Jan Van (1999): On Competition, Access and Diversity in Media, Old and New: Some Remarks for Communication Policy in the Information Age. *New Media & Society* 1 (2): 183–207.
- Dahlberg, Lincoln (2007): Rethinking the Fragmentation of the Cyberpublic: From Consensus to Contestation. *New Media & Society* 9 (5): 827–847.
- Dahlgren, Peter (2005): The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. *Political Communication*, 22: 147–162.
- Dewey, John (1927/1999): Javnost in njeni problemi. Ljubljana: FDV.
- Enjolras, Bernard, in Kari Steen-Johnsen (2018): The Digital Transformation of the Political Public Sphere: a Sociological Perspective. V: Fredrik Engelstad, H. Kon Larsen, Jon Rogstad, Kari Steen-Johnsen (ur.), *Institutional Change in the Public Sphere*. DeGruyter.
- Enzensberger, Hans Magnus (1970/2003): Constituents of a Theory of the Media. V: N. Wardrip-Fruin in N. Montfort (ur.), *The New Media Reader*, 259–276. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Gandy, Oscar H. (1982): *Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy*. Norwood: ALEX Publishing Co.
- Gunther, Albert C. (1992): Biased Press or Biased Public? Attitudes Toward Media Coverage of Social Groups. *The Public Opinion Quarterly* 56 (2): 147–167.
- Habermas, Jürgen (1962/1989): *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana, ŠKUC.
- Habermas, Jürgen (1989): *The Theory of Communicative Action. Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (2009): *Europe: The Faltering Project*. Cambridge: Polity Press.
- Dostopno prek <https://www.facebook.com/business/pages/boost-post>
- Lazarsfeld, Paul, in Robert K. Merton (1948/1999): *Množično sporočanje, popularni okus in organizirano družbeno delovanje*. V: Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija* 2, 23–41. Ljubljana: FDV.
- Mayhew, Leon H. (1997): *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mehrabi Davood, Musa Abu Hassan in Muhamad Sham Shahkat Ali (2009): News Media Credibility of the Internet and Television. *European Journal of Social Sciences* 11 (1): 136–148.
- Mills, Charles Wright (1956/1965): *Elita oblasti*. Ljubljana: DZS.
- Möller, Johanna, in M. Bjørn von Rimscha (2017): (De)Centralization of the Global Informational Ecosystem. *Media and Communication* 5 (3): 37–48.
- Napoli, Philip M. (2013): *The Algorithm as Institution: Toward a Theoretical Framework for Automated Media Production and Consumption*. McGannon Center Working Paper Series 26: 1–36.
- Oblak Črnič, Tanja, in Jernej Amon Prodnik (2014): Samopromocijski novičarski mediji? Analiza spletnih mest slovenskih političnih akterjev. *Teorija in praksa* 51 (6): 1321–1343.
- Pariser, Eli (2011): *The Filter Bubble*. New York: The Penguin Press.
- Parsons, Talcott (1967): *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.

- Pfetsch, Barbara (2018): Dissonant and Disconnected Public Spheres as Challenge for Political Communication Research, *Javnost – The Public* 25 (1–2): 59–65.
- Poler Kovačič, Melita (2004): Novinarska rutina in (pre)moč uradnih virov informacij, *Teorija in praksa* 41 (3–4): 690–702.
- Roese, Vivian (2018): You won't believe how co-dependent they are. Or: Media hype and the interaction of news media, social media, and the user. V: Peter Vasterman (ur.), *From Media Hype to Twitter Storm*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sekloča, Peter (2016): Politična učinkovitost digitalnih državljanov: komuniciranje v strukturirani hierarhiji moči. *Annales, Series historia et sociologia*, 26 (1): 107–118.
- Splichal, Slavko (2004): Vidnost in moč v javnem mnenju. *Javnost – The Public* 11 (8): 13–27.
- Srnicek, Nick (2017): *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Toš, Niko (2007): Nezaupanje v institucije: Potek demokratične institucionalizacije v Sloveniji (1991–2006). *Teorija in praksa* 44 (3–4): 367–395.
- Thurman, Neil in Steve Schifferes (2012): The Future of Personalisation at News Websites: Lessons from a Longitudinal Study. *Journalism Studies*, 13 (5–6): 775–790.
- Wright, Charles R. (1959/1999): Narava in funkcije množičnega sporočanja. V: Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija* 2, 75–91. Ljubljana: FDV.

VIRI

- EBU (2019): *Trust in Media 2019*. Dostopno prek https://www.ebu.ch/publications/research/login_only/report/trust-in-media, 10.2. 2020.
- Facebook Business (2016): *Give Your Business Story a Boost*. Dostopno prek <https://www.facebook.com/business/pages/boost-post>, 10. 2. 2020.
- Napoli, Philip M. (2015): Social media and the public interest: Governance of news platforms in the realm of individual and algorithmic gatekeepers. *Telecommunications Policy*: 1–10. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.1016/j.telpol.2014.12.003>, 10. 2. 2020.
- PEW (2011): *Press Widely Criticized, But Trusted More than Other Information Sources. Views of the News Media: 1985–2011*. Dostopno prek <https://www.people-press.org/2011/09/22/press-widely-criticized-but-trusted-more-than-other-institutions/>, 10. 2. 2020.
- Rasmussen, Terje (2016): The Idea of a Networked Public Sphere. *The Internet Soapbox*, 65–78. Dostopno prek <https://www.idunn.no/the-internet-soapbox/chapter-5-the-idea-of-a-networked-public-sphere?languageId=2>, 10. 2. 2020.
- Peter Kumer, za PhD dodaj: ZRC SAZU, Anton Melik Geographical Institute, Slovenia.

POZNAVANJE DEMENCE MED MLADOSTNIKI V STARAJOČI SE DRUŽBI: PILOTNA ŠTUDIJA**

Povzetek. Večina oseb z napredovalo demenco ne more več živeti samostojno, zato živi v skupnem gospodinjstvu z odraslimi otroki in vnuki mladostniki. Namen raziskave je ugotoviti, kakšna je informiranost o demenci pri mladostnikih, s poudarkom na primerjavi med spoloma in tistimi, ki imajo sorodnika z demenco ali ne. V raziskavi je bila uporabljena spletna anketna metoda, s katero je bilo zajetih sedemdeset osmošolcev in dijakov v Savinjski statistični regiji. Z ugotovitvijo, da večina mladostnikov meni, da je pozabljenost normalna spremljevalka starosti, raziskava prepozna glavne probleme pri njihovem razumevanju demence in ponuja osnovo za nadaljnje raziskave.

Ključni pojmi: starajoča se družba, demenca, poznavanje, mladostniki

Uvod

Zaradi staranja prebivalstva je demenca vse pogostejša tudi v Sloveniji in pomeni vedno večji javnozdravstveni ter družbeni problem (RS MZ, 2016). V Sloveniji se delež prebivalcev, starejših od 65 let, povečuje; do leta 2060 naj bi se zvišal za več kot 16%. V celotni populaciji naj bi v omenjenem časovnem obdobju porasel tudi delež prebivalcev, starejših od 80 let, in sicer s 3,5% na 14% (SURS, 2010). V naslednjih 65 letih naj bi se zelo pomembno spremenila starostna sestava prebivalstva Slovenije. Tako je bil 1. januarja 2018 delež prebivalcev, starejših od 64 let, že 19-odstoten (SURS, 2018a).

Čeprav je Glynn s soavtorji (2017) ugotovil, da je 26% Ircev, starejših od 15 let, prepričanih, da je demenca pričakovani del staranja, to ne drži. Demenca ni del normalnega staranja (Kogoj, 2007/2011). Z leti lahko ljudje

* Dr. Zlata Felc, docentka, Visoka zdravstvena šola v Celju in Združenje zahodnoštajerske pokrajine za pomoč pri demenci Spominčica Šentjur, Slovenija; mag. Brina Felc, predavateljica za področje zdravstvene in socialne zakonodaje, Visoka zdravstvena šola v Celju, Združenje zahodnoštajerske pokrajine za pomoč pri demenci Spominčica Šentjur in Okrožno sodišče v Celju, Slovenija; Mojca Oset, Šolski center Šentjur, Slovenija; Urška Antolin, Statistične analize in raziskovalna dejavnost DATIA, Radenci, Slovenija; mag. Marijana Kolenko, ravnateljica, Osnovna šola Lava, Celje, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

postanejo bolj pozabljivi, kar pa še ne pomeni, da imajo demenco. Za bolnike z demenco je tipično, da si ne morejo zapomniti novih podatkov, zato pri njih običajno opazimo izrazitejšo spominske težave za nedavne dogodke (Kogoj, 2007/2011). Sindrom demence pomeni izraz za skupek simptomov, ki so posledica možganske bolezni, običajno kronične ali napredujoče narave (Kogoj, 2007/2011). Kaže se z motnjami številnih višjih živčnih dejavnosti, kot so spomin (izrazitejšo so spominske težave za nedavne dogodke), mišljenje, orientacija, prepoznavanje, razumevanje, računanje, sposobnost učenja ter sposobnost besednega izražanja in presoje. Po navedbah Svetovne zdravstvene organizacije (angl. WHO – World Health Organization) je najpogostejša oblika demence Alzheimerjeva bolezen, ki je nasploh ena najpogostejših kroničnih napredujočih bolezni (WHO, 2017; WHO, 2019). Značilno za Alzheimerjevo bolezen je, da se začne z motnjami spomina, napreduje razmeroma počasi, zlasti pri poznem začetku, remisij ni, so pa možna krajša ali daljša obdobja, ko se proces upočasni ali celo ustavi (Kogoj, 2007/2011).

Dejstvo je, da znanstveniki zdravila, s katerim bi Alzheimerjevo bolezen pozdravili, kljub intenzivnemu iskanju še niso odkrili. Dejstvo je tudi, da se v Sloveniji življenjska doba podaljšuje, zato bomo morali upoštevati razširjeno pojavnost demence, ki prizadene celo družino (Kogoj, 2011:5; Felc, 2019). Pirtošek (v Zgonc, 2018) navaja, da je v Sloveniji trenutno okoli 32 tisoč bolnikov z demenco, do leta 2050 pa se bo ta številka potrojila, kar pomeni, da bomo imeli že blizu 100.000 bolnikov. Po njegovem mnenju dandanes tako rekoč vsak pozna nekoga, ki je dementen ali pa je soočen z demenco v svoji družini, vendar pa bo pot do odkritja zdravila še zelo dolga in draga. Gregorič Kramberger (v Zupanič, 2019) meni, da se prav zato premikamo v zelo individualno obravnavo, saj vemo, da osebo z demenco lahko pomirimo, potolažimo in usmerimo tudi s stvarmi, ki niso zdravila. Vendar je individualnost, torej tesen stik med skrbniki in osebo z demenco, lahko obremenilna, saj običajno demenco spremlja zmanjšana sposobnost za obvladovanje čustev in socialnega vedenja, kar postopno vodi v izgubo socialnih stikov in v nesoglasja (Mali, 2010; Novak, 2011: 40). Torej demenca ni samo medicinski fenomen, saj njene posledice prizadenejo zmožnost za socialno funkcioniranje, zato okolica hitro socialno izključi osebo z demenco kakor tudi svoje, ki jo oskrbujejo (Fuh et al., 2005; Milošević Arnold, 2007/2011; Swaffer, 2014).

Demenco spremlja zmanjšanje sposobnosti za obvladovanje čustev, socialnega vedenja in dnevnih aktivnosti (Kogoj, 2011: 4). Večina teh simptomov je še vedno močno stigmatiziranih, čeprav se je do danes ozaveščenost družbe o demenci povečala (Swaffer, 2014). Pomanjkanje znanja o poteku bolezni vodi v depersonalizacijo oseb z demenco, pomanjkanje pozitivnega odnosa do njih in razumevanja njihovih potreb (Ošlak in Musil,

2017). Pomemben steber podpore za osebe z demenco je zato splošna ozaveščenost o demenci (WHO, 2017; Felc et al., 2019). Razvite države namenijo vedno večjo pozornost boleznim ljudi, starih nad 65 let. Omenjena pozornost se zrcali tudi v vedno večjem številu izobraževalnih dogodkov, ki jih organizirajo predvsem društva za pomoč pri demenci, med katerimi je najaktivnejše društvo Spominčica. Čeprav je v Sloveniji neformalno izobraževanje o demenci odraslim dostopno, pa so neformalna izobraževanja za mladostnike zelo redko organizirana, prav tako tej temi do sedaj še ni bilo posvečene bistvene pozornosti (Felc, 2018).

Potrebe mladih po znanju in informiranju o demenci

Tudi mladostniki se srečujejo z osebami z demenco, tako v družini kot nasploh v družbi. Problem jih zadeva z več vidikov. Prvi je splošna ozaveščenost o problemu, ki je globalen in vpliva na to, kako države prilagajajo politike in institucije, da ga lahko obvladujejo. To zadeva zlasti mlade ljudi, ki vstopajo v odraslost in aktivneje prevzemajo družbene položaje in funkcije. Drug vidik je srečevanje z demenco bodisi v družini bodisi v skupnosti, kjer živijo. Sosedske vezi kot vir socialne opore starostnikov so pomemben potencial (Filipovič et al., 2005). Večina starejših si želi postarati se v svoji skupnosti, soseska je tudi vir socialne opore v bolezni (Filipovič Hrast in Hlebec, 2015: 41; Kavčič in Pahor, 2016). V oskrbo oseb z demenco v domačem in institucionalnem okolju so lahko vključeni tudi mladostniki, zato je pomembno, da jih ozaveščamo o demenci ter spodbujamo k medgeneracijskem povezovanju in sodelovanju (Santini et al., 2018). Starši, ki skrbijo za svoje starše z demenco, so zaposleni, velikokrat tudi utrujeni, jezni in žalostni. Imajo manj časa za svoje mladoletne otroke, ki velikokrat zatirajo čustva, da ne bi težavne situacije pri starših še poglobili. O demenci ozaveščeni mladostniki bodo lahko pomagali oskrbovalcem, ki pomagajo njihovemu sorodniku z demenco opravljati vsakodnevna opravila, nujna za življenje (Hvalič Touzery, 2010; Ramovš et al., 2018). Tretji vidik so mladi, ki prevzemajo skrbstvene obveznosti v svoji družini in skrbijo bodisi za stare starše bodisi za starše z demenco (Hlebec, 2019). Vse več žensk se namreč za materinstvo odloča kasneje, saj je bila leta 1995 povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka 25,0 let, leta 2017 pa 30,9 let (SURs, 2018b). Problem mladih oskrbovalcev postaja žgoč in zahteva nove in inovativne pristope ter odgovore. Glede na tabuiranost demence lahko predvidevamo, da mladi oskrbovalci ne dobijo zadostne podpore, brez ustrezne vednosti o problemu pa težko prevzemajo odgovornost. O demenci nepoučeni mladostniki lahko mislijo, da so spremembe zaradi demence pri svojcih povzročili oni sami. Pri ravnanju z osebo z demenco potrebujejo mladostniki tudi veliko strpnosti, saj ni preprosto kar naprej odgovarjati na isto vprašanje

ali razlagati iste stvari. Verjetno bo v prihodnosti še bolj potrebna opora mladostnikov za starše z demenco, čeprav se ravno v tem obdobju njihov odnos do staršev ves čas spreminja (Krajnc Završnik, 2016).

Četrty vidik je pojav demence tudi med mladimi, kar je novo polje znanstvenega raziskovanja. Razlogov za zgodnejše izobraževanje o demenci je zato več. Za mlade so namreč spremembe, povezane z demenco, večinoma nerazumljive, zato potrebujejo ozaveščanje in učenje o demenci (Felc, 2012; Eshbaugh, 2014). Čebašek Travnik (v Zupanič, 2018:) meni: »Demenca zadeva vse nas. Ali bomo zboleli za demenco sami ali pa kdo od naših najbližjih. Najbolje bi bilo, če bi se o demenci in sporazumevanju z obolelimi učili že učenci v osnovnih šolah.«

Zgodnje izobraževanje in poznavanje problema sta predmeta preučevanja več raziskav. Korejski avtorji so pri 502 srednješolcih ugotovili pozitivno povezavo med poznavanjem demence in odnosom do oseb z demenco, a tudi pomanjkljivo poznavanje demence, saj so srednješolci v povprečju pravilno odgovorili le na 8,89 (SD = 2,95) od 16 splošnih vprašanj o demenci (Hwang et al., 2013). Podobno je ugotovil Isaak s sodelavci (2017) v raziskavi med 450 angleškimi srednješolci, starimi od 15 do 18 let, saj so pravilno odgovorili na manj kot polovico od 15 splošnih vprašanj o demenci (M = 6,65; SD = 2,34). Farina s sodelavci (2019) je izvedel raziskavo na vzorcu 901 mladostnika iz jugovzhodne Anglije in ugotovil, da pri četrtini mladostnikov prevladuje nerazumevanje oseb z demenco in negativen odnos do njih..

O demenci nepoučeni mladostniki lahko mislijo, da so spremembe zaradi demence pri svojcih povzročili oni sami. Starši, ki skrbijo za svoje starše z demenco, so zaposleni, velikokrat tudi utrujeni, jezni in žalostni. Imajo manj časa za svoje mladoletne otroke, ki velikokrat zatirajo čustva, da ne bi težavne situacije pri starših še poglobili. Fuh s sodelavci (2005) je ugotovil, da so mladostniki, mlajši od 16 let, precej stigmatizirani zaradi demence pri sorodnikih. Nikolaidou s sodelavci (2017) pa nasprotno poroča, da so pri 50 grških mladostnikih, starih od 14 do 21 let, ugotovili, da razumejo in sprejemajo simptome starih staršev z demenco, vendar so zaskrbljeni zaradi izgorevanja svojih mater, ki skrbijo zanje. Tudi Celdran s sodelavci (2012) je pri 145 mladostnikih iz Barcelone ugotovil, da se stanje v družini spremeni, ko se vanjo priseli stari roditelj z demenco: mladostniki se tesneje povežejo s starši in jih podpirajo v skrbi za njihovega starša z demenco, prav tako navežejo tesnejši stik s partnerjem osebe z demenco. Hamill (2017) je s pomočjo intervjuja prek telefona pri 29 ameriških mladostnikih, starih od 11 do 21 let, in njihovih starših izvedla raziskavo o udeležbi vnukov pri oskrbi starih staršev z Alzheimerjevo boleznijo. 20 % le-teh je živelo z družino mladostnika, 45 % v samostojnem gospodinjstvu, 24 % v domu za starejše in 10 % drugje. Izkazalo se je, da 65,5 % mladostnikov pomaga starim staršem z Alzheimerjevo demenco pri vsakdanjih opravilih, večinoma pri hišnih opravilih, pripravi

obrokov hrane, jemanju zdravil in finančnih transakcijah. Pomoč je bila večja, če so imeli s starim staršem ljubeč odnos. Izkazalo se je tudi, da mladostnikove matere porabijo za nego svojih staršev z Alzheimerjevo boleznijo povprečno 12,5, očetje pa le 2,25 ur tedensko. Časovni obseg pomoči vnukov je bil večji, če so bili njihovi starši bolj obremenjeni z oskrbo svojih staršev z Alzheimerjevo boleznijo. Vnuki so izkazovali odklonilno vedenje do starih staršev z Alzheimerjevo boleznijo, če so pri svojih očetih zaznali preobremenjenost zaradi negovanja njihovih staršev (Hamill, 2017).

Slovenskih raziskav na temo demence je več, vendar se le deloma osredotočajo na mlade. Šadl in Hlebec (2007) ugotavljata, da je emocionalna opora znotraj družine izrazito spolno določena: nudijo jo v glavnem ženske – hčere, matere in druge sorodnice, prijateljice in sosedje; to navaja na misel, da o demenci več vedo mladostnice kot mladostniki. Predvidevanje, da mladostnice verjetno o demenci vedo več kot mladostniki, lahko podpremo tudi z dejstvom, da skrbstveno delo v družini še vedno pretežno opravljajo ženske (Leskošek, 2016). Strnišnik (2018: 68 in 71) je pri pogovorih s svojci oseb z demenco ugotovila, da se nepoučeni norčujejo iz oseb z demenco, ker le-ti dajejo vtis, da so nesramni, hudobni, svojeglavi in vztrajajo pri nesmiselnih stvareh. Ugotovila je tudi, da je vpliv demence na družino premo sorazmeren z njeno stopnjo ter da se breme za družinske člane zmanjša, ko se sorodnik z demenco namesti v dom za starejše (Strnišnik, 2018: 47). Intervjuvani svojci sorodnikov z demenco so predlagali večji poudatek na demenci pri izobraževanju mladih (Strnišnik, 2018: 49).

Namen raziskave

Glavni namen raziskave je preveriti, kakšno je poznavanje demence med mladostniki na osnovno- in srednješolski stopnji v osrednjem delu savinjske statistične regije. Kot pokažejo rezultati zgoraj navedenih raziskav, lahko ozaveščeni mladostniki pripomorejo tudi k destigmatizaciji oseb z demenco in se bolje spopadajo tudi s pojavom demence pri svojih svojcih (Swafer, 2014; Drury et al., 2016). Preverili smo, ali so v informiranosti o demenci statistično pomembne razlike glede na spol in sorodstvo z osebo z demenco. Prav tako nas je zanimalo, če anketiranci menijo, da je slabšanje spomina v starosti nekaj normalnega.

Na osnovi pregledane literature smo oblikovali naslednja raziskovalna vprašanja:

- *Raziskovalno vprašanje št. 1:* Ali mladostniki poznajo demenco?
- *Raziskovalno vprašanje št. 2:* Ali mladostniki poznajo ukrepe za zmanjšanje tveganja za demenco?
- *Raziskovalno vprašanje št. 3:* Ali mladostniki menijo, da je pozabljenost v starosti normalna?

Metodologija

Da bi opisali poznavanje demence med mladostniki in pojasnili povezanost glede na spol oz. dejstvo ali imajo sorodnika z demenco, smo v raziskavi uporabili podatke, zbrane z anketo o poznavanju demence. Kot osnova za sestavo anketnega vprašalnika so nam služili vprašalniki, ki so jih uporabili Hwang in sodelavci (2013) ter Glynn in sodelavci (2017). Vzorec so predstavljali mladostniki Osnovne šole Lava (OŠ Lava) v Celju ter Srednje poklicne in strokovne šole Šolskega centra Šentjur (ŠC Šentjur), ki so bili vključeni v anketni del. Obe šoli sta del Slovenske mreže zdravih šol (NIJZ, 2019: 5, 12). Po predhodnem pisnem soglasju vodstev obeh izbranih šolskih ustanov smo podatke za raziskavo zbirali v dveh obdobjih od maja do junija 2019. V prvem obdobju (od 7. maja 2019 do 21. maja 2019) je potekala preliminarne anketa med učenci 7. in 9. razreda v učilnicah OŠ Lava, ki nas je usmerila v oblikovanje ustreznega spletnega anketnega vprašalnika za obravnavano raziskavo (Cerar et al., 2011). Za potrebe raziskave smo torej izdelali strukturiran spletni vprašalnik, ker spletna anketa tako z vidika kvalitete odgovorov, pristranskosti in stroškov pri večini spremenljivk predstavlja optimalno metodo (Zajc, 2013). Tako smo v obdobju od 22. maja 2019 do 7. junija 2019 vprašalnik ponudili v izpolnjevanje 36 učencem 8. razreda OŠ Lava ter 91 dijakom ŠC Šentjur. Na OŠ Lava se niso odločili za spletno reševanje ankete, zato je 36 osmošolcev OŠ Lava izpolnilo spletno anketo na papirju. Od tega je bil en anketni vprašalnik brez izpolnjenih demografskih podatkov, zato je bilo 35 izpolnjenih anket nato vnešenih v spletno anketo s pomočjo pedagoške delavke na ŠC Šentjur. Za statistično analizo smo uporabili program SPSS (različica 22.0, za operacijski sistem Windows 10). Kot statistično značilne smo obravnavali razlike s $p < 0,05$. Statistično značilne razlike v informiranosti o demenci smo ugotavljali med različnimi skupinami, ki smo jih osnovali na osnovi demografskih podatkov in podatkov o prisotnosti sorodstva z osebo z demenco. Za ugotavljanje statistično značilnih razlik smo uporabili test Hi-kvadrat, ker smo hoteli preveriti, ali lahko razlike med odgovori raziskovanega vzorca posplošimo tudi na populacijo, ker je spremenljivka na nominalnem nivoju in ker imamo za podatke frekvence. Kjer je bilo več kot 20 % pričakovanih frekvenc manjših od 5, je bil uporabljen Likelihood Ratio. Zaradi majhnega vzorca smo za testiranje razlik med dvema skupinama uporabili Mann-Whitneyjev test. Spremenljivko znanje o demenci smo izračunali kot seštevek pravilnih oz. prisotnih odgovorov. V raziskavi je bil uporabljen vprašalnik, ki je poleg demografskih vseboval 11 vprašanj o poznavanju demence. Pri sestavi vprašalnika smo se zgledovali po že obstoječih vprašalnikih iz raziskovalnih člankov (Hwang et al., 2013; Glynn, et al., 2017).

Rezultati

Med anketiranjem smo zabeležili 126 klikov na nagovor k anketi, neustrezno je končalo anketo 56 anketirancev (44, 4%), ustrezno pa 70 anketirancev (55, 6%). Med neustrezno izpolnjenimi anketami je bilo samo na nagovor 51 klikov, na anketo 1 klik, anketa je ostala prazna delno ali v celoti štirikrat.

Rezultati so podani s pomočjo opisne in inferenčne statistike ter opisnih odgovorov. Med 70 anketiranci, ki so ustrezno končali anketo, je bilo 35 dijakov (starejši mladostniki, stari od 16 do 19 let) in 35 učencev (mlajši mladostniki, stari od 13 do 14 let), od tega 18 (25,7%) svojcev oseb z demenco. Vzorec je vključeval 41 (58,5%) mladostnikov ženskega spola in 29 (41,4%) mladostnikov moškega spola ter 57,1 odstotka podeželskega prebivalstva in 42,9 odstotka tistih, ki ne živijo na podeželju (Tabela 1).

97,1 % anketiranih se je strinjalo, da je demenca bolezen možganov, medtem ko se jih le 2,9 % z dano trditvijo ni strinjalo (Tabela 2).

Največ anketiranih osnovno- in srednješolcev je odgovorilo, da se demenca kaže kot slabšanje spomina (97,1 % vseh odgovorov), sledi slabšanje prepoznavanja (61,4 % vseh odgovorov), slabšanje mentalnih

Tabela 1: DEMOGRAFSKI PODATKI ANKETIRANIH MLADOSTNIKOV

Spol	f	f (%)
Ženski	41	58,6
Moški	29	41,4
Skupaj	70	100,0
Starost (po skupinah)		
13 do 14 let	35	50,0
16 do 19 let	35	50,0
Skupaj	70	100,0
Šola		
Osnovna šola	35	50,0
Srednja poklicna in strokovna šola	35	50,0
Skupaj	70	100,0
Podeželje		
Da	40	57,1
Ne	30	42,9
Skupaj	70	100,0
Sorodnik z demenco		
Da	18	25,7
Ne	52	74,3
Skupaj	70	100,0

Opisna statistika frekvenčne porazdelitve f in f (%)

Vir: lastni prikaz.

sposobnosti (42,9% vseh odgovorov) ter slabšanje orientacije v okolju (41,4% vseh odgovorov). Najmanjkrat pa so anketirani izbrali odgovore, da se demenca pri človeku kaže kot slabšanje sluha (2,9% vseh odgovorov), govora (21,4% vseh odgovorov) ter načrtovanja (24,3% vseh odgovorov) (Tabela 3).

94,3% anketiranih se je pravilno strinjalo, da število obolelih za demenco po 65. letu starosti narašča, 5,7% se jih s trditvijo ni strinjalo. 11,6% anketiranih je menilo, da je demenca nalezljiva, medtem ko se jih 88,4% s to napačno trditvijo ni strinjalo. 70,3% anketiranih se je pravilno strinjalo, da je Alzheimerjeva bolezen najpogostejša oblika demence, 29,7% pa se jih s trditvijo ni strinjalo. 79,4% anketiranih se je pravilno strinjalo, da oseba z demenco lahko živi doma, medtem ko se jih 20,6% s trditvijo ni strinjalo, med njimi tudi štirje (22,2%) od 18 tistih, ki imajo sorodnika z demenco.

Kar 70,0% anketiranih se je strinjalo, da je v starosti slabšanje spomina normalno, kar ne drži, 30,0% pa se jih s to trditvijo, ki ne zadeva neposredno znanja o demenci, ni strinjalo (Tabela 4).

Tabela 2: ALI JE DEMENCA BOLEZEN MOŽGANOV?

Merski indikatorji	Odvisna spremenljivka		
Neodvisne spremenljivke	Ali se strinjaš, da je demenca bolezen možganov?		
Starost	Da	Ne	Skupaj
13 do 14 let	34 / 97,1 %	1 / 2,9 %	35 / 100,0 %
16 do 19 let	34 / 97,1 %	1 / 2,9 %	35 / 100,0 %
Skupaj	68 / 97,1 %	2 / 2,9 %	70 / 100,0 %
χ^2	0,000		*
p (dvostranska)	1,000 > 0,05		
Podeželje	Da	Ne	Skupaj
Živim na podeželju	39 / 96,7 %	1 / 2,5 %	40 / 100,0 %
Ne živim na podeželju	29 / 96,7 %	1 / 3,3 %	30 / 100,0 %
Skupaj	68 / 97,1 %	2 / 2,9 %	70 / 100,0 %
χ^2	0,043		*
p (dvostranska)	0,837 > 0,05		
Sorodnik z demenco	Da	Ne	Skupaj
Da	17 / 94,4 %	1 / 5,6 %	18 / 100,0 %
Ne	51 / 98,1 %	1 / 1,9 %	52 / 100,0 %
Skupaj	68 / 97,1 %	2 / 2,9 %	70 / 100,0 %
χ^2	0,556		*
p (dvostranska)	0,456 > 0,05		

Hi-kvadrat preizkus - Legenda: χ^2 - vrednost Hi-kvadrat testa, p - statistična značilnost, * - kršeni pogoji Hi-kvadrat testa (več kot 20% pričakovanih frekvenc je manjših od 5), zato je bil uporabljen Likelihood Ratio

Vir: lastni prikaz.

Tabela 3: ZNAKI SLABŠANJA PRI DEMENCI

Demenca se pri človeku kaže kot slabšanje:	Odgovori		f (%) vseh odgovorov
	f	f (%)	
spomina	68	33,3 %	97,1 %
prepoznavanja	43	21,1 %	61,4 %
mentalnih sposobnosti	30	14,7 %	42,9 %
orientacije v okolju	29	14,2 %	41,4 %
načrtovanja	17	8,3 %	24,3 %
govora	15	7,4 %	21,4 %
sluha	2	1,0 %	2,9 %
Skupaj	204	100,0 %	291,4 %

Opisna statistika: frekvenčna porazdelitev možnih odgovorov f in f (%)

Vir: lastni prikaz.

Tabela 4: POZNAVANJE DEJSTEV O DEMENCI

Število obolelih po 65. letu starosti narašča.	f	f (%)	Veljavni f (%)
Drži	66	94,3	94,3
Ne drži	4	5,7	5,7
Skupaj	70	100,0	100,0
V starosti je slabšanje spomina normalno.	f	f (%)	
Drži	49	70,0	70,0
Ne drži	21	30,0	30,0
Skupaj	70	100,0	100,0
Demenca je nalezljiva.	f	f (%)	
Drži	8	11,4	11,6
Ne drži	61	87,1	88,4
Skupaj	69	98,6	100,0
<i>Manjkajoči</i>	<i>1</i>	<i>1,4</i>	
<i>Skupaj</i>	<i>70</i>	<i>100,0</i>	
Alzheimerjeva bolezen je najpogostejša oblika demence.	f	f (%)	
Drži	45	64,3	70,3
Ne drži	19	27,1	29,7
Skupaj	64	91,4	100,0
<i>Manjkajoči</i>	<i>6</i>	<i>8,6</i>	
<i>Skupaj</i>	<i>70</i>	<i>100,0</i>	
Oseba z demenco lahko živi doma.	f	f (%)	
Drži	54	77,1	79,4
Ne drži	14	20,0	20,6
Skupaj	68	97,1	100,0
<i>Manjkajoči</i>	<i>2</i>	<i>2,9</i>	
<i>Skupaj</i>	<i>70</i>	<i>100,0</i>	

Opisna statistika frekvenčne porazdelitve f in f (%)

Vir: lastni prikaz.

76,8% anketiranih se je strinjalo, da bi zmanjšali tveganje demence z redno fizično aktivnostjo, medtem ko se jih 23,2% s trditvijo ni strinjalo. 8,7% anketiranih se je napačno strinjalo, da bi zmanjšali tveganje demence z uživanjem alkohola, 91,3% pa se jih s trditvijo ni strinjalo. 85,5% anketiranih se je strinjalo, da bi zmanjšali tveganje demence z uživanjem zdrave hrane, medtem ko se jih 14,5% s trditvijo ni strinjalo. 51,5% anketiranih se je strinjalo, da bi zmanjšali tveganje demence z vzdrževanjem primerne telesne teže, medtem ko se jih 48,5% s trditvijo ni strinjalo.

Izkazalo se je, da imajo tako anketirani obeh starostnih obdobjih kot anketirani s podeželja ali mesta in anketirani s sorodniki z demenco ali tisti, ki takih nimajo, približno enako znanje o demenci. Le pri spremenljivkah »Zmanjševanje tveganja demence s kajenjem« in »Zmanjševanje tveganja demence z uživanjem zdrave hrane« so bile statistično značilne razlike po starostnih skupinah ter prebivališču na podeželju ali mestu in primestju ($p < 0,05$), ki pa jih zaradi malega vzorca ne moremo posplošiti na populacijo.

Tabela 5: ALI KAJENJE ZMANJŠA TVEGANJE ZA DEMENCO?

Merski indikatorji	Odvisna spremenljivka		
Neodvisne spremenljivke	S kajenjem.		
Starost	Drži	Ne drži	Skupaj
13 do 14 let	0 / 0,0%	33 / 100,0%	34 / 100,0%
16 do 19 let	7 / 20,0%	28 / 80,0%	35 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	10,271		*
p (dvostranska)	0,001 < 0,05		
Podeželje	Drži	Ne drži	Skupaj
Živim na podeželju	7 / 17,5%	33 / 82,5%	40 / 100,0%
Ne živim na podeželju	0 / 0,0%	29 / 100,0%	29 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	8,201		*
p (dvostranska)	0,004 < 0,05		
Sorodnik z demenco	Drži	Ne drži	Skupaj
Da	1 / 5,6%	18 / 94,4%	18 / 100,0%
Ne	6 / 11,8%	45 / 88,2%	51 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	0,630		*
p (dvostranska)	0,427 > 0,05		

Hi-kvadrat preizkus – Legenda: χ^2 – vrednost Hi-kvadrat testa, p – statistična značilnost,

* – kršeni pogoji Hi-kvadrat testa (več kot 20% pričakovanih frekvenc je manjših od 5), zato je bil uporabljen Likelihood Ratio

Vir: lastni prikaz.

Pri spremenljivki »Zmanjševanje tveganja demence s kajenjem« prihaja do statistično značilnih razlik v odgovorih po starostnih skupinah in podeželju ($p < 0,05$) (Tabela 5). S tveganjem manjšim od 5 % bi lahko trdili, da obstajajo statistično značilne razlike v odgovorih med mlajšo (13 do 14 let) in starejšo (16 do 19 let) skupino anketiranih. Mlajša skupina od 13 do 14 let je trditev »Zmanjševanje tveganja demence s kajenjem.« v večji meri izbrala za nepravilno (celo s 100 %), kot starejša starostna skupina (16 do 19 let), ki je dano trditev označila tudi kot pravilno (pribl. 20 %). In prav tako so anketirani, ki ne prihajajo s podeželja, v večji meri izbrali odgovor za nepravilen kot anketirani, ki prihajajo s podeželja. Zaradi premajhnega števila enot po skupinah so kršeni pogoji preizkusa Hi-kvadrat, zato smo uporabili Likelihood ratio, kar je navedeno že v metodologiji.

10,1 % vseh anketiranih se je strinjalo, da bi zmanjšali tveganje demence s kajenjem, medtem ko se jih 89,9 % s to napačno trditvijo ni strinjalo. Med skupinama 13 do 14 let in 16 do 19 let prihaja do statistično značilnih razlik

Tabela 5: ALI KAJENJE ZMANJŠA TVEGANJE ZA DEMENCO?

Merski indikatorji	Odvisna spremenljivka		
Neodvisne spremenljivke	S kajenjem.		
Starost	Drži	Ne drži	Skupaj
13 do 14 let	0 / 0,0%	33 / 100,0%	34 / 100,0%
16 do 19 let	7 / 20,0%	28 / 80,0%	35 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	10,271		*
p (dvostranska)	0,001 < 0,05		
Podeželje	Drži	Ne drži	Skupaj
Živim na podeželju	7 / 17,5%	33 / 82,5%	40 / 100,0%
Ne živim na podeželju	0 / 0,0%	29 / 100,0%	29 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	8,201		*
p (dvostranska)	0,004 < 0,05		
Sorodnik z demenco	Drži	Ne drži	Skupaj
Da	1 / 5,6%	18 / 94,4%	18 / 100,0%
Ne	6 / 11,8%	45 / 88,2%	51 / 100,0%
Skupaj	7 / 10,1%	62 / 89,9%	69 / 100,0%
χ^2	0,630		*
p (dvostranska)	0,427 > 0,05		

Hi-kvadrat preizkus – Legenda: χ^2 – vrednost Hi-kvadrat testa, p – statistična značilnost,

* – kršeni pogoji Hi-kvadrat testa (več kot 20 % pričakovanih frekvenc je manjših od 5), zato je bil uporabljen Likelihood Ratio

Vir: lastni prikaz.

med pravilnimi odgovori odvisne spremenljivke zmanjševanje tveganja demence s kajenjem. Anketirani osnovnošolci od 13 do 14 let so statistično značilno (ob natančni stopnji značilnosti $p = 0,025 < 0,05$) v večji meri izbrali pravi odgovor kot anketirani od 16 do 19 let. Med skupinama 13 do 14 let in 16 do 19 let prihaja do statistično značilnih razlik tudi med pravilnimi odgovori odvisne spremenljivke zmanjševanja tveganja demence z uživanjem zdrave hrane (Tabela 6). Anketirani osnovnošolci od 13 do 14 let so statistično značilno (ob natančni stopnji značilnosti $p = 0,022 < 0,05$) v večji meri izbrali pravi odgovor kot anketirani od 16 do 19 let, vendar statistično značilnih razlik ($p < 0,05$) zaradi malega vzorca ne moremo posplošiti na populacijo.

Da bi lahko znanje o demenci še dodatno ovrednotili, smo uvedli novo spremenljivko »znanje«, tako da smo prešteli in sešteli število pravilno podanih odgovorov (Graf 1). Izmed 11 možnih pravih odgovorov so imeli

Tabela 6: ALI SE Z UŽIVANJEM ZDRAVE HRANE ZMANJŠA TVEGANJE ZA DEMENCO?

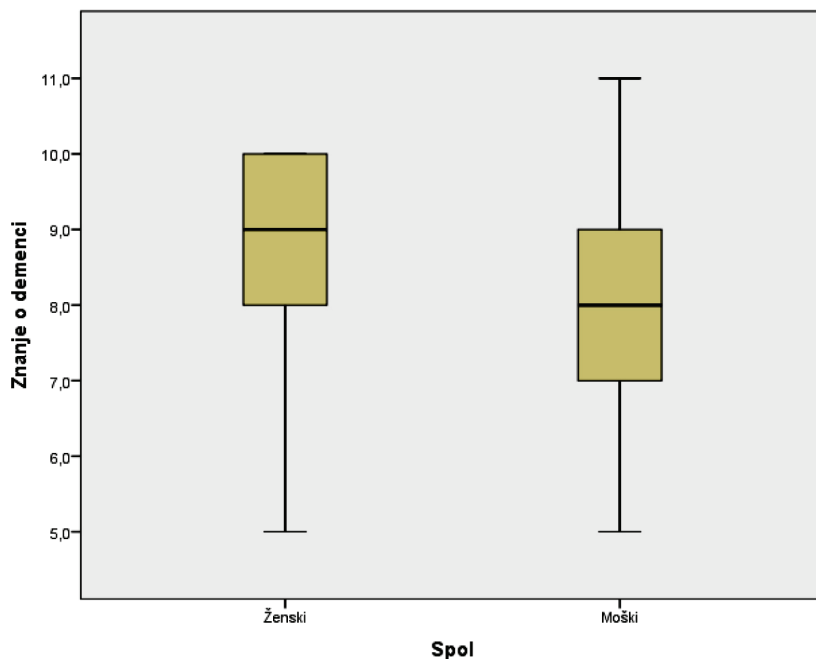
Merski indikatorji	Odvisna spremenljivka		
Neodvisne spremenljivke	Z uživanjem zdrave hrane.		
Starost	Da	Ne	Skupaj
13 do 14 let	33 / 94,3%	2 / 5,7%	35 / 100,0%
16 do 19 let	26 / 76,5%	8 / 23,5%	33 / 100,0%
Skupaj	59 / 85,5%	10 / 14,5%	69 / 100,0%
χ^2	4,673		*
p (dvostranska)	0,031 < 0,05		
Podeželje	Da	Ne	Skupaj
Živim na podeželju	31 / 79,5%	8 / 20,5%	39 / 100,0%
Ne živim na podeželju	28 / 93,3%	2 / 6,7%	30 / 100,0%
Skupaj	59 / 85,5%	10 / 14,5%	69 / 100,0%
χ^2	2,830		*
p (dvostranska)	0,093 > 0,05		
Sorodnik z demenco	Da	Ne	Skupaj
Da	16 / 88,9%	2 / 11,1%	18 / 100,0%
Ne	43 / 84,3%	8 / 15,7%	51 / 100,0%
Skupaj	59 / 85,5%	10 / 14,5%	69 / 100,0%
χ^2	0,236		*
p (dvostranska)	0,627 > 0,05		

Hi-kvadrat preizkus – Legenda: χ^2 – vrednost Hi-kvadrat testa, p – statistična značilnost, * – kršeni pogoji Hi-kvadrat testa (več kot 20% pričakovanih frekvenc je manjših od 5), zato je bil uporabljen Likelihood Ratio
Vir: lastni prikaz.

anketiranci v povprečju 8 pravih odgovorov (Mediana = 9), razlike med skupinami se niso izkazale za statistično značilne niti glede na starost ($p = 0,876$) niti glede na tip naselja ($p = 0,832$) ali glede na osebno izkušnjo oz. dejstvo ali imajo sorodnika z demenco ($p = 0,350$). Glede na spol opazimo največje razlike v stopnji znanja, stopnja signifikance je edino pri tej spremenljivki blizu mejne vrednosti 0,05 ($p = 0,089$), boljšo stopnjo znanja pa smo zabeležili pri osebah ženskega spola (Mediana $\bar{x} = 9$ / Mediana $\bar{m} = 8$) (Graf 1).

Na vprašanje, kje bi lahko pridobili informacije o demenci, se je z opisnimi odgovori odzvalo 52 anketirancev (74,3% vseh anketiranih). Osnovnošolci od 13 do 14 let so odgovorili vsi, razen enega, med anketiranci od 16 do 19 let pa 13 dijakov sploh ni odgovorilo. Od 52 anketirancev, ki so odgovorili, bi jih 22 pridobilo informacije iz enega vira, 12 iz dveh različnih virov, 11 iz treh različnih virov, štirje iz štirih različnih virov, trije dijaki pa so odgovorili, da ne vedo. Sicer bi 36 osnovnošolcev in dijakov najraje pridobilo informacije o demenci na spletu, 16 iz knjig, 15 pri zdravniku, 10 pri šolskem pouku, 5 pri starših, 3 pri gledanju televizijskih oddaj, 2 pa najraje iz revij.

Graf 1: STOPNJA POZNAVANJA DEMENCE GLEDE NA SPOL

Vir: lastni prikaz.

Razprava

V sklopu pilotne raziskave smo ugotavljali, koliko osnovnih dejstev o demenci poznajo mladostniki na osnovno- in srednješolski stopnji v osrednjem delu savinjske statistične regije, natančneje pa nas je zanimalo, ali menijo, da je slabšanje spomina v starosti nekaj normalnega. Prav tako nas je zanimalo, ali so glede informiranosti o demenci statistično pomembne razlike med mlajšimi in starejšimi mladostniki, glede na spol, med anketiranci iz podeželskega in mestnega okolja ter tistimi, ki imajo ali nimajo sorodnika z demenco. Potrebno je poudariti, da v pilotni raziskavi zaradi administrativnih ovir (zadnji mesec šolskega leta, dodatna in brezplačna obremenitev učiteljev) nismo mogli zagotoviti dovolj velikega vzorca, zato vseh ugotovitev ne moremo posplošiti. Vzorec v pilotni raziskavi je obsegal 70 enot, glede na število vseh mladostnikov na obeh šolskih ustanovah, kjer je raziskava potekala, pa bi morali povečati vzorec vsaj na 135 enot, da bi lahko rezultate posplošili na raziskovano populacijo mladostnikov v teh ustanovah.

Raziskovalno vprašanje št. 1:

Iz danih rezultatov smo ugotovili, da je poznavanje osnovnih dejstev o demenci med slovenskimi mladostniki v primerjavi z vrstniki iz drugih držav dobro, saj so imeli izmed 11 možnih odgovorov v povprečju 8 pravih odgovorov (Mediana = 9), korejski in angleški mladostniki pa so pravilno odgovorili na polovico zastavljenih vprašanj o poznavanju demence (Hwang et al., 2013; Farina et al., 2019). Nadalje, razlike med skupinami slovenskih anketiranih mladostnikov se niso izkazale za statistično značilne niti glede na starost ($p = 0,876$) niti glede na tip naselja ($p = 0,836$) ali glede na osebno izkušnjo s sorodnikom z demenco ($p = 0,350$). Boljšo stopnjo znanja pa so izkazale mladostnice (Mediana $\bar{x} = 9$ /Mediana $m = 8$), stopnja signifikance je edino pri tej spremenljivki blizu mejne vrednosti 0,05 ($p = 0,089$). Ugotovitev, da v primerjavi z mladostniki moškega spola mladostnice bolje poznajo osnovna dejstva o demenci, se sklada z ugotovitvijo raziskovalk Šadl in Hlebec (2007), da je emocionalna opora znotraj družine izrazito spolno določena: nudijo jo v glavnem ženske – hčere, matere in druge sorodnice, prijateljice in sosedje. Intervjuvanke so poročale, da dajejo več opore moškim, kot pa jo prejemajo od njih, manjšo čustveno vpletenost moških pa so pripisale pomanjkanju sposobnosti in znanja – dejavnikom onkraj osebne izbire (Šadl in Hlebec, 2007). Dejstvo, da so mladostnice izkazale boljše poznavanje demence, pa bi lahko razložili tudi z dejstvom, da skrbstveno delo v družini še vedno pretežno opravljajo ženske (Leskošek, 2016; Hamill, 2017).

V sklopu prvega raziskovalnega vprašanja smo preverili še, kje bi informacije o demenci mladostniki hoteli pridobivati, in ugotovili, da si mladostniki želijo pridobivati informacije o demenci iz spletnih objav, knjig in revij, nekoliko manj pri zdravniku in v šoli. Dobro bi bilo, da čim več mladostnikov pritegnemo tudi v neformalne oblike izobraževanja o demenci in dolgoročno sodelovanje v nevladnih prostovoljnih organizacijah za pomoč pri demenci. Starostniki, ki živijo na vasi, se po oporo v primeru bolezni bolj obračajo na družinske člane kot tisti, ki živijo v mestu ali primestju (Nagode et al., 2006). Ugotovitev, da 22,2 % anketiranih s sorodnikom z demenco meni, da oseba z demenco ne more živeti doma, se sklada z ugotovitvijo Farina in sodelavcev (2019), da pri četrtini mladostnikov prevladuje negativen odnos do oseb z demenco. To dejstvo lahko pojasnimo s tem, da se breme za družino zmanjša, ko se sorodnik z demenco namesti v dom (Strnišnik, 2018). Pri izobraževanju mladostnikov bi moral biti večji poudarek na demenci, starši pa lahko pomagajo s spodbujanjem enostavnih družinskih aktivnosti, ko mladostniki skupaj s starim staršem z demenco gledajo družinski album, poslušajo glasbo, igrajo karte, hodijo na sprehode (Felc, 2018).

Raziskovalno vprašanje št. 2: Ali so mladostniki seznanjeni z ukrepi za zmanjšanje tveganja za demenco?

Ugotovili smo, da večina mladostnikov (77,1 %) pozna ukrepe za zmanjšanje tveganja za demenco, kar je verjetno povezano z dejstvom, da vsi anketiranci obiskujejo Zdravo šolo, kjer jih sistematično seznanjajo z ukrepi za promocijo zdravja (Gregorič et al., 2016: 12–13). Da kajenje ne zmanjša tveganja za demenco, so vedeli vsi mlajši mladostniki in vsi anketiranci iz urbanega okolja, kar je privedlo do statistično pomembnih razlik med osmošolci in dijaki ($p < 0,05$) ter med anketiranimi iz ruralnega in urbanega okolja ($p < 0,05$), vendar bi lahko bila to posledica premajhnega števila udeležencev. Pri preverjanju ali anketiranci vedo, da uživanje zdrave hrane zmanjša tveganje za demenco, so bile odkrite statistično pomembne razlike le med osmošolci in dijaki ($p < 0,05$), vendar bi tudi to lahko bila posledica premajhnega števila udeležencev. Da mladostniki poznajo tudi ostale ukrepe za zmanjšanje tveganja za demenco, lahko potrdimo, saj se ugotovitve skladajo z najnovejšimi smernicami Svetovne zdravstvene organizacije, ki opozarjajo, da lahko zmanjšamo tveganje za razvoj demence z redno telesno aktivnostjo, izogibanjem kajenja in pitja škodljivih količin alkohola, vzdrževanjem primerne telesne teže, uživanjem uravnotežene zdrave prehrane ter vzdrževanjem normalnega krvnega pritiska, holesterola in krvnega sladkorja (WHO, 2019). V raziskavi smo ugotavljali podobna razmišljanja, saj se je večina anketiranih strinjala, da bi zmanjšali tveganje za demenco z redno fizično

aktivnostjo (76,8%), uživanjem zdrave hrane (85,5%), vzdrževanjem primerne telesne teže (51,5%), nekajenjem (89,9%) in neuživanjem alkohola (91,1%). Zaskrbljujoče pa je, da skoraj polovica (48,5%) mladostnikov meni, da vzdrževanje primerne telesne teže ni pomembno, kar je pokazatelj, da je pri izobraževanjih mladih o demenci potrebno poudariti, da obstaja korelacija med zdravim prehranjevanjem in demenco. Danes namreč živimo v »debelilnem okolju« – to je v okolju, v katerem je človek izpostavljen številnim možnostim prevelikega energijskega vnosa in obenem premajhne porabe (Gabrijelčič Blenkuš in Robnik, 2016: 2). Ob zdravstvenem pa se izpostavlja tudi družbeni problem debelosti, saj bi za večino debelih oseb lahko domnevali, da so v sodobni razviti družbi stigmatizirane, saj je debelost tista »drugačnost«, ki je opazna in jo je težko skriti (Stefanova, 2008: 96).

Z učenjem, ki celovito obsega dejstva o tveganju za demenco, bi pri mladostnikih lahko dodatno spodbujali skrb za njihovo zdravje in jih usmerjali v razmišljanje o kakovosti njihovega življenja v starosti.

Raziskovalno vprašanje št. 3: Ali mladostniki menijo, da je pozabljivost v starosti normalna?

Ugotovili smo, da večina (70%) anketiranih mladostnikov meni, da je slabšanje spomina v starosti normalna. Resda vsaka pozabljivost v starosti še ni znamenje bolezni, vendar pa je dejstvo, da ostaja demenca v začetnem stadiju pri starejših pogosto neprepoznana. Ne le starejši, tudi mlajši ljudje pogosto pozabljajo stvari, še posebej kadar so zamišljeni, utrujeni ali zelo obremenjeni. Normalno je, če kdaj pozabite, kje ste pustili denarnico. Tako pozabljanje je sicer neprijetno, vendar pa ne ovira vsakdanjega življenja posameznika. Če pa se pozabljanje stopnjuje, je to lahko znak bolezenskih sprememb pri demenci. Bolniki z demenco ne pozabijo le, kje je denarnica, ampak tudi zakaj se denarnica sploh uporablja. Ne spomnijo se, kaj so počeli pred eno uro, stvari spravljajo na nenavadna mesta, npr., denar pospravijo v hladilnik. Če pa sprejmemo pozabljivost kot nekaj, kar je v starosti normalno in običajno pričakovano, potem bomo starejšim odrekli ustrezno obravnavo in zato seveda tudi potrebno zdravljenje (Kogoj, 2011: 29).

Sklep

Na podlagi ugotovitev pričujoče raziskave lahko zaključimo, da je znanje o demenci med mlajšimi in starejšimi mladostniki precej dobro tako na podeželju kot v mestnem in primestnem območju. Nadalje, med mladostniki s sorodnikom z demenco in tistimi, ki se z osebo z demenco še niso srečali, v poznavanju demence ni statistično značilnih razlik, boljšo stopnjo znanja kot mladostniki pa so izkazale osebe ženskega spola, saj je stopnja

signifikance pri tej spremenljivki blizu mejne vrednosti 0,05 ($p = 0,089$). Ugotovitev se sklada s tem, da skrbstveno delo v družini opravljajo pretežno ženske (Leskošek, 2016). Korak, ki bi ga lahko naredili za povečanje stopnje znanja pri mladostnikih, je edukacija o demenci, ki bi zajela oba spola. V obstoječe mesečne revije za osnovno – in srednješolce bi lahko dodali stripe, ki bi se (s pomočjo ilustracij) nanašali na preprosto in mladostnikom razumljivo razlago o tem, kaj je demenca. Že narejene raziskave so namreč pokazale, da velika večina šolarjev, zlasti moškega spola, redno bere stripe in je razpravljanje o prebranih vsebinah tudi ena izmed njihovih glavnih tem, zato je ta žanr tudi eno izmed najpomembnejših pomagal na splošno pri socializaciji otrok (Kara Murza, 2011: 150–2). Res je sicer, da so bili stripi v osnovi preprosta in hudomušna besedila, a se je skozi čas ta oblika razširila tudi do popolnoma pedagoških vrst sporočila (Kara Murza, 2011: 150). Pri formalnem in neformalnem izobraževanju mladostnikov lahko poleg spleta uporabimo knjige, metodo pogovora s strokovnjaki. Zanje zanimiva, sprejemljiva in razumljiva razlaga je predvsem s pomočjo npr. predstavitve PowerPoint, opremljene s posnetki sodobnih slikovnih preiskav možganov.

V raziskavi smo ugotovili tudi, da je na področju kajenja in uživanja zdrave hrane glede na tveganje za demenco pri starejših mladostnikih nekaj nejasnosti. Svetovna zdravstvena organizacija v najnovejših priporočilih izraža ugodno mnenje o uživanju primernih količin kakovostne uravnotežene prehrane in vzdrževanju primerne telesne teže, nekajenju in izogibanju škodljivemu pitju alkohola (WHO, 2019). V pričujoči raziskavi se je večina mladostnikov s temi priporočili strinjala, komaj polovica anketiranih (51,5%) pa s priporočilom o vzdrževanju primerne telesne teže. Mladostniki preizkušajo vzorce vedenja odraslih s posnemanjem in zgledovanjem, tako tudi škodljivega pitja alkohola in kajenja pri starših ter neaktivnosti in prekomernega prehranjevanja z nepravilnimi obroki. Pri predstavljanju škodljivih učinkov alkohola, nikotina in nepravilnega prehranjevanja bi lahko v večjem številu sodelovali mladi raziskovalci z osnovnih in srednjih šol.

Z ugotovitvijo, da večina mladostnikov meni, da je pozabljivost običajni del starosti, raziskava prepoznava glavne probleme pri njihovem razumevanju demence in ponuja osnovo za nadaljnje raziskave. Prvi korak, ki ga moramo narediti, je ozaveščanje družbe nasploh, da pozabljivost ni normalna spremljevalka starosti. Če namreč sprejmemo pozabljivost kot nekaj, kar je v starosti normalno in običajno pričakovano, potem starejši z začetno demenco ne bodo deležni ustrezne obravnave in pravočasnega zdravljenja (Kogoj, 2011). Pri predstavljanju dejstev o demenci mladostnikom bi zato morali poudariti, da pri starostnikih z zdravimi možgani spominski in drugi miselni procesi delujejo normalno, čeprav imajo zmanjšano spominsko rezervo. Znaki za alarm, da se z možgani dogajajo bolezenske spremembe, značilne za demenco, so očitni. Npr. bolniki z demenco ne pozabijo le hrane

na prižganem štedilniku, ampak pozabijo tudi, za kaj se štedilnik sploh uporablja. Torej je pomemben korak pri edukaciji mladostnikov ozaveščanje o dejanskih simptomih demence, pa tudi o napačnih prepričanjih, da je vsaka pozabljivost v starosti normalna.

Namen Strategije obvladovanja demence v Sloveniji do leta 2020 (2016: 6) je poleg zagotovitve podpore osebam z demenco za njihovo dejavno vlogo v lokalni skupnosti tudi zagotovitev preventivnih ukrepov, kot so izobraževanje prebivalstva ter priporočila za zdrav način življenja, uravnoteženo prehrano, redno fizično in mentalno dejavnost. Promocija zdravja v šolskem okolju v Sloveniji sistematično teče od leta 1993 prek Slovenske mreže zdravih šol, v katerih poskušajo s sistematičnim delom ohranjevati in izboljševati zdravje svojih učencev, učiteljev in staršev (Gregorič et al., 2016: 12–13). Najpogostejše vsebine, ki jih Zdrave šole vključujejo skozi pouk, spodbujajo duševno zdravje, zdravo prehrano, zdrav življenjski slog na splošno, telesno dejavnost, ekologijo, zdravstveno vzgojo. Te vsebine so skladne s priporočili WHO (WHO, 2019), da zdravljenje hipertenzije in drugih žilnih dejavnikov tveganja, promocija zdrave prehrane in fizične ter miselne aktivnosti lahko potencialno zmanjšajo pojavnost demence.

Ko se zaradi povečane pojavnosti demence spreminjajo družba in njene potrebe, morajo edukacijo mladostnikov izvajati strokovnjaki različnih strok tako na področju formalnega kot tudi neformalnega izobraževanja. Tako ne bomo zamudili priložnosti, da se ozaveščeni mladostniki vključijo v podporno mrežo za osebe z demenco.

LITERATURA

- Celdran, Montserrat, Carme Triado, Feliciano Villar (2012): When Grandparents Have Dementia Effects on Their Grandchildren's Family Relationships. *J. Fam Issues* 33 (9): 1218–39.
- Cerar, Teja, Nina Konavec, Valentina Hlebec (2011): Uporaba ekspertnih shem za kvalitativno testiranje anketnih vprašalnikov. *Teorija in praksa* 48 (2): 393–410.
- Drury, Lisbeth, Paul Hutchison and Dominic Abrams (2016): Direct and extended intergenerational contact and young people's attitudes towards older adults. *British Journal of Social Psychology* 55 (3): 522–43.
- Eshbaugh, Elaine M. (2014): Gaps in Alzheimer's Knowledge Among College Students. *Educational Gerontology* 40 (9): 655–665.
- Felc, Brina (2019): Pravica bolnika z demenco do samostojnega odločanja o zdravljenju. *Pravna praksa* 38 (26): 14–16.
- Felc, Zlata (2012): Babi postaja čudna, vse pozabi. Šentjur: Združenje zahodnoštajerske pokrajine za pomoč pri demenci Spominčica Šentjur: 1–8.
- Felc, Zlata (2018): Vnuki in stari starši z demenco. V: Vesna Vodišek Razboršek in Beti Prtenjak (ur.), *Demenca med nami. Zbornik predavanj in delavnic: program izobraževanja in osveščanja za obvladovanje demence*, 54–57. Šentjur: Dom starejših Šentjur.

- Filipovič, Maša, Tina Kogovšek in Valentina Hlebec (2005): Starostniki in njihova vpetost v sosedstva omrežja. Družboslovne razprave XXI, 49/50: 205–221.
- Fuh, Jong-Ling, Shuu-Jiun Wang in Juang Kai-Di (2005): Understanding of Senile Dementia by Children and Adolescents: Why Grandma Can't Remember Me? Acta Neurol Taiwan 14 (3): 138–42.
- Glynn, Ronan W. Shelley, Emer Shelley, Brian A. Lawlor (2017): Public knowledge and understanding of dementia – evidence from a national survey in Ireland. Age and Ageing 46: 865–869.
- Hamill, B. Sharon (2017): Caring for Grandparents With Alzheimer's Disease: Help From the »Forgotten« Generation. Journal of Family Issues 33 (9): 1195–1217.
- Hlebec, Valentina (2019): Pomen družinskih oskrbovalnih dejavnosti v življenju mladih ljudi, živečih v Ljubljani ali okolici. Družboslovne razprave 35 (90): 7–28.
- Hvalič Touzery, Simona (2010): Iz gerontološke literature: Problematika demence z družboslovnega vidika. Kakovostna starost 13 (2): 76–81.
- Hwang, Eunhye, Kim Bokyoung, Kim Haerin (2013): A Study on Dementia-related Knowledge and Attitudes in Adolescents. Korean J. Rehabil Nurs 16 (2): 133–140.
- Isaac, Mokhtar GEKN, Isaac, Maria M. Isaac, Nicolas Farina, Naji Tabet (2017): Knowledge and attitudes towards dementia in adolescent students, Journal of Mental Health 26 (5): 419–425.
- Kara-Murza, Sergej G. (2011): Oblast manipulacije. Ljubljana: UMco.
- Kavčič, Matic in Majda Pahor (2016): Medosebni odnosi in zdravje v okviru soseske. Teorija in praksa 53 (2): 488–502.
- Kogoj, Aleš (2007/2011): Značilnosti in razumevanje demence. V: Jana Mali (ur.) in Vida Milošević Arnold (ur.), 2. natis. Demenca – izziv za socialno delo, 15–22. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Krajnc Završnik, Maja (2016): Mladostnik in družina. V: Jernej Dolinšek in Nataša Mračun Varda (ur.), Adolescentna medicina; Novosti v pediatrični pulmologiji; Hiperkinetična motnja ali pritisk sodobnega časa?: zbornik predavanj XXVI. Srečanje pediatrov, 8. in 9. april 2016, Maribor. Maribor: Univerzitetni klinični center, 43–46.
- Leskošek, Vesna (2016): Care between love and money: the case of the family assistant. Teorija in praksa 53 (6): 1356–68.
- Mali, Jana (2010): The sources of intergenerational collaboration within social work. Teorija in praksa 47 (6): 1238–52.
- Milošević Arnold, Vida (2007/2011): Socialno delovni pogled na demenco. V: Jana Mali (ur.) in Vida Milošević Arnold (ur.), 2. natis. Demenca – izziv za socialno delo, 23–36. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Nagode, Mateja, Polona Dremelj, Valentina Hlebec (2006): Ponudniki socialne opore starostnikom v ruralnem in urbanem okolju. Teorija in praksa 43 (5–6): 814–27.
- Nikolaidou, Evdokia, Magda Tsolaki, Dimitris Niakas, Konstantia Ladopoulou (2017): Attitudes and Understanding of the Grandchildren of People with Dementia. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences 7 (6): 924–33.

- Novak, Vesna (2011): Demenca in poznavanje demence pri ljudeh. Diplomsko delo. Maribor: FZV.
- Ošlak, Katja, in Bojan Musil (2017): Odnos do demence in stigma demence. *Javno zdravje* 1 (1): 74–83.
- Ramovš, Jože, Maja Rant, Marta Ramovš, Tjaša Grebenšek, Ana Ramovš (2018): Družinski in drugi neformalni oskrbovalci v Sloveniji. *Kakovostna starost* 21 (2): 3–34.
- Stefanova, Valentina (2008): Doživljanje in stigmatizacija debelosti pri mladih. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
- Strnišnik, Ana (2018): Medikaliziranje in stigmatiziranje oseb z demenco in njihovih svojcev. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
- Swaffer, Kate (2014): Dementia: Stigma, Language, and Dementia-friendly. *Dementia* 13 (6): 709–716.
- Šadl, Zdenka in Valentina Hlebec (2007): Emocionalna opora v omrežjih srednje in starejše generacije v časovni perspektivi. *Teorija in praksa* 44 (1/2): 226–253.
- Zajc, Nino (2013): Uporaba spletnih anket v kombiniranih načinih zbiranja podatkov. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.

VIRI

- Farina, Nicolas, Laura J. Hughes, Alys W. Griffiths in Sahdia Parveen (2019): Adolescents' experiences and perceptions of dementia. *Aging and Mental Health*. Dostopno prek <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1613343>, 31. 8. 2019.
- Felc, Zlata, Andrej Gregorčič, Brina Felc, Mojca Stopar, Kristijan Breznik, Radko Komadina, Melita Tasič Ilič, Vesna Vodišek Razboršek, Maša Jazbec in Judita Šarlah (2019): Cornerstones of Support for People with Dementia: Influence on Public Awareness in Rural Slovenian Region. *Int J Psychiatr Res*, 2 (2): 1–6. Dostopno prek <http://www.doi.org/10.33425/2641-4317.1011>, 2. 7. 2019.
- Filipovič Hrast, Maša, in Valentina Hlebec (2015): Staranje prebivalstva: oskrba, blaginja in solidarnost: učbenik. El. knjiga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CUYUGCF8>, 2. 7. 2019.
- Gabrijelčič Blenkuš, Mojca in Monika Robnik (2016): Prekomerna prehranjenost in debelost pri otrocih in mladostnikih v Sloveniji II. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Dostopno prek https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/debelost_pri_o-m_daljsa_spletna_avg2016_final_01082016.pdf, 15. 9. 2019.
- Gregorič, Matej, Mojca Bevc in Mojca Gabrijelčič Blenkuš (2016): Izvajanje promocije zdravja v šolskem okolju. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Dostopno prek <http://www.nijz.si/>, 13.9. 2019.
- Kogoj, Aleš (2011): Duševne motnje in stiske v starosti. El. knjiga. Celje: Visoka zdravstvena šola. Dostopno prek http://www.vzsce.si/si/files/default/pdf/spletna_gradiva/Duuevne_motnje_in_stiske_v_starosti_E1281.pdf, 25. 6. 2019.
- NIJZ Nacionalni inštitut za javno zdravje (2019): Seznam Slovenske mreže zdravih

- šol. Dostopno prek https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/seznam_zs_6_krog_2019.pdf, 14. 9. 2019.
- Republika Slovenija, Ministrstvo za zdravje (2016): Strategija obvladovanja demence v Sloveniji do leta 2020. Dostopno prek https://www.zod-lj.si/images/Strategija_obvladovanja_demence.pdf, 25. 8. 2019.
- Santini, Sara, Valentina Tombolesi, Barbara Baschiera and Giovanni Lamura (2018): Intergenerational Programs Involving Adolescents, Institutionalized Elderly, and Older Volunteers: Results from a Pilot Research-Action in Italy. *Biomed Res Int*, vol. 2018, Article ID, 4360305, 14 pages. Dostopno prek <https://doi.org/10.1155/2018/4360305>, 30. 6. 2019.
- SURS – Statistični urad RS (2010): Starejše prebivalstvo v Sloveniji. Dostopno prek <http://www.stat.si/doc/StarejsePrebivalstvo.pdf>, 23. 6. 2019.
- SURS (2018a): Statopis – Statistični pregled Slovenije 2018. Dostopno prek https://www.stat.si/StatWeb/File/DocSysFile/10178/STATOPIS_2018.pdf, 23. 6. 2019.
- SURS (2018b): Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka. Dostopno prek <https://www.irssv.si/demografija/2013-01-10-02-14-29/povprečna-starost-matere-ob-rojstvu-prvega-otroka>, 24. 8. 2019.
- World Health Organization (2017): Global action plan on the public health response to dementia 2017–2025. Dostopno prek https://www.who.int/mental_health/neurology/dementia/action_plan_2017_2025/en/, 16. 6. 2019.
- World Health Organization (2019): Risk reduction of cognitive decline and dementia WHO Guidelines. Dostopno prek https://www.who.int/mental_health/neurology/dementia/guidelines_risk_reduction/en/, 16. 6. 2019.
- Zgonc, Darja (2018): Pri proučevanju vzrokov za demenco nas čaka še veliko dela. Dostopno prek <https://www.viva.si/Intervju/15103/Pri-proučevanju-vzrokov-za-demenco-nas-čaka-še-veliko-dela>, 30. 6. 2019.
- Zupanič, Jelka (2019): Intervju z Milico Gregorič Kramberger in Robertom Balenom: Zdravila proti demenci ni, nevrologi ga iščejo z novimi pristopi. Dostopno prek <https://www.vecer.com/intervju-zdravila-proti-demenci-ni-nevrologi-ga-iscejo-z-novimi-pristopi-10014132>, 23. 6. 2019.
- Zupanič, Milena (2018): Vsak otrok bi moral vedeti kaj o demenci. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/vsak-otrok-bi-moral-znati-kaj-o-demenci-93223.html>, 24. 8. 2019.

**FROM RED SCARE TO YELLOW PERIL:
REALITY AND FEARS OF THE RISE OF CHINA IN
A HISTORICAL CONTEXT¹**

Abstract. *China is the greatest challenge facing the world today. Yet fears of the yellow peril are not new. They started with fear of the rise of Bolshevism and later the Soviet Union after World War II (the red scare) and European fears of the USA becoming dominant following WW2 and the subsequent fear of the spectacular technological rise of Japan. The article shows that considerable differences exist among such challengers in their size, political system, ideological basis, military strength, geopolitical ambitions and, finally, cultural differences. These fears have proven to be overblown. Still, they play a positive role as a wakeup call to draw attention to the need to adapt to the tectonic changes occurring in the entire world system and the strategies/policies of certain individual actors. The explanatory power of different theories with respect to certain cases is considered. Somewhere along the line, the greatest weight has been attributed to economic/quantitative factors (Japan, USA, China), ideological/military ones with respect to the Soviet Union/Russia, while elsewhere more ethnocentric factors are stressed (Japan, China). A multidisciplinary approach is called for because a single discipline is unable to explain such tectonic changes and the ensuing reactions.*

Keywords: *tectonic changes, challenges, fears, yellow peril, red scare, ethnocentrism, power transition, China, Japan, Russia, USA, Europe*

Introduction

China appears to be the greatest challenge facing the world today. A *strategic anxiety*, the *New China Scare*, has surfaced. Such fears, almost rising to phobias, are not new. They have been seen regularly throughout history in

* Marjan Svetličič, PhD, Professor Emeritus, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia.

¹ This article draws on a chapter in a book (Svetličič, 2019) published in the Slovenian language, but has been substantially theoretically and empirically upgraded and updated.

various *clothes* whenever a power transition was underway. In more recent times, such fears started with *the red scare*, the fear of the rise of Bolshevism. This was followed by European fears of the USA becoming dominant in the period of reconstruction after WW2. Later, in the late 1950, following the spectacular technological rise of Japan, *the Yellow Peril* emerged in the USA for the second time. Today we are encountering the third *Yellow Peril* – even though it originally started already at the mid19th in the USA as a fear of Chinese immigrants. Following 9/11, the obsession with terrorism commenced similarly to earlier anti-communist hysteria in the country. The Trump Administration has now started a trade war with China as part of the inward-looking economic and nationalist policies of *America First*. An opportunity has been created to replace America's presence in the global arena as a consequence.

It is not by chance that a trade war is brewing at a time when China is celebrating 40 years of being open to the world and becoming a leader in certain technologies. What is really underway is a *technology war*. After China's spectacular growth, it is now time for states to begin thinking about what this actually means to each of them, what it means to their region, and to the world generally. Trump's trade war against China may be seen as a way of rectifying some of the deficiencies of the existing Pax Americana. It is thus high time to reflect on whether China's growth threatens the world's development and stability (system) or is benefiting the partner countries. The awareness that China is not only a country with a big economy, but also one that has growing military strength coupled with geo-strategic ambitions, is making a difference in both real life and theory². World power is obviously going back to Asia. The winners will be those able to take advantage of this (Prestowitz, 2005). According to Porter, "the biggest risk is not that China will succeed in rising to become an economic superpower. The biggest risk is that it will fail" (Porter, 2005).

It is hence no surprise that China is increasingly seen as a threat. Paranoia has been carved into mind-sets not only for the country's size, but also for the different Chinese civilisation which for the Western world is a strange combination of culture, a particular type of state-controlled economy and state socialism/communism.

The purpose of this article is therefore to answer two research questions. First, are these fears justifiable or overblown, with concerns being based on the differences in the roots of civilisation, on cultural fears? Second, what are these differences, if any at all, and can we detect any similarities among them?

² P. Krugman branded pundits who raised fears of economic competition from other nations, especially China, as fools who did not understand economics very well. Do not worry about it, he said: Free trade will have only a minor impact on your prosperity. »This was, I now believe, a major mistake – one in which I shared a hand" (see Hirsch, 2019).

The article is structured as follows. We first look at the theoretical framework of such challenges/fears, then consider each fear in chronological order in sections 2 and 3. The fourth section seeks to identify differences/similarities while the last sections outlines some policy-related conclusions.

Theoretical Framework

The article addresses the manner in which views/perceptions³ of different global challenges have evolved in recent history. Accordingly, the analysis concentrates more on qualitative data and attitudes along with the context in which they are created because, as implied by Kant's "transcendental idealism", it is appearances and perceptions, not the reality that truly matters. In such qualitative analysis, social psychology is becoming ever more important. It sees challenges as a positive reaction to perceived fear⁴, regarded as one of the basic emotions. "The culture of fear⁵ of the *other* seems to be a forceful mechanism of social and political indoctrination for human beings« (Skoll and Korstanje, 2013). It has played and continues to play a central role in driving popular fears to make the masses do, or not do, what the elite desires. Especially in the twenty-first century, described as uncertain and unpredictable, risky VUCA (vulnerability, uncertainty, complexity and ambiguity), we seem to engage ever more frequently with various issues through a narrative of fear as a vital instrument of propaganda or, to borrow Bernays' expression, *engineering of consent* (1969). People develop specific fears as a result of what they have learned, but the cause might also be an irrational, unconscious fear of the unknown⁶. Moreover, individual fears can grow into fears of a whole group or can as well arise from the fears held by a whole group usually manifested as stereotyping erroneously, of an entire nation. When problems mount in society, the specific cultural and historical context involved can fuel the stereotyping of entire nations as people look for the causes of such problems in others, in foreigners. They start to blame (scapegoat) them for job insecurity, problems with health-care, low wages, the lack of safety nets etc. In a culture of fear, domestic frustrations are transferred to foreign enemies. A crisis is a typical example of when such prejudicial attitudes are created, although stereotypes can also

³ With the flood of fake news and populism, perceptions have started to grow in importance. Studies demonstrate that voters do not vote based on a realistic assessment of the situation, by following real facts or their own interests, but based on their feelings, on how they see the reality. We are rationally limited, especially when performances do not match our imaginary perceptions (Simon, 1982; Kahneman, 2002).

⁴ The fear response (individual or collective) arises from the perception of danger in the present, or in anticipation or expectation of a future threat, leading to confrontation or escape from/avoiding the threat.

⁵ A culture of fear differs from mass anxiety or hysteria. Hysteria or panic runs through populations with a limited duration while a culture of fear is long term embedded in society.

⁶ "Fear of the unknown may be the fundamental fear" (Carleton, 2016).

be built to make it easier to process limited information and degrade others in order to magnify one's own image. This phenomenon is more common when little is known about others or it is hard to learn about them due to being located far away (the distance factor). Such stereotypes impede our ability to objectively assess data/processes, assuming that stereotypes, presenting different picture, are believed to be true. Our readiness and ability to think critically and predict the behaviour of others is thereby weakened.

All of these elements are visible in all the perils we analyse here, particularly in the yellow scares. People like to rely on stereotypes that validate their already held opinion more than trying to evaluate each situation on its own, by looking at data. They tend to select information sources that suit their ideological orientation and ignore other sources or contrary opinions. In a way, stereotypes are an instrument of excuses.

After defining the role played by fear, we must examine more quantitative data to shed light on what creates such fears. Realism is the leading theory explaining sources of power as it mainly relies on material capabilities and relative economic and military power. Apart from neglecting the role of domestic beliefs, this may be its biggest shortcoming in view of the rising importance of soft power.. According to mainstream realism,⁷ countries compete with each other as they pursue their national interests in the struggle for power in anarchic international relations. The power of a state depends on what it is actually based on and the ways in which it is exercised. Seeking hegemony is therefore the result because the international system creates powerful incentives for states to look for opportunities to acquire power at the expense of rivals. States are concerned with the accumulation of relative power as they will not be content with relative security by relying on other states (see Snyder, 2002). Such offensive realism can thus explain the emerging role of China as it aspires to obtain a more prominent role in international relations. On the other hand, defensive realism can explain the USA as it struggles to retain its current dominance, which is proving more important than increasing its power.

To properly understand the rise of China today, it is essential to look beyond realism, to also consider the soft power⁸ which is growing in importance in a VUCA world. However, the capacity to influence others means possessing resources like population, land, natural resources, economy, armed forces, and political stability (Nye and Welch, 2014). Soft and hard

⁷ We distinguish «classical realism» (Morgenthau, 1948), «defensive neorealism» (K. Waltz, 1979) and «offensive realism» (Mearsheimer, 2001).

⁸ Nye defines soft power as »the ability to get what you want through attraction rather than coercion or payments» (Nye, 2004) and relates it to cultural (political and social) values and diplomacy through which a state can change the preference of others to meet its own goals by virtue of attractiveness (Nye 1990, 2005).

power are not alternatives, but complements. In the words of Melissen, “the wheels of hard power can only function smoothly with the lubricant of soft power” (Ham, 2005). Lacking in soft power, China has started to intensively use soft power to complement its hard power based on six pillars: cultural attractiveness, political values, development model, international institutions, international image, and economic temptation (Li and Worm, 2010).

The whole story about attitudes to the leading or aspiring global players is about power and its transition. Power transition theory is in fact a version of the power balance theory, a very popular theory of international relations that interprets the causes of conflict (Haas, 1953; Sheehan, 1996; Waltz, 1979). It stems from the hierarchical nature of international relations in which the most powerful countries define the rules of the game. As rival countries acquire power, the chances of war increase (Hillebrand, 2010: 12).⁹

The old powers’ resistance to the erosion of their position leads us to the second group of theories, the theory of hegemon. Hegemonic stability theory (THS) argues that an asymmetric system¹⁰ is probably more stable; if one country dominates, it is a hegemon. The hegemon dominates the rules of the game and with the help of military dominance creates certain public goods in the form of security and economic stability. The erosion of this role can therefore stifle the world system and throw its stability off balance.

The smaller the difference in power between the leading and rival states, the greater the likelihood of conflict (Kugler and Organski, 1989) with the upcoming forces because the incumbent power is unwilling to leave its prime position¹¹; the so-called Thucydides trap¹² (Allison, 2017). “But it doesn’t have to be” (ibid. 2017) Allison adds, although Kugler (2006) believes that China’s growing power over the USA is greatly increasing the chances of war in the next few decades. Emmott states “that the USA should not fear falling into a Thucydides trap because the historical analogy of England, Germany and WW2 is dissimilar to East Asia today. Germany overtook Britain in the 1900s, while China will not overtake the US for decades” (Emmott, 2009). According to China’s plans, this could happen upon the 100-year anniversary of their country in 2049. However, China is still far from closing the gap on all sources of power and thus the chances of war are lower.

⁹ *Deglobalisation tendencies also consequently increase the risk of war (Hillebrand, 2010: 12 and 13).*

¹⁰ *In terms of access to raw materials, capital and markets. As a result, it has an advantage over competitors together with the potential for spreading its values and military strengths.*

¹¹ *For example, at the end of the 19th century Germany challenged Great Britain; WW1 followed. The fear of Japanese-Americans led to the confrontation between Japan and the USA in the 1930s and importantly contributed to the start of WW2.*

¹² *Based on his statement, “that the rise of Athens and the fear that this inspired Sparta made war inevitable”.*

The power transition is not simply a political, geopolitical or economic problem, but a psychological one. The leading nations pride is hurt¹³ and it therefore attempts to block the emergence of any new power(s).

The third group of relevant theories deals with different civilisation models since views are firmly embedded in the culture of the observer. Ethnocentrism is a worldview that regards Western culture and way of thinking as something extraordinary, placing it in the centre of the world¹⁴. Other cultures are viewed as different, backward, despotic-undemocratic, sometimes even barbaric or racist. It is assumed that the entire world should be modelled on Western values that are seen as universal, always correct, while others are uncivilised barbarians (see Plummer, 2010: 214). "It is about understanding the ideas and practices of another culture with the criteria of our own" (Giddens, 1997).

Eurocentrism has been built on an ethnocentric ideological construct approach, locating Europe in the world's epicentre. It interprets the history of the world as its own history. One's identity develops on the basis of difference from others, difference in the degree of rationality; we are rational and others are irrational. The only possible conclusion is – European civilisation is superior. According to Amin, this is the ideology of the modern capitalist world (2009). Mastnak sees in Eurocentrism "a colonialist worldview, an inspiration for the European conquest and subjugation of the world and the justification of that conquest and rule" (Južnič, 2009: 183–184). The recently developed ethno-nationalism, manifested in populism and *every country first* policies has its roots in such theories. It also gives rise to orientalism as a view of the Middle East and, more broadly, of Eastern civilisations (Said, 1996). The mythology of enemies other than us is attributed to "sub- or inhuman ethnic and racial traits". It is not about attitudes to individuals, but about a group of people who, as a last resort, have evil purposes attributed to them (conspiracy theory) in the sense of good versus bad. The responsibility for our own problems is shifted over to strangers (the ideology of economic nationalism), often expanding into overt populist-tinged chauvinism/racism and xenophobia. Refugees/migrants are increasingly the scapegoats for the ever worse position of those affected by technical progress and globalization (GLO), together with rising imports from China¹⁵. The populist revolt against the enormous upsurge in Chinese exports which, on top of the GLO, is seen as the biggest culprit for the lost jobs and deindustrialisation of the West. Inglehart and Norris contend this revolt is largely based on cultural,

¹³ *The case of the USA after the first Soviet Sputnik or Trump's reaction to the rise of China today.*

¹⁴ *Illustration; a crisis which started in 2008 was branded as a global crisis even though it was really concentrated in the West.*

¹⁵ *Colantone and Stanig (2017) posit that the increased nationalistic voting is positively correlated with the increased Chinese imports into Western economies.*

not economic factors (see Freund et al. 2017). Trump's protectionism is also motivated by the incorrect assumption that China is to blame for the large US trade deficit.¹⁶

A chronology of fears

The Red Scare

The very first *red scare* in the USA came after the Paris Commune of 1871 while the second one followed the October Bolshevik revolution in Russia. It centred on the perceived threat of the American labour movement, anarchist revolution and political radicalism. The *Third Red Scare* came directly after WW2, fuelled at home by the perception of national or foreign communists infiltrating or subverting American society and, as the external factor, by the Soviet Union's growing role in the world. A new bogeyman, 'The Red Menace', was portrayed as being everywhere. Communists were demonised. *The Red Scare* reached its peak between 1950 and 1954 during 'McCarthyism'. The pursuit of allegedly communist infiltrators in American society had begun. Domestic communism was seen an enemy of apocalyptic proportions.

When the Soviets developed an atomic bomb, fear levels intensified, just like during the Cuban crisis or when in 1957 the Soviets sent "Lajka" the dog into space on Sputnik 1. American pride was wounded then like it is now, faced with a decline in its global leadership. As a rule, such fears manifest as various conspiracy theories to make them become more tangible and more persuasive from the point of view of their generators.

After the transition, Russia's role in the world has been shrinking. Further, like all autocratic regimes, Russia should eventually transition to a market-driven democracy (Ikenberry, 2014) meaning that it is less of a concern. Nevertheless, fear of Russia is again on the rise, mainly based on deep distrust and value-based concerns. Putin has spoken of the "offensive mistrust of the West about Russia" (Petrič, 2018: 471).

American Challenge; Europe

The demolished Europe, wrote J. J. Servain-Schreiber in his bestseller (1967/69), is under threat from the Americans. The USA was pictured as

¹⁶ In theory, a negative trade balance is the result of the gap between savings and consumption. As long as there are enough savings, Americans can spend them on imported goods. Otherwise, the country must borrow abroad, which means the dollar exchange rate will rise, exports will become more expensive and the trade deficit will grow. Otherwise, the effect of trade barriers on the trade balance is neutral because it affects both imports and exports without having a lasting impact on the trade balance (Gagnon, 2018, 1).

“enslaving” Europe, becoming an economic colony based on massive inflows of American investment funds. He believed that Europe, lagging behind the USA on all fronts (management, technology, research) was in a silent economic war. He spoke of “American attackers” in the form of US multinational companies, about the collapse of Europe.

Yet Schreiber did not stop just with describing the situation. He helped revive French nationalism (similar to today’s populist movements). Later, he taught at Carnegie Mellon University (Pittsburgh, 1984–1995) and became chairman of Le Center Mondial in Paris that promoted the development of computer and information technologies. In 1985, he told President Mitterrand he was resigning because the French government had wanted to procure French equipment for France’s schools instead of buying the computers from an American corporation (see Rubner, 1990: 272). Schreiber’s intellectual honesty and consistency may thus be questioned. To conclude, these fears were also overblown.

Yellow Peril I: USA

The *Yellow Peril* has seen two waves in the USA. The *First Peril* was directed against Chinese workers at the end of the 1880s. Rather than addressing the economic aspect of immigration, in 1882 anti-Asian propaganda encouraged the federal government to pass the Chinese Exclusion Act, making the immigration of Chinese labourers to the USA unlawful and preventing them from obtaining citizenship. Although this Act was repealed in 1943, anti-Asian sentiment/propaganda remained strong in the country. Later, following Japan’s attack on Pearl Harbour in 1941, it was directed at Japanese-Americans, portrayed in ways very similar to the 19th century Chinese immigrants. *Yellow Peril* propaganda was based on the supposedly lower intelligence or sub-human qualities of Japanese people (see White, 2019).

Yellow Peril II: Japan

The second wave of the *Yellow Peril* came in 1960 during the Japanese miracle (10.5% average GDP growth in 1950–1973). Japan’s share of world GDP had risen from 2–3 percent to 10 percent. The Japanese miracle was largely due to the creative imitation of Western technology and introduction of new production methods (lean production). Schreiber (1980) was fascinated by Japan’s automotive industry and automation, robotisation and computer science. This *miracle* was initially facilitated by the possibility of directing all its resources for development (Japan was not allowed to spend on the army). Second, it was due to the inventiveness and working habits of the Japanese people and the systematic strategic trade and industrial policy.

The Japanese began to buy property in Manhattan and acquired American 'jewels' (like Rockefeller Center in Manhattan, Firestone Tire and Rubber, Columbia Pictures or the Pebble Beach Golf Course). It was predicted that Japan might already overtake the USA by GDP pc in 1985. Not surprisingly, Vogel (1979) wrote the book: *Japan as Number One*. This fear indeed had both economic and cultural roots given that American pride and self-confidence had been dented. The Japanese had taken the lead in sectors previously the cause of American pride (automotive industry). Still, such fears again proved to be overblown since Japan's yellow miracle was followed by very low growth and then by the *lost century*. Imitation can obviously be a double-edged sword; those imitated feel threatened, while simultaneously, by wanting to have what the imitated have, the imitators themselves begin to be troubled by doubts and lose their self-respect. The French philosopher Girard says this leads to hostilities and a feeling of being endangered.

Yellow Peril III: China's Contemporary Challenge

Today's *yellow peril* concerns the big challenge China brings to the whole international system after its spectacular rise in the last 40 years. In less than 30 years, China had become the world's second-largest economy by 2001.

The first signs of the modern fear of China emerged in December 2004, the last month in which The Agreement on Textiles and Clothing (ATC) remained in force but was set to expire by the end of the year under a World Trade Organization (WTO) decision. Developed countries soon barricaded themselves off from China and the threat of becoming flooded with its textile products.

The challenge with China is underpinned by the size of its economy and by it rivalling the USA as the dominant power. China is already the world's largest economy in population and trade-volume terms. Nominally, in 2017 China's GDP amounted to 64 percent of US GDP. In 2014, it overtook the USA in Purchasing Power Parity (PPP) to become the world's biggest economy (Bergsten, 2018, 2). The International Monetary Fund (IMF) predicts that China will overtake the US (at 2017 market rates) in 2030 (IMF, 2018). Yet, according to the index of economic strength, China still lags 12.3 percent behind the USA. Still, as early as 2030 it may become the leading economic power, holding an 18% share while that of the USA is projected to fall (1973–2030) from 16.3 percent to 10.2 percent (Subramanian, 2011).

These economic indicators should be stressed because there is a strong long-term correlation between economic capability, military power and a country's position in the global power system. "Therefore, the hegemon (either US or China) will be in a weaker position than before /.../. It should be though remembered that, historically, China's leading role is a natural

position, since China lost its leading position by Britain only in the 19th century, and after the WW2, when US has taken over from the latter” (van Bergeijk, 2018: 15).

One of the more controversial economic *accusations* and economic fears underlying the challenge posed by China is that it systematically imitates¹⁷ and ‘steals’ intellectual property (IP)¹⁸ and forces foreign companies to transfer their technology to Chinese companies. Imitation is partly the result of admiration and resistance to Western ideas following the *Century of Humiliation*, the “Opium war which marked the beginning of China’s collapse and dismemberment at the hands of foreign powers” (see Davis and Rašković, 2017: 8). A fundamental goal of contemporary Chinese politics is to do all that is needed to ensure this never happens again. It nevertheless seems that this accusation is overblown. Namely, in the latest US-China Business Council Member Survey, just 5 percent of respondents reported having been asked to transfer technology to China, and this concern was ranked 24 out of the top 27 challenges facing foreign companies (Huang and Smith, 2019).

At the same time, certain *problematic imitation* activities (trade, foreign investment, licensing, international research collaboration, reverse engineering) are legitimate and voluntary. Moreover, the situation in the area of IP rights is now changing. Premier Li Keqiang stated that “strengthening IP protection is strategic and vital for strengthening the socialist market economy” (Reuters, 2017). In view of the ambitious plans to transform China from a “large manufacturing country” into a “powerful manufacturing country” by 2025 and a “leading global producer” by 2049 (“Made in China” and plans for the PRC’s 100th anniversary in 2049), it may be expected that China will become a leader in many technology-driven activities. Simultaneously, the country seeks to strengthen the protection of IP not so much due to external pressures but under the internal pressure of its own companies that desire greater protection for their patents. The more domestic firms become innovative, the more they are seeking to protect their IP rights¹⁹. China is

¹⁷ *The West is also not innocent in this regard. France recruited British defectors to unlock the secrets of coal technologies in the 1700s, America stole British models for looms and trains, Japan imitated the West during the Meiji Restoration in 1868 (The Economist, 9/15/2018: 71). South Korea, Taiwan and Singapore industrialised by buying/stealing Western ideas. Has the West paid for instance for many Chinese inventions like gunpowder, blast furnace, cast iron, paper, porcelain, silk production technology, compass, printing technique, although the system at the time was quite different? China has namely been the technologically most advanced country for most of human history.*

¹⁸ *According to some reports, Chinese IP theft costs the USA USD 225 billion to USD 600 billion a year (Huang and Smith, 2019).*

¹⁹ *Huang and Smith (2019) write, »countries do not enact a strong IP rights system until their ability to innovate at home displaces reliance on outside knowledge. The US' own century long drift towards strong protectionism is a case in point. Its own IP rights system began with the Copyright Act of 1790, which expli-*

a global leader in technologies such as e-commerce, artificial intelligence, fintech, high-speed trains, renewable energy, and electric cars. Companies like Alibaba, Didi Chuxing, Huawei and Tencent are operating at the global technology frontier (World Bank, 2019: xvii).

The third economic fear relates to the huge rise of Chinese investments, especially their acquisition of technology-leading companies (Godement et al., 2017). This opens the door not only to economic but political influence and creates potential for the Chinese 'divide and rule' policy. Public opinion is becoming more hostile (Grant and Barysch, 2008) but oscillating between "China saving Europe" and "China taking over Europe" (Shambaugh, 2013). The world fears the transfer of Chinese management patterns or values wherever their companies make investments. Past experience shows evidence of both implications; strong adaptations to local cultures (particularly in industrial countries) but also the imposition of its own management style and working habits (Africa) or a combination of these two strategies, a kind of Yin-Yang cultural approach treating different countries/firms/people differently.

The EU is encountering China's ever more aggressive policy of influencing more flexible and less critical positions in China (market economy status, democracy). The 17+1 initiative is such a strategy that could create splits within the EU, making some members the 'fifth column' of China in the EU. It is thus little wonder that alarm bells have started ringing over China's ability to translate its economic power into attempts to undermine Europe's unified policy on China.

Apart from hard economic data, soft power factors should also be considered. Here, China's position is still weak despite all the efforts it has been making in public diplomacy recently. Chinese public diplomacy these days is replacing the previous "charm offensive" strategy (Kurlantzick, 2007: 6) aimed at neutralising the "theory of threats" and improving China's global reputation (Tai-Ting Liu, Tony, 2019: 77). The Belt and Road Initiative (BRI) may also be regarded as an instrument of soft power.

Today's paranoia, in the face of a rapidly growing and increasingly ambitious China, is obviously principally rooted in the enormity of the Chinese economy. Second, a fear of its difference, exotics, is entailed; third, of its leading role in the world and, finally, the fear of economic intelligence, of espionage, as a threat to security. "In the name of national security, America is treating Chinese students and scholars as a new '*yellow peril*', in a witch-hunt worthy of Senator Joseph McCarthy" (The Economist, 2019, 13 July: 52).

city did not grant any protections to foreign works."/...../ "During the early days of its industrialization, the US was a world leader in IP rights violations, a fact often overlooked in the current discourse".

The fear of the difference is merging with the fear of potential political interference in the economy via the large share of state-controlled firms²⁰. The biggest distinction is therefore that China is a different civilisation, a communist, centralised and authoritarian state. It has different values and religious beliefs.

The challenge brought by Chinese is thus different. Three potential scenarios arise. First, that China's position will start to be eroded if it becomes unable to cope with the accumulated problems of its own rapid growth and the fact it has not anticipated the accompanying problems²¹, including all the political challenges, the necessary democratisation of the political system, and providing more human rights in the long run²². China will encounter Rodrik's trilemma (2011) regarding how to accommodate its three pillars: GLO, sovereignty and democracy²³. This scenario entails considerable internal instability and negative implications for world stability, clearly not in the interest of any of us. An international implication of such a stagnant scenario might be China adopting a more aggressive foreign policy aimed at maintaining support at home while ratcheting up repression against any signs of dissent at home.

A more likely scenario is that China will take on a leading role in many areas, especially the economy, thereby beginning to change the world's structure in either the direction of Pax Sinica or a multilateral system with China as one of the leading powers (the third scenario) in a world of cooperation and competition among the great powers. The question is whether China wishes to abolish the capitalist world order or to simply form a non-hegemonic capitalist world order in which it will have more opportunities for development. According to Hočevár (2019, 15), it seems more that "China does not undermine the capitalist world order, but rather tries to challenge the US position in the existing capitalist world order in order to

²⁰ However, they also play an important role in some developed countries. For instance, as much as 43.8% (34.2% are European) of all transnational enterprises in the world in 2010 were state-owned and only 7.7% were Chinese (UNCTAD, 2011: 31).

²¹ China's old drivers of growth based on low wages are running out of steam. Growth rates are gradually slowing down. China could also face a real-estate bubble, a credit crunch and many other challenges accompanying its economic transformation. Finally, there is demographic problem. "According to UN projections, during the next 25 years the percentage of China's population older than 65 will more than double (from 12 to 25%). Consequently the working-age population will decline. By the middle of the century it will be nearly a fifth smaller than it is now. China will have gone from nine working-age adults per retired person in 2000 to just two by 2015" (The Economist, 2019, 2 Nov.: 65).

²² Rising standards of living would, as the theory of democratic peace predicts, also gradually induce claims for political liberalisation/democracy, for more human rights to reduce the room for conflicts (democracies don't fight each other).

²³ Now China follows just GLO and sovereignty.

form a non-hegemonistic capitalist world order". He may be right for now, but the situation could change when China achieves a more hegemonistic position. History shows that power corrupts and aspirations can, along the way, be broadened, such as to shape the world so as to better suit its own (ideological) design (albeit the changes will be gradual). Economic success is namely enhancing China's self-confidence, courage and opportunities to exercise its interests. It appears obvious that the US hegemony will come to an end, thereby jeopardising the stability of the system in line with the theory of hegemonic stability. The erosion of this role could thus endanger the existing global system's functioning, throwing its stability off balance.

Differences and similarities in the above perils

Is there a common denominator to these fears, eclipsing popular apocalyptic literature, about dangerous aliens threatening our world, or are they more idiosyncratic? Both are correct; there are similarities and differences. Four of the most obvious similarities are as follows. The first is the fear of the growing economic size of the challengers while the second is the fear of external threats, of dangerous *aliens* that endanger *our white* world mostly because *they* are different and not so much because they are economically or technologically threatening. Economic concerns have gradually turned into more ideological, cultural, religious, civilisational or even racist fears. They appear as mythology regarding an enemy, someone that threatens us because they are different, which is not ours. The third group relates to the second but is ideologically based (*red and yellow scare III*) and the last one relates to the changing international context.

The first type of fear (growing economic power) primarily relates to the American challenge to Europe after WW2, and today's China threat also manifested in Trump's America First policy. The Japanese *yellow peril* in the 1960/1970s was also economically based, but dissimilar in that the Japanese are culturally different. Among the analysed economic challenges, the biggest quantitative difference is the size and geostrategic role/ambition. Japan's challenge in the 1970s was confined to economic/technological power (Japan's GDP was 9 times smaller than that of the USA, whereas China's GDP today is already 70% of US GDP). The specifics of the Chinese challenge these days, compared to the one posed by Japan, is that such economic strength is ever more combined with military and geostrategic ambitions to become the leading country in the region and (more implicitly than explicitly) in the world. The challenge China provides today is quantitatively only comparable to that of the USA when challenging Europe in the aftermath of WW2. During the Cold War, the Soviet Union also competed with

the USA chiefly in the ideological, military and space technology fields, but was never a serious global economic or commercial contender²⁴.

The challenge posed by China is unlike the American, *red scare* and Japanese challenge. China's size is unrivalled by Russia or Japan. The Chinese shock has affected those who were already struggling to keep their jobs for other reasons while in Japan's case US industry was better prepared (the context factor). It is also unlike them because China's growth is extremely important for the global economy, whereas the relative consequences for the world brought by all other challengers would be significantly weaker. The challenge of China also has a geopolitical dimension in that it is becoming a military force and, in contrast to Japan, it is not an ally. China is the only military and economic rival of the USA and is hence creating a fundamental shift in the global distribution of power and influence (Geeraerts, 2013: 6). Based on detailed historical analysis, Subramanian notes that China's dominance is more imminent than usually believed, will be more broadly based (covering wealth, trade, external finance, and currency), and could be as large in magnitude in the next 20 years as that of the UK in the halcyon days of the Empire or of the USA in the aftermath of World War II (2011: 4). Yet, the 'China challenge' has some similarities with the red one. They both used to have not only economic but also ideological roots, although the Soviet Union wanted to export socialism and China is expanding more through its economic and less through its ideological power.

The second group refers to culturally-based, ideological fears, the threat of those who are exotic, because we do not know or understand them and they are ideologically different. We therefore feel threatened (USSR/Russia and China). In 1993, P. Kennedy stated that "Protectionism, anti-immigrant policies, blocking new technologies, and finding new enemies to replace Cold War foes are common reactions at a time of *jolts and jars and smashes in the social life of humanity*", a view that can be applied to the current situation. Fear of this group can also be explained theoretically by the hegemonic stability and power transition theory, and eurocentrism.

The third group of differences is political/ideological. While the USA, Japan and Europe share Western democratic values, China is an authoritarian socialist state, just like the Soviet Union was when it challenged the USA. However, China does not *export* its ideology as much as the Soviet Union did, but is first and foremost pursuing its global economic interests. By doing so, it can also indirectly pursue its ideology by spreading its soft

²⁴ Today's daily US-China trade equals the annual trade of USA with the Soviet Union in 1987. Trade interdependence was therefore much stronger (13% of total US trade in 2018 was with China) while it was only 0.25 percent with the Soviet Union in 1987 (*The Economist, Special report China and America*, 18. 5. 2019: 3).

power²⁵ and 'sharp power'²⁶; for instance, by making the beneficiary states in the BRI financially dependent when they are unable to repay the large loans received for infrastructural projects within this framework (*debt trap diplomacy*)²⁷.

The fourth distinct factor is the changed circumstances in the world after the fall of the Berlin Wall, the end of the Cold War and, up until recently, the strengthening of multilateralism, galloping globalisation (and de-globalisation of late), growing interdependencies and digitalisation. This is a special kind *oligopolistic multilateralism*, a blend of cooperation and competition between the major players that today are highly interconnected within a network of global cooperation. This power transition is occurring in a different environment, suggesting that a new cold war scenario is not very likely.

Apart from the differences in all of the mentioned challenges, there are some similarities. Basically, all of the said fears:

- a. were based on quantitative/size factors, the rapid growth of the economies, their political and military power challenging the current system and the world hegemony,
- b. proved to be overblown, too dramatic, provoking paranoid panic over-reactions. But *nothing gets eaten as hot as it gets cooked*,
- c. were based on ideological cultural roots, including racial, even racist prejudices²⁸, on ethnocentrism, generating suspicions leading to eroded trust,
- d. were often misused for internal political battles (McCarthyism in the USA or today's populism) and draw attention to the need to make changes in the global system's structure and functioning and to adapt to such tectonic movements in advance, not after the event, to the transition of power underway in the global system. These fears have also caused a rethinking of certain theoretical postulates about international trade/relations and development theories generally. This is the positive role of such fears.

²⁵ China has long recognised that it suffers »a soft power« deficit. Therefore, in 2007 then President Hu Jintao declared that getting other countries to like China was a national priority (*The Economist*, February 2019: 44).

²⁶ A term used to refer to the information warfare being waged by authoritarian regimes.

²⁷ Several countries, including Pakistan, Nepal, Burma and Malaysia, have already abandoned BRI projects for this reason (see Fabry, 2019).

²⁸ Such racist views do not only come from the bottom. The Director of Policy Planning at the US Department of State, K. Skinner, said at a security forum in Washington that »the fight with China, was a fight with a really different civilisation and a different ideology and the US hasn't had that before/.../ that China posed a particularly unique challenge as it represented the first time that we will have a great power competitor that is not Caucasian" (see Panda, 2019), forgetting that in WW2 II it fought with Japan, for example.

Conclusion

China is clearly the biggest challenge in the modern world. Yet, fears of a *yellow peril* are not new, although the forms and contexts are different, confirming Hegel when he said that history repeats itself the first time as a tragedy²⁹ and the second time as a farce³⁰ (Marx's addition). These phenomena started with a red scare, the fear of the rise of Bolshevism and later the Soviet Union (now Russia) after World War II and European fears of the USA becoming dominant in the period of its post WW2 reconstruction and later the fear of Japan's spectacular technological rise. The article has described the substantial differences and similarities that exist among the challengers due to their size, political systems, ideological basis, military strength and geopolitical ambitions, and the context.

The explanatory power of the different theories varies according to individual challengers; somewhere along the line, the greatest weight was given to the realist school and power transition theory based on economic/quantitative factors as a basis for their power (Japan, USA, China), or ideological/military factors (in the case of the Soviet Union/Russia), while elsewhere they are again more ethnocentric (Japan, China). This makes a multidisciplinary approach essential because a single discipline is unable to explain such tectonic changes and ensuing reactions.

All of the mentioned fears were significantly overblown by linearly extrapolating tendencies into the future, without taking account of the historical context or other factors that hampered such linear forecasts. They were conceptualised within a 'zero-sum' game where the rise of one power leads to the decline of another, causing inevitable conflict with the leading one and amounting to a challenge and threat to the traditional Western-led international order. Kupchan also seems right when claiming, »that the ability of great powers to impose their preferences will only decline further in the future.... The twenty-first century will not be America's, China's, Asia's, or anyone else's. It will belong to no one«. The USA will no longer be the hegemon it once was. The transformed international system should, using Rodrik words, leave greater "policy space" for national policies and sovereignty. If the great powers act wisely, neither Pax China nor *Chimerica* or

²⁹ *The German challenge to Great Britain's dominance in the 19th century was followed by WWI, while problems between the USA and Japan in the 1930s were followed by WWII. Today, the Chinese challenge has brought about a trade war, the revival of protectionism, and erosion of the rule-based global system.*

³⁰ *Today's farce is that China is accused of protectionist policies but American A. Hamilton is considered to be the father of protectionism (Tariff Act 1789) and all of the current developed countries applied such policies in the past. Stealing IP also has its predecessors; the main economic powers also did it in the past (see footnote 21).*

G2 will emerge, but a multilaterally governed world in the interest of all, not just a few. This is viable if China follows, as proposed by Colonel Liu Mingfu, the example of the USA after the experience of the UK which quietly left the lead role to the USA after WW2, and not the Soviet Union example which directly clashed with the USA during the Cold War. He advocates a tolerant, long-term strategy, a century marathon³¹ (see Miller, 2018). In this manner, war can be side-stepped and a new model of great-power relations developed, avoiding confrontation with the USA.

It seems the *Beijing Consensus* is unlikely to substitute the Washington Consensus in the foreseeable future. However, it holds the potential to influence countries' development strategies. The near future will not be the same as the last century with one country leading. There could be power sharing between China, the USA, Europe/EU³² and Russia (perhaps also India) within the spirit of a 'collaborative autonomy' logic. Europe is not militarily strong enough but has an advantage in terms of its soft power. According to B. Emmott (2006), while China is likely to emerge as the most powerful player, it will not be sufficiently powerful to dominate but strong enough to be significant shaper of the world order. He compares China with Britain in the early 19th century when despite being more powerful it was unable to dominate. It remains unclear whether China wants superpower status. It seems that China is aware of the danger of a *strategic overstretch* (paraphrasing Kennedy, 1987), as an imbalance between its strategic commitments and its economic base, although it is not immune from *triumphalism* after abandoning Deng Xiaoping's low-profile approach of *making China great again*.

BIBLIOGRAPHY

- Allison, Graham (2017): *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides Trap?* Kindle edition.
- Amin, Samir (2009): *Evrocenzizem: kritika neke ideologije* Ljubljana, Sophia. (Original: *L'eurocentrisme: Critique d'une idéologie*, Paris, 1988).
- Bekeš, Andrej, Rošker S. Jana and Zlatko Šabič, (2019): *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji* – Zbornik EARL, Studia Humanitatis Asiatica, Ljubljana.
- Bergsten, C. Fred (2018): *China and the United States: Trade Conflict and Systemic Competition*, Peterson Institute for International Economics. October.
- Bernays, Edward (1969): *The Engineering of Consent*. Norman: University of Oklahoma Press.

³¹ Predicting that China will need 30 years to catch up to the USA in the size of its GDP, 30 years to become equally strong in the military field, and 30 years to reach its GDP per capita income.

³² Provided the EU is able to fill the vacuum created by Trump's nationalistic, pooling away from world politics, policy. According to President Macron, the EU should 'wake up. If we don't wake up, there is a considerable risk that in the long run we will disappear geopolitically, or at least that we will no longer be in control of our destiny' (*The Economist*, 9 Nov., 2019: 17).

- Carleton, R. Nicholas (2016): Fear of the Unknown: One Fear to Rule Them All? *Journal of Anxiety Disorders*. 41. 10.1016. Accessible at <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0887618516300469>, 22. 12. 2019.
- Colantone, Italo and Staning, Piero (2016): Globalisation and Brexit. Accessible at <https://voxeu.org/article/globalisation-and-brexite>, 13. 1. 2019.
- Davies, Howard and, Matevž Rašković (2017): *Understanding a Changing China*, 1st Edition, Routledge, London.
- Emmott, Bill (2009): *Rivals: How the Power Struggle between China, India and Japan Will Shape our Next Decade*, Penguin.
- Fabry, Elvire (2019): Meeting the challenges of EU-China relations, 08/04/2019, Europe in the world. Accessible at <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2019/04/190409-EN-Chine-fabry.pdf>, 22. 5. 2019.
- Freund, Caroline and Dario Sidhu (2017): Manufacturing and the 2016 Election: An Analysis of US Presidential Election Data. *PIIE Working Paper* 17-7, May 2017. Accessible at <https://www.piie.com/publications/working-papers/manufacturing-and-2016-election>, 12. 12. 2019.
- Gagnon, Joseph E. (2018): Trump and Navarro's Mistaken Assumptions about Trade Deficits, (PIIE). Accessible at <https://piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/trump-and-navarros-mistaken-assumptions-> <https://piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/trump-and-navarros-mistaken-assumptions-about-trade-deficits>, 13. 11. 2018.
- Geeraerts, Gustaaf (2013): EU-China Relations. In Thomsas Christiansen, Emil Kirchner and Philomena Murray (eds.), *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, 492–508. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Giddens, Anthony (1997): *Sociology* (3rd edition). Polity Press: Cambridge 1997.
- Godement, François and Vasselier Abigaël (2017): *China at the Gates: A New Power Audit of EU-China Relations*, The European Council on Foreign Relations (ECFR). Accessible at http://www.ecfr.eu/page/-/China_Power_Audit.pdf, 19. 3. 2018.
- Grant, Charles and Katinka Barysch (2008): Can Europe and China Shape a New World Order? Accessible at <https://www.cer.eu/publications/archive/report/2008/can-europe-and-china-shape-new-world-order>, 9. 12. 2019.
- Ham, P. Van (2005): Power, Public Diplomacy and the Pax Americana. In Melissen, J. (ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, 47–66. New York: Palgrave Macmillan.
- Haas, Ernest (1953): The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda? *World Politics* (5) 4 (July): 442–477.
- Hillebrand, Evan (2010): Deglobalization Scenarios: Who Wins? Who Loses? Accessible at http://econpapers.repec.org/article/bpinglecon/v_3a10_3ay_3a2010_3ai_3a2_3an_3a3.htm, 20. 9. 2013.
- Hočevar, Marko (2019): En pas, ena cesta: vzpon Kitajske in gradnja (kontra) hegemonije. In Andrej Bekeš, Rošker S. Jana and Zlatko Šabič, (2019): *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji – Zbornik EARL, Studia Humanitatis Asiatica*, Ljubljana.
- Huang, Yukon and Jeremy Smith (2019): China's Record on Intellectual Property Rights Is Getting Better and Better. *Foreign Policy*, October 16, 2019. Accessible

- at e:\china's record on intellectual property theft is getting better and better. html, 19. 10. 2019.
- Ikenberry, John (2014): *The Illusion of Geopolitics*. Foreign Affairs 93 (3): 138–146.
- Južnič, Stane (1974): *Evropocentrizem kot oblika družbene zavesti o sodobnem svetu*. V *Problemi sodobnega sveta*, ur. Jure Gartner, Boris Lipužič, Sikst Marion, Renata Mejak, Maja Zavašnik, 7–28, Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo.
- Kahneman, Daniel (2002): *Maps of Bounded Rationality: A Perspective on Intuitive Judgment and Choice*. Nobel Prize Lecture, 8 December.
- Kennedy, Paul (1987): *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Random House.
- Kennedy, Paul (1993): *Preparing for the Twenty-first Century*. New York: Random House.
- Kugler, Jacek and A.F.K. Organski (1989): Chapter 7: *The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation*. Handbook of War Studies. Accessible at <https://www.acsu.buffalo.edu/~fczagare/PSC%20346/Kugler%20and%20Organski.pdf>, 15.2. 2019.
- Kupchan, A. Charles (2012): *No One's World*. Oxford University Press, USA.
- Kurlantzick, Joshua (2007): *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*. New Haven and London: Yale University Press.
- Li, Xin and Verner Worn (2011): *Building China's Soft Power for a Peaceful Rise*. Journal of Chinese Political Science 16 (1): 69–89.
- Mazarr, Michael J. (2017): *The Once and Future Order: What Comes after Hegemony*. Foreign Affairs 96 (1): 25–32.
- Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton.
- Miller, Andrew (2016): *Beijing has a documented plan to be the premier global superpower by 2049. It's over halfway there*. Accessible at <https://www.thetrumpet.com/14006-chinas-hundred-year-strategy>, 15. 6. 2019.
- Miller, Manjari (2016): *The Role of Beliefs in Identifying Rising Powers*. Chinese Journal of International Politics 9 (2): 2011–2239.
- Morgenthau, Hans J. (1948): *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, and later editions).
- Nye, Joseph (1990): *Soft Power*. Foreign Policy 80: 153–71. doi: 10.2307/1148580.
- Nye, Joseph (2004): *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, Joseph (2005): *The Rise of China's Soft Power*. Wall Street Journal Asia: 6–8.
- Nye, J. S. and D. A. Welch (2014): *Understanding Global Conflict & Cooperation: Intro to Theory & History*, 9th ed. Essex: Pearson Education.
- Panda, Ankit (2019): *'Declining' US should reject race-based thinking and embrace innovation to compete with China*. Accessible at <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3010577/declining-us-should-reject-race-based-thinking-and-embrace>, 23. 5. 2019.
- Petrič, Ernest (2018): *Spomini in spoznanja; Diplomat, pravnik, politik*. Mohorjeva, Celovec, 558.
- Plummer, Ken (2010): *Sociology: The Basics*. London and New York: Routledge.

- Porter, Eduardo (2005): Japan isn't taking over the world. But China. Accessible at <https://www.nytimes.com/2005/07/03/weekinreview/ok-japan-isnt-taking-over-the-world-but-china.html>. 17. 1. 2019.
- Prestowitz, Clyde (2005): *Three Billion New Capitalists*. New York: Basic Books.
- Rodrik, Dani (2011b): *The Globalization Paradox*. New York: W. W. Norton and Company.
- Rubner, Alex (1990): *The Might of Multinationals*, New York: Preager.
- Said, Edward (1996/1978): *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH, Faulteta za podiplomski humanistični študij.
- Servan-Schreiber, Jean-Jacques (1967): *Le Défi américain*. Paris: Éditions Denoel.
- Servan-Schreiber, J. J. (1969): *Ameriško izzivanje (Le defi American)*. Ljubljana, DZS.
- Servan-Schreiber, J. J. (1980): *Le defi Mondial*. France: Fayard.
- Simon, Herbert (1982): *Models of Bounded Rationality*. Volume 1: Economic Analysis and Public Policy. Volume 2: Behavioural Economics and Business Organization, Cambridge, MA: MIT Press.
- Svetličič, Marjan (2019): From American to the Chinese Challenge; From Fears to Reality. In Andrej Bekeš, Jana S. Rošker and Zlatko Šabič, (2019): *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji – Zbornik EARL*, 285–316. Ljubljana: Studia Humanitatis Asiatica.
- Shambaugh, David (2015): China's Soft-Power Push. *Foreign Affairs* 94: 99.
- Sheehan, Michael (1996): *Balance of Power: History and Theory*. New York: Routledge.
- Skoll, Geoffrey and Maximiliano Korstanje (2013): Constructing an American Fear Culture from Red Scares to Terrorism. *Int. J. of Human Rights and Constitutional Studies* 1: 341–364.
- Snyder, Glenn H. (2002): Mearsheimer's World – Offensive Realism and the Struggle for Security. *A Review Essay*. *International Security* 27 (1): 149–173.
- Subramanian, Arvind (2011): *Eclipse: Living in the Shadow of China's Economic Dominance*, (PIIE), Columbia University Press, September.
- Tai-Ting Liu, Tony (2019): Public Diplomacy: China's Newest Charm Offensive. In *New Perspectives on China's Relations with the World: National, Transnational and International*, Daiel Johanson, Jie Li and Tsunghan Wu. Daniel Johanson, Jie Li and Tsunghan Wu (eds.), 77–87. *E-International Relations*. Accessible at *E-International Relations* www.E-IR.info Bristol, England, Dec. 2019.
- Van Bergeijk, Peter (2018): *China's Economic Hegemony (1–2050 AD)*, Working Paper No. 637. The Hague: Institute of Social Studies.
- Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. New York: Random House.
- White, David (2019): *The Theory of Yellow Peril*. Accessible at <https://study.com/academy/lesson/the-theory-of-yellow-peril.html>, 20. 9. 2019.
- Vogel, Ezra F. (1979): *Japan as Number One; Lessons for America*. Cambridge, USA: Harvard University Press.
- Walker, Christopher and Jessica Ludwig (2017): From "Soft Power" to "Sharp Power": Rising Authoritarian Influence in the Democratic World. In: *Sharp*

power: rising authoritarian influence, p. 6–26. National Endowment for Democracy, International Forum for Democratic Studies, Washington DC.

SOURCES

- Hirsch, Michael (2019): Economists on the Run. Foreign Policy. Accessible at <https://foreignpolicy.com/2019/10/22/economists-globalization-trade-paul-krugman-china/>, 11. 1. 2020.
- IMF, 2018. People's Republic of China. IMF Country Report No. 18/240. Washington, D.C.
- Reuters (2017): China must enhance protection of intellectual property rights: Premier Li, 23 November 2017. Accessible at [china-must-enhance-protection-of-intellectual-property-rights-premier-li-iduskbn1dn08c](#), 1. 4. 2018.
- The Economist (2019, 12 January): Can China Become a Scientific Superpower? 64.
- The Economist (2019, 9 February): Culture Wars. The Communist Party Capitalises on Foreign Interest in Chinese Culture: 44.
- The Economist (2019, 9 March): Free Exchange: Shocked: 66.
- The Economist (2018, 19 May): Special Report: China and America.
- The Economist (2018, 19 May): Schumpeter: An Empire of the Mind: 71.
- The Economist (2019, 13 July): Chaguan: A Generational Divide: 52.
- The Economist (2019, 2 November): Old, Not Yet Rich: 65–66.
- The Economist (2019, 9 November): A President on a Mission: 17.
- UNCTAD (2011): World Investment Report: 31.
- World Bank Group (2019): Innovative China: New Drivers of Growth. Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China. Washington, DC: World Bank. Accessible at <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32351>, 11. 1. 2020.

ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATURA 2000: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Abstract. *All European Union countries are challenged by Natura 2000, i.e. the Birds and Habitats Directives, poses due to deficient understanding of the concept of sustainable development. The main objective of this article is to theoretically present the governance of Natura 2000 in line with the sustainable development concept. The research background encompasses the legislation and institutions as the basis for the good governance of Natura 2000. The literature review outlines the views of several scholars and recommendations to improve the governance of Natura 2000 according to the concept of sustainable development. The conclusion points to changes in behaviour in response to environmental legislation and institutions.*

Keywords: *European Union, Sustainable Development, Governance of Natura 2000*

Introduction and methodology

The governance of Natura 2000 (N2000) is a process that builds on the concept of sustainable development, making it vital to better understand the concept of sustainable development itself. This concept relies on legislation and institutions as the basis for a multi-level governance (MLG) system of natural resources such as N2000 (Šobot and Lukšič, 2016; 2017; 2019; 2020).

The MLG system of N2000 divides responsibilities among different policies on multiple levels of government (local, national, supranational) (Niedziałkowski et al., 2015). Newig and Fritsch (2009) state the MLG system improves the connectivity of actors and reduces the impact of government institutions. Christophersen and Weber (2002) describe how within the MLG system of N2000 non-governmental organisations (NGOs) are given an equal chance to participate as governmental organisations. Carter (2006) notes that mutual cooperation between governmental and non-governmental actors becomes stronger in the MLG system, while Stubbs (2005) states that democratic conditions are fulfilled in such a way. Lockwood et al. (2009) explain that MLG represents communication, co-operation and

* Aleksandar Šobot, PhD, Centre for Political Theory, University of Ljubljana, Slovenia; Andrej Lukšič, PhD, Professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia.

coordination among various actors at the organisational level and hence could underpin a new model of management within the national system of nature protection.

The primary challenges of the sustainable development concept within N2000 according to the theory of Šobot and Lukšič (2016; 2017; 2019; 2020) are legislative and institutional changes to the nature protection system and changes in the population's understanding and behaviour concerning the legislation and institutions of the protected areas (N2000 areas). The main research objective was to describe the biggest challenges and solutions in the governance of Natura 2000 in line with the concept of sustainable development. The research was carried out within the framework of the *Multi-Level Governance of Natural Resources in Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina* research project from 2013 to 2016. A literature review was conducted with the main research objective in mind.

Literature review

Challenges and solutions in governing N2000 according to the concept of sustainable development: Lessons from research many scholars

Gambert (2010) explains that the governance and management of natural resources, such as N2000, is a political process that has an interest in the commons. The N2000 may be seen as commons in this century. Hardin (1968) highlights the importance of the commons while Ostrom (1990) says that all of society must be involved in it. Baker (2003) thinks a functional logic is at play; including the public, experts and politics in the commons is the key to natural resource management. Torkar and McGregor (2012) use the term "people included" and point out the need to ensure that the public, professions and politics are involved in the management of natural resources and environmental protection. Niedziałkowski et al. (2015) promote the public's participation in decision-making so as to add to the legitimacy and effectiveness of nature protection policies. Borgström et al. (2015) suggest that the level of success of a nature protection policy and the governance and management of natural resources depend on the degree of participation, knowledge and confidence entailed. Nastran (2015) believes the effectiveness of the governance and management of natural resources is subject to attitudes and perceptions while Holling (1993) finds it is important to learn about the protection of nature, implementation of nature protection policy and management of natural resources. Niedziałkowski et al. (2012) contend it is vital to include institutions in these processes. Torkar and McGregor (2012) think it is essential to share knowledge and understanding acquired in nature protection processes, with Kakabadze (2011)

going further and saying that if natural resources are to be successfully governed and managed it is essential to involve all of them, regardless of private interests. Reed (2008) even states that participation in the management of natural resources is a democratic right.

Legislation and institutions play a huge role in the governance and management of natural resources. N2000 is a supranational policy obligation (Rosa and Da Silva, 2005) and the management process must be coordinated. The governance and management of nature is located at the supranational level (Baker, 2003) because nature has no borders. Giljum et al. (2005) suggest that the governance and management of nature protection at the supranational level may be seen as the first major step towards sustainable development. Kati et al. (2014) report that, in addition to the supranational level, such as the EU, the support of governmental and non-governmental representatives is also required to ensure successful implementation of the project management of natural resources, like N2000. Neumann (2005) considers that national parks have a great impact on successful implementation of N2000 because they have long been involved in nature protection, and the experiences and perceptions of people from these areas will be included. Geitzenauer et al. (2016) suggest that N2000 is a model of European national parks. National parks represent the management of natural resources (Lockwood et al., 2010) whereas Gruby and Basurto (2013) suggest that this also means the management of ecosystem services, i.e. ecosystem management.

Ecosystem management refers to the politics of natural resource management (Lakićević and Tatović, 2012), such as N2000. The ecosystem approach entails the involvement of all in the associated decision-making (Niedziałkowski et al., 2012). Gruby and Basurto (2013) suggest that ecosystem management, i.e. N2000, is biological/political management. The ecosystem management includes a planning process within institutions, cooperation with participants, and flexible and adaptive management (Layzer, 2012). The ecosystem management, i.e. N2000, requires an institutional (Gruby and Basurto, 2013) and legislative transformation (Kakabadze, 2011) along with stronger governmental–non-governmental stakeholder connections (Imperial, 1999) to adapt the values of nature protection and ecosystem services as defined in a nature protection policy. In order to ensure that this management is effective, both deliberation (Slocombe, 1998) and adaptive management are required (Lakićević and Tatović, 2012; Blenckner et al., 2015). Adaptive management proceeds best through ecosystem-based management (Bennett, 2016). Slocombe (1998) says that ecosystem management is “the process of an ecosystem-based management (EBM) of human activities”.

EBM denotes an understanding between scientific and human values

while making decisions (Imperial, 1999). Blenckner et al. (2015) suggest that with EBM humans manage those parts of the ecosystem to which they belong. Slocombe (1998) states that EBM is very valuable for the planning process and management because it involves several stakeholders and relationships in a smaller territory. Borgström et al. (2015) contend that EBM is the key to implementing a nature protection policy which contributes to environmental governance on the local, national and supranational levels. EBM is crucial for effective natural resource management (Nilsson and Bohman, 2015; Blenckner et al., 2015) since it includes all levels of management from supranational, such as the EU where nature protection policy is created, to local (community) ones where these objectives are put into practice, and may be regarded as a partnership in environmental management (Niedziałkowski et al., 2012). Accordingly, this partnership includes elements of joint decision-making, for example through advisory boards and representative committees. Partnership can take the form of co-production, co-regulation, co-management or community-based management.

The community-based conservation approach seeks a direct cooperative relationship between the integrity of ecosystems and the sustainable livelihoods of communities (Torkar and McGregor, 2012). The community must participate in the resource management plans (Booth and Halseth, 2011). Armitage (2005) believes a better understanding of the socio-ecological conditions of the area, as well as any risks/opportunities is needed for making adaptations in management. Torkar and McGregor (2012) suggest that community-based management is important for local participation and credibility of the process. Bennett (2016) considers that this approach yields better insights into nature protection able to contribute to more developed decisions for nature protection in planning, implementation and management based on real information. Such decision-making in the management of natural resources is called co-management. N2000 is the only feasible choice given the co-management of the various government, NGO and EU stakeholders.

Carlsson and Berkes (2005) describe co-management as two or more social parties that negotiate and share management rights and responsibilities. Torkar and McGregor (2012) consider nature protection as the co-evolution of conservational objectives that must be shared in the local environment. Giljum et al. (2005) suggest that co-evolution goes towards sustainable development. Carlsson and Berkes (2005) state that co-management entails a joint arrangement of the state and local communities regarding shared authority in decision-making and responsibilities. The state plays a major role in nature protection, yet in co-management this role is shared with those who use the local environment (Carlsson and Berkes, 2005). Ferranti et al. (2010) believe that co-management is being revolutionised by N2000

and the involvement of the public, professions and politics in its planning, implementation and performance. That only the government makes decisions is an old notion (Buttel, 2003) because the state alone is unable to cope with ecological problems (Kapaciauskaite, 2011). In addition, EU organisations may possess superior capacities for solving environmental problems, making their participation essential (Brown, 2013). Beunen and de Vries (2011) reveal that the practice of co-management has increased in all EU countries with N2000. Lockwood et al. (2009) state that collaborative governance requires stronger governmental coordination with the aim of the greater involvement of stakeholders in decision-making. Gambert (2010) believes that it is only through collaborative governance that the traditional system of governance, which has concealed many private interests, can be counteracted and thereby bring greater transparency. Lukšič and Bahor (2011) indicate that decisions may be based on individuals' concealed interests, making it necessary to increase the participation of the public, professions and politics in decision-making. Torkar and McGregor (2012) say that collaborative decisions contribute to democracy, legitimacy, governance and the sharing of knowledge and understanding and, without such a decision, problems might arise.

372

Niedziałkowski et al. (2015) point out that the biggest problems with co-management are delays in the participation or non-inclusion of various stakeholders in N2000. Grodzinska-Jurczak and Cent (2011) suggest that problems with participation in N2000 are considerable in South-east Europe. Rosa and Da Silva (2005) specify that the most common problems are associated with the use of land in the N2000 area, such as intensive agriculture. Cent et al. (2014) believe these problems arise within the administration. The problems emerging during the course of natural resource management are actually due to the different positions held by the participants and the varying access to information (Booth and Halseth, 2011). Armitage (2005) states that such problems stem from poor institutional organisation and the non-equal involvement of all stakeholders. Lakićević and Tatović (2012) indicate that they happen due to a poor cross-sectoral integration that does not allow the inclusion of all stakeholders. Carlsson and Berkes (2005) believe the problems arise from inadequate knowledge and understanding. Gambert (2010) thinks that challenges with N2000 are due to excessive interest in government institutions in relation to participants in terms of natural resource management. Schusler et al. (2003) note that this is not an issue of great interest for the government but for the different interests of the participants. On the other hand, Reed (2008) states that problems may stem from skewed local knowledge. Nastran (2015) says that local knowledge concerning nature protection is historically based on the national parks and the experiences of participating in their management.

The perceptions of such management can be challenging in new natural resource management projects, such as N2000. Liu et al. (2010) explain that challenges may reflect cultural differences or the fact that participation in nature protection was developed earlier. Dimitrakopoulos et al. (2010) think that all of these problems concern the issue of sustainable land use, public or private property and the right to manage.

Niedziałkowski et al. (2012) indicate that individual users of land in N2000 are passive when it comes to implementing international directives. Kay (2014) explains that this passivity hinders monitoring, evaluation and control in these areas, possibly leading to conflict. Rosa and Da Silva (2005) believe that the greatest problem is ensuring that landowners properly understand N2000. They add that this is an ethical issue where the values of nature protection are the opposite to those of private property. The Habitats Directives were created without private owners from Europe and are better protect species regulations of than land use. Niedziałkowski et al. (2015) describe how experts from the natural sciences created N2000 without taking the historical and social conditions into account, which Louette et al. (2011) find are important in nature protection planning. Torkar and McGregor (2012) suggest that people have traditionally used the land for non-environmental purposes, or for economic gain. As a result, Dimitrakopoulos et al. (2010) believe that problems arise which can cause conflicts. Nastran (2015) thinks that people view N2000 as the nationalisation of private land similarly to the way it was in communism and that therefore N2000 is poorly accepted. Arnberger et al. (2012) assert that its poor acceptance means the modest implementation of the directives. Fagan (2008) concludes that financiers are responsible for the weak implementation of the directives, with Rosa and Da Silva (2005) adding that the problem is that the EU often funds projects with opposite ecological values in the same area. Nastran (2015) points out that the EU is more nature-oriented and that the EU generally funds nature protection projects. Newig and Fritsch (2009) feel that those who are located far from natural resources support nature protection while those who live close to them support its economic viability. Torkar and McGregor (2012) suggest that this is because people have a more immediate need to earn, or survive, than to protect the environment. Louette et al. (2011) say these problems must be planned in the management of N2000, making it necessary to account for people's perceptions of nature protection and N2000 in the planned area of implementation in order to manage any problems. Acuna (2015) explains that it is vital for the entire process of planning, implementation and management of N2000 to bring about an institutional and political transformation in order to adopt a nature protection policy and to be operational in the area. Ostrom (1990) states that this institutional transformation should involve everyone in the

decision-making process. Institutions must recognise that the area is multi-functional and that it is therefore important to define individual rights.

Individual rights are not the only relevant rights; collective rights also exist (Acuna, 2015). Nature cannot be privately owned (Holling, 1993). Rolston (1996) states that the private right is the right of the community. N2000 is a new framework that encompasses a considerable proportion of private property (Kay 2014). N2000 is probably the most ambitious supra-national policy measure in the world with the aim to preserve biodiversity through land use regulation. A system of private ownership is different from a nature protection system and international agreements (Hlaing et al., 2013), where one problem is that international agreements are not included in the system of rights and the use of private property. However, N2000 imposes obligations on all landowners with respect to sustainable use and management, with or without their agreement (Hunka and de Groot, 2011). Citizens desire greater rights and hence declare themselves content to join the EU, which is the source of N2000. Greater community rights require smaller property rights over natural resources. Lukšič (2010) explains that people often do not have an autonomous and free will in responding to rules that come from the EU and thus become victims of the system. In this way, people can come into conflict with their own values (Nilsson et al., 2016).

Hardin (1968) states that individual benefits may be inconsistent with human values even when all of society suffers. Individual benefits are frequently not sustainable or good for the community in the long term. Blenckner et al. (2015) indicate that human activities mostly refer to economic benefits that do not consider the destruction of ecosystem dynamics and benefits for the good of all. The users of protected areas typically seek financial compensation for what they could otherwise earn without the nature protection (Nastran, 2015), while at the same time they overlook the benefits of the nature protection and the values held by the ecosystem services. For the N2000 area, the EU assessed the values of ecosystem services that contribute to human well-being at some USD 30 billion. The question of how these services are evaluated occupies thinking on the collective and individual levels. Lukšič (2010) contends that people must transform their thoughts or leave behind old skills that are not long-term sustainable and adopt a new identity that is sustainable. N2000 represents the acceptance of a new identity with sustainable values (Šobot and Lukšič, 2020). People must acknowledge that they are not isolated on planet Earth, but are members of a community in which everyone has equal responsibility (Torkar and McGregor, 2012). Conflicts typically arise when one does not want to accept his/her individual and social responsibility in an area. Private users are very important for the protection, monitoring and management

of natural resources (Mertens, 2013). The underperformance of N2000 and its monitoring is often associated with problems/conflicts with private land-owners or farmers. Rosa and Da Silva (2005) explain that the EU is often the cause of conflicts because it provides funding for large agricultural projects that are harmful to N2000 areas. In one example in France, N2000 was politically suspended for funding agricultural projects. Acuna (2015) determines these are institutional conflicts. The overriding problem is the lack of institutional organisation and insufficient transformation with respect to the needs of nature protection, natural resource management and sustainable development. Imperial (1999) underscores the lack of government programmes able to fund sustainability and the fact that farmers are, following the old practices, used to funding from other sources. In the future, EU funding should go through government institutions in order to avoid conflicts with projects within the same area.

The success of N2000 depends on conflicts in a certain area (Ferranti et al., 2010). Gifford and Nilsson (2014) believe that conflicts arise when protected areas are not given funding. Liu et al. (2010) views this as ignoring local interests in the planning, implementation and management. Acuna (2015) points to the need to establish conflict management on all state levels. Winter et al. (2014) think that conflict management should contribute to the transition from a commercial use of land to a sustainable resource use. Holling (1993) suggests conflicting plans should be based on understanding, including the perceptions and decentralisation of actions. Nastran (2015) states that including perceptions is fundamental to preventing conflicts. Slocombe (1998) believes this plan must include the public, professionals and politics, while Holling (1993) notes that adaptive management is required during a conflict. Adaptive management would support the functioning of N2000 even during situations of conflict. Acuna (2015) concludes that adaptive management is a way to resolve conflicts. N2000 causes conflicts in all countries and the need for adaptive management is real (Ferranti et al., 2010). Vikolainen et al. (2013) suggests that adaptive management should include all stakeholders, understand the historical and socio-environmental conditions and consider sustainable resource objectives. Nastran (2015) states that for conflict resolution it is important to promote the non-economic objectives and benefits of nature protection. Hiedanpaa (2002) suggests a wider discussion of the N2000 areas. Šobot and Lukšič (2016, 2017, 2019) propose discussing the role of legislation and institutions in nature protection with the people from the protected areas. This entails sustainable development education, which helps transform opinions and attitudes so as to keep conflicts to a minimum (Torkar, 2014).

Perceptions and Natura 2000

Perceptions, attitudes, values and behaviour are vital components of any analysis of the implementation of environmental EU legislation (Bennett, 2016) as N2000 involves a multi-level system of governance. The influence of public opinion has grown over time (Park, 2000) due to the need to effectively implement EU legislation (Lima et al., 2011) and properly manage natural resources (Nastran, 2015). The transfer of EU policy into a piece of national legislation, such as N2000, requires the consideration of all relevant knowledge (Hiedanpaa, 2002), including the local people's perception of the roles of legislation and institutions as important factors in nature protection and its effective management (Aretano et al., 2013). Research on perceptions is essential for the successful adoption and implementation of EU environmental policy (Nilsson et al., 2016) such as N2000 because it permits an understanding of the local and cultural circumstances which contribute to nature protection, good environmental management (Grodzinska-Jurczak and Cent, 2011) and the preservation of ecosystem values (Romano and Zullo, 2015). Perceptions refer to the manner in which an individual observes, understands, interprets and evaluates a referent object, action, experience, individual, policy or outcome (Bennett, 2016). Perceptions are influenced by the social and cultural contexts of individuals and society (Aretano et al., 2013). Perceptions can convey important details about the social acceptability and appropriateness of management inputs (Bennett, 2016) for protected areas.

Nastran (2015) states that while perceptions are key to the successful management of protected areas, Southeast Europe countries have done very little to gather perceptions. The public administration is responsible collecting perceptions within protected areas (Cent et al., 2014). Perceptions are best collected as part of a process of planning the implementation of EU environmental policy at the national level. Studies of local people's perceptions can give important insights into: observations, understandings and interpretations of the social impacts and ecological outcomes of protection; the legitimacy of protection management; and the social acceptability of an environmental policy (Bennett, 2016), such as N2000. Indicative factors impacting citizens' perceptions and behaviours concerning a protected area include the level of trust in the institutions responsible for environmental management and their effectiveness in the protected area, the level of awareness among citizens and the personal attribution of individuals (Dimitrakopoulos et al., 2010).

Considerable public involvement in managing protected areas is typical of areas with greater experience with this kind of system protection, where the actual involvement depends on the level of knowledge (Nastran, 2015).

Nicolescu (2007) introduces different knowledge and different perceptions, which lead to different levels of reality that must be understood in order to establish new values and attitudes.

Attitudes and Natura 2000

Hiedanpaa (2002) states that people often believe that ecology limits their freedom. Kati et al. (2014) say that most people hold a negative attitude and little knowledge about nature protection (the role of legislation and institutions for nature protection). Park (2000) asserts that ecology is a path to the future and such people must develop positive attitudes about the logic of life. Rolston (1996) believes that ecology is the logic of life and that we should ask ourselves what is the human attitude towards it. An attitude is defined as a tendency to think, feel or act positively or negatively about objects or issues in our environment (Torkar et al., 2010). Environmental socio-psychological studies have found that people who are close to nature (e.g., those who live near areas of natural wealth) have an environmental attitude. Lima et al. (2011) say environmental attitudes are based on beliefs, a notion supported by Kollmuss and Agyeman (2002), which Kotchen and Reiling (2000) define as ethical beliefs. Rosa and Da Silva (2005) further explain that attitudes to N2000 may be seen as falling within three ethical theories: anthropocentric, biocentric and ecocentric. The different positions held by participants from various sectors and areas contributing to N2000 lead to this kind of division. Kotchen and Reiling (2000) suggest that moral responsibilities affect divisions. Environmental psychology informs us that individuals with positive environmental attitudes are more moral (Papagiannakis and Lioukas, 2012).

Rosa and Da Silva (2005) find two conflicting moral values in N2000, namely: private law and the collective right to a healthy environment. N2000, i.e. the Habitats Directive, creates a potential conflict when it encompasses private property. Nastran (2015) says that people find protected areas to be a 'grab of private property' and often compare it to nationalisation during the period of communism. Ferranti et al. (2010) states that N2000 is the sole concept of sustainable development which is acceptable. Tzaberis et al. (2012) define the sustainable development concept as comprising three pillars: economy, environment and society. Lukšič (2010) says sustainable development is only possible when moral consciousness has been raised. Tzaberis et al. (2012) establish that moral values contribute to maintaining the commons, with Hardin (1968) highlighting that it is necessary to understand the need for the commons and that stakeholders are prone to self-destruction. Radović (2010) wrote: "If someone were watching us from another planet, they would find that we are halfway to destroying

ourselves". Ostrom (1990) suggests institutions must be in place which are prepared to meet the needs of the commons (Anderies and Janssen, 2013). Nastran (2015) states that people complain they accrue no benefits from the institutions because N2000 requires nature protection while adding that people's expectations of protected areas are sometimes too high. In addition, Tzaberis et al. (2012) think that individual and collective goods should be in harmony with an eco lifestyle and sustainable environmental management. An eco lifestyle denotes a change in lifestyle towards sustainability in a transdisciplinary world (Goetz et al., 2008). Nastran (2015) believes that the environmental management of protected areas such as N2000 should be approached in a transdisciplinary way.

A transdisciplinary approach means accepting a more logical system of life (Nikolescu, 2014). Transdisciplinarity will build understanding and new values (McGregor, 2014). Torkar and McGregor (2012) reported a better governance model based on the 'stakesharer' (collective good) compared to the stakeholder (individual good). According to Hardin, stakeholder refers to individual self-interests and can lead to self-destruction or destruction of the commons. Stakesharer refers to more collective interests that contribute to the commons for human well-being. Bullard (2010) contends that it is essential to ensure environmental justice for nature protection in relation to the commons, which is a prerequisite for sustainable development. Kluvánková-Oravská et al. (2009) find that the primary mission of the Birds and Habitats Directives is sustainable development. Rosa and Da Silva (2005) say that the directives are more favourable to species than humans because collecting data on attitudes is very important for the successful implementation of N2000. This is crucial in the planning processes of N2000 (Casado-Arzuaga et al., 2013). Nastran (2015) finds it is essential to build knowledge and understanding regarding attitudes and protected areas. Arnberger et al. (2012) indicate that attitudes are the main factor in the acceptance and success of the environmental management of protected areas such as N2000. N2000 may be seen as an ecosystem management (Borgström et al., 2015) and Grodzinska-Jurczak and Cent (2011) believe that the most important aspect of ecosystem management is developing proper civic attitudes.

Values and Natura 2000

Values are important life goals or standards that serve as guiding principles in a person's life (Papagiannakis and Lioukas, 2012). Human values are said to be structured in two motivational dimensions: openness to change versus protection and self-enhancement versus self-transcendence (Gifford and Nilsson, 2014). Lima et al. (2011) state that "a value is a desirable trans-situational goal varying in importance, which serves as a guiding principle

in the life of a person or other social entity". Values are a filter of information, which are under the influence of beliefs (Park, 2000). Dietz et al. (2005) think that values hold three meanings: the worth of something, opinions about that worth, and moral principles. Romano and Zullo (2015) believe that the establishment of N2000 has led to strong conservation values, yet conservation values are not the only values, as cultural values also exist (Rolston, 1996).

Hajer and Versteeg (2005) suggest that nature is basically human culture. Culture reflects the values adopted while learning the complexities and diversities essential for nature protection and sustainable development (Lockwood et al., 2009). Nature provides the life support system for culture and what is good for nature is therefore often good for culture (Rolston, 2010). Gifford and Nilsson (2014) assert that the values of nature protection are better developed in more developed countries which have a policy of 'higher goals' of protection, such as global problems. In Norway, nature protection is related to human dignity and inner values. The public in Finland takes part in environmental policy and environmental protection through a large number of NGOs. Environmental non-governmental organisations (ENGOS) have contributed to nature protection by raising awareness of morality with regard to nature protection (Breitmeier and Rittberger, 1998). Moral values are a prerequisite for nature protection (Hiedanpää, 2002). Rolston (1996) points out that, among all other living beings, only humans are capable of developing moral values and are thus solely responsible for nature protection.

Lima et al. (2011) find such people with morality are part of nature. Gifford and Nilsson (2014) suggest that moral people are more concerned about environmental and nature protection problems. Lukšič (2010) states that sustainable development can only be achieved by raising the level of moral standards in society. Fornara et al. (2016) indicates that values are associated with culture while Rolston (1996) finds there is a need for cultural reconstruction in order to maintain society and that we must introduce moral values in the management of natural resources. Gifford and Nilsson (2014) state that people hold multiple values and they can change and conflict with each other.

Nature has become a basic concept of negotiation among different professions, interests and values. Slocombe (1998) finds that considerable differences in values cannot support the objectives of nature protection. Gifford and Nilsson (2014) hold the opinion that people have multiple values, which can change and conflict with one another. Changes in values are seen as leading to changes in decisions and thereby changes in behaviour (Dietz et al., 2005).

Behaviour and Natura 2000

Values and attitudes clearly play an important role in determining pro-environmental behaviour (Kollmuss and Agyeman, 2002). It is necessary to understand the complex relationships between people's attitudes and values regarding nature protection (the role of legislation and institutions for nature protection) and pro-environmental behaviour (Park, 2000). Behaviour means "the activity of an organism interacting with its environment" (Popescu, 2014). Pro-environmental behaviour is typically defined as "intentionally reducing the negative impact that an action can have on the environment" (Dono et al., 2009). Pro-environmental behaviour can be reduced to three factors: social status, values and attitudes, and social structure (Park, 2000). Pro-environmental behaviour visualises the problem on a macro scale and therefore includes non-psychological factors such as geophysical conditions and political influence (Gifford and Nilsson, 2014). Rules are imposed from the outside, and norms of behaviour from the inside (Hiedanpaa, 2002). Many personal factors play a role in pro-environmental behaviour such as felt responsibility, cognitive biases, place attachment, age, gender, chosen activities and social factors like religion, urban versus rural residence, norms, social class, proximity to problem sites and cultural and ethnic variations (Gifford and Nilsson, 2014). Dietz et al. (2005) indicate that environmentally conservational behaviour is promoted by environmental legislation, such as N2000. Conservation can alter behaviours and conservation biologists can play a central role in promoting changes in human behaviour (Schultz, 2011).

Park (2000) indicates the biggest barriers to pro-environmental behaviour are limited knowledge, experience and education, which often underpin conflicts. Podmetnik et al. (2000) believe that conflicts are often caused by previously created internal motives. In addition, the stealing of ideas has happened often in post-communist countries, triggering conflicts. Hiedanpaa (2002) states that the problems with pro-environmental behaviour may occur through deficient traditional practices and current practices. Conflicts are very common in the protected areas of post-communist countries (Nastran, 2015) and often arise due to varying perceptions included in landowners' expectations of protected areas. Tzaberis et al. (2012) point out that conflicts can emerge due to unsuitable models of development and landowners' selfish demands. Kollmuss and Agyeman (2002) suggest that problems and conflicts may occur due to individuals' low awareness and poor institutions.

Torkar (2014) emphasises the value of environmental information for helping in conflict resolution and creating pro-environmental behaviour. Rolston (1996; 2010) states that people need to know that they are an

element of nature and that without nature there is no human life, making it thus imperative to improve understanding of the current bad behaviours and which new behaviours can be introduced to enable a sustainable future. Schultz (2011) recommends a stronger connection with nature so as to achieve the objectives of pro-environmental behaviour for nature protection and the sustainable management of resources. Šobot and Lukšič (2016, 2017, 2019) propose discussing and educating people from protected areas about the role of legislation and institutions in nature protection and sustainable development. Education concerning respect for legislation and institutions is essential for a growing capacity to understand (Casado-Arzuaga et al., 2013) and can positively contribute to pro-environmental behaviour (Torkar, 2014; Gifford and Nilsson, 2014).

Conclusion

The governance of Natura 2000 poses a challenge for all EU countries. This article explains many paths to N2000 governance on international, national and local levels. Along the way, a description is given of the main problems seen in the governance of N2000, such as misunderstandings, misperceptions, distorted values and attitudes that are maintained by non-environmental behaviour.

The bases for the governance of N2000 areas are legislation and institutions for nature protection. A proper understanding of the role played by legislation and institutions in nature protection, especially among the people who live in protected areas, provides the foundation of good governance. This understanding is often based on previous nature conservation experiences, which can lead to major problems with examples of land use. Therefore, it is proposed that a wide discussion and education be provided for the people living in these protected areas concerning the importance and role of the legislation and institutions in nature protection and of understanding the environmental system at the local, national and international levels. This will instigate a change in behaviour among the people in the protected areas and bring about the good governance of the N2000 areas. In this way, the local effect can contribute to the global sustainable development movement.

BIBLIOGRAPHY

- Acuna, Roger Merino (2015): The Politics of Extractive Governance: Indigenous Peoples and Socio-Environmental Conflicts. *Extractive Industries and Society* 2: 85–92.
- Anderies, John and Marco Janssen (2013): Sustaining the Commons. In John Anderies and Marco Janssen (eds.), *Sustaining the Commons*, 3–39. Arizona: Center for the Study of Institutional Diversity, Arizona State University.

- Apostolopoulou, Evangelia, Evangelia G. Drakou and Kalliope Pediaditi (2012): Participation in the Management of Greek Natura 2000 Sites: Evidence from a Cross-Level Analysis. *Journal of Environmental Management* 113: 308–318.
- Aretano, Roberta, Irene Petrosillo, Nicola Zaccarelli, Teodoro Semeraro and Giovanni Zurlini (2013): People Perception of Landscape Change Effects on Ecosystem Services in Small Mediterranean Islands: A Combination of Subjective and Objective Assessments. *Landscape and Urban Planning* 112 (1): 63–73.
- Armitage, Derek (2005): Adaptive Capacity and Community-Based Natural Resource Management. *Environmental Management* 35 (6): 703–715.
- Arnberger, Arne, Renate Eder, Brigitte Alex, Petra Sterl and Robert C. Burns (2012): Relationships between National-Park Affinity and Attitudes Towards Protected Area Management of Visitors to the Gesaeuse National Park, Austria. *Forest Policy and Economics* 19: 48–55.
- Baker, Susan (2003): The Dynamics of European Union Biodiversity Policy: Interactive, Functional and Institutional Logics. *Environmental Politics* 12 (3): 23–41.
- Bennett, Nathan (2016): Using Perceptions as Evidence to Improve Conservation and Environmental Management. *Conservation Biology* 00 (0): 1–11.
- Beunen, Raoul and Jasper R. de Vries (2011): The Governance of Natura 2000 Sites: The Importance of Initial Choices in the Organisation of Planning Processes. *Journal of Environmental Planning and Management* 54 (8): 1041–1059.
- Blenckner, Thorsten, Henrik Österblom, Per Larsson, Agneta Andersson and Ragnar Elmgren (2015): Baltic Sea Ecosystem-Based Management under Climate Change: Synthesis and Future Challenges. *Ambio* 44 (3): 507–515.
- Booth, Annie and Greg Halseth (2011): Why the Public Thinks Natural Resources Public Participation Processes Fail: A Case Study of British Columbia Communities. *Land Use Policy* 28: 898–906.
- Borgström, Sara, Örjan Bodin, Annica Sandström and Beatrice Crona (2015): Developing an Analytical Framework for Assessing Progress Toward Ecosystem-Based Management. *Ambio* 44 (3): 357–369.
- Breitmeier, Helmut and Volker Rittberger (1998): NGOs in an Emerging Global Civil Society. *Tübinger Arbeitspapiere zur Int. Polit. und Friedensforsch* 32: 1–29.
- Brown, M. Leann (2013): European Union Environmental Governance in Transition – Effective? Legitimate? Ecologically Rational? *Journal of International Organization Studies* 4 (1): 109–126.
- Brulle, Robert (2010): Politics and the Environment. In Kevin Leicht and Craig Jenkins (eds.), *The Handbook of Politics: State and Civil Society in Global Perspective*, 385–406. New York: Springer Publishers.
- Bulkeley, Harriet and P. J. Arthur Mol. (2003): Participation and Environmental Governance: Consensus, Ambivalence and Debate Participation and Environmental Governance. *Environmental Values* 12 (September): 143–154.
- Bullard, Robert (2010): Environmental Justice for All. In David Keller (ed.), *Environmental Ethics the Big Questions*, 6th ed., 491–501. Oxford: Wiley-Blackwell.

- Carlsson, Lars and Fikret Berkes (2005): Co-Management: Concepts and Methodological Implications. *Journal of Environmental Management* 75 (1): 65–76.
- Carmin, JoAnn (2010): NGO Capacity and Environmental Governance in Central and Eastern Europe. *Acta Politica* 45 (1–2): 183–202.
- Casado-Arzuaga, Izaskun, Iosu Madariaga and Miren Onaindia (2013): Perception, Demand and User Contribution to Ecosystem Services in the Bilbao Metropolitan Greenbelt. *Journal of Environmental Management* 129: 33–43.
- Cent, Joanna, Małgorzata Grodzińska-Jurczak and Agata Pietrzyk-Kaszyńska (2014): Emerging Multilevel Environmental Governance – A Case of Public Participation in Poland. *Journal for Nature Conservation* 22 (2): 93–102.
- Cent, Joanna, Cordula Mertens and Krzysztof Niedziałkowski (2013): Roles and Impacts of Non-Governmental Organizations in Natura 2000 Implementation in Hungary and Poland. *Environmental Conservation* 40 (02): 119–128.
- Dietz, Thomas, Amy Fitzgerald and Rachael Shwom (2005): Environmental Values. *Annual Review of Environment and Resources* 30 (1): 335–372.
- Dietz, Thomas, Elinor Ostrom and Paul Stern (2003): Struggle to Govern the Commons. *Science* 302: 1907–1912.
- Dimitrakopoulos, Panayiotis G., Nikoleta Jones, Theodoros Iosifides, Ioanna Florokapi, Ourania Lasda, Foivos Paliouras and Konstantinos I. Evangelinos (2010): Local Attitudes on Protected Areas: Evidence from Three Natura 2000 Wetland Sites in Greece. *Journal of Environmental Management* 91 (9): 1847–1854.
- Dono, Joanne, Janine Webb and Ben Richardson (2009): The Relationship between Environmental Activism, Pro-Environmental Behaviour and Social Identity. *Journal of Environmental Psychology* 30: 1–9.
- Fagan, Adam (2008): Global-Local Linkage in the Western Balkans: The Politics of Environmental Capacity Building in Bosnia-Herzegovina. *Political Studies* 56: 629–652.
- Fernández, Ana Mar, Nuria Font and Charalampos Koutalakis (2010): Environmental Governance in Southern Europe: The Domestic Filters of Europeanisation. *Environmental Politics* 19 (4): 557–577.
- Ferranti, Francesca, Raoul Beunen and Maria Speranza (2010): Natura 2000 Network: A Comparison of the Italian and Dutch Implementation Experiences. *Journal of Environmental Policy & Planning* 12 (3): 293–314.
- Fornara, Ferdinando, Piermario Pattitoni, Marina Mura and Elisabetta Strazzera (2016): Predicting Intention to Improve Household Energy Efficiency: The Role of Value-Belief-Norm Theory, Normative and Informational Influence, and Specific Attitude. *Journal of Environmental Psychology* 45: 1–10.
- Gambert, Sylvain (2010): Territorial Politics and the Success of Collaborative Environmental Governance: Local and Regional Partnerships Compared. *Local Environment* 15 (5): 467–480.
- Geitzenauer, Maria, Karl Hogl and Gerhard Weiss (2016): Land Use Policy The Implementation of Natura 2000 in Austria – A European Policy in a Federal System. *Land Use Policy* 52: 120–135.

- Gifford, Robert and Andreas Nilsson (2014): Personal and Social Factors That Influence Pro-Environmental Concern and Behaviour: A Review. *International Journal of Psychology*, 1–17.
- Giljum, Stefan, Thomas Hak, Friedrich Hinterberger and Jan Kovanda (2005): Environmental Governance in the European Union: Strategies and Instruments for Absolute Decoupling. *International Journal of Sustainable Development* 8 (1/2): 31–46.
- Goetz, Konrad, Jutta Deffner and Immanuel Stiess (2008): Does the Social-Ecological Lifestyle Concept Show Paths Towards More Sustainable Consumption Patterns? In Claus-Heinrich Daub, Paul Burger and Yvonne Scherrer (eds.), *Creating Values for Sustainable Development*, 1–3. Basel: International Sustainability Conference.
- Grodzinska-Jurczak, Malgorzata and Joanna Cent (2011): Expansion of Nature Conservation Areas: Problems with Natura 2000 Implementation in Poland? *Environmental Management* 47 (1): 11–27.
- Gruby, Rebecca L. and Xavier Basurto (2013): Multi-Level Governance for Large Marine Commons: Politics and Polycentricity in Palau's Protected Area Network. *Environmental Science and Policy* 33: 260–272.
- Hajer, Maarten and Wytske Versteeg (2005): A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives. *Journal of Environmental Policy and Planning* 7 (3): 175–184.
- Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of the Commons. *Science* 162: 1243–1248.
- Hiedanpaa, Juha (2002): European-Wide Conservation versus Local Well-Being: The Reception of the Natura 2000 Reserve Network in Karvia, SW-Finland. *Landscape and Urban Planning* 61: 113–123.
- Hlaing, Ei Ei Swe, Makoto Inoue and Juan M. Pulhin (2013): A Property-Rights Approach to Understanding Regulations and Practices in Community-Based Forest Management: Comparison of Three Systems in the Philippines. *Small-Scale Forestry* 12: 579–596.
- Holling, C. S. (1993): Gyroscope: Negotiation and Conflict. In Kai N. Lee (ed.), *Compass and Gyroscope: Integrating Science and Politics for the Environment*, 87–114. Washington: Island Press.
- Hunka, A. and W. T. de Groot (2011): Participative Environmental Management and Social Capital in Poland. *Social Geography* 6 (1): 39–45.
- Imperial, Mark (1999): Institutional Analysis and Ecosystem-Based Management: The Institutional Analysis and Development Framework. *Environmental Management* 24 (4): 449–465.
- Jones, Nikoleta, Theodoros Iosifides, Konstantinos I. Evangelinos, Ioanna Florokapi and Panayiotis G. Dimitrakopoulos (2012): Investigating Knowledge and Perceptions of Citizens of the National Park of Eastern Macedonia and Thrace, Greece. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* 19 (1): 25–33.
- Kakabadze, Ekaterine (2011): Governance and Public Participation in PAs. Case Studies Austria, Italy and Slovenia. Scholarship Report. Klagenfurt.
- Kamal, Sristi, Malgorzata Grodzinska-Jurczak and Agata Pietrzyk Kaszynska (2015):

- Challenges and Opportunities in Biodiversity Conservation on Private Land: An Institutional Perspective from Central Europe and North America. *Biodiversity Conservation* 24: 1271–1292.
- Kati, Vassiliki, Tasos Hovardas, Martin Dieterich, Pierre L. Ibisch, Barbara Mihok and Nuria Selva (2014): The Challenge of Implementing the European Network of Protected Areas Natura 2000. *Conservation Biology* 29 (1): 260–270.
- Kay, Kelly (2014): Europeanization through Biodiversity Conservation: Croatia's Bid for EU Accession and the Natura 2000 Designation Process. *Geoforum* 54: 80–90.
- Kollmuss, Anja and Julian Agyeman (2002): Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior? *Environmental Education Research* 8 (3): 239–260.
- Kotchen, Matthew and Stephen Reiling (2000): Environmental Attitudes, Motivations, and Contingent Valuation of Nonuse Values: A Case Study Involving Endangered Species. *Ecological Economics* 32 (2000): 93–107.
- Lakićević, Milena and Nevena Tatović (2012): Primena Ekosistemskog Pristupa u Integralnom Upravljanju Prirodnim Resursima. *Letopis Naučnih Radova* 36 (1): 36–43.
- Layzer, Judith A. (2012): Part I: Managing the Earth's Life Support Systems: The Emergence of Sustainability Science and Transdisciplinarity. In M.P. Weinstein and R.E. Turner (eds.), *Sustainability Science: The Emerging Paradigm and the Urban Environment*, 177–197. New York: Springer Publishers.
- Lima, Maria Luisa, Sibila Marques and Sérgio Moreira (2011): 'A House in the Woods': Values, Attitudes and Behaviours Towards Forests. *PsyEcology* 2 (1): 87–100.
- Liu, Jing, Zhiyun Ouyang and Hong Miao (2010): Environmental Attitudes of Stakeholders and Their Perceptions Regarding Protected Area-Community Conflicts: A Case Study in China. *Journal of Environmental Management* 91 (11): 2254–2262.
- Lockwood, Michael, Julie Davidson, Allan Curtis, Elaine Stratford and Rod Griffith (2009): Multi-Level Environmental Governance: Lessons from Australian Natural Resource Management. *Australian Geographer* 40 (2): 169–186.
- Lockwood, Michael, Julie Davidson, Allan Curtis, Elaine Stratford and Rod Griffith (2010): Governance Principles for Natural Resource Management. *Society & Natural Resources* 23: 986–1001.
- Louette, Gerald, Dries Adriaens, Peter Adriaens, Anny Anselin, Koen Devos, Kurt Sannen, Wouter Van Landuyt, Desire Paelinckx and Maurice Hoffmann (2011): Bridging the Gap between the Natura 2000 Regional Conservation Status and Local Conservation Objectives. *Journal for Nature Conservation* 19: 224–235.
- Lukšič, Andrej (2010): Trajnosti Razvoj, Znanstveni Diskurzi in Nova Politika. In Andrej A. Lukšič (ed.), *Politološke Refleksije*, 423–435. Ljubljana: Centar za kritično politologijo, Univerza v Ljubljani.
- Lukšič, Andrej and Maja Bahor (2011): Zelena Politična Teorija in Državljanstvo. *Teorija in Praksa* 48 (Special Issue): 166–183.
- McGregor, S. L. T. (2011): Demystifying Transdisciplinary Ontology: Multiple Levels

- of Reality and the Hidden Third. Integral Leadership Review 2011. Accessible at <http://integralleadershipreview.com/1746-demystifying>, 10. 10. 2015.
- McGregor, S. L. T. (2014): Transdisciplinarity and Conceptual Change. *World Futures* 70: 200–232.
- McGregor, S. L. T. and Gabrielle Donnelly (2014): Transleadership for Transdisciplinary Initiatives. *World Futures* 70: 164–185.
- Mertens, Cordula (2013): Playing at Multiple Levels in Biodiversity Governance: The Case of Hungarian ENGOs in Natura 2000. *Society and Economy* 35 (2): 187–208.
- Nastran, Mojca (2015): Why Does Nobody Ask Us? Impacts on Local Perception of a Protected Area in Designation, Slovenia. *Land Use Policy* 46: 38–49.
- Neumann, R. Roderick (2005): Making Political Ecology. In R. Roderick Neumann (ed.), *Making Political Ecology*, 118–153. New York: Oxford University Press.
- Newig, Jens and Oliver Fritsch (2009): Environmental Governance: Participatory, Multi-Level – And Effective? *Environmental Policy and Governance* 19 (3): 197–214.
- Newig, Jens and Tomas M. Koontz (2013): Multi-Level Governance, Policy Implementation and Participation: The EU's Mandated Participatory Planning Approach to Implementing Environmental Policy. *Journal of European Public Policy* 21 (2): 248–267.
- Nicolescu, Basarab (2007): Transdisciplinarity as Methodological Framework for Going Beyond the Science-Religion Debate, 2007. Accessible at <http://www.fernandosantiago.com.br/transdisx.pdf>, 10. 10. 2015.
- Nicolescu, Basarab (2014): Methodology of Transdisciplinarity. *The Journal of New Paradigm Research* 70: 186–199.
- Niedziałkowski, K., Jouni Paavola and Bogumila Jedrzejewska (2012): Participation and Protected Areas Governance: The Impact of Changing Influence of Local Authorities on the Conservation of the Białowieża Primeval Forest, Poland. *Ecology and Society* 17 (1).
- Niedziałkowski, Krzysztof, Agata Pietrzyk-kaszyńska, Monika Pietruczuk, Małgorzata Grodzińska-jurczak, Krzysztof Niedziałkowski, Agata Pietrzyk-kaszyńska and Monika Pietruczuk (2015): Assessing Participatory and Multi-Level Characteristics of Biodiversity and Landscape Protection Legislation: The Case of Poland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 1–21.
- Nilsson, Andreas, Geertje Schuitema, Cecilia Jakobsson Bergstad, Johan Martinsson and Maria Thorson (2016): The Road to Acceptance: Attitude Change before and after the Implementation of a Congestion Tax. *Journal of Environmental Psychology* 46: 1–9.
- Nilsson, Annika and Brita Bohman (2015): Legal Prerequisites for Ecosystem-Based Management in the Baltic Sea Area: The Example of Eutrophication. *Ambio* 44 (3): 370–380.
- Ostrom, Elinor (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Edited by James Alt and Douglass North. Political Economy of Institutions and Decisions, 103–139. Ebooks. Cambridge (Online). USA: Cambridge University Press.

- Papagiannakis, Giorgos and Spyros Lioukas (2012): Values, Attitudes and Perceptions of Managers as Predictors of Corporate Environmental Responsiveness. *Journal of Environmental Management* 100: 41–51.
- Park, Soonae (2000): A Causal Analysis of Human Values and Behaviors in Waste Management and Environmental Policies. *International Review of Public Administration* 5 (1): 93–106.
- Pietrzyk-Kaszyńska, Agata, Joanna Cent, Małgorzata Grodzińska-Jurczak and Magdalena Szymańska (2012): Factors Influencing Perception of Protected Areas – The Case of Natura 2000 in Polish Carpathian Communities. *Journal for Nature Conservation* 20 (5): 284–292.
- Podmetnik, Darka, Angelca Ivancic, Darjan Novak and Vida Spolar Mohorcic (2000): Learning Active Citizenship and Governance in Slovenia. In John Holford and Palitha Edirisingha (eds.), *Citizenship and Governance Education in Europe: A Critical Review of the Literature*, 117–162. Surrey: School of Educational Studies, University of Surrey.
- Radović, Ivica (2010): Nature protection. Lecture as part of the elective “Nature protection” study programme Ecology and Environmental Protection, Faculty of Science, University of Banja Luka. Banja Luka, 2010.
- Reed, Mark S. (2008): Stakeholder Participation for Environmental Management: A Literature Review. *Biological Conservation* 4: 2417–2431.
- Rolston, Holmes (1996): Nature, Culture, and Environmental Ethics. In Dušan Ogrin (ed.), *Nature Conservation Outside Protected Areas/Varstvo Narave Zunaj Zavarovanih Območij*, 25–33. Ljubljana: Office for Physical Planning Ministry of Environment and Physical Planning; Institute for Landscape Architecture Biotechnical Faculty.
- Rolston, Holmes (2010): Value in Nature and the Nature of Value. In D. Keller (ed.), *Environmental Ethics The Big Questions* (6): 130–137. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Romano, Bernardino and Francesco Zullo (2015): Protected Areas, Natura 2000 Sites and Landscape: Divergent Policies on Converging Values. In Roberto Gambino and Attilia Peano (eds.), *Nature Policies and Landscape Policies: Towards an Alliance*, 18th ed., 127–135. Switzerland: Springer International Publishing.
- Rosa, Humberto D. and Jorge Marques da Silva (2005): From Environmental Ethics to Nature Conservation Policy: Natura 2000 and the Burden of Proof. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 18 (2): 107–130.
- Schultz, P. Wesley (2011): Conservation Means Behavior. *Conservation Biology*, Special Section Essay: 1080–1083.
- Schusler, Tania, Daniel Decker and Max Pfeffer (2003): Social Learning for Collaborative Natural Resource Management. *Society Natural Resources* 16 (4): 309–326.
- Slocombe, D. Scott (1998): Defining Goals and Criteria for Ecosystem-Based Management. *Environmental Management* 22 (4): 483–493.
- Šobot, Aleksandar, and Andrej Lukšič (2016): The Impact of Europeanisation on Nature Protection System of Croatia: Example of the Establishment of Multi-Level Governance System of Protected Areas Natura 2000. *Socijalna Ekologija* 25 (3): 235–270.

- Šobot, Aleksandar and Andrej Lukšič (2017): The Impact of Europeanisation on the Nature Protection System of Slovenia: Example of the Establishment of Multi-Level Governance System of Protected Areas Natura 2000. In Andrej Lukšič (ed.), *Exploration of Political Ecology in Slovenia*, 113–147. Ljubljana: Centre for Political Theory, University of Ljubljana.
- Šobot, Aleksandar and Andrej Lukšič (2019): The Impact of Europeanization on the Nature Protection System of Bosnia and Herzegovina: Example of the Establishment of Multi-Level Governance of Natura 2000 Protected Areas. *Socijalna Ekologija* 28 (1): 28–48.
- Šobot, Aleksandar and Andrej Lukšič (2020): Natura 2000 Experiences in Southeast Europe: Comparisons from Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina. *Journal of Comparative Politics* 13 (1): 46–57.
- Stringer, Lindsay C. and Jouni Paavola (2013): Participation in Environmental Conservation and Protected Area Management in Romania: A Review of Three Case Studies. *Environmental Conservation* 40 (2): 138–146.
- Torkar, Gregor (2014): Learning Experiences That Produce Environmentally Active and Informed Minds. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences* 69: 49–55.
- Torkar, Gregor and Sue L T McGregor (2012): Reframing the Conception of Nature Conservation Management by Transdisciplinary Methodology: From Stakeholders to Stakesharers. *Journal for Nature Conservation* 20 (2): 65–71.
- Tzaberis, Nezam, Potitsa Xanthakou, Vasileios Papavasileiou, Dimitrios Matzanos, Debbie Hatzidiakos and Ioannis Papadomarkakis (2012): A Comparative Investigation of the Knowledge and Attitudes of High School Graduates in the Topic of Protected Areas. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 69 (Iceepsy): 404–413.
- Vikolainen, Vera, H. Bressers and K. Lulofs (2013): The Role of Natura 2000 and Project Design in Implementing Flood Defence Projects in the Scheldt Estuary. *Journal of Environmental Planning and Management* 56 (9): 1359–1379.
- Weber, Norbert and Tim Christophersen (2002): The Influence of Non-Governmental Organisations on the Creation of Natura 2000 during the European Policy Process. *Forest Policy and Economics* 4: 1–12.
- Winkel, Georg, Marieke Blondet, Lars Borrass, Theresa Frei, Maria Geitzenauer, Axel Gruppe, Alistair Jump, et al. (2015): The Implementation of Natura 2000 in Forests: A Trans- and Interdisciplinary Assessment of Challenges and Choices. *Environmental Science & Policy* 52: 23–32.
- Winter, Susanne, Lars Borrass, Maria Geitzenauer, Marieke Blondet, Ruth Breibeck, Gerhard Weiss and Georg Winkel (2014): The Impact of Natura 2000 on Forest Management: A Socio-Ecological Analysis in the Continental Region of the European Union. *Biodiversity and Conservation* 23 (14): 3451–3482.

SELF-GOVERNANCE AND SOCIAL INCLUSION IN A POST-SOCIALIST CITY: CONTRADICTIONS BETWEEN CITY-DESIGNATED AND NATURALLY-OCCURRING ARTS DISTRICTS

Abstract. *The tendency of artists and creative professionals, ranging from non-profit and for-profit firms, individual artists, and cultural participants, to cluster in a specific area is observed and discussed in a large body of literature. However, the ways these districts are internally organised has received much less attention. In Ljubljana, one can find five different arts districts that emerged via grass-roots and top-down planning approaches. The article explores their community through the concepts of self-governance, social inclusion, and the right to the city. Our examination of the collective activities in these districts shows that the naturally-occurring districts reflect a spatial political agenda. Those active in such areas are resistant to heteronomy, formal regulation and hierarchy while being engaged in activism, social justice advocacy and artistic self-expression. In contrast, a city designation allows less freedom in management and organisation of the space and does not conflict with authorities over control of the land. While both district types reveal a strong desire to constantly change and produce novelty, the naturally-occurring districts are evolving at a faster pace. The article highlights the value of self-organisation and informal networks in the construction and development of arts districts.*

Keywords: *arts district, cultural clusters, creative place-making, self-organisation, sense of place, grounded theory*

Introduction

Ever more areas featuring a high concentration of cultural facilities can be found in modern cities today, as intended by public authorities (Chapple et al., 2010, Guinard and Molina, 2018). Investing in cultural (creative) industries in an urban space is a common way of revitalising low-income

* Peter Kumer, PhD, ZRC SAZU, Anton Melik Geographical Institute, Slovenia.

neighbourhoods (Stern and Seifert, 2007; Vazquez, 2012), with positive implications for the city economy and the cultural and aesthetic needs of the city's inhabitants (Lauderbach, 2013; Montgomery, 2007). Cities often attempt to develop creative quarters (a spatial agglomeration of creative industries) through top-down intervention to build a creative economy (Musterd and Murie, 2011). Arts districts as a type of place for creative activities may be designated by public authorities and are hence also known as "institutional" (Montgomery, 2003; Evans, 2009; Vivant, 2009; Murzyn-Kupisz, 2012; Lavanga, 2013).

However, the success of these areas remains unclear because they seem unable to attract a spontaneous creative class (Florida's (2002) bohemians), one that prefers non-formalised cultural districts (Lauderbach, 2013; Zukin and Braslow, 2011). Therefore, non-planned arts districts are a common phenomenon in larger cities, creating a challenge for planners and city officials alike. They spontaneously emerge through a bottom-up initiative, with the actors involved being varied and often unwilling to engage in any formal structures (Lauderbach, 2013; Groth and Corijn, 2005).

The clear habit of artists and creative professionals, non-profit organisations and profit-based firms, individual artists, and cultural participants to cluster in a certain area is described in many studies (Ley, 2003; Lloyd, 2004; Waitt and Gibson, 2009; Stern and Seifert, 2007; Florida, 2003; Scott, 1997). A 'natural' arts district develops when artists and cultural workers start to build social networks within a specific location. Network building is vital because communities exchange information and rely on mutual support. Yet, naturally-occurring arts districts are often regarded as contested because they occur organically (not as part of some policy) with a bottom-up approach and depend on the self-organised efforts of local players (Stern and Seifert, 2007).

Arts-based clustering in Ljubljana

In the past four decades, Ljubljana has arisen as a regional centre for alternative and subversive culture (Ehrlich, 2011), having been considered the pioneering city of punk rock in Yugoslavia. This new wave movement held strong implications for the subculture of all of Yugoslavia and for the social and political changes seen in the region during the 1980s (Mulej, 2016). In Ljubljana, the movement later took different paths and dissipated within a broader alternative scene (Mulej, 2011). The earliest sizeable clustering of arts and cultural forces came in 1989 with a social initiative called *Mreža za Metelkova* that sought to find a place for a considerable number of artists and cultural workers who had no suitable work spaces. They gradually occupied Metelkova, an abandoned former Austro-Hungarian and later

Yugoslav army base located in the city centre (Babić, 2013). Such spatial transformations were possible after socialism. Ravbar (2007) was the first to observe a distinct spatial agglomeration of occupants from the cultural industries in Ljubljana. Spatial agglomeration was also later discussed by Peterlin et al. (2010), yet neither author described the particular character of these agglomerations.

Arts districts in Ljubljana came to be defined in a unique and contested process. *Metelkova* was established in 1993 by some 200 people who began to hold concerts, art exhibitions (Bibič, 2003; Žagar, 2006), political debates and social activities for vulnerable groups (Nabergoj, 2013). Today, Metelkova holds semi-formal status and has become a tourist hotspot promoted as an “alternative culture centre” by Ljubljana Tourism, a tourist organisation under the auspices of the City of Ljubljana (Metelkova mesto, 2016). The former bicycle factory, *Rog*, was occupied in 2006 by the TEMP initiative made up of artists, cultural workers and activists. The reason for this “temporary” spatial acquisition was their inability to find a work space anywhere else (Tosics, 2016; Stam, 2016). These days, over 20 collectives are active in Rog, mainly the younger generation of artists, including students of the Faculty of Fine Arts and Design who have built their own studios there (Portfolio tovarne Rog, 2016). In 2016, the municipality attempted to start demolishing some building structures within Rog but met with strong resistance and several months of loud demonstrations accompanied by cultural, arts and sports events. The issue of Rog is well discussed, photographed and even mapped in popular media (e.g. Vojnovič, 2016; Brdnik, 2016; Rožman, 2016). In contrast, *Kino Šiška* is a city-designated arts district created in 2008 when the “Centre for Urban Culture” was officially opened to help decentralise cultural activities in Ljubljana and “transform Ljubljana into a culturally and creative city attractive for citizens, tourists and investors” (Ehrlich et al., 2012). The intentional coming together of members of the arts community continued in 2011 when a neighbouring building (former premises of the Municipality of Šiška) was transformed into art studios (Krajčinović, 2011) and the associated parking lot into a public square. *Križevniška*, an old and largely residential street in the city centre, has always hosted prominent figures from Slovenian literature and intellectual circles (Mrevlje, 2015). In 2011, when the Mini teater theatre group moved into the area and started to bring people together in an urban greening project (Mrevlje, 2015), the complete renovation and rejuvenation of the street containing the theatre was accomplished. The project was co-funded by the city municipality (Marn, 2013) which was also in favour of the idea to declare Križevniška a cultural quarter in the same year (Kulturna četrt Križevniška, 2014; Križevniška ulica, 2011). the former tobacco factory, was built in 1871 and closed in 2004 (Bojc, 2012) as part of a development project to transform the area

into a zone containing residential properties scheduled to be completed by 2013 (TOBACNA City, 2012). The economic recession caused the construction company involved, IMOS (IMOS-G), to go into bankruptcy, although it started to let out rooms there to arts, cultural and creative workers, turning the area into an “artistic and creative space” (Old Ljubljana Tobacco Factory Turning into New Art Centre, 2015).

Key concepts and study aims

The article examines these five districts by considering their collective actions through the concepts of self-governance, social inclusion, and the right to the city. Self-governance is a new imaginary associated with notions such as participatory planning or network governance (Sørensen and Triantafyllou, 2009). In this text, the concept is partially understood as contradicting heteronomy, as often occurs in a social vacuum. Social inclusion is conceptualised in terms of avoiding discrimination based on income, ethnic origin, sexual orientation and other factors. Moreover, social inclusion is examined as being inconsistent with the goal of economic development as one of the municipality’s aims in supporting creative clusters (Bagwell 2008). The right to the city, an idea proposed by Lefebvre (1968), namely, to reclaim spaces in the city in an era of capitalist urbanisation, is relied on to understand the struggles of those active in the arts districts to ensure a space within Ljubljana that supports self-expression.

The five districts have varying legal statuses and levels of city official acceptance and entail a mix of grass-roots and top-down planning approaches. We consider the integration of social and political activities into arts and cultural placemaking. By studying these five cases, we aim to establish whether arts district planning should be city-designed or left strictly up to local initiatives to avoid snuffing out the very spark that makes them distinctive.

Methods

The nature of arts districts and their users (actors) who are arts providers and members of arts district communities is examined in this article, where “arts” as a descriptor of activity speaks to a broader range of bohemians engaged in arts, culture and the creative sector without regard to formal occupations (Clifton, 2008; Boschma and Fritsch, 2009).

Several terms are used to describe urban arts and cultural agglomeration (Frost-Kumpf, 1998; He and Gebhardt, 2013; Designation Guidelines, 2018). The term “arts district” is adopted because its definition ascribes considerable importance to its changing nature and evolution, while denoting a

spatial agglomeration of actors who are 'responsible' for transformation of the neighbourhood (Vivant, 2010; Chapple et al. 2010). Arts districts form a complex cluster of activities, albeit they are focused on arts and culture.

We initially relied solely on a quantitative approach to identify the locations and spatial extensions of agglomerated working spaces for arts providers in Ljubljana. A quantitative spatial analysis was conducted based on data acquired from the Slovenian Business Register (SBS), which contains information on all business entities (including their address and number of employees) involved in profit or non-profit activity whose principal place of business is within Slovenia. Business entities involved in arts and culture activity located in Ljubljana were extracted, joined with a national register of residences, and their locations were mapped using *ArcMap*. We calculated the density of the extracted business entities (where the number of employees was used as a proxy for *population value*) with a *point density* tool. The analysis led to a heatmap of Ljubljana's arts and culture business entities (see Figure 1). However, while studying the spatial patterns of the work spaces for arts providers, this method could allow wrong conclusions. Namely, artists and cultural workers in Slovenia are mostly freelancers registered at their home or parents' address. Their home is not necessarily their work space.

Therefore, in the second phase, we identified the greatest density of business entities within areas featuring the highest density of residential apartments (Tiran et al., 2016). High density also describes the city centre, which is the commercial and administrative hub with both private and public arts and cultural firms. If anything, this method revealed a discrepancy between the official data and our own field observations. It is important to reiterate that arts providers often work informally at a location which is not the same as their home address and not registered in SBS.

At this point, it became clear that to properly understand the full complexity of arts districts, including their spatiality and location, it was necessary to also apply qualitative methods.

Media content analysis was performed and narratives in the media examined to identify arts districts, both profit/non-profit, formal/informal. A keyword search was performed in the news aggregator Google News using both »Ljubljana« and one of the following keywords "arts districts", "cultural quarters", "cultural commune" or "cultural cluster". We then reviewed news sources that appeared in English and Slovenian.

The analysis revealed five such agglomerations: Metelkova, Rog, Križevniška, Kino Šiška, and Tobačna (Figure 1). *Metelkova* is the arts district most mentioned in the Slovenian press. The media has labelled Metelkova variously as "an artistic collective" (Oser et al., 2009), "the leading centre of underground music and art in the region" (Niranjan, 2015),

an “Art Space and Anarchist Squat” (Arthur, 2013), “an autonomous social centre” (Jacobsson, 2015) and “the stronghold of the alternative cultural scene” (Haas, 2012). *Rog* has been described as “an autonomous creative and social space” (Mrevlje, 2016), “an autonomous creative zone” (Brdnik, 2016), “an area occupied by creative people, artists, graffiti artists, dancers, skaters, associations and centre for social integration and empowerment” (Krajčinović, 2013) and “a cultural and social centre” (Stam, 2016). *Kino Šiška* has been proclaimed “a centre for contemporary and urban creativity” (Center urbane kulture Kino Šiška, 2016), “a centre of urban culture” (Matoz, 2012) and “a cultural square” (Megla, 2012). *Tobačna* has been called “an art centre” (STA, 2015), “a creative centre with great potential” (N. Ar., 2015) and »a creative quarter« (Cerar, 2015). *Križevniška* has been mentioned as a »cultural quarter« (Mrevlje, 2015; N. Ar., 2014; N. A., 2011) and »an artistic street« (Tihole, 2014).

Figure 1: HEATMAP OF ARTS AND CULTURE BUSINESS ENTITIES (LOCATIONS OF ARTS DISTRICTS ARE MARKED SEPARATELY IN LJUBLJANA)

Source: Statistical Office of Slovenia (2014), SBS (2014).

In the fourth phase, after spatially defining the five arts districts, we conducted face-to-face interviews. The main research findings presented in this article reflect the narratives of 26 actors from Ljubljana arts districts and 4 stakeholders involved in the arts sector (two city officials and two non-profits engaged in arts and cultural regeneration projects).

In July 2015, we started conducting in-depth, semi-structured face-to-face interviews (Kumer, 2015) with people active in Metelkova, Rog, Kino Šiška, Križevniška and Tobačna. By the end of 2015, we had conducted 26 interviews. As part of theoretical sampling, the last four interviews were conducted between January and April 2016. Since those active in arts districts are characterised as a hard-to-reach population, we employed snowball sampling to find interviewees (Heckathorn, 2002). Many of these people promote their activities via websites or on Facebook and this is how we initially found actors and invited them to participate in the interview. After the interview, we asked them to suggest further interviewees from their district and they helped contact them. The ongoing referral process continued until at least four interviews had been completed in each district and additional parameters to ensure a diversity of arts and cultural activity had been satisfied. The interviews in Rog were conducted prior to the demonstrations against demolition activity in the summer of 2016 (Panjan, 2016; Kopf, 2017). We observed that, after this series of incidents, those active in Rog had become more aware of the space. Their emotional attachment to the place and sense of community had grown stronger. During our interviews, the press had started to describe Tobačna as a community-based arts district, which might have made the actors feel more strongly aware of others in the district.

The average interview took around 45 minutes. In three cases, more than one person was present in the interview. Altogether, we interviewed 35 individuals. Of these, 17 were below 40 years of age and 18 came from the generation aged 40 years or above. A generation shares a similar social background, formative experiences and common signifying points of identification (Mannheim, 1952). In our case, the biggest difference between the arts districts lies in the mean age of those interviewed. For example, Metelkova, established in the 1990s, is made up of members of the older generation (mean age 45 years), whereas Rog (established after 2000) is occupied by a younger generation (mean age 35 years). Older and younger generations also grew up in different conditions. Whereas the older generation (born before 1983) has experience of living in Yugoslavia and an authoritarian socialist regime, the younger generation has grown up and been socialising in a competitive market democracy. We discovered that this experience was an important element of people's decisions to occupy spaces in arts districts. For instance, when we asked about reasons for occupying spaces in arts districts, the younger generation often mentioned that the occupation was either an expression of the artists' disagreement with the commercialisation of space or that they had simply been looking for an affordable space in which to work. On the other hand, the older generation, in particular those occupying work spaces in Metelkova, noted that turning the area into

a political space to show disagreement with the government had played an important role while occupying the space.

In the fifth phase, we performed computer-assisted grounded theory analysis. We fully transcribed the interviews and performed a coding process in *ATLAS.ti*. We relied on Friese's translation (Friese 2019) of the constructivist approach to grounded theory (Charmaz's 2000) to apply the coding process in *ATLAS.ti*. The coding process included the theoretical sampling, along with the initial, focused and axial coding and building of the category system. The data gathering and analysis were carried out concurrently.

Results

In this section, three dimensions of arts districts are examined with respect to whether they naturally occurred or were designated by the city municipality (see Figure 2). The first section scrutinises what caused these five arts districts to emerge and how they have developed. The second section considers how arts and culture in the arts districts are complemented with other activities. The third section investigates how heteronomy and creativity are related and the ways in which this contributes to the districts' success.

From "the need for a work space" to forming a cluster

The responses revealed that the reasons the actors occupied work spaces in the five arts districts depends on the way they emerged. Metelkova was clearly the result of a bottom-up initiative. Although not intended to be an arts district (Bibič, 2003), my informants noted that they occupied the space because "Mreža za Metelkovo was an association of societies and individuals, together between 200 and 250 people, who needed a space" (male, born 1962, Metelkova). City officials had been unwilling to assign a proper place to them. An interesting finding is that the network construction process took place before the 'occupation'. Similarly, actors from Rog noted that the new generation of artists "had urgently needed our own place for rehearsals which is accessible the whole day" (male, born 1992, Rog), which they found in a spacious 20th century factory.

Arts districts supported by the local municipality (Križevniška, Kino Šiška and Tobačna) started to receive new actors mainly because art studios were sublet for non-commercial rental amounts: "Paying no rent means a lot to us. Really a lot. We wouldn't be here if we needed to pay rent" (female, born 1985, Križevniška). Kino Šiška, which is the only entirely city-designated arts district, began to attract new artists after the artist studio programme was established in the area, proving to be the only way they could afford to stay

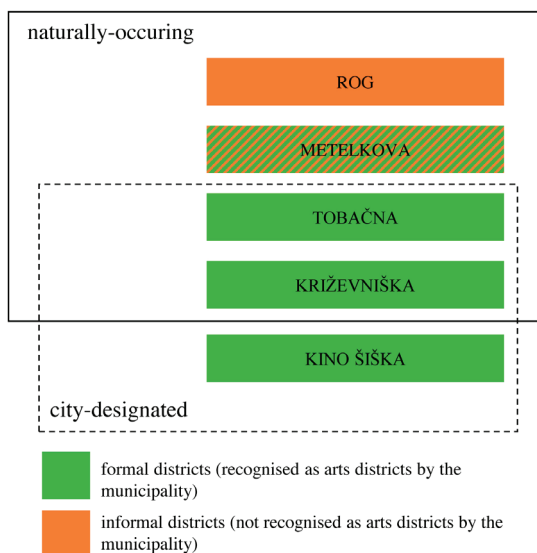
there. Tobačna is not owned by the municipality. The investing company started to sublet rooms soon after it was put into receivership. Artists, cultural workers and designers quickly favoured the place, noting that “maybe the interest was not due to the industrial heritage but simply because a space was made available for rent. There is no other way to afford such a place in the city centre” (female, born 1988, Tobačna).

Naturally-occurring districts, in contrast to the city-designated ones, are evolving at much faster pace. An informant described how “some places host the same activity from the outset, some are empty, and others are now managed by different actors” (male, born 1992, Rog). Similarly, an informant from Rog commented that:

Metelkova is the mother and Rog is her son. Metelkova has a problem of being old and its 'family' hasn't changed. When I go there, I see stagnation and a community which doesn't accept anyone new. If you want to visit a studio here in Rog, that's not a problem. The doors are open. This is not the case in Metelkova. (female, born 1984, Rog)

In contrast, the city-designated districts have not experienced considerable changes: “There were visual changes because of the flowers, but we didn't see other changes” (male, born 1968, Križevniška).

Figure 2: MODEL EXPLAINING THE LINKS BETWEEN ARTS DISTRICTS THAT ARE NATURALLY-OCCURRING, CITY DESIGNATED, FORMAL AND INFORMAL

Source: Authors' own findings.

The peculiarities helping the districts to thrive

The agglomeration of people from the arts and cultural sector has attracted other socially engaged groups. The cohabitation of artists, cultural workers and activists has been successful because “Metelkova was free for independent and alternative culture which finally got its own place. Looking from an LGBT perspective, we finally got a place which was ours” (Male, born 1983, Metelkova). Our informants noted that working in an arts district brings “a remarkable opportunity to work in a lively space where other activities, besides your own, are taking place”. A male from Rog, born in 1992, also said that, when he finishes with his own work, he often participates in another workshop and becomes the audience: “Rog is a living art and some sort of public space. Apart from that, we work on projects that include many people. It’s an advantage that these people are close to me”.

For those people who occupied their spaces only after the arts district had been established, the biggest factor influencing their decision to move there was the close proximity of actors from the arts, cultural and creative sphere. The clustering of arts and cultural activities brings a multitude of benefits for many actors and is not regarded as competition:

I think this [being part of an arts district] adds value to our building and does not negatively influence our activity or its concept. Through all these different spaces, a variety of ideas emerges. By creating a creative zone or an arts and cultural neighbourhood, new concepts of culture are being developed (female, born 1976, Tobačna).

The fight for autonomy to maintain the creative spirit

The responses show that these actors relate freedom of expression, which they had found in such districts, with non-commercialisation. Artists more freely express themselves when they themselves do not feel they like a product or that they must produce things. This is what they sensed in Metelkova and Rog, spaces which “are not part of the idea that you have to produce something profitable in order to make profit to someone else” (male, born 1992, Rog). Rog’s illegal status allows for new ideas and creates new movements not forming any part of bureaucracy and also not controlled:

I think it’s great that there’s this alternative to all overpriced rents in city centre and places which are made to limit peoples thinking. We use unused space, usually abandoned buildings in the city centre. We bring

meanings to these buildings, use them and maintain them. (male, born 1990, Rog)

Improving the general infrastructure at Rog would lead to demands for formalisation that, in their thinking, would create limitations on their creativity:

Basic things such as running water, electricity and heating are missing here. At the same time, I think that such conditions created Rog as it is and worked as a sieve to divide people who are willing to stay from those who can't work here. At some point people would start to work on their own and privatise spaces and earning money. (male, born 1992, Rog)

The site-specificity of the arts district was often mentioned by the interviewees as a large reason for why such an arts district could not have emerged anywhere else.

If you move to another place, that place becomes part of a new story. And, most likely, the same people from Tobačna would not be able to come together at a different place. (female, born 1976, Tobačna)

Being an actor from an arts district means being part of a larger community which is conscious of the space in which they work.

A statement by a city administration representative reveals that they see one naturally-occurring arts district as a threat:

Rog has activities that are not just arts and culture. They are very divided internally: there are those who are willing to wait for the building to be refurbished and then apply for an art studio and then there are the 'hardcore' activists, who don't want any changes and wish to proceed with business as usual in a building that is so dangerous that the ceiling could fall on your head. Activists also established an ad-hoc kitchen to distribute food to immigrants who came during the first wave of the refugee crisis. That is something which does not fit with this context. (female, city official).

In another interview, a lower ranked city official added to the above statement:

The municipality will turn Rog into a contemporary arts centre and it has been agreed with the users that they will move out, since the city bought the building and holds a vision. (male, city official)

Discussion

Two principal ways of emergence and constant evolution

The city of Ljubljana's incredible cultural mash-up is historically based and has led to arts districts now at various stages of evolution. Each is associated with a distinct set of actors of different genres and generations and meant for a different audience. A key reason driving the emergence of the naturally-occurring arts districts was the considerable number of people seeking an appropriate space to work, with mounting pressure sustaining claims to the right to access (unused) urban resources. They found a working space in large empty buildings that became a contested place following the disapproval of the city administration and the public.

Once a district is established, others become interested in joining the community due to "importance of being in places where they can share and be challenged by other artists and audience" (Naturally occurring cultural districts, 2010). On the contrary, city-designated districts 'emerge' by policy design and the actors are attracted to join the initiative by low rents. Constant evolution/fluctuation is a characteristic of naturally-occurring districts. The actors invest great energy in establishing the place which grows in popularity, attracting ever more visitors.

Over time, the doors have locks installed, and temporary actors become permanent fixtures. The place then becomes less popular to visit, as is currently the case with Rog. The private owners of Tobačna recently cancelled their tenancy arrangements due to the stronger economic performance of Ljubljana and extreme rise in land values. One may assume that this step is part of an effort to quickly turn this temporary yet legal uncontested arts district into a business/residential estate of enormous value.

The 'co-habitation' of creativity and active citizenship

After an arts district is established, a vital component of a successful arts cluster is commitment to the place and its distinct character that helps to build partnerships (Markusen and Gadwa, 2010; Supinka, 2016). All of the areas under study show a high level of interdisciplinarity, bringing together arts, culture, design, sports and activism. It seems that freedom of expression is what they all strive for. Art and activism go well together because art makes you 'think outside the box' and extends beyond imaginary limits. The city administration does not see arts districts as places where art and culture can be complemented with active citizenship and where socially excluded groups of people are welcome. They instead see them as a threat to their gentrification plans, especially in places close to the city centre with high property values.

Fighting heteronomy to keep the flow of creativity

We investigated the formal and informal networks within the community of arts districts and showed that formality is akin to a poison to creativity, in line with previous findings (Lauderbach, 2013; Zukin and Braslow, 2011). Basic working conditions and the lack of appropriate infrastructure can sometimes spur creativity. Commercial activities are also often seen as a threat. Non-commercialised space creates room for political debate. We can therefore consider our naturally occurring arts districts as spaces that stimulate active citizenship.

Arts districts have many indirect impacts on the city economy and the city administration should therefore work to support such place-based arts initiatives. Like Stern and Seifert (2010), we found that arts districts should not be planned but cultivated and should work to support the self-organised efforts of actors. This is out of step with the current policy of the municipal cultural department that is planning its own 'arts district' and take decisions about which activities are welcome and which not. In the case of Rog, the plan is that the current actors will move out and a new exclusive, Rog art centre will then be established. This centre will exclude sports activities and socially engaged groups (Obnova Roga, 2017).

The city administration should support naturally occurring arts districts without excluding certain initiatives such as groups that promote civic engagement. It is important that a district be located close to busy areas (like the city centre) since this is also the market for actors and enables their survival. In line with a district's evolution, it gains in popularity and becomes attractive to urban dwellers. Tsang (2006) states that affordable rents are important preconditions for a successful arts district.

Conclusion

The article is analysing differences in processes related to the formation and evolution of arts districts. They appeared while Ljubljana was in transition from a socialist to a capitalist city. The five arts districts of Metelkova, Rog, Kino Šiška, Križevniška and Tobačna are conceptualised with respect to their grass-root or institutionalised character. Reflecting previous literature (Bell and Jayne, 2004; Murzyn-Kupisz, 2012), two principal ways in which an arts district emerged (city designation or natural occurrence) were found in Ljubljana. Three main dimensions of the arts districts were examined: emergence and evolution, interdisciplinarity, and the relationship between heteronomy and creativity. Two main factors explaining the occurrence of arts districts were found: spatial requirements (large empty halls) and affordability. In the natural- occurring arts districts, a specific world

view also played an important part in the struggle for a place in the city. The way the arts districts were formed profoundly influences the nature of the collective activities within these districts in Ljubljana.

Actors in naturally-occurring arts districts tend to work closely with socially engaged groups and their cohabitation tends to positively affect the district's success while, in contrast, the city administration sees social engagement as a threat to the city and does not recognise them as legitimate arts district actors. An interesting finding is that full immersion in creative tasks demands heteronomy and political autonomy. This may explain why naturally-occurring districts have appeared as contested spaces within the urban landscape despite their nature of free mind and tranquillity.

BIBLIOGRAPHY

- Babič, Jasna (2013): Metelkova mon amour Reflections on the (Non-)Culture of Squatting. *Časopis za Kritiko Znanosti* 41 (253): 12–20.
- Bagwell, Susan (2008): Creative clusters and city growth. *Creative Industries Journal* 1 (1): 31–46.
- Bell, David and Mark Jayne (2004): Conceptualizing the City of Quarters. In Bell, D. and Jayne, M. (eds.), *City of Quarters: Urban Villages in the Contemporary City*, 1–12. London: Routledge.
- Bibič, Bratko (2003): Hrup z Metelkove: tranzicija prostorov in culture v Ljubljani. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Boschma, Ron A. and Michael Fritsch (2009): Creative Class and Regional Growth: Empirical Evidence from Seven European Countries. *Economic Geography* 85 (4): 391–423.
- Chapple, Karen, Shannon Jackson and Anne J. Martin (2010): Concentrating Creativity: The Planning of Formal and Informal Arts Districts. *City, Culture and Society* 1 (4): 225–234.
- Charmaz, Kathy (2000): Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In Denzin, N.K. and Lincoln, Y. (eds.), *The Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Clifton, Nick (2008): The “Creative Class” in the UK: An Initial Analysis. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 90 (1): 63–82.
- Ehrlich, Kornelia (2011): Creative City Ljubljana? Europeanization Processes at the ‘Edge’. *Ethnologia Balkanica* 15: 107–115.
- Ehrlich, Kornelia, Agnes Kriszan and Thilo Lang (2012): Urban Development in Central and Eastern Europe – Between Peripheralization and Centralization? *disP – The Planning Review* 48 (2): 77–92.
- Evans, Graeme (2009): Creative Cities, Creative Spaces and Urban Policy. *Urban studies*, 46 (5–6): 1003–1040.
- Florida, Richard (2002): Bohemia and Economic Geography. *Journal of Economic Geography* 2 (1): 55–71.
- Florida, Richard (2003): Cities and the Creative Class. *City & Community* 2 (1): 3–19.
- Friese, Susanne (2019): *Qualitative data analysis with ATLAS.ti*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

- Frost-Kumpf, Hilary Anne (1998): *Cultural Districts: The Arts as a Strategy for Revitalizing Our Cities*. Washington, DC: Americans for the Arts.
- Groth, Jacqueline and Eric Corijn (2005): Reclaiming Urbanity: Indeterminate Spaces, Informal Actors and Urban Agenda Setting. *Urban Studies* 42 (3): 503–526.
- Guinard, Pauline and Géraldine Molina (2018): Urban geography of arts: The co-production of arts and cities. *Cities* 77: 1–3
- He, Jin-Liao and Hans Gebhardt (2014): Space of Creative Industries: A Case Study of Spatial Characteristics of Creative Clusters in Shanghai. *European Planning Studies* 22 (11): 2351–2368.
- Heckathorn, Douglas D. (2002): Respondent-driven Sampling II: Deriving Valid Population Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations. *Social Problems* 49 (1): 11–34.
- Lauderbach, Martina (2013): How to Develop Creative Quarters? The Way of Co-governance. *Regional Insights* 4 (2): 12–14.
- Lavanga, Mariangela (2013): Artists in Urban Regeneration Processes: Use and Abuse? *Territoire en mouvement: Revue de géographie et aménagement. Territory in movement Journal of Geography and Planning* 17–18: 6–19.
- Lefebvre, Henri (1968). *Le droit à la ville*. Paris: Editions Anthropos.
- Ley, David (2003): Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification. *Urban Studies* 40 (12): 2527–2544.
- Lloyd, Richard (2004): The Neighborhood in Cultural Production: Material and Symbolic Resources in the New Bohemia. *City & Community* 3 (4): 343–372.
- Mannheim, Karl (1952): The Problem of Generations. In Kecskemeti, Paul (ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works, Volume 5*, 276–32. New York: Routledge.
- Markusen, Ann and Anne Gadwa (2010): *Creative Placemaking*. Washington, DC: National Endowment for the Arts.
- Montgomery, John (2003): Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters. *Planning, Practice & Research* 18 (4): 293–306.
- Montgomery, John (2007): Creative Industry Business Incubators and Managed Workspaces: A Review of Best Practice. *Planning, Practice & Research* 22 (4): 601–617.
- Mulej, Oskar (2011): “We Are Drowning in Red Beet, Patching Up the Holes in the Iron Curtain”: The Punk Subculture in Ljubljana in the Late 1970s and Early 1980s. *East Central Europe* 38 (2–3): 373–389.
- Mulej, Oskar (2016): A Place Called Johnny Rotten Square: The Ljubljana Punk Scene and the Subversion of Socialist Yugoslavia. In: Andresen, K. and van del Steen, B. (eds.) *A European Youth Revolt*, 189–202. London: Palgrave Macmillan.
- Murzyn-Kupisz, Monika (2012): Cultural Quarters as a Means of Enhancing the Creative Capacity of Polish Cities? Some Evidence from Cracow. *Quaestiones Geographicae* 31 (4): 63–76.
- Musterd, Sako and Alan Murie (eds.) (2011): *Making Competitive Cities*. Oxford: John Wiley & Sons.

- Nabergoj, Saša (2013) Gesamtkunstwerk Metelkova mesto. Časopis za kritiko znanosti 41 (253): 29–41.
- Peterlin, Marko, Aidan Cerar and Andrej Škufca (2010): Ustvarjalne skupnosti. Ljubljana: Inštitut za politike prostora.
- Ravbar, Marjan (2007): Geografija človeških virov v Sloveniji – pomen ustvarjalnih socialnih skupin za regionalni razvoj. Geografski vestnik 79-2: 119–128.
- Scott, Allen J. (1997): The Cultural Economy of Cities. International Journal of Urban and Regional Research 21 (2): 323–339.
- Sørensen, Eva, and Peter Triantafillou (2009). The politics of Self-Governance: An Introduction. In: Sørensen, E., and Triantafillou, P. (eds.), The politics of self-governance, 1–22.
- Stern, Mark J. and Susan C. Seifert (2007): Culture and Urban Revitalization: A Harvest Document. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Stern, Mark J. and Susan C. Seifert (2010): Cultural Clusters: The Implications of Cultural Assets Agglomeration for Neighborhood Revitalization. Journal of Planning Education and Research 29 (3): 262–279.
- Supinka, Carolyn (2016): Transforming spaces: Understanding the relationships between artists, space, and community in sites of adaptive reuse in the United States (Doctoral dissertation, American University).
- Tiran, Jernej, David Bole and Peter Kume (2016): Morfološka tipologija stanovanjskih območij v Ljubljani//Morphological Typology of Residential Areas in Ljubljana. Geografski vestnik 88 (1).
- Vazquez, Leonardo (2012): Creative Placemaking: Integrating Community, Cultural and Economic Development. Montclair, NJ: The National Consortium for Creative Placemaking.
- Vivant, Elsa (2009): *Qu'est-ce que la ville créative?* Paris: Presses universitaires de France.
- Vivant, Elsa (2010). The (re) making of Paris as a Bohemian place? Progress in planning, 74 (3): 107–152.
- Waite, Gordon and Chris Gibson (2009): Creative Small Cities: Rethinking the Creative Economy in Place. Urban Studies 46 (5–6): 1223–1246.
- Zukin, Sharon and Laura Braslow (2011): The Life Cycle of New York's Creative Districts: Reflections on the Unanticipated Consequences of Unplanned Cultural Zones. City, Culture and Society 2 (3): 131–140.
- Žagar, Janina (2006): Metelkova (mesto): diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

SOURCES

- Brdnik, Žiga (2016): Janković bo rušil, rogovci imajo svojo rešitev. Dnevnik (6. 5. 2016). Accessible at <https://www.dnevnik.si/1042735035>, 24. 1. 2017.
- Center urbane kulture Kino Šiška (2016). Accessible at: <https://www.visitljubljana.com/sl/kongresni-urad-ljubljane/nacrtovanje-dogodkov/konferencne-zmogljivosti/center-urbane-kulture-kino-siska/>, 24. 1. 2017
- Cerar, Aidan (2015): Kreativno: Ustvarjalna Tobačna. Delo (17. 7. 2015). Accessible at: <https://www.delo.si/mnenja/blogi/ustvarjalna-tobacna.html>, 24. 1. 2017

- Designation Guidelines (2018). Accessible at [https://www.msac.org/sites/default/files/files/2018%20A%26E%20District%20Designation%20Guidelines\(1\).pdf](https://www.msac.org/sites/default/files/files/2018%20A%26E%20District%20Designation%20Guidelines(1).pdf), 11. 11. 2019.
- Haas, Christian (2012): Geheimtipp Ljubljana: Avantgarde vor Habsburger-Kulisse. Accessible at https://www.focus.de/reisen/slowenien/tid-27579/geheimtipp-ljubljana-avantgarde-vor-habsburger-kulisse_aid_832387.html, 24. 1. 2017
- Jacobsson, K. (2015): UUrban grassroots mobilization in central-east European cities. Open Democracy (19. 5. 2015). Accessible at <https://www.opendemocracy.net/kerstin-jacobsson/urban-grassroots-mobilization-in-centraleast-european-cities>, 24. 1. 2017.
- Krajčinoič, N. (2011): V Šiški nastaja nova kulturna četrt. Delo (16. 12. 2011). Accessible at <http://www.delo.si/kultura/dediscina/v-siski-nastaja-nova-kulturna-cetrt.html>, 24. 1. 2017.
- Kopf, Xenia (2017): Rog: from bike factory to "experimental asylum". P-art-icipate. Accessible at <https://p-art-icipate.net>, 1. 12. 2017.
- Krajčinoič, Nina (2013): Rog kot politični project brez zagotovljenih sredstev. Delo (4. 9. 2013). Accessible at <https://www.delo.si/novice/ljubljana/rog-kot-politichni-projekt-brez-zagotovljenih-sredstev.html>, 24. 1. 2017.
- Križevniška ulica (2011). Accessible at <https://www.ljubljana.si/sl/aktualno/krizevniska-ulica/>, 24. 3. 2018.
- Kulturna četrt Križevniška (2014). Prostori sodelovanja. Accessible at <http://prostorisodelovanja.si/kulturna-cetrt-krizevniska/>, 10. 6. 2014.
- Kumer, Peter (2015): Interview questions. Ljubljana. Personal archive.
- Marn, U. (2013): Janez Koželj: "Mesta niso grajena za avtomobile, ampak za ljudi". Mladina 41 (11. 10. 2013). Accessible at <http://www.mladina.si/149315/janez-kozelj-mesta-niso-grajena-za-avtomobile-ampak-za-ljudi/>, 24. 3. 2018.
- Matoz, Zdenka (2012): Kino Šiška: hiša, ki je prebudila predmestje. Delo (21. 9. 2012). Accessible at <http://www.delo.si/>, 24. 1. 2017.
- Megla, Maja (2012): Nova kulturna četrt v Šiški: po stopnicah in mimo vratarja čez avlo. Delo (3. 2. 2012). Accesible at <https://www.delo.si/kultura/razstave/nova-kulturna-cetrt-v-siski-po-stopnicah-in-mimo-vratarja-cez-avlo.html>, 24. 1. 2017.
- Metelkova mesto alternative culture centre (2016). Accessible at <https://www.visitljubljana.com/en/visitors/things-to-do/entertainment/metelkova-mesto-alternative-culture-centre/>, 24. 1. 2017.
- Mrevlje, Neža (2015): Ljubljanska ulica z vznemirljivo preteklostjo in sedanostjo. SiolNET (11. 6. 2015). Accessible at <http://siol.net/trendi/kultura/ljubljanska-ulica-z-vznemirljivo-preteklostjo-in-sedanostjo-foto-115704>, 24. 3. 2018.
- N., A. (2011): Ena najstarejših ljubljanskih ulic je postala križevniška kulturna četrt. Multimedijški center RTV (12. 9. 2011). Accessible at <https://www.rtvlo.si/>, 24. 1. 2017.
- N., Ar. (2014): Križevniško ulico je naselil Kosovel. Multimedijški center RTV (23. 4. 2014) Accessible at <https://www.rtvlo.si/>, 24. 1. 2017.
- N., Ar. (2015): Ljubljanska Tobačna kot ustvarjalno središče z velikimi potencialom. Multimedijški center RTV (20. 9. 2015). Accessible at <https://www.rtvlo.si/>, 24. 1. 2017.

- Naturally Occurring Cultural Districts (2010). Accessible at <https://urbanomnibus.net/2010/11/naturally-occurring-cultural-districts/>, 1. 2. 2017.
- Niranjan, Ajit (2015): How an abandoned barracks in Ljubljana became Europe's most successful urban squat. Accessible at <https://www.theguardian.com/cities/2015/jul/24/metelkova-ljubljana-abandoned-barracks-europe-squat>, 24. 1. 2017.
- Obnova Roga (2017). Accessible at <http://ljublanski.projekti.si/obnova-roga.aspx>, 1. 2. 2018.
- Old Ljubljana Tobacco Factory Turning into New Art Centre (2015). The Slovenia Times (23. 9. 2015). Accessible at: <http://www.sloveniatimes.com/old-ljubljana-tobacco-factory-turning-into-new-art-centre>, 24. 1. 2017.
- Oser, Ayelet, Benjamin Mason, Chelsea Barolet, David Jadin, Emily Thomas Hall, Gus Fitz-Gerald, Lara Justis, Margaret Weinert, Mariana Lopez, Marissa Copan, Michael Habif, Miriam Cummons, Quinn Struke, Ross Shaffer (2009): Metelkova. Accessible at <http://metelkova.goucher.edu/>, 24. 1. 2017.
- Panjan, Eva (2016): Rogovci in Janovič ostajajo na nasprotnih bregovih. Dnevnik (25. 5. 2016). Accessible at <https://www.dnevnik.si/>, 24. 1. 2017.
- Portfolio tovarne Rog (2016). Accessible at: <https://tovarna.org>, 24. 1. 2017.
- Riley, Arthur (2013): Former Yugoslav Barrack Gets New Life as an Art Space and Anarchist Squat. National Geographic Society Newsroom (17. 9. 2013). Accessible at <https://blog.nationalgeographic.org/2013/09/17/former-yugoslav-barrack-gets-new-life-as-an-art-space-and-anarchist-squat-3/>, 24. 1. 2017.
- Rožman, Andraž (2016): V avtonomni coni Rog človek ni le potrošnik. Dnevnik (28. 3. 2016) Accessible at <https://www.dnevnik.si/1042732717>, 24. 1. 2017.
- SBS – Slovenian Business Register (2014).
- STA (2015): Old Ljubljana Tobacco Factory Turning into New Art Centre. Slovenian Press Agency (23. 9. 2015). Accessible at: <https://english.sta.si/2178134/old-ljubljana-tobacco-factory-turning-into-new-art-centre>, 24. 1. 2017.
- Stam, Rozemarijn (2016): Tovarna Rog. Turning a former bike factory into a creative hub. Cities in Transition (27. 3. 2016). Accessible at <https://citiesintransition.eu/>, 24. 1. 2017.
- Statistical Office of Slovenia (2014): Accessible at <https://www.stat.si/>, 1. 2. 2017.
- Tihole, Petra: <https://www.mladina.si/154070/neca-falk-glasbenica-slikarka-in-fotografinja/>
- TOBACNA CITY (2012). Invest Slovenia (12. 6. 2012). Accessible at <https://www.investslovenia.org/investment-opportunities/tobacna-city-%E2%80%93-a-mixed-use-property-development-project>, 24. 1. 2017.
- Tosics, Ivan (2016): Squatting for cultural use toward commons: The case of Rog factory in Ljubljana. Accessible at <http://urbact.eu/squatting-cultural-use-toward-commons-case-rog-factory-ljubljana>, 24. 1. 2017.
- Vojnovič, Goran (2016): Rog&Mol. Dnevnik (14. 6. 2016). Accessible at <https://www.dnevnik.si/1042740731>, 24. 1. 2017.

Lea KUHAR
Filozofski inštitut ZRC SAZU

McKenzie Wark
**Molekularno rdeče:
teorija za dobo antropocena**
Sophia, Ljubljana 2018, 323 strani,
20,00 EUR
(ISBN 978-961-7003-28-4)

Po *Hekerskem manifestu*, ki ga je leta 2008 prevedla založba Maska, smo desetletje kasneje v okviru založbe Sophia pridobili tudi slovenski prevod dela *Molekularno rdeče: teorija za dobo antropocena*. Omenjeni deli sta zgolj manjši del obsežne bibliografije, številnih člankov in nekaterih umetniških del Kenneth McKenzie Wark, predavateljice na sloviti newyorški *The New School for Social Research*. Warkova je znana predvsem po svojem delu na področju medijske in kritične teorije, teorije novih medijev in situacionistične internacionale. Sloves ene najpomembnejših teoretičark sodobne medijske in kritične teorije si je pridobila predvsem z raziskovanjem novih sistemov informacijskih nadzorov ter oblik izkoriščanja in odtujitev, ki jih ti povzročajo. V delu *Gamer Theory* (2007) tako trdi, da družbeni prostor po nastopu novih informacijskih tehnologij ni več *topografski*, kar pomeni, da ne poskuša vzpostaviti povezave med različnimi elementi ali načrtovati vnaprej določene smeri premikanja med njimi. Ravno obratno, prostor novih informacijskih tehnologij je *topološki* prostor, tj. prostor, ki poudarja čisto mnoštvo

elementov, katerih medsebojnih povezav ni mogoče enoznačno načrtovati. V najnovejšem delu *Capital is Dead: Is This Something Worse?* (2019) dodaja, da se je prek lastništva in nadzora nad informacijami opolnomočil nov vladajoči razred. Ta ne vlada zgolj delavcem, temveč tudi tistemu, kar je bilo tradicionalno pojmovano kot kapital. Poleg zanimivega raziskovalnega področja Warkino pisanje odlikuje tudi široko poznavanje klasičnih leposlovnih in znanstvenih del ter del sodobnih teoretikov, predvsem s področij marksizma, britanskih kulturnih študij, nemške kritične teorije in francoskega poststrukturalizma. Kot je razvidno v enem izmed njenih najbolj odmevnih del *General Intellects: Twenty-One Thinkers for the Twenty-First Century* (2017), pri pisanju svoje lastne teorije ne izpostavlja izrednih posameznikov, temveč gradi mrežo različnih teoretikov, ki predstavljajo splošni intelekt današnje dobe.

V delu *Molekularno rdeče* avtorica razvija teorijo za dobo antropocena, tj. teorijo za obdobje v zgodovini Zemlje, ko naravne in človeške sile postanejo tako prepletene, da usoda drugih zaznamuje usodo prvih. Osnovna premisa knjige je, da je zgolj eno izmed osvobodilnih gibanj preteklih treh stoletij doseglo neomejen uspeh. To gibanje ni osvobodilo delavskega razreda, naroda, spola ali ostalih identitet. »Sprostilo je kemično snov, element: *ogljik*« (str. xvi–xvii). Kljub začetnim napovedim, da naj bi bila doba antropocena neločljivo povezana z »zgodbo o

ogljikoosvobodilni fronti« (str. xvii), pa se avtorica v knjigi zelo malo posveča okoljski problematiki. V uvodu sicer razloži nekatere osnovne koncepte te teme, nato pa se je skorajda ne dotakne, vse do zadnjih nekaj deset strani, kjer je prebrati še nekaj misli. Med drugim ponudi hiter pregled avtorjev, ki so se doslej ukvarjali z meteorologijo, vremenskimi pojavi in problematiko podnebnih sprememb, kot so npr. Eduard Brückner, Svante Arrhenius, Thomas Chamberlin, G. S. Callendar in Vilhelm Bjerknes. Veliko bolj kot podnaslovu je avtorica zvesta naslovu knjige. S konceptom *molekularnega* aludira na konceptualni aparat Félixu Guattarija. Za razliko od molarnih oz. obsežnih procesov pomenijo molekularni procesi manjše sile, ki lahko razkrijejo svoje učinke šele po nekaj milijonih let. *Rdečo* v naslovu lahko po drugi strani razumemo na več načinov. Predstavlja lahko tako nebo, polno izpušnih plinov, kot tudi nekakšno zavezanost avtoričinega dela njenim predhodnikom – marksističnim revolucionarjem in piscem znanstvene fantastike. Naslov in podnaslov povezuje posebna metoda *odbiranja*, ki predstavlja rdečo nit celotnega dela. Metodo avtorica opiše kot »iz arhiva odbiramo tiste struje marksistične teorije, ki se jim antropocen že kaže kot predmet misli in delovanja, le da ga niso tako imenoval« (str. xxv).

Odbiranje marksističnih teorij je v knjigi razdeljeno na dva dela, v vsakem sta obravnavana po dva glavna avtorja. V prvem delu sta to socialistična teoretika iz prve polovice

dvajsetega stoletja: Aleksander Aleksandrovič Bogdanov, ustanovitelj *Proletkulta* in Leninov tekmeč – tako v političnem boju kot v igranju šaha –, ter Andrej Platonov, Stalinov nasprotnik in vodja sovjetskega inštituta za razvijanje tehnike transfuzije krvi – tehnike, ki ga je na koncu tudi pokončala. Teorija Bogdanova je za Warkovo ključnega pomena, saj naj bi ponudila »bazo, na kateri je mogoče zgraditi prakso vednosti za dobo ogljikoosvobodilne fronte« (str. 9). Pri tem ima v mislih predvsem koncept *tektologije* Bogdanova, ki ga opredeli kot »diskurz o oblikah« (str. 58), »organizacijsko metodo« (str. 60), »prvi, morda prezgodnji poskus sistemske teorije« (str. 82), »slutnjo nekakšne 'bočne' organizacije vednosti v svetu« (str. 82). Njena stava je, da je s pomočjo tektologije mogoče zgraditi *nizko teorijo*. Za razliko od *visoke teorije*, ki predstavlja »specializirano področje, ki prek sistematične produkcije relacij znotraj jezika producira vednost o svetu«, naj bi nizka teorija iz posameznih delovnih procesov pridobivala »tiste diagrame oblik in razmerij, ki bi se jih dalo eksperimentalno uporabiti kje drugje« (str. 39). Medtem ko naj bi visoka teorija predstavljala diskurz gospodarja, je nizka teorija oblika *détournementa*, prestavljanje med praksami, ki enakovredno stojijo druga ob drugi. Tudi dela Platonova so povezana s to delitvijo, saj ga avtorica uporabi za prikaz, kaj ostane od ponesrečenih revolucionarnih poskusov, ki temeljijo na visoki teoriji. V svojih delih Platonov zgodovine revolucij namreč »ne

skicira od spodaj, temveč od *bolj spodaj kot spodaj*» (94). Osredotoči se na sirote, ljudi brez zemlje, potepuhe in ostale družbene odpadnike, ki niso formirani v delavski razred. Warkova pravi, da je pisanje Platonova popis vsakdanjega življenja, ki se osredotoča na »ostanke in usedline« (str. 95) poskusov, da bi karkoli delovalo.

Drugi del knjige prestavi bralca v Kalifornijo poznega dvajsetega stoletja in se osredotoča na Donno Haraway, avtorico *Kiborškega manifest* (1985), ter Kima Stanleyja Robinsona, pisca znanstvene fantastike, ki je znan predvsem po trilogiji *Mars* (1993–96). Harawayjino delo je prikazano kot sodelovalni in kolektivni projekt različnih piscev. Ne gre torej za enotno misel ene avtorice, temveč za kompozit različnih del, ki ga Warkova poimenuje »kiborg Haraway« (str. 164). Kompozit sestavljajo dela, ki predstavljajo ključne vire Harawayjine teorije (Paul Feyerabend), dela njenih kolegic (Karen Barad) in dela njenih študentov (Paul Edwards). S pomočjo teh avtorjev želi Warkova zasnovati možnost mišljenja, ki bi prepletalo človeške in druge organske snovi, s čimer želi vzpostaviti revidirani empiriomonizem, tj. »revidirano tektologijo, v kateri bi humanistični slog misli lahko sodeloval z znanostmi, vendar brez brezplodnih poskusov, da bi jim karkoli predpisoval, a tudi ne da bi sprejemal naivni znanstveni realizem« (str. 247). Pri tvorjenju revidiranega empiriomonizma ima znanstvenofantastična literatura ključen pomen. Po mnenju avtorice so namreč ravno dela

znanstvene fantastike »ena od različnih popularnega in afektivnega načina pisanja nizke teorije, ki je blizu izkustvu tehničnega in znanstvenega dela našega časa« (str. 247). Dela Kima Stanleyja Robinsona so zanj paradigmatski primer, saj jih ne prežema en svetovni nazor, temveč so rezultat številnih, med seboj prepletenih znanstvenih, tehničnih, političnih in kulturnih del.

Kot je razvidno iz poskusa povzetka, je tudi knjiga *Molekularno rdeče* sama po sebi določen hibrid. Je kompilacija številnih avtorjev iz različnih zgodovinskih obdobj in različnih teoretskih smeri; podprta je z nadvse raznolikim spektrom teoretskih konceptov. Knjiga je sicer polna konkretnih primerov, predvsem iz del omenjenih piscev znanstvene fantastike, na trenutke pa je v njej težko najti rdečo nit. Bralec se težko otrese občutka, da med posameznimi poglavji ni zares logičnega sosledja in da nabor vključenih mislecev ni vnaprej premišljen, temveč temelji na verigi avtoričinih asociacij. To seveda ni problem sam po sebi. Kot smo že omenili, je osnovni projekt knjige zaznamovan z iskanjem decentralizirane vednosti in moči, ki bi tvorila novo vrsto teorije, ki bi se razlikovala od visoke teorije predhodnikov. Kot v spremni besedi pove Primož Krašovec, je bil to tudi glavni razlog za prevod knjige. Lahko bi torej rekli, da je knjiga zastavljena kot poskus prakticiranja nizke teorije, zaradi česar se mora izogniti določenemu načinu podajanja vednosti o svojem predmetu. Na to bi najverjetneje pristala

tudi sama avtorica, ki na koncu knjige doda: » ... morda je bolje, da z zornega kota dela izdelujemo nekonsistentno polje misli, kakor da kot sodobna filozofija še naprej izdelujemo konsistentno linijo, katere središče je kakšen avatar objekta ali subjekta« (str. 299).

Poleg občutka zmedenosti, ki ga knjiga vzbuja pri bralcu in za katerega bi lahko trdili, da je vsaj do neke mere gotovo nameren, bi želeli opozoriti še na paradoks, ki je opazen skozi celotno delo. V četrtem poglavju avtorica zapiše, da »praksa potrebuje konceptualni prostor, ki bi spoznavne preteklosti povezoval z možnimi prihodnostmi« (str. 273). Vendar pa se zdi, da ima kljub nenehnemu zatrdjevanju, da mora biti ta prostor čim bolj odprt, za avtorico tak prostor zgolj dve možni obliki. Ali obstaja kot visoka teorija, torej kot teorija, ki je »dron, sodnik, zakonodajalec in policist hkrati« (str. 166), ali pa se vzpostavi kot verzija »ploščate ontologije« (str. 282), znotraj katere je potrebno najti samo dovolj nevtralnno metodo, s katero je mogoče med seboj povezati posamezne elemente družbe in nedružbe. Ali obstaja kot diskurz gospodarja ali pa kot množstvo različnih pozicij, znotraj katerega ni dominantnega elementa. Konstantnim pozivom navkljub, da moramo biti odprti za nove ontologije, avtorica tu povsem spregleda ostale teoretske pozicije. Na nekem mestu sicer omeni avtorja, kot sta Slavoj Žižek ali Alain Badiou, ki se želita vsak na svoj način izogniti prav binarni opoziciji med *enim* in *množtvom* ter utemeljiti novo ontologijo na tretji možnosti,

to je na *ne-vsem*, vendar pa ju avtorica označi za »dediča zahodnega marksizma« (246) in ju brez argumenta ali resnega premisleka preprosto strpa v kategorijo visoke teorije. Kljub temu da lahko torej osnovnim poantam *Molekularno rdečega* zgolj pritrdimo – strinjamo se s tem, da potrebujemo novo teorijo za dobo antropocena, in strinjamo se s tem, da mora biti ta teorija vsaj do neke mere vzpostavljena kot kritika visoke teorije –, je vendarle potrebno poudariti, da zahteva po nizki teoriji ni niti nova niti ni, vsaj ne v dani knjigi, podana na posebej zanimiv ali jasen način.

Nejc Pulko

Yuval Noah Harari

Sapiens: Kratka zgodovina človeštva
Mladinska knjiga/*cf., Ljubljana 2014,
440 strani, 15,99 EUR
(ISBN 978-961-01-4492-2)

V znanstveni monografiji – mednarodni uspešnici, ki je bila do leta 2017 prevedena v 45 jezikov, njen avtor Yuval Noah Harari z multidisciplinarne perspektive predstavlja in razlaga prelomne spremembe, ki so odločujoče vplivale na razvoj človeške vrste homo sapiens. Znotraj štirih delov na približno 400 straneh sistematično prikaže empirične podatke o paradigmah, ki so pomembno zaznamovale potek svetovne zgodovine. Osredini se na kognitivno revolucijo, prihod kmetijstva, združevanje človeštva in znanstveno revolucijo. S temi procesi dokazuje, kako je homo

sapiensu uspel preboj od savanskega človeka do večjih, bolj kompleksnih skupin, ki so na koncu preplavile Zemljo.

Osrednja trditev monografije je, da je bil homo sapiens še do nedavnega nepomembna človeku podobna opica, ki na okolje ni vplivala nič bolj, kot vplivajo gorile, kresnice ali meduze. Toda v tisočletjih, ki so sledila, se ji je – od prvotne naselitve v enem od kotičkov Afrike pred 150.000 leti – med procesi kolonizacije uspelo zavihetati na sam vrh prehranjevalne verige. Zaradi preoblikovanja sveta v skladu s svojimi potrebami je začela povzročati številne zgodovinske katastrofe. Z demontiranjem ekosistemov, s povzročanjem vojn in izumrtjem sorodnih vrst je postala največja uničevalna sila, kar jih je ustvarila narava.

Še pred 100.000 leti je planet naseljevalo najmanj šest človeku sorodnih vrst in okoli 200 rodov velikih kopenskih živali, ki so tehtale po več kot 50 kilogramov. Harari vidi prazgodovinskega homo sapiensa kot ključnega krivca za izumrtje drugih človeških vrst, kot je bil na primer neandertalec, in izumrtje številnih drugih oblik megafavne. Opisovanje nasilnega odnosa homo sapiensa do drugih ekosistemov se tako pojavlja skozi celotno knjigo.

Glavni argument Hararija je, da homo sapiens prevladuje svetu zato, ker je edina žival, ki lahko fleksibilno sodeluje v velikem številu. Ta sposobnost izhaja iz njegove edinstvene (z)možnosti, da verjame v stvari, ki obstajajo izključno v domišljiji (na

primer bogovi, narodi, denar, človekove pravice in podobno). Do spremembe v načinu mišljenja je pri homo sapiensu prišlo v času *kognitivne revolucije*, verjetno nekje v obdobju 40 tisočletij, pred 70.000 do 30.000 leti. Tedaj so se spremenile notranje povezave v možganih homo sapiensa, ki so mu omogočile razvoj jezika in učinkovito sodelovanje z velikim številom neznancev. To naj bi bil po Harariju poglavitni razlog, da je homo sapiensu uspelo v le 80.000 letih – torej od prvotne naselitve vzhodne Afrike pred 150.000 leti – poseliti najbolj oddaljena in ekološko raznolika življenjska okolja. Zaradi pričakovanj po nadaljnji prevladi (dominaciji) v prehranjevalni verigi je preostale sesalce raje »potisnil v pozabo«, kot se metaforično rad izrazi Harari.

Potem ko je homo sapiens že tisočletja zavzemal svet, je potek svetovne zgodovine približno 10.000 pred našim štetjem privedel do druge prelomnice v človeškem razvoju, to je do *kmetijske revolucije*. Nov način življenja je ljudi prisilil k stalni naselitvi. Homo sapiensa so »udomačile« pšenica, riž in krompir, zaradi česar so od zore do mraka sejali, zalivali in pleli. Četudi je to povečalo količino hrane, pa še zdaleč ni pomenilo več prostega časa ali boljše kakovosti življenja. Nasprotno, povprečen kmet je delal več in trše kot lovec ali nabiralec, saj sta živinoreja in poljedelstvo prinesli nove obveznosti. Obilne kašče žita so privabljale tatove in spodbujale razmah vladarjev. Velike zaloge hrane so omogočile tudi silovit porast števila ljudi, zato vrnitev k

lovu in nabiralništvu ne bi bila smiselna, saj ne bi mogla več preživljati zapletene kmečke družbe.

S tem ko so človeške družbe po kmetijski revoluciji postajale čedalje večje, je družbeno sodelovanje pridobivalo vse večji pomen za naše preživetje. Harari v razpravi o *združevanju človeštva* trdi, da se je Sapiens v svoji zgodovini vedno bolj zatekal k politični in gospodarski soodvisnosti. Iz niza osamljenih ljudstev in kultur se je s postopno konsolidacijo političnih organizacij začela razvijati zgodovina ene same, med seboj povezane človeške družbe. Iznajdba denarja je nadomestila blagovno menjavo, kapitalizem pa je naposled vse pripadnike vrste homo sapiens pripeljal v globalni svet, v katerem trenutno živimo.

Približno okoli leta 1500 so začeli ljudje vse bolj spoznavati, da ne poznajo odgovorov na najpomembnejša vprašanja o življenju ter da je obstoječe znanje le začasno. Denimo: osvajalci izjemnih evropskih odprav v 15. in 16. stoletju so med poseljevanjem novih dežel verjeli, da lahko geografska odkritja, tehnične izboljšave in organizacijski razvoj povečajo količino svetovne proizvodnje, trgovine in bogastva. To je seveda (o)krepilo zaupanje v prihodnost, vera v rast in napredek pa sta privedli do *znanstvene* revolucije. Njeno gonilo so predstavljale milijarde dolarjev – osnovane na kreditu – vlad, skladov in zasebnih darovalcev, namenjene raziskovanju. Vendar so te prinesle bogastvo zgolj lastnikom kapitala in bančnikom, milijone delavcev pa obsodile na životarjenje v strahotni revščini.

Od začetka 16. stoletja se je po avtorjevih navedbah povečalo število svetovnega prebivalstva za 14-krat, obseg proizvodnje za 240-krat, poraba energije pa kar za 115-krat, pri čemer sta nam eksponenten razvoj omogočili prav znanstvena in industrijska revolucija. Tempo sprememb, zlasti v zadnjih dveh stoletjih, je bil tako hiter, da je družbena ureditev postala izredno dinamična. Brezmejna gospodarska rast, nebrzdano bogatenje in razraščanje humanistične vere (liberalizem) so homo sapiensa dvignili med »bogove«, kot senzacionalistično zapiše Harari. S tem želi povedati, da ljudje nismo bili še nikoli tako mogočni, čeprav imamo o tem, kaj naj z vso to močjo počnemo, slabe predstave. Za prihodnost ni tako nič bolj nevarnega kot nezadovoljni in neodgovorni pripadniki vrste homo sapiens, ki ne vedo, kaj bi pravzaprav radi.

Zaradi napredovanja iz kanujev na galeje, nato pa s parnikov na rake toplane, je naša pot v prihodnost še toliko bolj nepredvidljiva. Še posebej zaradi korenitih sprememb na področjih umetne inteligence, nevroznanosti in nanotehnologije, na katere nas opozarja Harari. Ti nam v zadnjih desetletjih omogočajo proizvodnjo računalnikov z zmožnostjo samostojnega razvoja in mišljenja. Avtor drzno predvideva, da bo tehnični razvoj že v 21. stoletju povzročil zamenjavo vrste s popolnoma drugačnimi bitji. Ta se bodo od človeka razlikovala po svoji podobi in imela tudi drugačne spoznavne ter čustvene procese. Znanstveniki, ki delajo na projektu

Gilgameš, ocenjujejo, da bo peščica ljudi že do leta 2050 postala neumrljiva. Namen je torej dati človeški vrsti večno življenje. Toda vprašanje je, ali nam bo do takrat uspelo najti tudi zadovoljstvo. Že zaradi dokazane nagnjenosti homo sapiensa k zlorabi moči je morda naivno verjeti, da bo ljudi večja moč tudi bolj osrečila.

Vsebina Hararijeve monografije je pomembna za kritično misleče, samoreflektirajoče se homo sapiense. Avtor nam predstavi zadnjih 150.000 let razvoja vrste homo sapiens. Iz knjige torej izvemo le za okoli šest odstotkov »Kratke zgodovine človeštva«, ki se je začela pred 2,4

milijona let. Vendar je to dovolj, da prek natančno oblikovanih zgodb v knjigi ugotovimo, kako je homo sapiens postopno zamenjal svoje tesno sožitje z naravo za odtujenost in pohlep. Pri tem je postal pravi rekorder po številu človeških žrtev in drugih živalskih vrst, ki so izumrle zaradi njegovih okrutnih ravnanj. Zadnjih nekaj strani knjige avtor nameni razmisleku o položaju homo sapiensa v sedanjosti in svarilom za bodočnost. Zlasti odpira vprašanja in razpravlja o tem, kakšna naj bi bila naša prihodnost in ali jo bomo zaradi napovedi razvoja umetne inteligence sploh še mogli nadzirati.

UDK 316.77:070.431.2(061.1EU:470)

Marjan MALEŠIČ: THE REPORTING BY THE SPUTNIK NEWS AGENCY
AND THE RESPONSE TO IT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC
COMMUNICATION BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION
AND THE EUROPEAN UNION

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 189–209

The development of strategic communication in the Russian Federation seeks to project its soft power, including the relationship with European Union. The latter has responded by developing its own strategic communication structure to promote its ideas, values and policies in target audiences. Content analysis of Sputnik News reporting reveals that this medium performs propaganda activity in the context of strategic communication, where the main elements are routine lies, conspiracy theories and accusations against the 'other'. Analysis of the European Union's strategic communication structure response to Sputnik reporting shows that it uses credible and convincing facts, figures and evidence. Parties in the conflict interpret the same fragments of reality in opposite ways, thereby manifesting the huge ideological, value and political gaps in their relationship.

Keywords: strategic communication, propaganda, Russian Federation, European Union, Sputnik News, The Disinformation Digest

UDK 321.64:316.323.6

Neven POLAJNAR, Igor LUKŠIČ: AUTHORITARIANISM IN THE CONTEXT
OF NEOLIBERAL GLOBALISATION: THE RISE OF AUTHORITARIAN
POPULISM

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 210–231

Modern political practice reminds that free market ideology does not need perfect democracy, only that part that sufficiently supports the principles of private capital organisation and gives legitimacy to the capitalist-democratic relationship so as to prevent the concept destroying itself. Neoliberal globalisation decomposes democracy and subordinates it to its own logic while the processes of accumulating and concentrating capital are effectively going on without democracy. Authoritarian capitalism is rising in the East, while deeper social inequalities in the West are also encouraging authoritarian populism in Europe.

Keywords: neoliberalism, globalisation, authoritarian capitalism, authoritarian populism

Drago ZAJC: THE RATIONALITY OF FORMING MINORITY
GOVERNMENTS

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 232–249

Coalition formation and the leadership of coalition governments are among the most important questions in modern parliamentary democracy. Contrary to classical approaches to the analyses of coalition making new approaches reveal that political parties are not always primarily interested in gaining political power, but are also rationally oriented to acquiring influence in the process of policy making. The analysis of the formation of the first minority coalition in Slovenia in 2018 proves that although political parties are primarily office-oriented they also try to avoid the possible risks by taking over difficult and demanding positions in the government following their long-term interests. It also reveals various factors which have influenced the process of coalition formation and its relation to its external partner, the left-wing party Levica (the Left) – ranging from political fragmentation and substantial changes in the electoral support of the established and new parties to low coalition capacity. An additional institutional factor is the proportional electoral system with a relatively low electoral threshold (4% of the votes), allowing small political parties to enter the National Assembly. The analysis also highlights some threats to the durability of the minority coalition government, such as the instability and inexperienced leadership.

Keywords: political parties, coalition capacity, policy oriented parties, office oriented parties, minority coalition, leadership of coalition government, duration of mandates

UDK 32:342(410)"1215"

Jure SPRUK: POLITICAL INTERPRETATION OF THE MAGNA CARTA:
TOWARDS UNDERSTANDING OF THE DOCUMENT'S POLITICAL
DIMENSION

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 250–266

The article considers how one of the most important documents in history – Magna Carta Libertatum – is understood politically. The author places the document's origin in the context of the monarch's tendency to arbitrarily reach into the private property of the nobility, triggering a political process of rearranging the constellation of political power in English society. Contextualisation of the document shows that the rebellious nobility's

demands did not include any revolutionary rearrangements of the equilibrium between the political power held by the king and the nobility, although by clearly referring to the 'good' old law their intention was to formally re-establish the equilibrium that was in place hundreds of years before. In their nature, these claims are progressive conservative as much as they tend to secure feudal privileges for the nobility, yet from the aspect of the bourgeoisie's interest they appear to be a basis for the further development of capitalism. Contextualisation and political interpretation help dismantle a myth concerning the Magna Carta whereby the role of interests and power is exposed in creating the document while at the same time it implicitly reveals the complex relationship between law and politics in society. The authors of the Magna Carta did not intend to develop the legal instruments that emerged hundreds of years later when the rebellion against the feudal monarchy was led by the bourgeoisie and modern natural law included the idea of universal human rights.

Keywords: Magna Carta, interest, power, property

UDK 316:821.14'02.091Homer

Marjan SMRKE: SOCIAL DILEMMAS IN THE ILIAD

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 267–285

In this article, we identify and analyse social dilemmas as conflicts between short-term self-interest and longer-term collective interests as they appear in Homer's *The Iliad*. In this work, situations featuring social dilemmas abound. Among these, 'give some' dilemmas are the most numerous, which may be expected considering the nature of the basic activity in the epos – warfare. Warfare brings pressures for all actors to engage in cooperative behaviour by sanctioning defection (free-riding) and rewarding heroism. The quarrel between Agamemnon and Achilles is an example of a complex of social dilemmas that place a certain dilemma right in its centre. Examples of 'take some' dilemmas, the 'chicken dilemma', the 'volunteer's dilemma', the 'prisoner's dilemma', the 'free-rider dilemma' as well as intrapersonal dilemmas are also detected. Some of these examples hold a paradigmatic value; classical literature, once again, proves to be of assistance for modern science.

Keywords: social dilemmas; *The Iliad*; Homer; give some dilemma; volunteer's dilemma; prisoner's dilemma; chicken dilemma

Barbara KOPAC, Boštjan UDOVIČ: LINGUISTIC DIFFERENCES
AND SIMILARITIES IN THE POLITICAL SPEECHES OF SLOVENIAN
AND RUSSIAN POLITICIANS

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 286–307

The article aims to identify the linguistic styles used in political speeches in order to form political messages. Based on analysis of two speeches, one in the Slovenian and the other in the Russian language, we may conclude that both speakers like to use linguistic figures with influence power (repetition, verb aspect, verb modality and so on). Differences in their speeches are mostly visible in the use of different grammatical persons. When they wish to objectify and emphasise their grandness, they both use third-person singular, if they desire to underline co-responsibility, they use first-person plural, and when their intention is to point out their own importance, they use first-person singular. The latter is used in Russian speeches more often than in Slovenian ones.

Keywords: political language, linguistic style, first-person singular, Slovenian, Russian

UDK 316.77:004.738.5

Peter SEKLOČA: PRESERVATION OF TRUST IN THE NETWORKED
PUBLIC SPHERE: THE PROBLEM OF PUBLIC FORUMS AND THE NEWS
PERSONALISATION

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 308–325

The author looks at the chances of maintaining trust in network media and platforms with the help of public forums. The idea is based on the definition of influence as a generalised form of communication that is persuasion only if it continuously maintains trust among public actors by confronting them in front of the public. Participation in the networked public sphere builds on reversibility (interactivity) and reciprocity. However, distributed networks have structural and topographical characteristics that, when combined with platform business models and the entailing personalisation of news, limit the »public visibility« of content. Tensions between universal participation, centralisation of data extraction and automatised content distribution and possible connections are leading to a democratic deficit of the networked public sphere.

Keywords: networked public sphere, influence, trust, platforms, algorithms, personalisation of news

Zlata FELC, Brina FELC, Mojca OSET, Urška ANTOLIN, Marijana KOLENKO:
 AWARENESS OF DEMENTIA AMONG ADOLESCENTS IN AN AGEING
 SOCIETY: A PILOT STUDY

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 326–346

Since they are no longer able to take care of themselves, many persons with dementia move to live in with intergenerational families that include their adult children and adolescent grandchildren. The purpose of this research was to find out whether adolescents are familiar with dementia, with a focus on the comparison between genders, and between those with/without relatives with dementia. A survey of 70 respondents among eighth-graders and high schoolers in the Savinja Statistical Region in Slovenia was used. Future research could help them better understand that forgetfulness isn't normal part of ageing and lead to strategies to improve what adolescents know about dementia.

Keywords: ageing society, dementia, awareness, adolescents

Marjan SVETLIČIČ: *OD RDEČE DO RUMENE NEVARNOSTI*: RESNIČNOST
 IN STRAHOVI KITAJSKEGA VZPONA V ZGODOVINSKEM OKVIRU

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 347–367

Kitajska je največji izziv sodobnega sveta. Kljub temu strahovi pred *rumeno nevarnostjo* niso novi. Začeli so s strahom pred porastom boljše vizma in pozneje Sovjetske zveze (SZ) po drugi svetovni vojni (rdeči strah) ter evropskim strahom pred prevlado ZDA po drugi svetovni vojni in pozneje s strahom pred spektakularnim tehnološkim napredkom Japonske. Članek navaja, da med izzivalci obstajajo velike razlike zaradi njihove velikosti, političnih sistemov in njegove ideologije ter vojaške moči in geopolitičnih ambicij ter končno civilizacijskih razlik. Ti strahovi so se izkazali za pretirane. Hkrati so igrali pozitivno vlogo kot poziv k nujnosti prilagajanja tektonskim spremembam celotnega svetovnega sistema in strategij njegovih posameznih akterjev. Razlagalna moč teorij je v posameznih primerih različna. Nekje največjo vlogo igrajo gospodarski/količinski dejavniki (Japonska, ZDA, Kitajska), drugje ideološki ali vojaški (SZ/Rusija), spet drugje so bolj etnocentrični (Japonska, Kitajska). Potreben je multidisciplinarni pristop, ker enodisciplinaren ne more razložiti takšnih tektonskih sprememb in reakcij nanje.

Ključni pojmi: tektonske spremembe, izzivi, rumena nevarnost, rdeča nevarnost, etnocentrizem, prenos moči, Kitajska, Japonska, Rusija, ZDA, Evropa

UDK 005:502.131.1:061.1EU

Aleksandar ŠOBOT, Andrej LUKŠIČ: ZAVAROVANJE TRAJNOSTNEGA RAZVOJA NATURE 2000: IZZIVI IN REŠITVE

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 368–388

Vse države Evropske unije imajo izziv upravljanja Nature 2000, tj. ptičje in habitatne direktive, zaradi pomanjkljivosti razumevanja koncepta trajnostnega razvoja. Glavni cilj teh raziskav je teoretična predstavitev upravljanja Nature 2000 znotraj koncepta trajnostnega razvoja. Ozadje raziskav vključuje zakonodajo in inštitucije kot temelj dobrega upravljanja Nature 2000. Pregled literature predstavlja mnenja različnih raziskovalcev o upravljanju Nature 2000 in njihove predloge za izboljšanje upravljanja Nature 2000 znotraj koncepta trajnostnega razvoja. Zaključki poudarjajo spremembe vedenja na podlagi nove zakonodaje in inštitucij.

Ključni pojmi: Evropska unija, trajnostni razvoj, upravljanje Nature 2000

UDK 316.723:711.43

Peter KUMER: SAMOUPRAVLJANJE IN SOCIALNA VKLJUČENOST V POSTSOCIALISTIČNEM MESTU: NASPROTJA MED NAČRTOVANIMI IN SAMONIKLIMI KULTURNIMI SOSESKAMI

Teorija in praksa, Ljubljana 2020, Vol. LVII, št. 1, str. 389–406

Težnjo umetnikov in drugih ustvarjalcev, ki so zastopani v obliki neprofitnih in v dobiček usmerjenih organizacij, samostojnih umetnikov ter kulturnih delavcev, da se združujejo na določenem območju, so že v veliki meri obravnavali v literaturi. Oblike notranje organiziranosti teh sosesk niso bile deležne tolikšne pozornosti. V Ljubljani je moč najti pet različnih kulturnih sosesk, ki so nastale kot rezultat dveh različnih načrtovalskih pristopov: neformalne pobude ali pobude mestnih oblasti. Ta članek raziskuje njihove skupnosti skozi koncepte, kot so avtonomno upravljanje, socialna vključenost in pravica do mesta. Ob preučevanju skupnostnih praks v teh soseskah smo ugotovili, da samonikle soseske odražajo prostorsko politično agendo. Akterji sosesk se bojujejo proti heteronomiji, formalnim ureditvam in hierarhiji. So aktivisti in zagovorniki socialne pravičnosti in

umetniškega samoizražanja. Na drugi strani načrtovane soseske dovoljujejo manj svobode pri upravljanju in organizaciji prostora in ne ustvarjajo konfliktov z mestnimi oblastmi glede nadzora nad prostorom. Medtem ko oba tipa sosesk stremita k neprestanim spremembam in novostim, se samonikle soseske razvijajo hitreje. Članek izpostavlja pomen samoorganiziranja in neformalnih mrež pri nastajanju in razvoju kulturnih sosesk.

Ključni pojmi: kulturne soseske, kulturni grozdi, kreativno soustvarjanje prostora, samoorganizacija, občutenje prostora, utemeljevalna teorija

Teorija in praksa sprejema v presojo za objavo izvirna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena drugje ali niso v recenzentskem postopku pri kateri drugi znanstveni reviji oziroma monografiji. Objava članka ali knjižne recenzije v Teoriji in praksi je brezplačna.

Besedilo pošljite na elektronski naslov teorija.praksa@fdv.uni-lj.si. Besedilo naj bo v formatu A4 z 1,5-vrstičnim razmikom, tip črk Times New Roman, velikost 12, obojestransko poravnano, z robovi 2,5 cm. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Ime in priimek avtorice/avtorja naj bo izpisano na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko in naslovom elektronske pošte. Priimek avtorice oziroma avtorja naj bo izpisan z velikimi tiskanimi črkami. Prva oziroma začetna stran besedila naj vsebuje le naslov besedila in povzetek besedila. Besedilo mora spremljati izjava avtorice oziroma avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk pri kateri drugi znanstveni reviji ali monografiji. Avtorica/avtor naj v izjavi navede svoj predlog uvrstitve besedila v skladu s tipologijo dokumentov/del (izvirni, pregledni članek ali knjižna recenzija) za vodenje bibliografij v sistemu COBISS. O končni uvrstitvi odloča uredništvo revije.

ČLANKI

Znanstveni članki v slovenskem ali angleškem jeziku naj ne presegajo 6.500 besed. V kolikor želi avtorica oziroma avtor objaviti daljše besedilo, naj se o tem predhodno posvetuje z glavnim urednikom. Članek naj bo opremljen s povzetkom v slovenskem in angleškem jeziku v obsegu do 100 besed. Povzetek naj vsebuje natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije in zaključke. Avtorica/avtor naj navede tudi do sedem ključnih pojmov, tako v slovenskem kakor tudi v angleškem jeziku. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov, izpisan s krepkimi velikimi tiskanimi črkami, ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila, daljša od 1.500 besed, morajo vsebovati podnaslove, ki so lahko največ dvonivojski. Podnaslovi druge ravni naj bodo tiskani poševno.

Tabele, grafi in slike morajo biti izdelani kot priloge (in ne vključeni v besedilo) z jasnimi naslovi, pri čemer naj avtorica/avtor uporabi velike tiskane črke v poševnem tisku; biti morajo zaporedno oštevilčeni (Slika 1: NASLOV SLIKE, Graf 2: NASLOV GRAFA, Tabela 3: NASLOV TABELLE). Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodi. Avtorica/avtor naj pri vsaki tabeli, grafu in sliki opredeli, koliko prostora zavzema v besedilu. Tabele, grafe in slike naj avtorica/avtor šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (celotna stran). Pod tabelami in grafi je potrebno navesti vir. Navedba vira naj se zaključuje s piko. Uporabljajte orodje za oblikovanje tabel v programu Word.

Tabela 1: UČINEK ODBOROV

Regulativni učinek	Mešani učinek	Distribucijski učinek
BUDG, TRAN, IMCO,	ECON, ENVI, ITRE, LIBE	EMPL, AGRI, PECH, REGI
JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA

Vir: Yordanova, 2009: 256.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, napisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena. Opomba o avtorici/avtorju in morebitna zahvala naj vključujeta informacije o organizacijski pripadnosti avtorice/avtorja, ki so relevantne za obravnavano problematiko v besedilu, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

Dobesedni navedki, ki so dolgi tri ali več vrstic, naj bodo postavljeni v poseben odstavek, robovi odstavka naj bodo obojestransko zamaknjeni, besedilo naj bo v poševnem tisku in brez narekovajev.

Če so gibanja za pravice vložila svoja telesa v aktivizem in mobiliziranje novih oblik diskurza, da bi tako omajala njihovo marginalizacijo in zatiranje, so filozofske in teoretske kritike kartezijanstva na novo pretehtale subjekt in ga opredelile kot hkrati razsrediščenega (ki v sebi ni v celoti koherenten) In utelešenega (ne čisti "kogito"). (Jones, 2002: 239)

RECENZIJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzija naj ne bo daljša od 1.500 besed. V recenziji naj se avtorica/avtor dosledno izogiba navajanju literature in virov. Recenzija naj ne vsebuje naslova ali podnaslovov. Na začetku recenzije naj navede podatke o sebi in recenzirani knjigi v spodaj navedeni obliki:

Ime PRIIMEK

Institucionalna pripadnost

Ime in priimek avtorja knjige

Naslov knjige: podnaslov

Založnik, Kraj letnica objave, število strani, cena (ISBN številka)

Janez NOVAK

Fakulteta za družbene vede, UL

Eviatar Zerubavel

Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past

The University of Chicago Press, Chicago in London 2003, 184 str., 25.00 \$
(ISBN 0-226-98152-5)

NAVAJANJE

Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani naj avtorica oziroma avtor uporablja naslednjo obliko navajanja: (Novak, 1994: 27–29). Če sta avtorja reference dva, naj avtorica oziroma avtor navede oba: (Novak in Kosec, 2007). Če je avtorjev reference več, naj se v tekstu uporablja naslednja oblika navajanja: (Novak et al., 1994: 27), v seznamu LITERATURE pa naj se navedejo vsi avtorji. Če avtorica oziroma avtor besedila ne uporablja prve izdaje knjige, naj pri navajanju zabeleži tudi letnico prve izdaje: (Novak, 1953/1994: 7). Več referenc hkrati naj avtorica oziroma avtor loči s podpičjem: (Novak, 1994: 7; Kosec, 1998: 3–4; 2005: 58). Pri navajanju večjega števila referenc enega avtorja, objavljenih v istem letu, naj avtorica oziroma avtor reference med seboj loči s črkami a, b, c itd.: (Novak, 1994a: 27–29; Novak, 1994b: 1), in sicer v zaporedju, v kakršnem se prvič pojavijo v besedilu.

Seznam referenc sodi na konec besedila in naj ima podnaslov LITERATURA. V seznam referenc naj avtorica oziroma avtor vključi vso uporabljeno literaturo. Morebitne vire naj navede za seznamom referenc, in sicer s podnaslovom VIRI. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev referenc ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaj.

Knjige

Priimek, ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Podnaslov. Kraj: Založba. Geertz, Clifford (1980): *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki

Priimek, Ime (ur.) (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Podnaslov. Kraj: Založba.

Featherstone, Mike (ur.) in Mike Hepworth (ur.) (1991): *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London: SAGE Publications.

Samostojni sestavek ali poglavje v monografiji

Priimek, Ime (letnica izdaje monografije): Naslov prispevka v zborniku. V: Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba. Palan, Ronen (1999): *Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance?* V: Martin Hewson (ur.) in Timothy J. Sinclair (ur.), *Approaches to Global Governance Theory*, 55–72. Albany: State University New York Press.

Članki

Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije letnik (števila): strani.

Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): *Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework*. *American Political Science Review* 57 (3): 632–42.

Svetovni splet (WWW)

Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno prek Internetni naslov, datum dostopa.

Deluze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno prek <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2001.

Viri

Avtorica/avtor je sam odgovoren za spoštovanje materialnih in moralnih avtorskih pravic, povezanih z uporabo podatkov, datotek, reprodukcij in del (v nadaljevanju vir) drugih fizičnih in pravnih oseb v njegovem članku. Avtorstvo vira, ki ga avtorica oziroma avtor uporablja v članku in ki ni plod njegovega raziskovalnega dela, mora biti jasno razvidno v obliki ustreznega navajanja vira v seznamu VIROV in v navajanju vira v besedilu članka.

Avtorica oziroma avtor naj smiselno navede čim več podatkov o viru, kot so na primer avtor vira, mesto oziroma institucija, v kateri se vir nahaja, naslov, ime ali opis vira, evidenčna številka vira, naslov spletne strani, kraj in leto nastanka vira in podobno. Pri tem je smiselnost navajanja opredeljena kot zmožnost sledenja viru oziroma zmožnost intersubjektivne preverljivosti uporabljenega vira. Avtorica oziroma avtor naj navede tudi datum, ko je bil vir pridobljen, če gre za elektronski vir.

Priimek, Ime (letnica nastanka vira): Naslov/nosilec vira. Mesto hranjenja vira. Dostopno prek Internetni naslov, datum dostopa.

Koprivec, Daša (2005–2008): Avdio kasete. Kustodiat za slovenske izseleljence in zamejce SEM. Dostopno prek <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2010.

ali

Luthar, Breda, Samo Kropivnik, Tanja Oblak, Blanka Tivadar, Mirjana Ule, Slavko Kurdija in Samo Uhan (2006): Življenjski stili v medijski družbi 2001. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.

Če gre za vir iz zasebnega arhiva avtorja članka, kakega drugega raziskovalca ali posameznika, naj bo to jasno navedeno. Navajanje identitete lastnika vira iz zasebnega arhiva je zaželeno, vendar ne nujno, kadar gre za zaščito njegovih materialnih pravic ali varovanje njegove osebne identitete.

Priimek, Ime morebitnega avtorja (morebitna letnica nastanka vira): Ime ali opis vira/arhivska številka. Mesto hranjenja vira. Zasebni arhiv.

Zbirka navijaških šalov. Avtoštoparski muzej, Kanal ob Soči. Zasebni arhiv Mirana Ipavca.

ali

Zbirka pisem Janeza Novaka. 1953–1989. Privatni arhiv.

Avtorica oziroma avtor naj v primeru znanega avtorja in leta nastanka vira

uporabi enako določilo o navajanju v besedilu članka, kot je to v primeru navajanja članka, prispevka v monografiji ali monografije. Kadar avtor in leto nastanka vira nista znana, naj avtorica oziroma avtor v besedilu članka smiselno uporabi naslov, ime ali opis vira. V primeru, da so naslov, ime ali opis vira daljši od petih besed, naj avtorica oziroma avtor pri navajanju vira smiselno uporabi začetne besede iz naslova, imena ali opisa vira tako, da bo nedvoumno razpoznavno, kateri v seznamu literature navedeni vir navaja.

(Poročilo o delu državnega zbora, 2000)
ali

(Zbirka navijaških šalov)

Glede ostalih dodatnih oblik navajanja uporabljene literature ali virov naj se avtorica oziroma avtor obrne na uredništvo TIP.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo TIP uporablja za vse vrste člankov in za knjižne eseje obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke in knjižne eseje recenzirata vsaj dva recenzenta. Postopek recenziranja, od oddaje besedila do seznanitve avtorice/avtorja z recenzentskimi mnenji, traja dva meseca. Uredništvo TIP lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo besedila, če ugotovi, da avtorica oziroma avtor besedila ni pripravil v skladu z zgoraj navedenimi navodili, ali pa če oceni, da besedilo ne sodi na znanstveno področje, ki ga revija pokriva.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine (ali angleščine, če je članek oddan v angleščini; upošteva se British English) ne sprejme v recenzentski postopek. Stroški obveznega lektoriranja angleških besedil se avtorjem zaračunavajo po predhodnem dogovoru.

Avtorica/avtor ima od trenutka, ko je seznanjen z recenzentskimi mnenji, tri tedne časa, da v besedilo vnese popravke in popravljeno besedilo vrne v uredništvo TIP. V primeru, ko recenzenti zahtevajo temeljitejšje popravke, se popravljeno besedilo ponovno vrne recenzentu v presojo. Avtorica/avtor naj popravljenemu besedilu priloži poseben obrazec "avtorjevo poročilo", ki ga dobi skupaj z recenzijama besedila, v katerem naj obrazloži, katere dele besedila je popravil in kako. Če avtorica/avtor oziroma avtor meni, da so pripombe recenzenta neutemeljene, pomanjkljive ali kakorkoli nerazumljive, naj neupoštevanje recenzentskih pripomb pojasni in utemelji v posebnem poročilu glavnemu uredniku.

Avtorica/avtor in soavtorji ob objavi dobijo po en brezplačen izvod številke revije, v kateri je bil objavljen njihov prispevek. Vsak dodaten izvod stane 10 evrov (plus poštnina). Na zahtevo lahko avtorici/avtorju pošljemo brezplačen izvod njegove objave v formatu pdf.

Avtorica/avtor prenese materiale avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Submitted texts should not be previously published or the subject of a peer-review procedure for another journal or book/monograph. The publishing of an article or a book review in *Teorija in praksa* is free of charge.

Texts should be sent to the e-mail address: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si. A text should be in A4 format with 1.5 spacing, Times New Roman of 12-point font size, and the centre aligned with 2.5 cm margins. All pages of the text should be numbered consecutively. The first and last name of the author/s should be placed on a separate cover sheet showing the title of the article, along with their academic title and current employment, full postal address, telephone number and e-mail address. The last name of the author/s should be printed in uppercase. The initial page of the text should only include the title of the text, and the abstract. The text should be accompanied by the author/s' statement that the text has not previously been published or is not in press with any other journal or monograph. In the statement, the author/s should also make a proposal for the article's classification in compliance with the typology of documents/works (an original article, a review article, or a book review). The Editorial Board shall decide on the final classification of a submitted text.

426

ARTICLES

Original or review articles written in the English language (British English) should not exceed 6,500 words. If the author wishes to publish a longer text, they should first consult the Editor. An article should be accompanied by an abstract of up to 100 words, written in both Slovenian and English, containing a definition of the subject under scrutiny, methods of argumentation, and conclusions. The author should also provide up to seven key words. The titles should be clear and indicative. The main title, printed in bold uppercase letters, should not exceed 100 characters. Texts longer than 1,500 words should contain subtitles of no more than two levels. The subtitles of the second level should be italicised.

Tables, graphs and figures should be designed as attachments (and not included in the text), with informative titles, in uppercase letters and italics; they should be numbered consecutively (Figure 1: TITLE OF FIGURE, Graph 2: TITLE OF GRAPH, Table 3: TITLE OF TABLE). Each table and figure should be on a separate sheet. Their approximate positions in the text should be marked in the text. The author should determine how much space each table, graph or figure will occupy in the text. The space required for tables, graphs and pictures should be included in the total text length, as either 250 words (1/2 page) or 500 words (1 page). The sources of tables and graphs should be written below the table and graph and should end with full-stop. Use the table feature in Word to create tables.

Table 1: COMMITTEE EFFECT

Relugative effect	Mixet effect	Distributional effect
BUDG, TRAN, IMCO,	ECON, ENVI, ITRE, LIBE	EMPL, AGRI, PECH, REGI
JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA	JURI, AFET, DEVE, INTA

Source: Yordanova, 2009: 256.

Footnotes should be clearly marked in the text with consecutive numbers from beginning to end; written in appropriate places in the text; and arranged in the same order under the text. Footnotes must be limited in both number and length. Notes about the author/s, as well as any acknowledgements, should include information on the organisation to which the author/s belongs when relevant to the subject addressed in the text, and should also include information regarding any financial or other assistance given for preparing the text.

Quotations of three or more lines in length should be placed in a separate centre-aligned paragraph, with the text appearing in italics and without inverted commas.

The fact that most of the posts have been liked is an evidence that citizens find the posts made by the local government interesting and useful, but they do not show any further interest by sharing the information with friends or by engaging in dialog commenting on them. (Bonsón et al., 2013: 12)

BOOK REVIEWS

Book reviews not older than 2 years are accepted for publication in *Teorija in praksa* and should contain up to 1,500 words. In a book review, the author should strictly avoid making any references to any sources and literature. The book review should not include title or subtitles. Information about the author and the reviewed book should be given at the review's start in the form shown below:

First Name LAST NAME

Institutional affiliation

Author's First and Last Name

Title: Subtitle

Publisher, City Year of publication, number of pages, price (ISBN number)

John SMITH

Oxford University

Eviatar Zerubavel

Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past

University of Chicago Press, Chicago and London 2003, 184 pages, USD 25.00 (ISBN 0-226-98152-5)

REFERENCES

The basic form of an in-text reference is (Smith, 1994). To indicate the page, use the following form: (Smith, 1994: 27–28). If two authors are referred to, they should both be stated: (Smith and Doe, 2007). When there are three or more authors, the following form should be used: (Smith et al., 1994: 27), while all authors should be mentioned in the reference list. If the author does not use the first edition of the book, the year the first edition was published should also be given: (Smith, 1953/1994: 7). Several simultaneous references should be separated by a semicolon: (Smith, 1994: 7; Doe, 1998: 3–4; 2005: 58). When citing several references by the same author published in the same year, references should be separated by letters a, b, c etc.: (Smith, 1994a; 27–29; Smith 1994b: 1) in the order they first appear in the text.

The list of references should be placed at the end of the text, under the heading BIBLIOGRAPHY. It should only include units of literature used in the text. Sources should be listed after the list of references under the heading SOURCES. The bibliography should be arranged in alphabetical order of the last names of the authors and, in the case of multiple works by the same author, by the consecutive order of editions.

Books

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Book: Subtitle. City: Publisher.

Geertz, Clifford (1980): Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Edited Books

Last Name, First Name (ed.) (year of publication): Title of the Book: Subtitle. City: Publisher.

Featherstone, Mike and Mike Hepworth, Bryan S. Turner (eds.) (1991): The Body: Social Process and Cultural Theory. London: SAGE Publications.

Chapters or Essays in Monographs

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Chapter/essay in the Edited Book. In First Name Last Name of the editor (ed.), Title of the Edited Book, pages of the chapter/essay. City: Publisher.

Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Be Governed in an Era of Global Governance? In Martin Hewson and Timothy J. Sinclair (eds.), Approaches to Global Governance Theory, 55–72. Albany: State University New York Press.

Articles

Last Name, First Name (year of publication): Title of the Article: Subtitle. Name of Journal Volume (Number): pages.

Bachrach, Peter and Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. *American Political Science Review* 57 (3): 632–642.

Internet (WWW)

Last Name, First Name (year of publication): Title. Accessible at Internet address, date of access.

Deluze, Gilles (1978): Spinoza. Accessible at <http://www.imaginet.fr/deluze/TXT/420178.html>, 10. 1. 2001.

Sources

It is the author's sole responsibility to respect the material and moral copyrights related to the use of data, files, reproductions and works (hereinafter: the source) of other natural and legal persons in his or her article. The authorship of a source an author uses which is not the outcome of their own research must be clearly identifiable by properly including the source in the list of SOURCES and by citing the source in the text.

The author should give as much data as reasonably necessary about the source such as its author, city or institution, address, name or description, evidence number, webpage address, place and year of its creation, and similar. Such details should allow the traceability or intersubjective verifiability of the source. With electronic sources, the author should also include the date the material was accessed.

Last name, First name (year of creation of the source): Address/holder of the source. Place of keeping the source. Accessible at Internet address, date of access.

Featherstone, Mike (2005–2008): Audio cassettes. National Museum of New Zealand. Available at <http://www.imaginet.nz/deluxe/TXT/420178.html>, 10. 1. 2010.

or

Activity Report of the National Assembly of Republic of Slovenia, 1996–2000. Ljubljana: National Assembly of the Republic of Slovenia, 2000.

If a source is the author's private archives or those of another person, this should be clearly stated. An indication of the identity of private archives' owner is recommended, but not necessary if this may affect the protection of their material rights or personal integrity.

Last name, First Name of any author (potential year of creation of the source): Source name or description. The place where the source is kept. Private archives.

Collection of supporters' scarves. Hitchiker Museum, Richmond upon Thames. Private archives of James Longfield.

or

Collection of letters by Janez Novak. 1953–1989. Private archives.

When a source's author and year of creation are known, the same way of citing it in the article text applies as for the citation of articles, chapters in a book or books. When the source's author and year of creation are unknown, the source's title, name or description should be used sensibly in the article text. If the title, name or description of the source consist of more than five words, the initial wording of the source's address, name or description should be used when citing the source in the main text so that it will be clearly identifiable in the Bibliography.

(Activity Report of the National Assembly, 2000)

or

(Collection of supporters' scarves)

Concerning other ways of citing the literature or sources used in articles, please contact the Editorial Board of *Teorija in praksa*.

PEER-REVIEW PROCEDURE

All types of articles undergo a mutually anonymous peer-review procedure organised by the Editorial Board of the journal. Articles and book essays are to be reviewed by no fewer than two reviewers. As a rule, the review procedure takes 2 months from submission of a text to notification of the reviewers' opinions. The publication of a text can be rejected by the Editorial Board without any external review if the text does not follow the instructions given above, or falls outside of the scientific fields covered by *Teorija in praksa*.

The author shall improve the text and re-submit the improved text to the Editorial Board within 3 weeks of being notified of the reviews. When extensive improvements are required by the reviewers, the author should resubmit the improved text for the reviewers' reassessment. A special sheet, "Author's Report", sent to the author along with the reviews of the text, must be sent as an attachment to the improved text by the author, explaining which parts of the text have been improved, and how. If the author finds a reviewer's comment to be unfounded, deficient or unclear in any way, they should justify their potential disregard of the reviewer's comment in a special report to the Editor in Chief. The Editorial Board reserves the right

not to commence the review procedure of papers which failed to meet the standards of formal written language.

Every author is entitled to one free copy of the issue in which their article appeared. Each additional copy may be purchased for EUR 10, plus postage. Upon request, the author(s) may be provided with a pdf file of their article free of charge. The cost of mandatory language editing of English texts will be charged to authors on prior agreement. Published papers become the material copyright of the Journal's publisher.

